

**MENS–DIERINTERAKSIE AS SELFSTANDIGE
STUDIEVELD:
‘N MULTIDISSIPLINÊRE UITDAGING**

deur

Magda van Heerden

Voorgelê ter vervulling van ‘n deel van die vereistes vir die graad

Doctor Philosophiae

in die

Fakulteit Geesteswetenskappe

Universiteit van Pretoria

PRETORIA

Promotor: Prof J S J Odendaal

Mede-promotor: Prof M S E du Preez

April 2001

Foto: Hein du Plessis

“ True human goodness, in all its purity and freedom, can come to the fore only when its recipient has no power. Mankind’s true moral test, its fundamental test (which lies deeply buried from view), consists of its attitude towards those who are at its mercy: animals. And in this respect mankind has suffered a fundamental debacle, a debacle so fundamental that all others stem from it”

Milan Kundera in *The Unbearable Lightness of Being*.

DANKBETUIGINGS

Elkeen van die volgende persone deel my liefde vir diere en het 'n besondere bydrae gelewer ter voltooiing van die studie:

- 👤 My man, Pieter, is 'n onuitputlike bron van liefde vir alle mense en diere. Hy was ook verantwoordelik vir al die kreatiewe bydraes en tegniese versorging van die proefskrif.
- 👤 My ouers het die basiese beginsel van empatie vir mense en diere by my gelê.
- 👤 Albei my studieleiers, Prof Johannes Odendaal en Prof Rita du Preez, deel my visie om die positiewe band tussen mense en diere te bevorder, en het deur hul opbouende kritiek en aanbevelings meegehelp om dié doel te bereik.
- 👤 Elkeen van die respondente wat aan die ondersoek deelgeneem het, se entoesiasme vir die onderwerp was 'n bron van motivering.
- 👤 Yvette Steyn, my perdryinstrukteur, het die taalversorging met groot belangstelling behartig.
- 👤 My kollegas by U.P. en in die praktyk, se belangstelling en samewerking het nie net bygedra tot die voltooiing van die studie nie, maar lewer ook 'n belangrike bydrae in die strewe na multidissiplinêre samewerking ter bevordering van die studieveld.
- 👤 Prof Andries van Aarde is vir my 'n rolmodel van iemand wat in 'n saak glo en hom daarvoor beywer.
- 👤 The financial assistance of the Centre for Science Development towards this research is hereby acknowledged. Opinions expressed in this thesis and conclusions arrived at, are those of the author and are not necessarily to be attributed to the Centre for Science Development.

*“Erkentlik deur die dae, my aardse lewe lank, wil ek die Here lofsing;
wil ek die Here dank vir wat Hy uit genade so ruim aan my bewys;
wil ek Hom vir sy daade solank ek lewe, prys” Gesang 64:1.*

OPSOMMING

MENS–DIERINTERAKSIE AS SELFSTANDIGE STUDIEVELD: ‘N MULTIDISSIPLINÊRE UITDAGING

Kandidaat: Magda van Heerden

Departement: Maatskaplike Werk

Promotor: Prof J S J Odendaal (DVSc, DPhil, PhD)

Mede-promotor: Prof M S E du Preez (DPhil)

Mens–dierinteraksie as studieveld is in die vroeë tagtigerjare nog as ‘n relatief nuwe rigting beskou. Sederdien het verskeie dissiplines deur middel van navorsing, publikasies, projekte en wetenskaplike byeenkomste, by die proses betrokke geraak. Alhoewel fragmentasie en spesialisasie die selfstandige ontwikkeling van die studieveld strem, word daar vanuit die onderskeie dissiplines belangrike bydraes gelewer.

‘n Unieke eienskap van die studieveld mens–dierinteraksie, is die kombinasie tussen menswetenskappe en natuurwetenskappe. Die behoefte aan ‘n mate van integrasie en openheid tussen wetenskappe het ontstaan. Hierdie kombinasie bied nie net uitdagings nie, maar stel ook spesifieke eise ten opsigte van multidissiplinêre samewerking. Mens–dierinteraksie as studieveld kan verryk en verruim word deur die samewerking tussen dissiplines. Elke dissipline beskik oor gespesialiseerde kennis en vaardighede wat die sinergistiese effek versterk.

Die doel van hierdie ondersoek is om die multidissiplinêre aard van die studieveld, die betrokkenheid van Maatskaplike Werk in die multidissiplinêre span, uitgangspunte ten opsigte van multidissiplinêre samewerking, en die selfstandigheid van die studieveld te verken.

Drie en twintig dissiplines is geïdentifiseer wat betrokke by die studieveld is, naamlik: Antropolpgie en Argeologie, Arbeidsterapie, Argitektuur, Bemarking, Filosofie, Fisiologie, Fisioterapie, Geneeskunde, Joernalistiek, Kommunikasiepatologie, Kriminologie, Kuns, Maatskaplike Werk, Opvoedkunde, Psigiatrie, Publieke Gesondheid, Regte, Sielkunde, Sosiologie, Stads-en Streekbeplanning, Teologie, Veeartsenykunde en Verpleegkunde. Betrokkenheid wissel van direkte betrokkenheid by die implementering van programme; indirekte betrokkenheid, byvoorbeeld in 'n raadgevende hoedanigheid; bydraes tot die fundamentele uitgangspunte tot die mens–dierband; en die bevordering van 'n positiewe beeld van mens–dierinteraksie.

Die rol van Maatskaplike Werk in die studieveld, kan in vyf hoofgroepe verdeel word, naamlik: die doel met maatskaplikewerk-intervensie, naamlik die verhoging van lewenskwaliteit; die rolle van die maatskaplike werker, byvoorbeeld fasiliteerder; teikengroepe in Maatskaplike Werk, byvoorbeeld kinders en bejaardes; behoeftes van mense, byvoorbeeld verligting van eensaamheid; en benaderings tot hulpverlening, byvoorbeeld ontwikkelingsgerigte Maatskaplike Werk.

Die belangrikste beginsels vir multidissiplinêre samewerking in die studieveld is gestel as: die nastrewing van 'n gesamentlike doel, gesamentlike navorsing, volledige omskrywing van die aard en omvang van elke dissipline se betrokkenheid by die studieveld, kennis van al die ander dissiplines se betrokkenheid, asook deelname aan mens–dierinteraksieprogramme.

Die selfstandigheid van mens–dierinteraksie as studieveld kan aan sewe kriteria gemeet word, naamlik: wetenskaplike verenigings, wetenskaplike byeenkomste, publikasies, akademiese onderrig- en opleidingsprogramme, navorsing, praktykprogramme en-projekte, en multidissiplinêre samewerking.

'n Strategie ter bevordering van mens–dierinteraksie as selfstandige, multidissiplinêre studieveld in Suid-Afrika, is aan die hand van sewe besluitnemingsareas, gebaseer op die bemarking van dienste, voorgestel. Hierdie besluitnemingsareas sluit die volgende in: produk-(diens)besluite, prysbesluite, plekbesluite, promosiebesluite, prosesbesluite, personeelbesluite en presentasiebesluite.

Omdat maatskaplike werkers betrokke is by gemeenskapsbehoefte, waarvan die behoefte aan interaksie met geselskapsdiere een is, kan hulle 'n belangrike rol speel in die bereiking van die strategiese doelwitte om mens–dierinteraksie tot 'n selfstandige studieveld te lei.

SUMMARY

HUMAN–ANIMAL INTERACTION AS INDEPENDENT FIELD OF STUDY: A MULTIDISCIPLINARY CHALLENGE

Candidate: Magda van Heerden

Department: Social Work

Promoter: Prof J S J Odendaal (DVSc, DPhil, PhD)

Co-promoter: Prof M S E du Preez (DPhil)

In the early eighties human–animal interaction was still regarded as a relatively new field of study. Since then, various disciplines got involved through research, publications, projects and scientific meetings. Although the independent development of the study field was hindered by fragmentation and specialization, important contributions were made by the different disciplines.

An unique characteristic of human–animal interaction as field of study is the combination between the human sciences and natural sciences. The need for some form of integration and openness between the sciences developed. This combination not only offers opportunities but set specific demands for multidisciplinary co-operation. The study field of human–animal interaction can be enriched and broadened through co-operation between disciplines as each discipline have specialized knowledge and skills available to enhance the synergistic effect.

The aim of this study is to explore the multidisciplinary nature of the study field, the involvement of Social Work in the multidisciplinary team, points of departure for multidisciplinary co-operation, and the independent nature of the study field.

Twenty three disciplines were identified that are involved in the study field, namely: Anthropology & Argeology, Occupational Therapy, Architecture, Marketing, Philosophy, Physiology, Physiotherapy, Medicine, Journalism, Communication Pathology, Criminology, Art, Social Work, Education, Psychiatry, Public Health, Law, Psychology, Sociology, Town & Regional Planning, Theology, Veterinary Science and Nursing. Involvement varies from direct involvement with the implementation of programmes; indirect involvement as for example in an advisory capacity; contributing to the fundamental view points regarding the human–animal bond; and the promoting of a positive image of human–animal interaction.

The role of Social Work in the study field can be divided into five main areas, namely: the aim of social work intervention, e.g. improving quality of life; the roles of the social worker, e.g. facilitator; target groups in Social Work, e.g. children and the elderly; needs of people, e.g. alleviating loneliness and depression; and approaches towards service rendering, e.g. developmental Social Work.

The most important principles of multidisciplinary co-operation in the study field are stated as: aspiration to achieve the same goal, joint research, a comprehensive description of the nature and extent of the involvement of each discipline, knowledge of all the other discipline's involvement, as well as participation in human–animal interaction programmes.

The independence of human–animal interaction as study field can be measured against the following seven criteria: scientific organizations, scientific meetings, publications, academic training- and educational programmes, research, programmes and projects in practice, and multidisciplinary co-operation.

A strategy to enhance human–animal interaction as independent, multidisciplinary study field in South Africa is presented according to seven decision-making areas used in the marketing of services. These decision making areas include: product-(service)decisions, price decisions, place decisions, promotional decisions, personnel decisions and presentation decisions.

As social workers focus on the needs of the community and the need to interact with companion animals is one of these needs, social workers can play an important role in achieving the strategic goals of leading the study field of human–animal interaction to independence.

SLEUTELTERME:

Mens–dierinteraksie

Mens–dierband

Studieveld

Multidissiplinêr

Geselskapsdiere

Lewenskwaliteit

Diensterreine

Maatskaplike Werk

Dissiplines

Strategie

Mens–dierinteraksie programme

Bemarkingsresep

KEY TERMS:

Human–animal interaction

Human–animal bond

Field of study

Multidisciplinary

Companion animals

Quality of life

Service fields

Social Work

Disciplines

Strategy

Human–animal interaction programmes

Marketing mix

INHOUDSOPGAWE

		BLADSY
HOOFSTUK 1	ALGEMENE INLEIDING TOT DIE ONDERSOEK	
1.1	Inleiding	1
1.2	Motivering vir die keuse van die ondersoek	5
1.3	Probleemformulering	7
1.4	Doel van ondersoek	8
1.5	Navorsingsvraag/Hipotese	9
1.6	Navorsingsbenadering	10
1.7	Soort navorsing	12
1.8	Navorsingsontwerp	14
1.9	Navorsingsprosedure en werkwyse	17
	1.9.1 Literatuurstudie	17
	1.9.2 Onderhoude	18
	1.9.3 Gevallestudies	20
1.10	Voorondersoek	21
	1.10.1 Literatuurstudie	22
	1.10.2 Konsultasie met kundiges	22
	1.10.3 Bywoning van internasionale kongres	23
	1.10.4 Voorlopige verkennende studie	23
	1.10.5 Studie van strategiese eenhede	23
1.11	Omskrywing van universum, afbakening van steekproef en wyse van steekproefneming	24
1.12	Definisie van hoofkonsepte	26
	1.12.1 Mens–dierinteraksie	26
	1.12.2 Mens–dierinteraksieprogram	26
	1.12.3 Studieveld	29
	1.12.4 Multidissiplinêr/Interdissiplinêr	29
	1.12.5 Strategie	30
	1.12.6 Geselskapsdiere	31
1.13	Uitvoerbaarheid en beperkings van die studie	32

		BLADSY
1.14	Hoofstukindeling	35
1.15	Samevatting	35
HOOFSTUK 2	DISSIPLINES BETROKKE BY DIE STUDIEVELD	
	MENS–DIERINTERAKSIE	
2.1	Inleiding	37
2.2	Antropologie en Argeologie	37
2.3	Arbeidsterapie	43
2.4	Argitektuur	46
2.5	Bemarking	47
2.6	Filosofie	52
2.7	Fisiologie	58
2.8	Fisioterapie	60
2.9	Geneeskunde	62
2.10	Joernalistiek	66
2.11	Kommunikasiepatologie	68
2.12	Kriminologie	70
2.13	Kuns	72
2.14	Maatskaplike Werk	75
2.15	Opvoedkunde	75
2.16	Psigiatrie	79
2.17	Publieke Gesondheid	81
2.18	Regte	83
2.19	Sielkunde	90
2.20	Sosiologie	93
2.21	Stads- en Streeksbeplanning	95
2.22	Teologie	99
2.23	Veeartsenykunde	106
2.24	Verpleegkunde	106
2.25	Ander dissiplines	113
2.25.1	Landbou	113
2.25.2	Natuurlewebestuur	114
2.25.3	Dierkunde	114
2.25.4	Rekreasiekunde	115

		BLADSY
2.26	Samevatting	116
HOOFSTUK 3 DIENSTERREINE IN MAATSKAPLIKE WERK BETROKKE BY MENS–DIERINTERAKSIE		
3.1	Inleiding	122
3.2	Gesinsorg	129
3.3	Bejaardesorg	132
3.4	Korrektiewe dienste	137
3.5	Kindersorg	140
3.6	Gestremdesorg	147
3.7	Maatskaplike gesondheidsorg	153
3.8	Geestesgesondheidsorg	157
3.9	Substansafhanklikheid	164
3.10	Armoede	167
3.11	Samevatting	170
HOOFSTUK 4 MULTIDISSIPLINÊRE SAMEWERKING TER BEVORDERING VAN DIE STUDIEVELD		
4.1	Inleiding	174
4.2	Beginsels vir effektiewe samewerking	178
4.3	Voordele van multidissiplinêre samewerking	184
4.4	Dilemmas en uitdagings in die strewe na samewerking	186
4.5	Bydraes vanuit die onderskeie dissipline ter bevordering van multidissiplinêre samewerking	190
4.5.1	Multidissiplinêre mens–dierinteraksieprogramme en –projekte in praktyk	191
4.5.2	Riglyne vir die implementering van ‘n multidissiplinêre mens–dierinteraksieprogram in praktyk	194
4.5.3	Die rol van die maatskaplike werker in die multidissiplinêre span	200
4.6	Samevatting	203

HOOFSTUK 5 DIE ONTWIKKELING VAN MENS–DIERINTERAKSIE AS SELFSTANDIGE STUDIEVELD

5.1	Inleiding	205
5.2	Wetenskapsontwikkeling	205
5.3	Kriteria vir die selfstandigheid van 'n studieveld	207
5.3.1	Wetenskaplike vereenigings	209
5.3.2	Internasionale kongresse	220
5.3.3	Wetenskaplike publikasies	222
5.3.4	Akademiese onderrig	226
5.3.5	Navorsing	234
5.4	Samevatting	239

HOOFSTUK 6 EMPIRIESE ONDERSOEK

6.1	Inleiding	242
6.2	Persoonlike betrokkenheid by die studieveld	245
6.3	Omskrywing van die aard van betrokkenheid van die onderskeie dissiplines by mens–dierinteraksie as studieveld	249
6.3.1	Antropologie en Argeologie	250
6.3.2	Arbeidsterapie	250
6.3.3	Argitektuur	251
6.3.4	Bemarking	251
6.3.5	Filosofie	252
6.3.6	Fisiologie	252
6.3.7	Fisioterapie	252
6.3.8	Geneeskunde	253
6.3.9	Joernalistiek	253
6.3.10	Kommunikasiepatologie	254
6.3.11	Kriminologie	254
6.3.12	Kuns	255
6.3.13	Maatskaplike Werk	255
6.3.14	Opvoedkunde	255
6.3.15	Psigiatrie	256
6.3.16	Publieke Gesondheid	256
6.3.17	Regte	257

BLADSY

6.3.18	Sielkunde	257
6.3.19	Sosiologie	257
6.3.20	Stads- en Streeksbeplanning	258
6.3.21	Teologie	258
6.3.22	Veeartsenykunde	259
6.3.23	Verpleegkunde	259
6.4	Indeling van dissiplines in vier voorgestelde kategorieë	260
6.5	Identifisering van dissiplines betrokke by die studieveld	263
6.5.1	Keuse van geïdentifiseerde dissiplines	263
6.5.2	Identifisering van dissiplines nie deur die navorser geïdentifiseer	266
6.6	Die rol van Maatskaplike Werk met betrekking tot mens–dierinteraksie	271
6.7	Multidissiplinêre samewerking	277
6.7.1	Samewerking tussen dissiplines	277
6.7.2	Beginsels ter bevordering van multidissiplinêre samewerking	280
6.8	Mens–dierinteraksie as selfstandige multidissiplinêre studieveld	283
6.8.1	Selfstandigheid van die studieveld	283
6.8.2	Kriteria vir selfstandigheid	286
6.8.3	Addisionele kriteria vir selfstandigheid van die studieveld	289
6.9	Samevatting	290

HOOFSTUK 7 'N STRATEGIE TER BEVORDERING VAN DIE STUDIEVELD MENS-DIERINTERAKSIE IN SUID-AFRIKA

7.1	Inleiding	294
7.2	Visie en missie	295
7.3	Doelstellings en aksiestappe	296
7.3.1	Produkbesluite	299
7.3.2	Prysbesluite	302
7.3.3	Besluite met betrekking tot plek	305
7.3.4	Promosiebesluite	307
7.3.5	Personeelbesluite	311
7.3.6	Prosesbesluite	314

BLADSY

7.3.7	Besluite met betrekking tot presentasie	317
7.4	Samevatting	319
HOOFSTUK 8 ALGEMENE SAMEVATTING, GEVOLGTREKKINGS, AANBEVELINGS		
8.1	Inleiding	321
8.2	Algemene inleiding tot die ondersoek: Hoofstuk 1	322
8.2.1	Samevatting	322
8.2.2	Gevolgtrekkings	323
8.2.3	Aanbevelings	324
8.3	Dissiplines betrokke by mens–dierinteraksie: Hoofstuk 2	326
8.3.1	Samevatting	326
8.3.2	Gevolgtrekkings	327
8.3.3	Aanbevelings	332
8.4	Diensterreine in Maatskaplike Werk betrokke by mens–dierinteraksie: Hoofstuk 3	333
8.4.1	Samevatting	333
8.4.2	Gevolgtrekkings	334
8.4.3	Aanbevelings	337
8.5	Multidissiplinêre samewerking ter bevordering van die studieveld: Hoofstuk 4	339
8.5.1	Samevatting	339
8.5.2	Gevolgtrekkings	340
8.5.3	Aanbevelings	341
8.6	Die ontwikkeling van mens–dierinteraksie as selfstandige studieveld: Hoofstuk 5	342
8.6.1	Samevatting	342
8.6.2	Gevolgtrekkings	343
8.6.3	Aanbevelings	344
8.7	Empiriese ondersoek: Hoofstuk 6	344
8.7.1	Samevatting	344
8.7.2	Gevolgtrekkings	345
8.7.3	Aanbevelings	347
8.8	Voorgestelde strategie: Hoofstuk 7	348
8.8.1	Samevatting	348

			BLADSY
	8.8.2	Gevolgtrekkings	349
	8.8.3	Aanbevelings	349
8.9		Toetsing van doelstelling en doelwitte	350
	8.9.1	Doelstelling	350
	8.9.2	Doelwitte	351
8.10		Formulering van hipoteses	352
8.11		Slotopmerkings	353
BRONNELYS			354

LYS VAN FIGURE

		BLADSY
FIGUUR 1	Skematiese voorstelling van die hoofstukindeling	35
FIGUUR 2	Skematiese voorstelling van diensterreine in Maatskaplike Werk betrokke by mens–dierinteraksie toegelig met enkele voorbeelde	128
FIGUUR 3	Kategorie-indeling van dissiplines ooreenkomstig die aard van betrokkenheid by mens–dierinteraksie as studieveld	176
FIGUUR 4	Skematiese voorstelling van die boustene vir gedragsverandering	183
FIGUUR 5	Fases van implementering van ‘n mens–dierinteraksieprogram	196
FIGUUR 6	Profiel van respondente volgens gestelde kriteria vir deelname aan die ondersoek	246
FIGUUR 7	Profiel van kategorie-indeling van dissiplines op grond van die aard van hul betrokkenheid by mens–dierinteraksie	261
FIGUUR 8	Die positiewe erkenning van dissiplines wat na die mening van respondente ‘n rol speel in mens–dierinteraksie as studieveld	266
FIGUUR 9	Skematiese voorstelling van die dissiplines met wie daar die meeste op die gebied van mens–dierinteraksie saamgewerk word	279
FIGUUR 10	Prioritisering van beginsels ter bevordering van die studieveld	281
FIGUUR 11	Persentasie respondente wat van mening is dat mens–dierinteraksie as selfstandige multidissiplinêre studieveld gereken kan word	283
FIGUUR 12	Die mate waarin mens–dierinteraksie reeds aan die voorgestelde kriteria vir selfstandigheid voldoen	287
FIGUUR 13	Die interaksie tussen elemente van die bemarkingsresep en omgewingsfaktore	297
FIGUUR 14	Voorbeelde van bestaande produkte wat in die mark beskikbaar is	301
FIGUUR 15	Voorbeelde van aspekte wat prysbepaling beïnvloed	304

BLADSY

FIGUUR 16	Voorbeelde van distribusiepunte om aan plekvereistes te voldoen	306
FIGUUR 17	Voorbeelde van promosiemateriaal van verskillende mens–dierinteraksieprodukte	310
FIGUUR 18	Voorbeelde van mense betrokke by die bevordering van positiewe mens–dierinteraksie	313
FIGUUR 19	Voorbeelde van prosesse wat gevolg kan word ter bevordering van mens–dierinteraksie	316
FIGUUR 20	Voorbeelde van tasbare elemente met betrekking tot die aanbieding van die diens	318
FIGUUR 21	Skematiese voorstelling van die aanbieding van Hoofstuk 8	322

LYS VAN TABELLE

		BLADSY
TABEL 1	Persoonlike betrokkenheid van respondente by die studieveld mens–dierinteraksie volgens ses gestelde kriteria	246
TABEL 2	Persentasie respondente volgens die aantal kriteria vir deelname aan die ondersoek waaraan hulle voldoen	248
TABEL 3	Kategorieë waarvolgens respondente hul eie dissipline se betrokkenheid by mens–dierinteraksie ingedeel het	260
TABEL 4	Spesifieke response met betrekking tot die aard van dissiplines se betrokkenheid by mens–dierinteraksie	262
TABEL 5	Die mate waarin respondente die dissiplines, soos deur die navorser geïdentifiseer, se betrokkenehdi by die studieveld erken	265
TABEL 6	Identifisering van dissiplines betrokke by die studieveld wat nie in die onderhoudskedule genoem is nie	267
TABEL 7	Omvang van samewerking met spesifieke dissiplines	278
TABEL 8	Prioritisering van beginsels ter bevordering van multidissiplinêre samewerking tussen dissiplines	280
TABEL 9	Die mate waarin mens–dierinteraksie as studieveld reeds aan die kriteria vir selfstandigheid, soos in die literatuur uitgespel, voldoen	286
TABEL 10	Kriteria vir die selfstandigheid van mens–dierinteraksie as studieveld wat tot die bestaande lys van kriteria gevoeg kan word	289

LYS VAN FOTOS

		BLADSY
FOTO 1	Geselskapsdiere is nie inkongruent nie, hou nie 'n bedreiging in met fisiese aanraking nie, gee hul volle aandag en is altyd beskikbaar	123
FOTO 2	Geselskapsdiere kan gevoelens van eensaamheid, vrees, verveeldheid en spanning verlig by kinders wat alleen tuis moet wees as gevolg van ouers wat voltyds werk	130
FOTO 3	Honde-eienaars neem meer dagstappies as nie honde-eienaars en is minder ontevrede met hul sosiale, fisiese en emosionele gesteldheid	134
FOTO 4	Die teenwoordigheid van geselskapsdiere verhoog betrokkenheid van bejaardes by hul sosiale omgewing	135
FOTO 5	Die versorging van geselskapsdiere leer die gevangene respek vir lewe	138
FOTO 6	Die positiewe interaksie met geselskapsdiere bevorder die gevangenes se eiewaarde en selfrespek	139
FOTO 7	Positiewe mens–dierinteraksie het veral waarde vir die ontwikkeling van die kind in die vroeë- en middelkinderjare	142
FOTO 8	Geselskapsdiere kan 'n belangrike substituutfunksie vervul in die kleiner of onvolledige gesinsisteem in die sin dat hulle geselskap bied, 'n gevoel van veiligheid skep, 'n speelmaat kan wees en dus oor die algemeen eensaamheid kan verlig	144
FOTO 9	Vir die gestremde persoon voldoen die geselskapsdier aan die belangrike behoeftes van aanvaarding en respek, fisiese en emosionele interaksie, kommunikasie en sosialisering	149
FOTO 10	Vir die gesiggestremde persoon strek die waarde van 'n gidshond veel verder as die onafhanklikheid wat dit bied	150
FOTO 11	Die algemene maatskaplike funksionering van die persoon word positief beïnvloed deur terapeutiese perdry	151
FOTO 12	Positiewe mens–dierinteraksie word gereken as een van die faktore wat lewenskwaliteit bevorder	153

		BLADSY
FOTO 13	Interaksie met die dier verminder die pasiënt se spanning en bied afleiding van pyn wat terapeutiese intervensie vergemaklik	154
FOTO 14	Fisiese kontak is 'n belangrike komponent van die mens se emosionele ontwikkeling en geestesgesondheid	158
FOTO 15	Die teenwoordigheid van voëls verminder gevoelens van depressie	161
FOTO 16	Geselskapsdiere dien as skakel tussen mense, emosionele ondersteuner en nie-veroordelende vriend	165
FOTO 17	In die oë van 'n geselskapsdier is sy eienaar altyd 'n held, ongeag die verlede	167
FOTO 18	Om ekonomies ontmagtig te wees ontnem nie iemand van die vermoë om in positiewe interaksie met 'belangrike ander' te tree nie	168
FOTO 19	Die behoeftes van daklose mense aan vriendskap, aanvaarding, nie-veroordeling en geselskap word nie altyd raakgesien nie	170

LYS VAN BYLAES

Bylae 1	Onderhoudskedule
Bylae 2	Interview schedule

HOOFSTUK 1

ALGEMENE INLEIDING TOT DIE ONDERSOEK

1.1. INLEIDING

Die historiese aanvang van die mens–dierband word vanuit verskeie dissiplines gedebatteer. Van die belangrikste bydraes om die ontstaan hiervan te dokumenteer, kom vanuit die Antropologie en Argeologie. Morey & Wiant (1992:282) meen dat opgrawings van hondegrafte toon dat daar reeds solank as 8000 jaar gelede 'n affektiewe verhouding tussen die mens en die hond bestaan het, terwyl Mithen (1999:201), Odendaal & Weyers (1990:21-30), Robinson (1995:1-6) en Swabe (1999:157) dit selfs verder terugvoer. Volgens hierdie bronne is van die vroegste aanduidings van 'n emosionele band tussen mens en dier te vind in opgrawings wat dateer uit die paleolitiese tydperk (10 - 12 000 jaar gelede). Hierdie opgrawings is onder andere dié van 'n menslike skelet wat dié van 'n klein hondjie omhels en 'n skelet van 'n bejaarde persoon wie se hand op 'n hond rus.

'n Psigologiese benadering tot die mens–dierband is deur Barba (1993:29) gevolg. Sy kom tot die gevolgtrekking dat die motiewe vir die vorming van die band van die kant van die mens op twee gelyke vlakke van behoeftebevrediging lê naamlik, die behoefte aan versorging, intimiteit, aanraking, spel, humor en rou, en die behoefte aan dominansie, mag, moraliteit, sekuriteit en nuttigheid. Swabe (1999:25 & 36) is van mening dat mens–dierinteraksie die gevolg is van 'n proses van domestisering.

Domestisering is egter 'n dinamiese proses wat steeds besig is om plaas te vind en wat voortdurend verander om aan te pas by die veranderende behoeftes van mense en diere. Die proses van evolusie het verder bygedra tot die verandering in mens–dierinteraksie en word deur Swabe soos volg gestel: “During the course of human evolution those interactions diversified as animals came to play new roles in society. Indeed, the course of our biological and cultural evolution is indeed intimately tied up with the emergence of those new inter-species relationships”. 'n Meer filosofies-religieuse benadering kry ons by Clark (1997:167-168): “We are not of another, radically different kind. Ties of loyalty may bind us to particular

non-humans as much as to humans. When we open our eyes to see the reality of another creature, and so learn to respect its being, that other creature may as easily be non-human". Die omvang van die studieveld word hierin gereflekteer deurdat verskeie dissiplines geraak word deur die uiteenlopende behoeftes van mense en diere en hul interaksie met mekaar. Die omskrywing van die aard en betekenis van die mens–dierband kan dus vanuit verskillende verwysingsraamwerke benader word.

Die geskiedenis van die mens–dierband word gekenmerk deur kontradiksies: “Animals have been worshipped as gods, reviled as evil spirits, endowed with souls, or regarded as mindless machines...killed for food with careful respect but also slaughtered for sport...have been objects of terror or loathing (but)...taken into our homes and treated as if humans themselves” (Manning & Serpell, 1994:xi). Hierdie diversiteit in rolvervulling wat oor verloop van tyd ontstaan het, word ook deur Mithen (1999:201) omskryf: “But it was only in the last 100,000 years, and possibly just the last 30,000, that animals came to occupy that immensely diverse set of roles in our society that they have today: animals as sources of food; animals as companions; animals as the subject of stories, myths and paintings; animals as metaphors; animals as objects to abuse”. Die romantiese prentjie van mens–dierinteraksie, wat so dikwels deur die media en in die literatuur aan ons voorgehou word, verbloem die harde realiteite van hoe wreed daar in die verlede (Ritvo, 1994:106), en selfs vandag nog, teenoor diere opgetree word. Alhoewel die verhouding tussen mens en dier al soveel milleniums bestaan en in die proses soveel veranderings ondergaan het, het die laaste eeu die mees ingrypende veranderings en herdefiniëring van mens–dierinteraksie as studieveld tot gevolg gehad. Die idee dat diere, net soos mense, gevoelens en emosie besit, het in die Westerse kultuur sy beslag. Teen die laat sewentigerjare is die konsep van dierewaarneming- en gevoelsvermoë algemeen aanvaar en net deur 'n klein groepie fundamentaliste bevraagteken (Fogle, 1999:234).

Die paradoks in die verhouding tussen mens en dier wat egter steeds bestaan, word deur Swabe (1999:156) soos volg opgesom: “Most striking is how the cleft between ourselves and food-producing animals has grown as these animals have increasingly been accorded the status of machines through the development of the intensive farming practices that have been deemed necessary to meet ever-growing human food demand...”. Aan die ander kant kan die band met geselskapsdiere steeds hefter en meer omvangryk raak: “... we increasingly keep pets to satisfy our emotional, rather than material, needs and gain tactile comfort and trust from them which might not be found elsewhere in our modern lives”. Fogle (1999:238) voorspel dat hierdie kontradiksie in die verhouding tussen mens en dier in die toekoms nog groter sal word: “In the coming years these contradictions will increase. New

scientific information and discoveries about sentience will make our decisions about companion animals more, not less, difficult”.

Die 21^e eeu belooft dus nie om hierdie wanbalanse uit te wis nie. Die groeiende bevolking, demografiese verskuiwings, verandering en intensifisering van menslike behoeftes en lewenstyl, tegnologiese ontwikkeling, verstedeliking en siekte epidemies gaan al meer druk plaas op diere om aan die behoeftes van mense soos voedsel, byprodukte van diere, geselskap, gemak, status, veiligheid, gesondheid, navorsing en algemene lewenskwaliteit van die mens te voldoen.

Mens–dierinteraksie is by uitstek 'n multidisiplinêre studieveld. Die maatskaplike werker van die 21^e eeu sal 'n groter rol in die multidisiplinêre span moet vertolk. Die tyd is ryp vir die maatskaplikewerkberoep om sy perspektiewe tot hulpverlening so te verbreed dat dit die mens in sy verhouding tot sy omgewing insluit. Hier kan tereg verwys word na "environmental social work". Die mens ervaar lewenskwaliteit nie meer alleen in sy verhouding tot ander mense nie, maar ook in sy verhouding tot die groter omgewing. Positiewe mens–dierinteraksie is 'n belangrike komponent van die mens in sy natuurlike omgewing. Geselskapsdiere is nie alleen die mens se kontak met die natuur nie, maar bied ook stabiliteit in 'n veranderende lewensomgewing en geleentheid tot uitgebreide en alternatiewe verhoudings. Die mens ervaar nie meer alleen sin in die kerngesin nie, maar in 'n *netwerk van sinvolle verhoudings*, wat hom in staat stel om ten volle te leef. Hierdie verhoudings kan met ander mense, met diere, met die natuur, met 'n Opperwese, of selfs met 'iets', soos die rekenaar, wees.

Vir Maatskaplike Werk is die belang van mens–dierinteraksie geleë in sowel die terapeutiese waarde van geselskapsdiere, as in die rol wat hulle in menslike ontwikkeling kan speel. Die fokus vir die maatskaplike werker, as deel van die multidisiplinêre span, is op die bydrae wat mens–dierinteraksie kan lewer in die bevordering van lewenskwaliteit van mense. Reeds in 1987 het Netting, Wilson & New (1987:63) die rol van geselskapsdiere, om die lewenskwaliteit van maatskaplikewerkkliënte te bevorder, bevestig: "The social work professional is often searching for ways to improve the quality of life of persons who have overwhelming obstacles to overcome. To those clients who could benefit from an animal companion, a social worker may be able to facilitate a new, or support a long-established relationship, by being sensitive to what is occurring in the field of human-animal bonding and knowing what resources are available". Die waarde van geselskapsdiere vir Maatskaplike Werk as dissipline, word in hierdie studie aan die onderskeie diensterreine in Maatskaplike Werk gekoppel.

In 1988 is die studieveld van mens–dierinteraksie nog as 'n relatief nuwe rigting beskou deurdat dit eers: “... vir die die afgelope dekade 'n onderwerp van studie, bespreking en evaluering...” geword het (Odendaal, 1988:1). Daar het dus 'n behoefte ontstaan om 'n geheelbeeld van die nuwe rigting te vorm deur dit te omskryf en te definiëer. Konrad Z. Lorenz, 'n Oostenrykse Nobelpryswenner is aanvaar as die eerste persoon wat mens–dierinteraksie as 'n studieveld bekendgestel het, terwyl Boris Levinson in die sewentiger- en tagtigerjare die eerste persoon was wat die studieveld binne 'n bepaalde dissipline, naamlik Psigiatrie, toegepas het. Die studieveld het in dieselfde tydperk uitgebrei, toe wetenskaplik-gefundeerde studies deur die Corson-egpaar in 'n psigiatrisie inrigting gedoen is. Die tagtigerjare word beskou as die tydperk waarin die kennisontploffing in die studieveld plaasgevind het. Verskeie dissiplines het in hierdie tydperk betrokke geraak deur middel van navorsing, publikasies, projekte en byeenkomste. (Vergelyk Odendaal, 1989(a):169-171.) Die studieveld het in die laaste dekade steeds bly groei, tot so 'n mate dat daar tans ten minste 23 dissiplines of vakgebiede geïdentifiseer kan word wat direk of indirek hierby betrokke is. Ongelukkig het fragmentasie en spesialisasie die selfstandige ontwikkeling van die studieveld tot 'n groot mate gestrem, maar binne elk van hierdie dissiplines is belangrike bydraes gelewer wat in aanmerking geneem behoort te word.

Ten spyte van die betrokkenheid van soveel dissiplines, blyk multidisiplinêre samewerking tot dusver eerder die uitsondering as die reël te wees. Verskeie faktore kon hiertoe bygedra het, onder andere onkunde oor die rol van ander dissiplines en oorwaardering van die dissipline waarby elkeen self betrokke is, gebrek aan 'n holistiese benadering tot die studieveld, teenstellende waardes wat aan diere gekoppel word, onkunde oor die waarde van die mens–dierband en akademiese statusbewustheid. Midgley (1994:189) het oor laasgenoemde die volgende mening: “This impression about what is academically respectable still survives among many people, both learned and unlearned. In the social sciences, interdisciplinary feuding strengthened the sense of a gap between humans and other creatures”.

Die multidisiplinêre aard van die studieveld, die betrokkenheid van Maatskaplike Werk as dissipline hierby, uitgangspunte ten opsigte van multidisiplinêre samewerking, en die mate waarin mens–dierinteraksie as studieveld aan die kriteria vir selfstandigheid voldoen, is die fokus van hierdie ondersoek.

1.2. MOTIVERING VIR DIE KEUSE VAN DIE ONDERSOEK

'n Besondere eienskap van die studieveld mens–dierinteraksie is die kombinasie tussen menswetenskappe en natuurwetenskappe. Hierdie kombinasie bied nie net uitdagings nie, maar stel ook spesifieke eise ten opsigte van multidisiplinêre samewerking (Odendaal, 1988:129 & 257). Samewerking tussen dissiplines word vanuit verskeie oorde bepleit. Die Witskrif vir Wetenskap en Tegnologie (1997), die Witskrif vir Maatskaplike Welsyn (1997), die Witskrif vir Hoër Onderwys (1997), asook die fokusareas van die National Research Foundation (NRF) (2000:2), beklemtoon multidisiplinariteit, transdisiplinariteit, oop sisteme, samewerkende navorsing en 'n holistiese benadering ten opsigte van programme. Die Departement van Kuns, Kultuur, Wetenskap en Tegnologie het 1998 aangekondig as die “Year of Science and Technology” waarvan die slagspreuk: “Creativity without Boundaries”, ook verwys het na die oorsteek van grense tussen dissiplines en die paradigmaskuiwe wat nodig is vir wetenskapsontwikkeling. Die strategiese beplanningsdokument van die Universiteit van Pretoria, (Op pad na die Nuwe Millenium: 1998-2001), stel dit as een van die kernstrategieë om interdisiplinêre onderrig- en navorsingsprogramme te fasiliteer. Hierdie visie word deur deur Rektor van die Universiteit van Pretoria, Prof. Johan van Zyl, soos volg verduidelik: “Die kennisgedrewenheid en kennisafhanklikheid van ons wêreld het daartoe gelei dat opleidings- en leerbehoefes só kompleks geword het dat dit haas onmoontlik geword het om dit slegs deur middel van dissiplines, departemente en fakulteite te hanteer. Dié strukture sal vervang word deur 'n losser verband tussen die dissiplines in akademiese skole wat op multi- en interdisiplinêre temas gerig is” (Van Zyl, 2000:38).

Die oorsteek van grense sluit ook die grense tussen dissiplines in. Odendaal (1995:207) laat hom soos volg hieroor uit: “Daar is 'n behoefte aan 'n mate van integrasie en openheid tussen wetenskappe. Onbedreigde samewerking kan bewerkstellig word deur erkenning te verleen aan elkeen se bydrae en dit kan lei tot 'n verbreding van kennis oor 'n spesifieke onderwerp”. Arkow (1992:520) bepleit ook die fokus op raakvlakke eerder as op verskille: “Divisive single issues distract veterinarians and the humane field from recognizing more significant concerns in which both have common interests. Respectful disagreement on some issues should not interfere with cooperation in matters on which there is agreement”. Die werklike omvang en potensiaal van die studieveld kan alleen begryp word indien multidisiplinêre en interkulturele samewerking in die praktyk realiseer (Plous, 1993:45). Hierin lê die motivering van hierdie studie opgesluit, naamlik dat die studieveld van mens–

dierinteraksie verryk en verruim kan word deur samewerking tussen dissiplines wat direk en indirek daarby betrokke is. Die byeenbring van verskillende dissiplines kan veel meer geleenthede as bedreigings bied, omdat die eindproduk 'n sinergistiese effek sal hê. Elke dissipline beskik oor gespesialiseerde kennis en vaardighede wat bydra tot die sukses van die toepassing van die studieveld in die praktyk. Rowan (1989:7) stem hiermee saam as hy sê dat: "The excitement and enthusiasm found in this field of research endeavour is due, in part, to the mix of disciplines that are to be found applying their own particular approaches to understanding our paradoxical behavior towards animals".

Multidisiplinêre samewerking moet egter nie net die samevoeging of naasmekaarplasing van dissiplines wees nie. Gasparíková, Bakos, Pillay & Prinsloo (1996:6) waarsku teen hierdie skyn van multidisiplinariteit en is van mening dat die doel behoort te wees om nuwe metodes van samewerking en koördinerende van navorsingsprojekte te bevorder en om programme, metodes en resultate vir die oplossing van gedeelde probleme daar te stel. Indien hierdie studie dus in sy doel slaag deur al die geïdentifiseerde dissiplines betrokke by die studieveld te betrek en 'n strategie vir multidisiplinêre samewerking daar te stel, sal dit 'n belangrike bydrae kan lewer tot die ontwikkeling van mens-dierinteraksie as 'n multidisiplinêre studieveld. Multidisiplinêre samewerking word dikwels as 'n struikelblok vir die bevordering en spesialisasie van 'n dissipline ervaar. Gasparíková *et al.* (1996:7) is van mening dat die teendeel egter waar is: "... it is a natural counterpart and a necessary presupposition for their further development". Hulle stel dit voorts dat: "...convergent collaboration (should) be strengthened and the trend to divergency, isolation and particularism of various disciplines be weakened".

Die maatskaplikewerkprofessie is tradisioneel een wat suksesvol in multidisiplinêre spanverband funksioneer, maar nie altyd die erkenning daarvoor kry nie. Die waarde van hierdie ondersoek is dat dit die spesifieke plek en rol van die maatskaplike werker in die benutting van mens-dierinteraksie in die proses van hulpverlening identifiseer. Maatskaplikewerk, vanweë sy holistiese en sistemiese benadering tot hulpverlening, het 'n sleutelrol te vertolk in die bevordering van mens-dierinteraksie as studieveld, asook in die fasilitering van die proses van implementering van mens-dierinteraksieprogramme.

1.3 PROBLEEMFORMULERING

Die volgende probleme, ter bevordering van mens–dierinteraksie as selfstandige multidisiplinêre studieveld, word tans ervaar:

- ❖ Verskeie dissiplines is geïdentifiseer wat verskillende vlakke van betrokkenheid by die studieveld van mens–dierinteraksie het. 'n Leemte is dat die omvang van dissiplines betrokke, onbekend is. Elkeen van hierdie dissiplines lewer in 'n mindere of meerdere mate 'n bydrae tot die ontwikkeling van die studieveld, maar die afsonderlike bydraes is nie in omvang en diepte voldoende om die studieveld tot sy volle potensiaal te begelei nie. Alhoewel elke dissipline 'n eie, unieke invalshoek, en selfs uiteenlopende doelstellings ten opsigte van mens–dierinteraksie het, kan daar deur middel van multidisiplinêre samewerking kennisleemtes binne die afsonderlike dissiplines aangevul word. Odendaal (1995:207) stel dit ook as 'n probleem dat: "... die kunsmatige grense wat daar tussen dissiplines bestaan perspektief en kontekstuele denke beperk".
- ❖ Die onderkeie dissiplines is nie ten volle op hoogte, of soms glad nie bewus, van al die ander rolspelers in die studieveld nie. Die leemte lê dus in die kommunikasie tussen dissiplines en gebrek aan forums vir onderlinge skakeling. Alhoewel die grootste groep internasionale wetenskaplike verenigings hulself posisioneer as multidisiplinêr, is die aard en omvang van multidisiplinêre samewerking onseker.
- ❖ Beperkings op die ontwikkeling van die studieveld is vervolgens geleë in die gebrek aan befondsing vir navorsing (Rowan, 1995:130) binne sowel die afsonderlike dissiplines as op multidisiplinêre vlak. Die opskrifstelling en publikasie van programme om mens–dierinteraksie te bevorder word as 'n verdere leemte geïdentifiseer. Alhoewel belangrike bydraes in sowel die *Anthrozoös* as in vaktydskrifte van ander dissiplines byvoorbeeld Sielkunde, Verpleegkunde, Opvoedkunde en Maatskaplike Werk gelewer word, word heelwat programme in praktyk geïmplementeer sonder volledige dokumentasie van die inhoud of sukses daarvan.
- ❖ 'n Verdere probleem blyk te wees dat daar steeds onkunde en verkeerde persepsies ten opsigte van die rol en waarde van geselskapsdiere bestaan, nie alleen binne die onderskeie dissiplines nie, maar ook binne breë samelewingsverband. Verskeie faktore het tot dusver hiertoe bygedra. 'n Gebrek aan kennis en blootstelling aan die voordele van positiewe mens–dierinteraksie speel beslis 'n rol. Nog 'n rede wat aangevoer kan

word is dat die verhouding tussen mense en diere dikwels op 'n emosionele en persoonlike wyse aangebied word omdat dit nie altyd moontlik is om affektiewe belewenisse op 'n kognitiewe wyse aan te bied nie. Odendaal (1988:8) en Rowan (1989:5) waarsku egter dat die waarde van sulke inligting vir die studieveld nie onderskat moet word nie.

- 'n Belangrike leemte is dat, ten spyte van die positiewe bydrae wat mens–dierinteraksie in die onderskeie diensterreine van Maatskaplike Werk lewer en die rol wat die maatskaplike werker in die multidisiplinêre span kan speel, mens–dierinteraksieprogramme steeds onderbenut word. Maatskaplikewerkopleiding en -navorsing in hierdie studieveld is ook beperk.

1.4. DOEL VAN ONDERSOEK

Die doel van hierdie ondersoek is om die aard en omvang van mens–dierinteraksie as selfstandige studieveld binne multidisiplinêre verband vas te stel, en om na aanleiding daarvan 'n strategie voor te stel om sodoende die studieveld in Suid - Afrika te bevorder. Die doelwitte om bogenoemde te bereik, word soos volg gestel:

- 1.4.1 Om die onderskeie dissiplines betrokke by mens–dierinteraksie te identifiseer en die aard van elk se betrokkenheid te omskryf, om daardeur te bepaal of mens–dierinteraksie wel 'n multidisiplinêre studieveld is. (Vergelyk Hoofstuk 2.)
- 1.4.2. Om die verskillende diensterreine in maatskaplike werk, waarby mens–dierinteraksie betrokke is, te identifiseer en daardeur die rol wat die maatskaplike werker in die multidisiplinêre span kan speel, te illustreer. (Vergelyk Hoofstuk 3.)
- 1.4.3. Om vertrekpunte vir multidisiplinêre samewerking te bepaal wat as riglyne ter bevordering van die studieveld kan dien. (Vergelyk Hoofstuk 4.)
- 1.4.4. Om te bepaal in watter mate die studieveld reeds aan die vereistes vir selfstandigheid voldoen sodat leemtes in die proses van ontwikkeling geïdentifiseer word. (Vergelyk Hoofstuk 5.)

1.4.5. Om vanuit die gevolgtrekkings gemaak uit 1.4.1 - 1.4.4, aanbevelings te maak en 'n spesifieke strategie voor te stel, wat mens-dierinteraksie as selfstandige multidisiplinêre studieveld in Suid-Afrika, sal bevorder.

1.5. NAVORSINGSVRAAG/HIPOTESE

In hierdie ondersoek word van 'n navorsingsvraag gebruik gemaak. De Vos (1998:115-116) onderskei tussen 'n navorsingsvraag en 'n hipotese soos volg: "Questions are posed about the nature of real situations, while hypotheses are statements about how things can be. Research questions are more relevant if the researcher works qualitatively, and a hypotheses when the researcher works quantitatively". 'n Hipotese word deur McBurney (1994:47) omskryf as: "...a statement that is assumed to be true for the purpose of testing its validity". 'n Hipotese wys op die verband tussen veranderlikes. In hierdie ondersoek word nie van 'n hipotese gebruik gemaak nie, omdat geen voorveronderstellings met betrekking tot mens-dierinteraksie as multidisiplinêre studieveld getoets word nie, en veranderlikes word nie teenoor mekaar gestel nie. In die gebruik van 'n verkennende ontwerp, is 'n navorsingsvraag, eerder as 'n hipotese, die mees aangewese. Die doel met die navorsingsvraag is: "...to narrow down the problem to a workable size" (De Vos & Van Zyl, 1998:267). Die navorsingsvraag word aangepas soos nuwe inligting oor die onderwerp bekom word: "While the initial question starts out broadly, it becomes progressively narrowed and more focused during the research process, as concepts and their relationships are discussed to be relevant or irrelevant" (De Vos & Van Zyl, 1998:268).

Die aanvanklike navorsingsvrae vir hierdie ondersoek was:

- ☛ Is mens-dierinteraksie 'n selfstandige studieveld?
- ☛ Is hierdie 'n multidisiplinêre studieveld?
- ☛ Is maatskaplike werk deel van hierdie span?

Met verloop van die literatuurondersoek het dit egter gou geblyk dat op al drie van hierdie vrae 'Ja' geantwoord kan word. Die navorsingsvrae is na aanleiding hiervan vernou en herformuleer as:

- ☛ Watter dissiplines is betrokke by die studieveld mens–dierinteraksie, en wat is die aard van elk se betrokkenheid?
- ☛ Wat is die omvang van maatskaplikewerk se betrokkenheid by die studieveld en rol in die multidisiplinêre span?
- ☛ Hoe behoort multidisiplinêre samewerking in die bevordering van die studieveld daaruit te sien?
- ☛ Tot watter mate voldoen die studieveld reeds aan die kriteria vir selfstandigheid?

1.6. NAVORSINGSBENADERING

Die keuse tussen kwalitatiewe en kwantitatiewe navorsing is in die sosiale wetenskappe dikwels 'n onderwerp van debat. Dit blyk dat die tradisionele grense tussen die twee werkwyses, veral wat betref multidisiplinêre navorsing, vervaag het en dat hulle juis aanvullend tot mekaar benut kan word. Ten opsigte hiervan laat Schurman (1983:116) hom soos volg uit: “...the two approaches should not be viewed as being oppositional. Properly used, both can enhance our understanding of the world. In fact, in some studies they can be used in conjunction with each other in a complementary way. Qualitative methods may often lead to important understandings missed in quantitative research”. Mouton (1996:40) sê dat die keuse in benadering deur die aard van die navorsingsprobleem bepaal word: “At the methodical and technical level, most researchers accept that quantitative and qualitative tools are compatible and that the choice for their inclusion in a particular project is determined by the specific research problem”. Reeds in 1989 het Rowan (1989:4) 'n pleidooi gelewer dat argumente oor die waarde van kwalitatiewe vs kwantitatiewe benaderings nie die ontwikkeling in die studieveld van mens–dierinteraksie moet strem nie: “I would like to make a very strong plea that we do not allow the human–animal bond field to be disrupted by sterile arguments over the superiority of one or the other approach. The fact is that both approaches have weaknesses and strengths that tend to complement one another”. Die komplimentêre aard van die twee benaderings word dus tot voordeel van hierdie ondersoek benut.

Alhoewel hierdie ondersoek oorwegend 'n kwalitatiewe benadering volg, word kwantitatiewe data benut ter ondersteuning van kwalitatiewe data. Die kombinerings van kwalitatiewe en kwantitatiewe metodes word in die literatuur na verwys as “triangulation”. “Triangulation”

impliseer dat verskillende verwysingsraamwerke benut word in die analisering van data (“theoretical triangulation”), ‘n verskeidenheid steekproeftrekkingstrategieë gebruik word (“data triangulation”), verskeidenheid ondersoekers gebruik word (“investigator triangulation”), of dat meer as een metode van data-insamelingsprosedures aangewend word (“methodological triangulation”) (De Vos, 1998:359). Die afleiding kan dus gemaak word dat in hierdie ondersoek daar sprake van sowel “data triangulation” as “methodological triangulation” is, omdat doelgerigte- én sneeubalsteekproeftrekking gebruik is, en omdat die onderhoudskedule kwalitatiewe én kwantitatiewe data ingesamel het. Hierdie mate van kombinasie van kwalitatiewe en kwantitatiewe data stem tot ‘n mate ooreen met die gemengde metode ontwerp (“mixed methodology design model”) soos deur Creswell (De Vos, 1998:361) voorgestel. “Triangulation” bevorder volgens Macun & Posel (1998: 129) betroubaarheid in die navorsingsproses: “...the problem of reliability...is best tackled through triangulation ...Therefore, rather than relying on any one research method to replicate the data produced by another, we can more fruitfully treat each method as providing complementary sorts of data”. Betroubaarheid is dus geleë in die kohesie of samehang van ‘n geïntegreerde antwoord op die navorsingsvrae.

Kwalitatiewe data is in hierdie studie gebruik om die aard en omvang van elk van die dissiplines se betrokkenheid by die studieveld te omskryf, die diensterreine in Maatskaplike Werk waar mens–dierinteraksie ‘n rol speel te identifiseer, die rol van die maatskaplike werker in die multidisiplinêre span te bepaal, en algemene beginsels vir multidisiplinêre samewerking daar te stel. Kwantitatiewe data is benut om die aantal dissiplines betrokke by mens–dierinteraksie te identifiseer, die omvang van multidisiplinêre bewustheid en samewerking vas te stel, en die studieveld aan die kriteria vir selfstandigheid te toets. Metodes van data-insameling is dus aangepas om sodoende eerstehandse kennis en ‘n oorsig van die studieveld te verkry. De Vos (1998:358) stel dit soos volg: “When working from a qualitative perspective the researcher attempts to gain a first-hand, holistic understanding of phenomena, and data collection gets shaped as the investigation proceeds...valid understanding can be gained through accumulated knowledge acquired first-hand by a single researcher”.

Die tydsduur en tydstop van die navorsing speel ‘n rol in die ontwerp en uitvoering van die studie omdat dit oorsaaklikheid en veralgemening raak (Babbie, 1992:99). In hierdie studie is gefokus op die situasie met betrekking tot die studieveld van mens–dierinteraksie soos dit tans daar uitsien binne die dissiplines (dus op ‘n gegewe oomblik in tyd), alhoewel die studieveld steeds in proses van ontwikkeling is. Hierdie tipe studie word na verwys as ‘n kruissektorale studie in teenstelling met ‘n longitudinale studie wat ontwerp is om

waarnemings oor 'n langer tydperk te maak en byvoorbeeld verandering te meet. Die kruis sektorale opname metode word deur Royse (1991:120) beskryf as: “...a one-time survey (is) made with a randomly selected sample. The cross-sectional design allows a broad representation of the population and thus involves persons of all ages, incomes, and educational levels”. Alhoewel die studie wat hier onderneem is, 'n eenmalige opname is wat op 'n spesifieke tydperk fokus, is die steekproef nie ewekansig gekies nie. Die nie-waarskynlikheidsseleksie steekproefneming geld omdat sowel 'n doelgerigte steekproef, as 'n sneeubalsteekproef gebruik is.

1.7. SOORT NAVORSING

Die doel met die navorsingsprojek bepaal die soort navorsing wat onderneem word. Alhoewel dit die ideaal is om 'n navorsingsprojek binne een spesifieke teoretiese raamwerk aan te pak, word die mening gehuldig dat, indien die doel beter bereik kan word deur 'n kombinasie van soorte navorsing, oorweging daaraan geskenk behoort te word. Die kombinasie van soorte navorsing wat in hierdie studie gevolg is, het bepaalde voordele ingehou, maar kan ook as 'n leemte in dié navorsing gesien word.

Elemente van sowel basiese navorsing as ontwikkelingsnavorsing is van toepassing en word vervolgens verduidelik: Basiese navorsing bevorder die fundamentele kennisbasis van die sosiale wêreld (Neuman, 1997:21). Bailey (1994:24) stel dit dat: “Pure research (sometimes called 'basic research') involves developing and testing theories and hypotheses that are intellectually interesting to the investigator and might thus have some social application in the future, but have no application to social problems in the present time”. Neuman (1997:21) stem saam dat basiese navorsing beperkte toepassingswaarde het, maar is van mening dat die kennis en insig verkry deur middel van basiese navorsing dikwels as basis vir ander soorte navorsing kan dien: “...basic research provides a foundation for knowledge and understanding that are generalizable to many policy areas, problems, or areas of study. Basic research is the source of most of the tools – methods, theories, and ideas – that applied researchers use”. (Vergelyk ook Huysamen, 1993:35 en Fouché & De Vos, 1998:69). Die hoofdoel van hierdie studie was om die kennisbasis van die studieveld mens–dierinteraksie uit te bou, en dus 'n bydrae te lewer tot multidisiplinêre teorie-ontwikkeling wat as vertrekpunt vir praktykprogramme kan dien. Dit sluit aan by wat Bailey (1994:25-26) sê: “...the ultimate goal is a study that is helpful in solving social problems and at the same time makes a valuable contribution to the theoretical social-science literature”.

'n Sterk element van ontwikkelingsnavorsing is egter ook teenwoordig. Ontwikkelingsnavorsing het ten doel om deur middel van praktiese tegnologie, metodes te ondersoek om die uitdagings van die praktyk aan te spreek. Hierdie soort navorsing gaan van die standpunt uit dat kennis van 'n probleem alleen, nie voldoende is om toepaslike response teweeg te bring nie (Van Rooyen, 1994a:277). Die kennis wat dus tydens die ondersoekfase of fase van analise in die navorsingsproses opgedoen word, moet tot uiting kom in iets tasbaars of bruikbaar vir die praktyk. Die eindproduk van hierdie soort navorsing is konkreet, afgebaken en gestruktureerd, maar nie noodwendig afgehandel nie: “No social technology is necessarily complete or definite, but is perhaps best described as a set of guidelines for further development” (Van Rooyen, 1994a:277). Die tegnologie wat ontwikkel word, hoef dus nie die finale produk te wees nie, maar 'n produk wat beskikbaar gestel word vir verdere navorsing, byvoorbeeld evaluatiewe navorsing. Evaluering kan met ander woorde 'n fase in die proses van ontwikkelingsnavorsing wees, maar dit is nie 'n voorvereiste nie (Van Rooyen, 1994b:18). Hierdie stelling word ook deur Bernstein (1989:11) onderskryf: “...more usually...the developmental endeavour is confined to limited aspects of the process although it does include several related phases”. Die feit dat evaluering van die finale produk of tegnologie nie noodwendig deel van die navorsingsproses is nie, kan as een van die leemtes van hierdie soort navorsing gestel word (Van Rooyen, 1994a:281). Hierdie leemte word egter oorkom deurdat nuwe sosiale tegnologie juis 'n stimulus vir voortgesette navorsing op 'n spesifieke gebied kan wees. In geval van hierdie studie kan die uiteindelijke strategie wat voorgestel word ter bevordering van mens-dierinteraksie as selfstandige multidisiplinêre studieveld, as stimulus vir verdere ondersoek dien.

Die sosiale tegnologie waarna in ontwikkelingsnavorsing verwys word, kan onder andere programme, strategieë, riglyne, metodes, prosedures, strukture of dienste insluit (Thomas, 1985:484 en Van Rooyen, 1994a:278 & 280). Navorsing oor mens-dierinteraksie as 'n selfstandige studieveld kan dus hierby gereken word. Die navorsingsresultate bied struktuur vir die omvang en inhoud van die studieveld, stel strategieë voor vir verdere ontwikkeling van die studieveld, bevorder multidisiplinêre samewerking, en dit is binne spesifieke dissiplines afgebaken.

Volgens Hofmeyr (1996:3) verskil ontwikkelingsnavorsing van ander soorte navorsing in die sin dat dit eerder fokus op die ontwikkeling van nuwe tegnologie as op die ontwikkeling van kennis. Die ontwikkeling van nuwe tegnologie en nuwe kennis hoef egter nie onderling uitsluitend te wees nie. Tegnologie word deur die Handboek vir die Afrikaanse Taal (1988) omskryf as: “Toepassing van kennis vir praktiese doeleindes”. Die bestaande kennis oor die

studieveld binne die onderskeie dissiplines word in hierdie geval saamgegroepeer en toegepas op die praktyk van mens–dierinteraksie. Bailey (1987:23) omskryf ontwikkelingsnavorsing as 'n sistematiese aktiwiteit waardeur bestaande kennis, wat deur middel van navorsing en/of praktiese ondervinding opgedoen is, benut word. In hierdie studie word nie primêr gefokus op die soeke na nuwe kennis nie, maar is die doel om reeds bestaande kennis te sistematiseer om daardeur strategieë of riglyne vir die praktyk voor te stel. Die inligting met betrekking tot reeds bestaande kennis word in hierdie studie verkry vanuit resultate van navorsingsondersoeke en gevallestudies uit al die geïdentifiseerde dissiplines. Dit word egter nie uitgesluit dat nuwe kennis wel deur middel van die ondersoek gestimuleer word nie. Hierdie kennis kan benut word vir voortgesette navorsing.

1.8. NAVORSINGSONTWERP

Navorsingsontwerpe volg mekaar op 'n kontinuum van beskrywende- en verkennende ontwerpe op, wat ten doel het om hipoteses te genereer, tot eksperimentele ontwerpe wat poog om die oorsaaklike verbande tussen veranderlikes te demonstreer. Die plek waar die ontwerp op die kontinuum geplaas word, bepaal egter nie sy wetenskaplike bydrae nie: "...it would be wrong to conclude that the former designs are of lesser scientific value than the latter. Carefully conducted and theoretically informed descriptive research can make important scientific contributions, whereas poorly conceived and conducted quasi-experiments can be scientifically worthless" (Garrity & Stallones, 1998:11&14).

Die verkennende ontwerp is in hierdie studie gevolg. Die ontwerp van 'n navorsingsprojek is: "... the plan that ties the data collected, to the questions or hypothesis posed at and, thus, ties the data to the conclusions that will be drawn" (Boyd, Westfall & Stasch, 1989:107). Die keuse van 'n navorsingsontwerp word volgens Babbie (1992:89) en Royse (1991:43) deur twee sleutelvrae bepaal, naamlik wat dit is wat jy wil vasstel, en wat is die beste metode om dit vas te stel. In hierdie ondersoek is die doel om onder andere uit te vind wat die aard en omvang van mens–dierinteraksie as multidisiplinêre studieveld is. Die verkennende ontwerp is die beste metode om die doel te bereik omdat relatief min navorsing oor hierdie onderwerp bekend is. Sowel Grinnell & Williams (1990:140) as Royse (1991:44) is van mening dat die verkennende ontwerp in so 'n geval die toepaslikste is. Die studieveld van mens–dierinteraksie is voorts relatief nuut (as selfstandige studieveld slegs sowat 20 jaar) en is dit die doel om die studieveld verder te verken sodat beter idees en insigte na vore kan kom. Hierdie mening sluit aan by wat Babbie (1992:90) stel as die doel van die verkennende ontwerp: "This purpose is typical when a researcher is examining a new interest or when the

subject of study is itself relatively new and unstudied". Royse (1991:44) is van mening dat die waarde van verkennende navorsing juis hierin geleë is: "Their value derives from the new insights they provide or the unanswered questions they generate for future research". Bless & Higson-Smith (1995:42) lê ook klem daarop dat die doel met verkennende navorsing: "...to gain insight into a situation, phenomenon, community or person", is.

Die doel van verkennende navorsing is voorts om bestaande konsepte te verfyn deur 'n proses van verkenning (Babbie, 1992:90), en om daardeur 'n begin te maak of die basis te lê vir verdere ontwikkeling op die gebied. (Vergelyk ook Mouton, Marais, Prinsloo & Rhodie, 1989:43; Grinnell & Williams, 1990:140 en Mouton, 1996:103.) Arkava & Lane (1983:20) stel dit soos volg: "...(it) might examine the feasibility of a more careful study, or might construct a new technique for getting better data". Van der Walt, Strydom, Marx & Jooste (1996:155) sluit hierby aan en is van mening dat: "Deur verkenning kan die navorser die vae konsep in meer duidelik afgebakende prioriteite, wat die finale navorsingsontwerp ook sal verbeter, omskryf".

Van der Merwe (1996:295) is van mening dat verkennende studies op die verkenning van 'n relatief onbekende terrein fokus, en vat die *oogmerke* en *metodes* van verkennende navorsing soos volg saam: Die *oogmerke* kan wees om:

- ☛ nuwe insigte oor die verskynsel in te win;
- ☛ as 'n voorondersoek tot meer gestruktureerde studie te dien;
- ☛ sentrale konsepte en konstrukte te verduidelik;
- ☛ prioriteite vir verdere navorsing vas te stel; en
- ☛ nuwe hipoteses oor 'n bestaande verskynsel te ontwikkel.

Metodes waardeur verkennende navorsing gedoen kan word, is:

- ☛ 'n oorsig van bestaande, toepaslike literatuur;
- ☛ 'n opname onder mense wat ervaring van die probleem het; en
- ☛ 'n ontleding van insig-stimulerende voorbeelde.

Hierdie oogmerke en metodes sluit tot 'n baie groot mate aan by die proses wat in hierdie studie gevolg is. Ten eerste is 'n oorsig oor die verskynsel van mens-dierinteraksie deur middel van uitgebreide literatuurstudie verkry, wat gelei het tot nuwe insigte met betrekking tot die aanvanklike navorsingsvrae. 'n Opname is onder mense, wat spesifiek in die studieveld werk of 'n belangstelling daarin toon, gedoen om die uiteindelijke navorsingsvrae verder te ondersoek. Sowel die literatuurstudie as die opname het insig-stimulerende voorbeelde na vore gebring. Hipoteses vir verdere navorsing is ontwikkel deurdat 'n raamwerk of riglyn vir die bevordering van mens-dierinteraksie as selfstandige multidissiplinêre studieveld voorgehou word. Hierdie riglyn moet egter nog uitgetoets word, en word die volledige proses van ontwikkelingsnavorsing nie deurloop nie.

Alhoewel heelwat literatuur oor die onderwerp van mens-dierinteraksie bestaan, is dit nie in Suid-Afrika saamgegroepeer binne 'n selfstandige studieveld nie. Kennis oor die onderwerp is verspreid tussen ten minste 23 dissiplines. Die rede vir die keuse van hierdie ontwerp is dus ook om 'n vertrekpunt vir multidissiplinêre navorsing oor die studieveld daar te stel, deurdat literatuur oor die studieveld gekonsolideer word.

Die doelstellings van verkennende navorsing, soos deur Neuman (1997:20) gestel, korreleer tot 'n groot mate met die doelstellings van hierdie studie. Die fokus van albei is om onder andere te bepaal wie almal betrokke is by die navorsingsprobleem, 'n volledige beeld te vorm van wat tans die situasie is, soveel moontlik idees te genereer vir die ontwikkeling vir dit wat veronderstel word, om die lewensvatbaarheid van verdere navorsing te bepaal, om vrae te formuleer en te verfyn vir meer sistematiese ondersoeke en daardeur rigting te gee vir verdere navorsing. Babbie (1992:90) sluit hierby aan as sy die doel van verkennende navorsing stel as 'n behoefte om beter begrip vir iets te bevredig, om die uitvoerbaarheid van 'n meer noukeurige studie te toets en om metodes vir verdere ondersoek te ontwikkel.

Alhoewel die verkennende ontwerp die sleutelrol in hierdie ondersoek speel, is daar ook elemente van 'n ander ontwerp teenwoordig: Die situasie soos hy tans daar uitsien met betrekking tot die betrokkenheid van die onderskeie dissiplines word ook beskryf, en is die beskrywende ontwerp volgens Babbie (1992:92), Rosnow & Rosenthal (1993:13), Bailey (1994:40) en Mouton (1996:102) ook van toepassing. Die verskynsel word nie in diepte beskryf nie maar raakpunte, of die verhouding tussen die onderskeie dissiplines, word wel geïdentifiseer. Omdat 'n beskrywende navorsingsontwerp ten doel het om antwoorde te verskaf op vrae soos wie, wat, waar en hoe van 'n onderwerp (Neuman, 1997:19-20 en Van der Walt *et al.*, 1996:156) sluit dit tog aan by die navorsingsdoelwitte van hierdie ondersoek.

Vrae wat hier gevra word is byvoorbeeld: Wie is almal betrokke? Wat is die aard van betrokkenheid? Hoe kan dit saamgebind word om die studieveld van mens–dierinteraksie te bevorder? Navorsingsontwerpe kan mekaar dus natuurlik opvolg op 'n kontinuum, byvoorbeeld deurdat 'n situasie eers verken word en na aanleiding van die resultate daarvan beskryf word.

1.9. NAVORSINGSPROSEDURE EN WERKWYSE

Die prosedures wat gevolg is om data in te samel bestaan uit 'n kombinasie van literatuuroorsigte, onderhoude en in 'n mindere mate gevallestudies. Hierdie prosedures blyk veral toepaslik te wees by verkennende navorsing. Volgens Mouton *et al.* (1989:43) en Van der Walt *et al.* (1996:156) is hierdie prosedures veral toepaslik by verkennende navorsing aangesien die fokus op die verkryging van insig en verwerwing van begrip is eerder as akkurate, repliseerbare data. Neuman (1997:19) stel dit dat in die geval van verkennende navorsing, alle moontlike bronne van inligting benut moet word juis omdat die veld van ondersoek so wyd is en alles wat verband kan hou met die onderwerp potensieël belangrik is: “Exploratory researchers are creative, open-minded, and flexible; adopt an investigative stance; and explore all sources of information”. Omdat hierdie ondersoek multidisiplinêr van aard is, is die prosedures van data-insameling nie beperk nie.

1.9.1. LITERAATURSTUDIE

Die literatuurstudie lewer 'n kernbydrae tot hierdie studie. Literatuurstudie is 'n deurlopende proses, vanaf die aanvang van die navorsing tot en met die finalisering daarvan. Juis omdat mens–dierinteraksie 'n studieveld is wat vinnig ontwikkel, moet die navorser heeltid op hoogte bly van die nuutste ontwikkeling om daardeur te verseker dat die uiteindelige resultate relevant is. Huysamen (1994:191) beklemtoon die noodsaaklikheid hiervan en stel dit dat: “It is the researcher’s responsibility to keep abreast of research reported on his or her topic up to at least the time that the research report is concluded. This practice will prevent the research from being outdated or irrelevant the moment it is released. In this sense, the literature research on a topic is a never ending process”.

Die doel met 'n literatuurondersoek is, volgens Bless & Higson-Smith (1995:23), onder andere: “To sharpen and deepen the theoretical framework...taking an interdisciplinary perspective where possible. To familiarize the researcher with the latest developments in

the area of research, as well as in related areas. To determine what has already been done and what is yet to be studied or improved. To discover connections, analogies or other relations between different research results...” Dit sluit aan by wat Arkava & Lane (1983:25) stel as die funksies van literatuurnavorsing, naamlik om te voorkom dat ‘n herhaling van navorsingsresultate plaasvind, om insig in die kompleksiteit van die probleem te ontwikkel en om inligting te versamel met betrekking tot die teoretiese vertrekpunte, metodes en prosedures wat deur ander navorsers op die gebied gevolg is. Literatuurstudie is veral belangrik in multidisiplinêre navorsing.

Uitgebreide literatuurstudie is in hierdie ondersoek gedoen ten opsigte van die aard en omvang van die onderskeie dissiplines se betrokkenheid by mens–dierinteraksie. Die identifisering van dissiplines het die basis gevorm van die res van die navorsingsproses. Eers nadat al die dissiplines geïdentifiseer is, kon ondersoek ingestel word na die aard en omvang van multidisiplinêre samewerking en die bydraes wat die onderskeie dissiplines lewer in die ontwikkeling van die studieveld. Aangesien mens–dierinteraksie slegs ‘n komponent binne elke dissipline vorm, en dikwels ‘n baie klein komponent is, was dit ‘n tydrowende proses om binne die groot geheel na die spesifieke te soek. Omdat daar met soveel dissiplines gewerk is, is rekenaarsoektogte verder vertraag.

Literatuur is nie net die resultaat van formele navorsing en praktykontwikkeling op ‘n gebied nie, maar bied ook insig in die mens se betrokkenheid by sy leefwêreld en die opskrifstelling daarvan. Alhoewel die bestudeerde bronne hoofsaaklik wetenskaplik van aard is, kan die bydrae van enkele nie-wetenskaplike bronne soos populêre tydskrifte en mediapublikasies, tot die bereiking van die doel met hierdie hoofstuk, nie buite rekening gelaat word nie.

1.9.2. ONDERHOUDE

Omdat binne die verkennende ontwerp ‘n klein steekproef van toepassing is, is van persoonlike onderhoude gebruik gemaak. Aangesien hierdie ondersoek op ‘n relatief onbekende studieveld fokus en oor dissiplinêre grense beweeg, was dit die mees bruikbare metode van data-insameling. ‘n Voorafgesprek met elk van die respondente is gevoer om te bepaal of hulle wel kennis dra van mens–dierinteraksie as studieveld en of hulle gemotiveerd is om deel te neem aan die ondersoek. (Vergelyk Mouton, 1996:154.) Kriteria vir deelname aan die ondersoek was die volgende:

- ☛ belangstelling in die studieveld deur byvoorbeeld lidmaatskap aan 'n vereniging of deelname aan georganiseerde gesprek;
- ☛ betrokkenheid by navorsing in die studieveld;
- ☛ betrokkenheid by mens–dierinteraksieprogramme of projekte; en
- ☛ betrokkenheid by opleiding in die studieveld.

'n Semi-gestruktureerde onderhoudskedule is benut. Dane (1990:128) stel dit dat die omvang van struktuur wat aan die onderhoud verleen word, die struktuur van die meetinstrument sal bepaal: “Survey instruments that are essentially orally administered are called schedules, and they pose a high degree of structure on the interview”. Kvale (1996:129) omskryf 'n onderhoudskedule soos volg: “An interview guide indicates the topics and their sequence in the interview. The guide can contain just some rough topics to be covered or it can be a detailed sequence of carefully worded questions. For the semistructured type of interview discussed here, the guide will contain an outline of topics to be covered, with suggested questions”. Hy sê voorts dat dit van die tipe navorsingsontwerp, asook die oordeel en takt van die onderhoudvoerder sal afhang, of daar streng by die opeenvolging van vrae gehou word en of die antwoorde verder opgevolg word. Om die temas en volgorde van vrae te bepaal is die onderhoudskedule na afloop van uitgebreide literatuurstudie, en met inagneming van die gestelde doelwitte vir die studie, saamgestel. Die onderhoudskedule bestaan uit vier afdelings wat elk 'n gestelde doelwit verteenwoordig.

'n Nadeel van persoonlike onderhoude is dat dit tydrowend en duur is, en ook beïnvloed kan word deur die onderhoudvoerder (Grinnell & Williams, 1990:212 en Neuman, 1997:253). Onderhoude moet baie goed beplan word om te verhoed dat 'n respondent herhaalde kere besoek moet word, of dat die onderhoudvoerder deur eksterne faktore beïnvloed word. Hierdie probleem kan tot 'n mate hanteer word deur telefoniese onderhoude of onderhoude per elektroniese media (e-pos) te voer, maar die beste beheer wat oor die onderhoud verkry kan word, is deur middel van die weldeurdragte ontwerp van die onderhoudskedule Schurink, Schurink, & Poggenpoel (1998:318) stel die volgende voorwaardes vir die benutting van 'n onderhoudskedule: “Before designing the interview guide or schedule, the concepts to be investigated need to be defined clearly. Furthermore, critical questions, i.e. questions that capture the intent of the study, should be identified. The concepts to be discussed need to be broad but limited to four or five topics”. Geleentheid vir die opvolg van antwoorde en aanmoediging vir verdere uitbreiding op antwoorde, moet gebied word. Direkte onderhoude

hou die voordeel in dat die respondent eers op sy gemak gestel kan word, groter konfidensialiteit ter sprake is, die onderhoudvoerder beter beheer oor die benutting van die beskikbare tyd het, en nie-verbale boodskappe opgevolg kan word.

Volgens Bless & Higson-Smith (1995:107-108) moet daar 'n onderskeid getref word tussen nie-geskeduleerde, ongestruktureerde onderhoude en nie-geskeduleerde, gestruktureerde onderhoude. Eersgenoemde word benut waar die navorsingsvrae nie ingeperk ("narrowly defined") kan word nie en elke respondent 'n unieke bydrae vanuit 'n spesifieke verwysingsraamwerk kan lewer. Die onderhoudvoerder het dus die geleentheid om aanmoedigende ("probing") vrae te vra en antwoorde te klarifiseer. Indien meer gedetailleerde inligting benodig word met die doel om vergelykings tussen response te tref, sal die nie-geskeduleerde, gestruktureerde onderhoud benut word. Spesifieke vrae word vooraf geformuleer, maar dit staan die onderhoudvoerder vry om addisionele vrae te formuleer indien nodig. Respondente kry die geleentheid om hul eie antwoorde te formuleer of situasies te omskryf, en word nie gedwing om uit reeds geformuleerde antwoorde te kies nie. Die tipe onderhoud wat in hierdie ondersoek gebruik is, kan dus omskryf word as 'n nie-geskeduleerde, gestruktureerde onderhoud. Alhoewel reeds geformuleerde antwoorde beskikbaar was om vanuit te kies, maak die skedule voldoende voorsiening vir eie menings van die respondente.

1.9.3. GEVALLESTUDIES

Gevallestudies verwys na die ontleding van: "...insig-stimulerende voorbeelde" (Mouton *et al.* 1989:43) en praktiese ervaring van mense wat kan lei tot insig en begrip van die navorsingsprobleem. Gevallestudies van programme en projekte oor mens-dierinteraksie is 'n waardevolle bron van inligting vir die identifisering van die dissiplines betrokke by die studieveld. Rowan (1990:5) is van mening dat die waarde van gevallestudies as metode van data-insameling tot 'n groot mate onderbenut word in navorsing oor mens-dierinteraksie. Die ontwikkeling van die studieveld oor die afgelope dekade word onder andere in gevallestudies gereflekteer en korreleer met een van die doelwitte van die gebruik van gevallestudies soos deur Bless & Higson-Smith (1995:44) gestel: "...to collect data over a considerable period of time... to analyse the development of a phenomenon".

Volgens Boyd *et al.* (1989:106) word gevallestudies veral by verkennende navorsing gebruik en is dit van besondere waarde: "... when one is seeking help on a problem in which interrelationships of a number of factors are involved, and in which it is difficult to understand

the individual factors without considering their relationships with each other". Gevallestudies word veral bestudeer met die doel om die volgende vas te stel: eienskappe wat by al die gevalle in die groter groep voorkom, eienskappe wat nie by almal voorkom nie maar wel by sekere subgroepe, en eienskappe wat uniek tot 'n sekere geval is (Boyd *et al.*, 1989:107). In hierdie ondersoek was gevallestudies dus bruikbaar om vas te stel wat die onderskeie dissiplines in gemeen het met betrekking tot mens–dierinteraksie, watter eienskappe uniek tot sekere dissiplines is en in watter gevalle mens–dierinteraksie net op 'n uitsonderlike geval van toepassing is.

Die belangrikste voordele van gevallestudies is volgens Boyd *et al.* (1989:108) die feit dat daar deur middel van 'n gevallestudie 'n geheelbeeld van die situasie verkry kan word en dat die werklike situasie beskryf word en nie net 'n abstraksie van die werklikheid soos in die geval van 'n statistiese analise nie. Die grootste nadeel is daarin geleë dat dit moeilik is om formele metodes van waarneming, meting en analise te ontwikkel. Objektiviteit word hierdeur gestrem en daar kan ook nie sondermeer vanaf hierdie data veralgemeen word nie.

In hierdie ondersoek is hoofsaaklik van gevallestudies wat in die literatuur omskryf is gebruik gemaak, maar die onderhoudskedule het ook voorsiening gemaak vir die insluiting van voorbeelde en praktykervarings van respondente.

1.10. VOORONDERSOEK

Die hoofdoel van 'n voorondersoek is om die uitvoerbaarheid en potensiële waarde van die ondersoek te bepaal. Die voorondersoek stel die navorser in staat om moontlike bedreigings betyds te identifiseer en strategieë daar te stel om die probleme te voorkom. Die voordele van 'n voorondersoek word deur Bless & Higson-Smith (1995:43) soos volg saamgevat: "... it is often useful to assess the feasibility of a research project, the practical possibilities to carry it out, the correctness of some concepts, the adequacy of the method and instrument of measurement by doing a pilot study". Huysamen (1993:205) beklemtoon ook die belangrikheid daarvan om die uitvoerbaarheid van 'n studie vooraf te bepaal en moontlike bedreigings betyds te identifiseer. Die voorondersoek kan uit verskillende aksies bestaan naamlik 'n literatuurstudie, ondervinding van kundiges of spesialiste op die navorsingsgebied, 'n voorlopige verkennende studie en 'n intensiewe studie van strategiese eenhede (Strydom, 1998:179-182).

1.10.1. LITERATUURSTUDIE

Die doel met 'n literatuurstudie tydens die voorondersoek is slegs om as oriëntering te dien, en nie om 'n volledige oorsig oor die terrein van ondersoek te gee nie. Strydom (1998:179) stel dit soos volg: “The purpose is rather to orientate him to, for instance, the question of whether literature on the specific subject actually exists, what kind of literature it is and whether it is freely available. The purpose remains the broad orientation of the researcher”. In hierdie ondersoek is die literatuurstudie vertraag deur die feit dat die studieveld van mens–dierinteraksie deur verskillende dissiplines verteenwoordig word, asook die feit dat verskillende terminologie vir dieselfde onderwerp gebruik word. Veral rekenaarsektoegte is deur hierdie probleem gestrem.

1.10.2. KONSULTASIE MET KUNDIGES

Die waarde van konsultasie met kundiges is dat hulle eerstehandse inligting, meestal vanuit eie praktykervaring, kan bied wat kan help om die situasie soos hy tans daar uitsien te beskryf en om te bepaal wie almal daarby is. Daar word egter ook gewaarsku teen die beperkings in die benutting van kundiges, naamlik dat eksperimentele leer gebaseer word op die beperkte verwysingsraamwerk van 'n persoon en dat persepsieverskille 'n realiteit is (Arkava & Lane, 1983:8). Strydom (1998:180) waarsku daarteen dat die navorser verwar kan word omdat kundiges dikwels vanuit 'n gespesialiseerde verwysingsraamwerk praat en die studie in 'n spesifieke rigting kan beïnvloed. Die navorser moet dus reeds oor voldoende literatuurkennis, asook die doelwitte van die studie beskik, alvorens van hierdie metode gebruik gemaak is. In Suid-Afrika is die kundiges op die gebied van mens–dierinteraksie egter beperk. 'n Interdepartementele Forum vir Mens–dierinteraksie is in 1998 deur die navorser gestig, waarby akademici van verskillende departemente aan die Universiteit van Pretoria en Technikon Pretoria, wat 'n belangstelling in die studieveld toon, betrek word. Hierdie gespreksforum bied geleentheid om op gereelde basis gedagtes te wissel oor die multidisiplinêre aard van die studieveld, en om resente navorsing en programme op die gebied van mens–dierinteraksie te identifiseer.

1.10.3. BYWONING VAN INTERNASIONALE KONGRES

Die bywoning van die Agtste Internasionale Kongres oor Mens–dierinteraksie in Oos-Europa in September 1998, was 'n belangrike geleentheid tot kontakmaking met kundiges en bron van inligting. Referate uit verskillende dissiplines is gelewer. Die inhoud van referate wat gelewer is, is 'n aanduiding van die rigting waarin hierdie studieveld internasionaal beweeg.

1.10.4. VOORLOPIGE VERKENNENDE STUDIE

Tydens die voorlopige verkenning van die studie word onder andere die doelstellings, doelwitte, beskikbare hulpbronne, die populasie en prosedures van data- insameling ondersoek. Die aard van die navorsingsprobleem, die omvang van die kennis en ondervinding waaroor die navorser reeds beskik, asook die kwaliteit en kwantiteit van inligting reeds beskikbaar, sal die omvang en diepte van die voorlopige studie bepaal (Strydom, 1998:181). Die voorlopige literatuurstudie, kontak met kundiges tydens en na afloop van die internasionale kongres, inhoud van kongresmateriaal en interdepartementele gespreksgeleenthede is benut om die doelwitte van die studie te formuleer.

1.10.5. STUDIE VAN STRATEGIESE EENHEDE

Tydens die vooronderzoek is dit essensieël om op 'n klein skaal die meetinstrument/e op 'n verteenwoordigende groep vanuit die populasie te toets. Strydom (1998:182) is van mening dat die studie van 'n strategiese eenheid: "... implies that he (researcher) should expose a few cases to exactly the same procedures as planned for the main investigation, in order to modify the measuring instrument". Respondente moet nie alleen die geleentheid kry om aan die meetinstrument onderwerp te word nie, maar moet ook die geleentheid gegee word om kommentaar te lewer oor enige aspek van die ondersoek as sodanig. Hoe meer leemtes tydens hierdie aksie uitgewys word, hoe meer slaggate word vermy vir die uiteindelijke ondersoek. Die onderhoudskedule is vooraf met drie persone, wat nie aan die empiriese ondersoek deelgeneem het nie, maar wel kennis dra van die onderwerp, getoets. Na afloop hiervan is die onderhoudskedule aangepas.

1.11. OMSKRYWING VAN UNIVERSUM, AFBAKENING VAN STEEKPROEF EN WYSE VAN STEEKPROEFNEMING

Volgens Arkava & Lane (1983:27) moet daar onderskei word tussen die begrippe populasie en universum. Universum verwys na: "...all potential subjects who possess the attributes in which the researcher is interested...", terwyl populasie meer beperkend verwys na: "...individuals in the universe who possess specific characteristics". Bless & Higson-Smith (1995:85) gebruik die terme populasie en universum as sinoniem en omskryf dit as volg: "The entire set of objectives and events or group of people which is the object of research and about which the researcher wants to determine some characteristics". (Vergelyk ook Neuman, 1997:202-203 en Strydom & De Vos, 1998:190.) Laasgenoemde menings word ondersteun, en daarvolgens word die populasie in hierdie studie gesien as: Al die persone in Suid-Afrika wat betrokke is by die studieveld mens-dierinteraksie en wat een van die 23 geïdentifiseerde dissiplines verteenwoordig.

'n Steekproef verwys na die spesifieke eenheid van analise in die populasie, of soos Bless & Higson-Smith (1995:86) dit stel: "The subset of the whole population which is actually investigated by a researcher and whose characteristics will be generalized to the entire population". Bailey (1994:83) stel dit só: "The objects of study are called the units of analyses ...the sum total of all the units of analyses is called the population or universe". In geesteswetenskaplike navorsing is individue dikwels die eenhede van analise, veral in terme van hul lidmaatskap van 'n sekere sosiale groepering, aldus Babbie (1992:93). Geïdentifiseerde persone binne elk van die dissiplines wat direk betrokke by mens-dierinteraksie is, kan dus as 'n eenheid van analise beskou word. In so 'n geval sal die individu steeds die eenheid van analise bly en nie noodwendig die dissipline wat hy/sy verteenwoordig nie. Om die vlak van betrokkenheid by mens-dierinteraksie in elk van hierdie dissiplines te verken, sal die groter groep as eenheid van analise beskou moet word (Babbie, 1992:94), omdat daar gemeenskaplike belang binne elke dissipline is.

'n Nie-waarskynlikheidseleksie steekproef is gebruik omdat die grense van die betrokke universa onbekend is (Hofmeyr, 1996:7 en Neuman, 1997:205). Doelgerigte steekproeftrekking (Neuman, 1997:206) is gebruik om een geskikte persoon, binne elk van die dissiplines wat deur middel van die literatuurstudie uitgewys is, te identifiseer. Hierdie proefpersone is op grond van hul bestaande kennis van, betrokkenheid by of belangstelling

in mens–dierinteraksie gekies. Die sneeubaltegniek (Neuman, 1997:207) is as volgende stap gebruik om 'n persoonlike verwysing na nog een proefpersoon binne elke dissipline te kry om uiteindelik 'n steekproef van 46 op te maak.

Die grootste leemte van die nie-waarskynlikheidsseleksie steekproefneming is dat daar nie sonder meer vanaf die steekproef na die populasie veralgemeen kan word nie. Hierdie leemte kan egter tot 'n mate oorkom word deurdat doelgerigte steekproefneming: “...is composed of elements which contain the most characteristic, representative or typical attributes of the population” (Strydom & De Vos, 1998:198).

Die voorwaardes vir die gebruik van doelgerigte steekproefneming word deur Strydom & De Vos (1998:199-200) gestel as dat: “...the researcher must first compile a list of names by means of careful questioning in the community until he has a sufficient number of respondents by carefully explaining the purpose and value of the study to them”. Buigbaarheid aan die kant van die navorser is dus belangrik. Die sneeubaltegniek verwys na “... approaching a single case who is involved in the phenomenon to be investigated, to gain information on other similar persons. In turn this person is again requested to identify further people who may make up the sample” (Strydom & De Vos, 1998:200). 'n Kombinasie van doelgerigte steekproefneming en die sneeubaltegniek is benut, deurdat een respondent uit elk van die dissiplines (n=23) doelgerig gekies is, en deur 'n verwysing van elkeen van hulle nog een respondent binne elke dissipline (n=23) geïdentifiseer is. 'n Totaal dus van 46 respondente.

Om al die dissiplines betrokke by die studieveld te identifiseer is essensieël vir die ondersoek en kan as voorloper tot bogenoemde twee metodes van data insameling dien. Strydom & De Vos (1998:199) identifiseer die dimensionele steekproef (“dimensional sample”) wat ten doel het “... to specify all variables in the population which are of interest to the investigation, and see to it that each dimension is represented by at least one case”. Indien die onderskeie dissiplines wat tydens die literatuurnavorsing geïdentifiseer is, as veranderlikes in die ondersoek beskou word, is hierdie tegniek van data-insameling ook van toepassing omdat elke dissipline verteenwoordig word in die ondersoek.

1.12. DEFINISIE VAN HOOFKONSEPTE

1.12.1. MENS–DIERINTERAKSIE

Die Nuwe Woordeboek vir Maatskaplike Werk (1995:34) omskryf interaksie as 'n dinamiese verhouding tussen individue en/of groepe onderling, of tussen hulle en die omgewing en wat gepaard gaan met 'n proses van wederkerige beïnvloeding. Mens–dierinteraksie dui volgens Odendaal (1988:79) op 'n simbiotiese verhouding wat daar tussen mense en diere bestaan. Mens–dierinteraksie verwys na 'n dinamiese proses van wedersydse betrokkenheid waardeur bepaalde behoeftes by sowel die dier as die mens bevredig word. Diere sal hoofsaaklik geselskapsdiere impliseer omdat die besondere band wat tussen mense en geselskapsdiere bestaan die oorsprong en fokus van hierdie studieveld is.

Mens–dierinteraksie as studieveld kan dus omskryf word as:

Die multidisiplinêre studie van die dinamiese interaksie tussen mense en geselskapsdiere binne 'n spesifieke sisteem en met 'n bepaalde doel voor oë.

Vir doeleindes van hierdie studie verwys die term mens–dierinteraksie hoofsaaklik na interaksie tussen mense en *geselskapsdiere*.

1.12.2. MENS–DIERINTERAKSIEPROGRAM

Die HAT (1988:861) omskryf program as: “a. Geskryf waarin werksaamhede wat volgens 'n bepaalde plan verrig sal word, opgesom word; b. Plan waarvolgens iets aangepak, uitgevoer word” of ook “'n Beginselverklaring”. Die Nuwe Woordeboek vir Maatskaplike Werk (1995:40) verwys na 'n maatskaplikewelsynsprogram as: “Bepaalde reeks maatskaplikewerkhandelinge en ander aktiwiteite gerig op die verbetering van die maatskaplike funksionering van voorafbepaalde teikengroepe in 'n spesifieke diensveld”.

In hierdie studie sal die term mens–dierinteraksieprogram gebruik word om te verwys na:

Enige aktiwiteite, aksies of projekte waarin die interaksie tussen mense en geselskapsdiere die fokuspunt is en met 'n spesifieke doel aangewend word.

Daar sal nie 'n onderskeid getref word tussen terapeutiese en ontwikkelingsgerigte programme nie, aangesien dit nie die kriteria vir die selfstandigheid van 'n studieveld beïnvloed nie.

Twee verwante begrippe wat hier vermelding verdien, en tans internasionaal erken word, is:

1.12.2.1. Geselskapsdiergefasiliteerde terapie/"Animal Assisted Therapy" (AAT)

Van die eerste omskrywings van AAT is voorgehou deur Corson & Corson (1978:195) onder die naam "Pet-facilitated psychotherapy (PFP)". Hulle omskryf dit as: "PFP represents an attempt to utilize carefully selected and well-trained healthy pet animals as resocialization ego-strengthening catalysts in human interactions...PFP (is) an effective instrument for developing meaningful nonverbal and verbal communication and resocialization and as an adjunct and stepping-stone to other forms of therapy and to reasonably independent functioning". Volgens Bernard (1995:11) is AAT "...the use of properly screened and trained companion animals to help people with special needs". Burch, Bustad, Duncan, Fredrickson, & Tebay (1995:58) omskryf AAT as: "...a goal-directed intervention in which an animal is used as an integral part of the treatment process. The therapy is directed or delivered by a health service professional with specialised expertise... the results of AAT are both observable and measurable".

Geselskapsdiergefasiliteerde terapie is dus:

Die doelgerigte en doelbewuste benutting van spesifiek geselekteerde geselskapsdiere as terapeutiese intervensie in die totale behandelingsprogram van 'n kliënt/pasiënt of groep.

1.12.2.2. Geselskapsdiergefasiliteerde aktiwiteite/"Animal Assisted Activities" (AAA)

Burch *et al.* (1995:58) maak 'n duidelike onderskeid tussen AAT en AAA en omskryf laasgenoemde soos volg: "AAA provide opportunities for motivational, educational, recreational, and/or therapeutic benefits to enhance quality of life and are delivered in a variety of therapeutic environments by a specifically trained professional or volunteer, in

association with animals...the results of AAA may often be characterised by happy times and good feelings...” Dit blyk dat die onderskeid wat Burch *et al.* tussen AAA en AAT tref, geleë is in die meting van resultate. Volgens hulle is die resultate van AAT meetbaar en waarneembaar teenoor die van AAA wat slegs gebaseer is op positiewe belewenisse. Hierdie twee komponente is egter nie noodwendig onderling uitsluitend nie. Positiewe belewenisse wat bydra tot die kwaliteit van lewe (soos in hul definisie van AAA weergegee) kan ook waargeneem word en kan ook meetbaar wees byvoorbeeld deur middel van kwalitatiewe metodes van meting soos selftevredenheidskale, waarneming van verandering in gedrag en houdingskale.

Die *Standards of Practice for AAA and AAT* van die Delta Society (Hines & Fredrickson, 1998:25-26) tref die volgende onderskeid:

”**AAT** is a goal-directed intervention in which an animal meeting specific criteria is an integral part of the treatment process. AAT is designed to promote improvement in human physical, social, emotional and/or cognitive functioning. AAT is provided in a variety of settings and may be group or individual in nature. The process is documented and evaluated. AAT is provided by a health or human service professional who includes an animal as part of his/her practice. Specific goals for each client have been identified by the professional, and progress is measured and recorded”.

“**AAA** provide opportunities for motivational, informational, and/or recreational benefits to enhance quality of life. AAA are delivered in a variety of environments by a specially trained professional, paraprofessional, and/or volunteer in association with animals that meet specific criteria. AAA involve animals visiting people. The same activity can be repeated with different people, unlike therapy that is tailored to a particular person or medical condition”.

Geselskapsdiergefasiliteerde aktiwiteite verwys dus na:

Enige aktiwiteit waarin spesifiek geselekteerde geselskapsdiere benut word om die lewenskwaliteit van geïdentifiseerde teikengroepe te bevorder.

1.12.3. STUDIEVELD

Volgens die HAT (1988:1102) is 'n studieveld die gebied of omvang van iemand se studie. Studieveld kan ook verwys na 'n spesialiteitsrigting of vakgebied. Die term 'dissipline' word dikwels as sinoniem tot studieveld gebruik. Die HAT (1988:158) beskryf dissipline as 'n: "Onderdeel van 'n wetenskap". Kockelmans (1979:127) omskryf dissipline as: "A branch of learning or a field of study characterized by a body of intersubjectively acceptable knowledge, pertaining to a well-defined realm of entities, systematically established on the basis of generally accepted principles with the help of methodical rules or procedures".

Mens–dierinteraksie as studieveld omsluit dus:

Die totale omvang van navorsing, teoretiese onderbou en praktyktoepassing waarvan die fokus die interaksie tussen mense en diere is.

1.12.4. MULTIDISSIPLINÊR / INTERDISSIPLINÊR

Vir doeleindes van hierdie studie word die terme multidisiplinêr en interdisiplinêr sinoniem tot mekaar gebruik. Daar kon uit die omskrywings wat volg nie 'n duidelike verskil tussen die twee begrippe geïdentifiseer word nie. Dit blyk ook dat daar in die literatuur verskil in mening hieroor is. 'n Multidisiplinêre span verwys volgens Chafetz, West & Ebbs (1988:131-132) na: "...a functioning unit, composed of individuals with varied and specialized training, who coordinate their activities to provide services to a client or group of clients". Volgens Schlesinger (1985:225) verwys 'n multidisiplinêre span na 'n: "...small working group with a commonly exposed purpose, differentiated roles and ongoing communication processes". Van Vuuren (1997:9) lê ook klem op kommunikasie tussen dissiplines as belangrike element van multidisiplinariteit in die volgende omskrywing: "A multidisciplinary approach recognizes diverse disciplinary identities. What counts as recognition cannot be understood adequately until members of these disciplines articulate and justify in public discussion what is relevant to separate and cooperative treatment in typical cases." Dit blyk egter dat 'gemeenskaplikheid' die kernelement in die meeste omskrywings is soos ondersteun deur Louw (1997:38): "If a multi-disciplinary procedure is to function effectively, participants should share a common view of the nature of the human being..."

Die Oxford Encyclopedic English dictionary (1991:739) definieer interdisiplinêr as: “of or between more than one branch of learning” en die Random House Dictionary of the English Language (1983:993) as: “combining or involving two or more academic disciplines or fields of study” asook “combining or involving two or more professions, technologies, departments“. Lovas & Vyroost (1996:223) verwys na interdisiplinêre navorsing as: “...a type of research in which different perspectives related to scientific disciplines are applied and unified for the study of specific problems”. Kockelmans (1979:127) verwys na interdisiplinêre werk as: “Scientific work done by one or more scientists who try to solve a set of problems whose solution can be achieved only by integrating parts of existing disciplines into a new discipline”.

Scott (1979:307) onderskei tussen interdisiplinêr as: “The mingling of several disciplines traditionally distinct in such a way as to create a unified product: a course, a paper, or even a curriculum. If the result is substantial and gains wide acceptance, a fresh discipline may be established” en multidisiplinêr as: “The mingling of several disciplines traditionally distinct in such a way as to maintain their seperateness, even though they may be associated”.

Leathard (1994:6) gebruik die term multiprofessioneel en omskryf dit as ‘n span van individue met verskillende opleidingsagtergronde, wat gemeenskaplike doelwitte het en wat verskillende bydraes, maar wat aanvullend tot mekaar is, lewer.

‘n Multidisiplinêre studieveld verwys dus na:

Die byeenbring van en samewerking tussen spesifiek geïdentifiseerde dissiplines met ‘n gemeenskaplike belang en unieke bydrae tot die uitbouing van die studieveld.

1.12.5 STRATEGIE

Die woord strategie is afgelei van die Griekse woord ‘strategos’ wat beteken: “...generalship, art of the general, or more broadly, leadership” en wat verwys na die aksies wat geneem word om by ‘n bepaalde doel uit te kom en daardeur die missie van die onderneming te bereik (Migliore, Stevens, Loudon & Williamson, 1995:22 & 102). Sissors & Petray (1976:149) gee die volgende omskrywing: “A strategy is a series of actions, usually planned

ahead of time, to accomplish specific and stated goals. Whenever there are alternative ways of accomplishing a goal, then there is the need for strategy”.

Strategiese ontwikkeling is sowel 'n wetenskap as 'n kuns: “The scientific aspect deals with assembling and allocating the resources necessary to achieve an organization’s objectives...The art of strategy is mainly concerned with effective utilization of resources...” (Migliore *et al.*, 1995:102).

'n Strategie verwys dus na:

'n Plan waarmee daar in 'n spesifieke rigting beweeg word om 'n bepaalde doel te bereik, met inagneming van sowel interne sterkpunte en leemtes as eksterne geleenthede en bedreigings. 'n Strategie moet egter ten alle tye as 'n middel tot 'n doel gesien word en nie net as die beginpunt of eindpunt van 'n plan nie. Strategie vorm alleenlik die verwysingsraamwerk waarbinne en waarvandaan gewerk moet word. Vir doeleindes van hierdie studie sal strategie verwys na: **Die voorgestelde plan van aksie om mens–dierinteraksie as multidissiplinêre selfstandige studieveld in Suid-Afrika te bevorder, met inagneming van beskikbare hulpbronne.**

1.12.6 GESELSKAPDIERE

Geselskapsdiere word in die literatuur en die volksmond ook na verwys as huisdiere (“domestic animals”) of troeteldiere (“pets”). Baenninger (1995:70) gee die volgende omskrywing: “Domestic animal species are those whose breeding, rearing, care, and final disposition are largely under human control”. Serpell & Paul (1994:129) verwys na ‘pets’ as: “...animals that are kept primarily for social or emotional reasons rather than for economic purposes, and the recent adoption of the term ‘companion animal’ as an alternative to ‘pet’ emphasizes this distinction”. Shoda (1997:1) spekulêer dat die woord “pet” afgelei is van die Skotse dialek in die Middeleeue, naamlik “pety” wat beteken klein, of die Franse woord “petit” met dieselfde betekenis. Hy sê voorts dat geselskapsdiere 'n wye verskeidenheid spesies kan insluit: “Dogs and cats are representative of animals we consider pets, but the list of such animals is highly diverse and includes rabbits, bantams, canaries, parakeets,

goldfish and tropical fish. Recently, some people have started to refer to these pets that are raised with care and share the owners' life by the term 'companion animals'.

Swabe (1999:161) verkies die woord "small animals", omdat mens-dierinteraksie gekenmerk word deur uiterstes. In die geval van negatiewe interaksie soos mishandeling en eksploitasie is die term "companion" volgens hom onvanpas: "...this term (companion animals) can be far from appropriate in describing the role and status of small animals in human society both past and present".

Geselskapsdiere verwys dus na:

Diere wat as belangrike ander in die mens se lewe gereken word en met wie daar in positiewe interaksie getree word.

1.13. UITVOERBAARHEID EN BEPERKINGS VAN DIE STUDIE

Die uitvoerbaarheid van 'n ondersoek word volgens Rubin & Babbie (1993:102) bepaal deur die omvang van die studie, die tyd wat dit sal neem om uit te voer, die fiskale koste, etiese implikasies en die mate van samewerking van persone wat by die studie betrek word. Die uitvoerbaarheid van 'n studie word egter ook bepaal deur die keuse van die navorsingsontwerp en prosedures.

Die belangrikste tekortkoming van die verkennende ontwerp volgens Babbie (1992:91) is dat dit selde bevredigende antwoorde bied op navorsingsvrae en alleenlik maar insig bied in die metodes wat gevolg kan word om meer spesifieke antwoorde te verkry. Die rede hiervoor is die kwessie rondom verteenwoordiging. 'n Klein steekproef is binne elk van die geïdentifiseerde dissiplines betrek wat nie verteenwoordigend van die dissipline is nie. Die steekproef van 45 persone kan egter wel as verteenwoordigend van die mense wat in Suid-Afrika betrokke by die studieveld mens-dierinteraksie is, beskou word.

Die keuse van die eenhede van analise kan die gevaar inhou van 'n ekologiese denkfout, deurdat afleidings ten opsigte van die individu byvoorbeeld gebaseer word op die inligting verkry of waarnemings gemaak ten opsigte van die groep en omgekeerd (Babbie, 1992:97). Die navorser was dus daarop bedag om nie individue binne 'n dissipline wat betrokke is by

mens–dierinteraksie sondermeer as verteenwoordigend van daardie dissipline te aanvaar nie.

Die eerste fase van die ondersoek, naamlik die literatuurnavorsing, het heelwat meer tyd in beslag geneem as waarvoor beplan is. Omdat literatuur oor meer as 23 dissiplines verspreid is, het dit intensiewe en kreatiewe speurwerk vereis om die mees geskikte data te identifiseer en te onttrek oor so 'n wye veld. Die beskikbaarheid van literatuur is, teen die verwagting in, oorweldigend. Die leemte bestaan dus dat nie al die beskikbare literatuur bestudeer kon word nie en dat die keuse van bronne berus het op onmiddellike beskikbaarheid of gesigswaarde. Hierdie subjektiewe keuse van bronne hou die gevaar in dat meer relevante bronne oorgesien kon word.

Die tyd wat dit geneem het om die empiriese deel van die ondersoek te doen, is bepaal deur die beskikbaarheid van geïdentifiseerde respondente en het gestrek vanaf Junie 2000 tot September 2000. Hierdie tydperk is kort genoeg om te verhoed dat verandering in kennis of houding oor die onderwerp by respondente kon plaasvind.

Die koste van die ondersoek is verswaar deur die metode van steekproeftrekking en afstand tussen respondente. Doelgerigte- en sneeubalsteekproeftrekking impliseer dat die geskiktheid van die respondent groter gewig dra as die koste-implikasies van 'n persoonlike onderhoud. Die identifisering van die mees geskikte respondente (wat dus aan die kriteria vir seleksie voldoen), het tyd en telefoonkoste verhoog. Hierdie metode van steekproeftrekking het egter ook die uitvoerbaarheid van die ondersoek vergemaklik, omdat samewerking van persone wat by die studie betrek is baie positief beleef is.

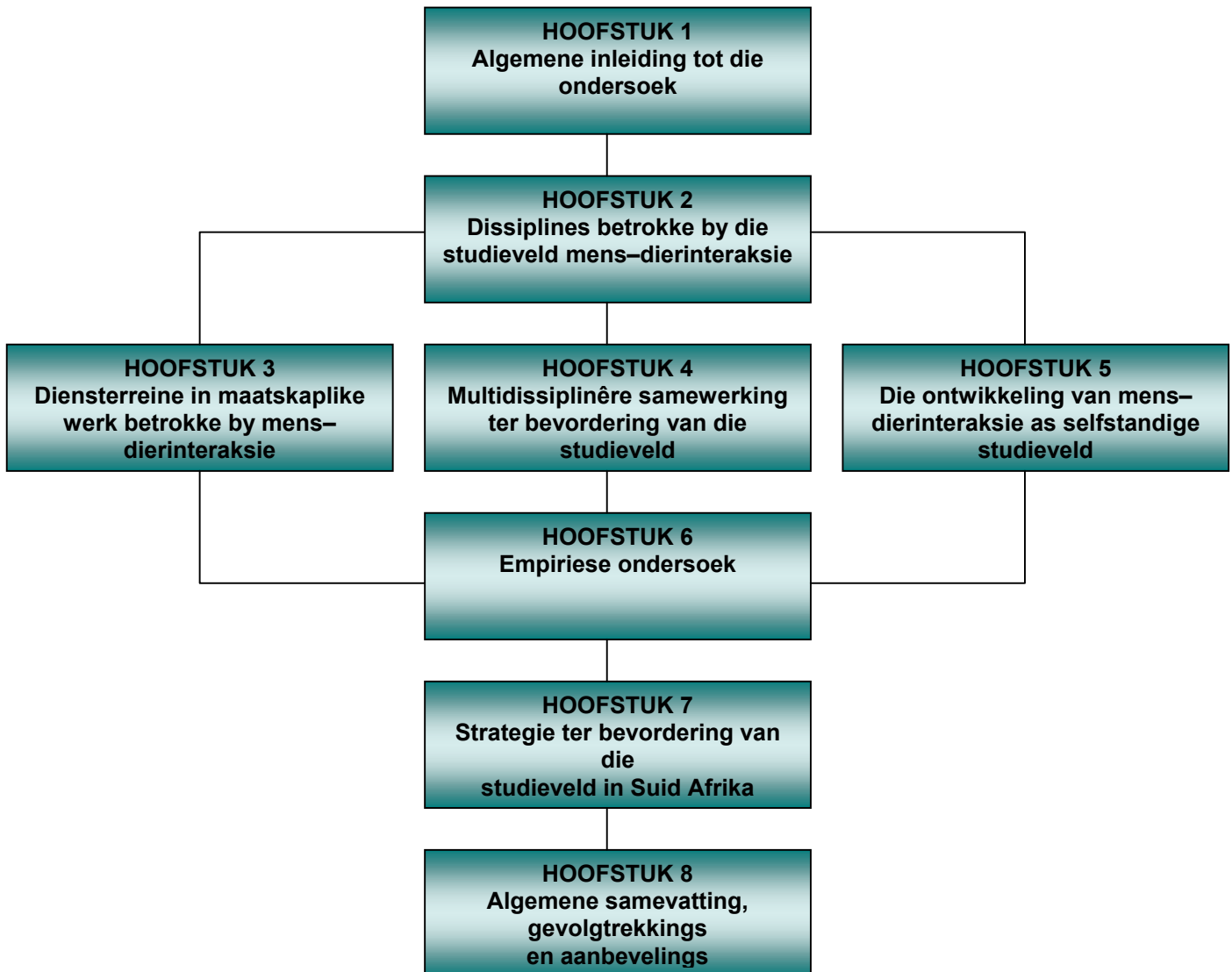
Etiese implikasies hou onder andere verband met die basiese regte van die respondente; moontlike fisiese-, emosionele- of –psigiese skade; oortreding van die wet; anonimiteit, privaatheid en vertroulikheid; ingeligte keuse en diskriminasie. (Vergelyk Neuman, 1997:445-454 en De Vos, 1998:24-27.) Afsprake vir onderhoude is slegs gemaak nadat die doel van die ondersoek en kriteria vir seleksie aan die potensiële respondente gestel is (kyk Bylae 1: Onderhoudskedule), en die respondent ingestem het tot 'n onderhoud. Slegs die dissipline wat deur die respondent verteenwoordig is, is op die onderhoudskedule aangetoon en nie die naam van die respondent nie. Ander identifiserende inligting is slegs gevra indien die respondent aangedui het dat hy/sy belangstel in die resultate van die ondersoek en na die doktrale seminaar genooi wil word. Die aard van die vrae het persoonlike opinies oor mens–dierinteraksie as studieveld geëksploreer, dus het geen vraag die risiko van emosionele- of psigiese skade ingehou nie. Onderhoude is op kantoor of tuis

by respondente gevoer. Respondente is dus geensins blootgestel aan fisiese of finansiële skade nie. Geen mens–dierinteraksieprogramme of -projekte is direk by die ondersoek betrek wat die reg tot privaatheid of vertroulikheid van pasiënte, of die regte van diere kon oortree nie.

1.14. HOOFSTUKINDELING

Die indeling van die navorsingsverslag word volgens die uurglas analogie van Dane (1990:213) gestel. Dane (1990:213) beskryf die uurglas analogie soos volg: “The introduction begins leading the reader from very general issues to successively more specific issues until the results, the center point of the article, are presented. Then, the reader is led back from the very specific results to the most general implications of the results”. Die struktuur van die verslag word vervolgens skematies voorgestel:

FIGUUR 1 Skematiese voorstelling van die hoofstukindeling

1.15. SAMEVATTING

Alhoewel die verhouding tussen mens en dier al soveel milleniums bestaan, het wetenskaplike ontwikkeling op dié gebied 'n nuwe era ingelei. 'n Veranderende lewenstyl en lewensomgewing, asook 'n herdefiniëring van die mens-dierband en die intrinsieke waarde van diere, het daartoe gelei dat die studieveld mens-dierinteraksie vandag wye belangstelling in sowel die akademie as die praktyk geniet.

Vir Maatskaplike Werk is die studieveld van belang omdat positiewe mens–dierinteraksie sowel terapeutiese as ontwikkelingswaarde het, en dus 'n bydrae kan lewer tot die bevordering van lewenskwaliteit van verskillende teikengroepe. Die mens ervaar lewenskwaliteit binne 'n netwerk van sinvolle verhoudings, waarby die verhouding met geselskapsdiere ingesluit kan word. Die maatskaplike werker word geïdentifiseer as dié persoon wat 'n leidende rol kan speel ter bevordering van positiewe mens–dierinteraksie.

Die studieveld van mens–dierinteraksie hou direk verband met die ontstaan en ontwikkeling van die mens–dierband. Die multidisiplinêre aard van die studieveld kan reeds afgelei word uit die verskillende benaderings wat in die literatuur ten opsigte van die ontwikkelingsproses na vore kom. Van die belangrikste bydraes met betrekking tot die historiese ontwikkeling van die mens–dierband, kom vanuit die argeologie, antropologie, filosofie, sielkunde en veeartsenykunde.

Mens–dierinteraksie is by uitstek 'n multidisiplinêre studieveld. Benewens die bydraes van die onderskeie dissiplines tot die omskrywing van die ontstaan en ontwikkeling van die studieveld, kon daar in die literatuur ten minste 23 dissiplines, wat betrokke by die studieveld is, geïdentifiseer word. Die selfstandige ontwikkeling van die studieveld is ongelukkig gestrem deur spesialisasie en fragmentasie. Verskeie faktore het daartoe gelei dat multidisiplinêre samewerking op die gebied van opleiding, navorsing en praktykprogramme, steeds die uitsondering as die reël is.

Die doel van die ondersoek is om die aard en omvang van mens–dierinteraksie as selfstandige, multidisiplinêre studieveld te bepaal, en om na aanleiding daarvan 'n strategie voor te stel om die studieveld in Suid-Afrika te bevorder.

'n Holistiese benadering is gevolg deurdat kwalitatiewe data as basis vir die studie aangebied word, maar waar van toepassing word dit met kwantitatiewe data ondersteun. Eienskappe van sowel die verkennende as die beskrywende ontwerpe is teenwoordig: die situasie soos dit tans daaruit sien word beskryf, sodat beter begrip en insig vir die omvang van die probleem en uitdagings wat gestel word, verken kan word. Die soort navorsing ter sprake is sowel basiese- as ontwikkelingsnavorsing, aangesien die teoretiese onderbou van die studieveld uitgebou word, maar ook dat die uitdaging vir die praktyk, naamlik die multidisiplinêre ontwikkeling van die studieveld, deur middel van praktiese riglyne aangespreek word. 'n Nie-waarskynlikheidseleksie steekproef is gebruik om 46 proefpersone te identifiseer met wie persoonlike onderhoude gevoer is.

HOOFSTUK 2

DISSIPLINES BETROKKE BY DIE STUDIEVELD MENS–DIERINTERAKSIE

2.1. INLEIDING

Die betrokkenheid van die onderskeie dissiplines wat geïdentifiseer is, wissel van aktiewe deelname aan mens–dierinteraksieprogramme, doelbewuste benutting van geselskapsdiere om terapeutiese of ontwikkelingsdoelwitte te bereik, etiese, filosofiese en teologiese debatte oor die waarde van diere, aktiewe navorsing en publikasies in die studieveld, tot slegs 'n bewustheid van die rol van die mens–dierband in die hedendaagse samelewing of ontwikkeling van samelewings. Die grade van betrokkenheid, motiewe vir betrokkenheid, resultate van navorsing, aard en diepte van publikasies, vlak van erkenning en bydrae tot die ontwikkeling van die studieveld sal dus verskil. Die bespreking by elk van die dissiplines hou eerder verband met die beskikbaarheid van literatuur, as met die relatiewe waarde daarvan vir die studieveld. Die onderskeie dissiplines word in alfabetiese volgorde bespreek. Die doel is nie om dit vergelykenderwys aan te bied nie, maar slegs om 'n oorsig te gee van die dissiplines wat 'n bydrae tot die ontwikkeling van die studieveld maak. Om die omvang van hierdie hoofstuk te beperk, sal daar net dissiplines ingesluit word wat op die interaksie tussen mense en geselskapsdiere fokus.

2.2. ANTROPOLOGIE EN ARGEOLOGIE

Die studieveld van antropologie werp meer lig op die ontstaan en ontwikkeling van die mens–dierband binne kultuurverband. Diere het binne elke kultuur 'n ander, soms soortgelyke maar soms ook teenoorgestelde, waarde. In die proses van domestisering ondergaan diere, net soos mense, 'n veranderingsproses waarna Clutton-Brock (1994:28) verwys as kulturele evolusie. Diere pas hul gedrag en selfs hul voorkoms aan by die geleenthede en bedreigings van die omgewing waarin hulle hul bevind en die aard van

mens–dierinteraksie binne 'n spesifieke kultuur. Kritiek word deur die antropoloog Noske (1997:183-184) oor die gebrek aan 'n aktiewe bydrae ten opsigte van die mens–dierband deur antropoloë, gelewer. Sy is van mening dat antropoloë steeds antroposentries, spesie-spesifiek en vanuit 'n biologies-ekologiese benadering na mens–dierinteraksie kyk, waar diere as objek in plaas van as subjek in die verhouding beskou word. Die antropoloog kan nietemin waardevolle kennis en insig bied aan 'n multidisiplinêre span om binne 'n geïndividualiseerde situasie te assesser wat die houding van die persoon, gesin, groep of gemeenskap teenoor geselskapsdiere is, en watter rol die ontwikkelingsgeskiedenis van 'n gemeenskap gespeel het in die vorming van die mens–dierband.

Argeologiese opgrawings werp verdere lig op die ontstaan en ontwikkeling van die mens–dierband. Inligting oor die voorkoms en morfologie van diere, die klimaat en omgewing waarin hul geleef het, siektes of ander maniere waarop hulle dood is, en selfs waarvoor hulle gebruik is, kan deur middel van beenfragmente afgelei word (Swabe, 1999:24). Die rol van die argeoloog met betrekking tot mens–dierinteraksie word deur Mithen (1999:199) soos volg gestel: “Many archaeologists now believe that lying at the root of the success of modern humans was a profound cognitive difference between our species and all of our ancestors and relatives. Part of the evidence for this contrast derives from the new types of interactions with other animals to which we can now turn”. Alleen deur middel van argeologiese opgrawings kan hierdie evolusieproses nagevors en opgeteken word.

Dit blyk dat die bestaan van die mens–dierband nie kultuurgebonde is nie: “All existing cultures keep pets, although the favorite species vary” (Beck & Meyers, 1996:248). In 'n kultuurvergelykende studie gedoen deur Odendaal & Weyers (1990:27) is wel tot die gevolgtrekking gekom dat die faktore wat veral sedert 1950 'n invloed op die aanhou van geselskapsdiere gehad het, in omvang toegeneem en groter betekenis gekry het. Die basiese redes vir die aanhou van geselskapsdiere deur die verloop van die geskiedenis het nie noodwendig verander nie, maar nuwe faktore soos verstedeliking, lewenstempo, tegnologiese ontwikkelings en gebroke skakels met die natuurlewe, het die behoefte aan geselskapsdiere in die moderne gemeenskappe geaksentueer. Die oeroue verhouding tussen mense en diere het dus net meer intens geword en 'n groter variasie van verhoudings is geïdentifiseer.

Interessante inligting oor die ontstaan en ontwikkeling van die mens–dierband binne kultuurverband is saamgevat in die studies van Mithen (1999:201), Odendaal & Weyers (1990:21-30), Ruether (1993:12-23), Robinson (1995:1-6) en Swabe (1999:53-57): Volgens hierdie bronne is een van die vroegste aanduidings van 'n emosionele band tussen mens en

dier te vind in opgrawings wat dateer uit die paleolitiese tydperk (10 000+ vC), van 'n menslike skelet wat 'n skelet van 'n klein hondjie omhels. Domestisering van die hond het volgens argeologiese opgrawings egter reeds ten die einde van die laaste Ystydperk plaasgevind. In Egipte het honde ongeveer 6000 jaar gelede godestatus verwerf en is selfs 'n 'Stad van die Hond' ter ere van dié afgod gebou. Uitbeeldings van honde op kunswerke en gebruiksartikels wat 8000 jaar oud is kom ook in Egipte voor, terwyl die teling van honderasse reeds 4000 jaar gelede daar gedoen is. Die oorsprong van die huiskat word ook teruggevoer na Egipte en wel sover as 9000 jaar gelede. Die kat is hier tot 'n godin verhef wat die simbool van moederlikheid, vrugbaarheid en ander vroulike eienskappe verteenwoordig het. Begraafplase met katmummies dui op die waarde wat daar aan hulle binne hierdie kultuur geheg is. Die mens-dierband in China toon 'n kontradiksie in waardes in die sin dat honde as heiliges in die tempels aangehou is, maar ook dat hulle as voedselbron vir ander in die gemeenskap gedien het. Katte was in huise as geselskapsdiere verwelkom, alhoewel daar verskeie negatiewe bygelowe oor katte gehandhaaf is, byvoorbeeld dat hulle armoede voorspel en dat 'n swart kat ongeluk bring. In ander Oosterse lande soos Indië en Thailand (tot so onlangs as 1926) is katte as heiliges beskou. In Europa is die beendere van honde wat dateer uit die tydperk 2000-3000 vC oral gevind waar beendere van mense gevind is. Tydens die periode van die Grieke en Romeine is honde gegroepeer in oorlog-, wag-, skaap- en jaghonde. Katbeelde het voorgekom op Griekse munte en Romeinse grafstene wat kan dui op 'n besondere band in dié tydperke. In die begin van die Middeleeue was vrylopende honde algemeen, maar teen die einde van die Middeleeue was dit meestal net die rykes wat honde as statussimbool aangehou het. In dié tydperk is katte egter dikwels aan hekserij en bygelowe gekoppel. Nuwe belangstelling in honde het in die 15e en 16e eeu na vore getree. Klem is gelê op suiwer teelrasse en kompetisies, en honde het as modegier deel van die huishoudings geword. Die Tweede Wêreldoorlog het as gevolg van die groot lewensverlies onder mense en diere 'n effek op die teel van honderasse gehad asook op honde wat sonder versorging agtergelaat is. Hierdie terugslag in die mens-dierband is gou weer herstel, veral met die toetrede van honde vir funksionele doeleindes soos gidshonde, reddingshonde en sekuriteitshonde. Vanaf die 17^e tot die 19^e eeu het 'n verandering in gesindheid teenoor katte begin plaasvind, maar na die Tweede Wêreldoorlog het veral die Westerse wêreld meer bewus geraak van die waarde van katte as geselskapsdiere.

Na aanleiding van die bestudering van perdetande uit die Oekraïne, blyk dit dat perdry reeds 6000 jaar gelede beoefen is (Anthony, Telegin & Brown, 1993:22 en Schwabe, 1994:49-50). Dit is egter meer waarskynlik dat die diere vir ekonomiese redes of verdediging eerder as vir plesier gebruik is. Dat daar 'n sterk band tussen ruiter en perd moet bestaan om dié doel te

kan bereik, is egter 'n feit. Die domestisering van perde het volgens Swabe (1999:55) hoofsaaklik militêre- en handelsfunksies vervul, maar het later 'n statussimbool van die rykes geword en is vir sport en plesier aangewend.

Binne alle kulture bestaan rituele waarby diere soms betrokke is. Sommige kulture is meer eksplisiet in die uitlewing van hul rituele. So byvoorbeeld het die buffel en die arend belangrike simboliese betekenis vir sekere Indiaanstamme in Noord-Amerika, en word hulle beskou as heilig en met besondere krag om harmonie tussen alle lewende wesens te verseker (Lawrence, 1993:17-37). Saunders (1993:31) gee 'n historiese oorsig oor die belangrike mens–dierverhouding wat daar sedert die tweede millenium vC tussen die Shamanstam in die Amasone en die jaguar bestaan. Hierdie intieme verhouding word prominent weerspieël in die uitlewing van hul kuns, godsdiens en leierskapsbeoefening. Ander voorbeelde van die simboliese gebruik van diere in kulturele rituele tydens die middeleeue word deur Cohen (1994:65) gegee. Hierdie kultuurgebruike bly nie noodwendig staan deur die eeue heen nie, maar is net soos ander gebruike blootgestel aan veranderings oor tyd. Alhoewel hierdie nie voorbeelde van geselskapsdiere is nie, dui dit wel op die feit dat binne verskillende kultuurgroepe verskillende tradisies ten opsigte van die mens–dierband bestaan.

In 'n kulturele analise deur Cowles (1993:21) beskryf hy hoe dat daar binne die Amerikaanse kultuur wegbeweeg word van die houding van 'mastery over nature' na 'n houding van balans en respek vir alle lewende wesens. 'n Interessante ondersoek is deur Carmack (1997:108-119) gedoen na die mate waarin karikatuurkuns die kulturele en sosiale waardes van die Amerikaanse gemeenskap ten opsigte van geselskapsdiere weerspieël. Sy het bevind dat karikatuurkuns 'n belangrike dimensie van populêre kultuurlewe in die VSA is en 'n refleksie is van dit wat in 'n gemeenskap as belangrik ervaar word. Na ontleding van 928 strokiesprente in dagblaaië kom sy tot die volgende gevolgtrekking: "[The overall roles pets play in their humans' lives, the widely held values by humans toward companion animals, the joys that result from sharing one's life with companion animals, and the stresses, including loss, connected with having companion animals are all portrayed through comic art](#)" (Carmack, 1997:118). Die leemte wat sy egter in hierdie vorm van kommunikasie geïdentifiseer het, is die feit dat negatiewe ervarings soos dieremishandeling en -verwaarlosing en oorpopulasie baie selde op die manier aangespreek word. Alhoewel dit 'n belangrike opvoedkundige rol kan speel, is die doel van karikatuurkuns om 'n menslike boodskap deur humor oor te dra en die negatiewe mens–dierverhouding is hier dus onvanpas.

Die verbod op die aanhou van honde in China dateer terug tot 1949. Die Kommunistiese regering het hierdie verbod geplaas omdat honde as oorlas beskou is en dat voedsel op hulle vermors word. In 'n nuusberig in *Anthrozoös* (News & Analysis, 1994:273) word berig dat die wreedaardige doodmaak van honde in China sedert 1986 toegeneem het en dat hondevleis gereedelik beskikbaar is. Die rede waarom die honde juis wreed van kant gemaak word (doodgeslaan, geëlektrifiseer, verwurg, agter 'n bewegende motor aangesleep) is onseker. Die berig lui voorts dat ten spyte van die verbod op die aanhou van honde daar op daardie stadium sowat 10 000 honde in Beijing was. Dit blyk dat 'n persoon wel 'n hond mag besit indien dit gelisensiëer en geïmmuniseer is, maar dat entstof uiters skaars is. In teenstelling hiermee word daar ook berig dat daar 'n hondepark in Beijing is waar persone wat 'n behoefte aan interaksie met 'n hond het, een kan huur en dat van die heel rykes in die samelewing (ten spyte van die verbod op die verkoop van honde) opreggeteelde skoothondjies op die swartmark kan koop vir ongeveer \$4 500. Daar bestaan dus steeds in China intrakulturele teenstellings in waardes met betrekking tot geselskapsdiere.

In Suid-Afrika is 'n kwantitatiewe ondersoek deur Pistorius, Hohn & Van der Merwe (1992:166-171) gedoen, wat die houdings van honde-eienaars van 'n swart ontwikkelende gemeenskap teenoor hul geselskapsdiere, gemeet het. Die resultate het getoon dat die meerderheid honde-eienaars die waarde van hul honde geheg het aan sekuriteit en beskerming. 'n Korrelasie bestaan tussen die eienaars se houding ten opsigte van geselskapsdiere en hul sosio-ekonomiese status. Honde word in ontwikkelende gemeenskappe in Suid-Afrika hoofsaaklik aangehou vir jag en beskerming en slegs soms as geselskapsdiere. Katte word dikwels geassosieer met toordery en deur sommige kultuurgroepe soos die Sotho's, selfs geëet (Odendaal & Weyers, 1990:25). Gallant (1998:6) bevestig die feit dat daar met betrekking tot honde-eienaarskap kulturele verskille bestaan tussen die onderskeie kultuurgroepe in Suid-Afrika.

'n Gebrek aan resente navorsing oor die rol van geselskapsdiere in die swart kulture van Suid-Afrika lei dikwels tot veralgemening. Mutwa (1996:11) poog om in sy boek *Isilwane: The Animal*, hierdie persepsies reg te stel deur die vertel van diereverhale en –fabels uit die geskiedenis van verskillende Afrika kulture. Hy verdeel diere in twee groepe, naamlik huisdiere waarby hy die kat, hond, hoender, bok, skaap en koei insluit en wilde diere. Die kat (Mutwa, 1996:30-33) is beskou as sowel 'n geselskapsdier as iets met funksionele waarde om hutte en krale skoon te hou van muise en slange. Die eienaars het baie goed na hulle omgesien en by die eerste tekens van siekte is hulle na die "sangoma" geneem wat verskeie kruidmedisyne spesifiek vir diere aangehou het. Die kat is ook gesien as beskermder teen die "tokoloshe" en daar is geglo dat as daar nie goed na hulle omgesien word nie, 'n vloek jou

sal tref. Zulu konings sal tot soveel as 40 katte in 'n hut aanhou met 'n spesiale dienaar 'the keeper of the cats' wat hulle moet versorg en beskerm met sy lewe. Die hond is gesien as die mens se beste vriend en beskermmer (Mutwa, 1996:40-48). Honde is ook gebruik as boodskappers en van hulle produkte (hondehare, bene en uitskeidings) vir genesing. Daar is geglo dat telepatiese kontak tussen die mens en hond bestaan. Hoë waarde is geheg aan die lojaliteit van honde en baie verhale bestaan van honde wat lewens gered het. Mense wat honde mishandel of nie goed versorg nie, is geglo, word met siektes getref en 'n gemeenskap waar daar geen honde is nie, sal uitsterf. Daar is ook slegs een tradisionele stam wat honde eet as deel van 'n ritueel, maar ook net in tye van oorlog. Die eet van hondevleis word in alle ander stamme verbied. Soortgelyke interessante tradisies bestaan vir ook die ander diere hierbo genoem en word breedvoerig toegelig in genoemde bron.

Uit informele gesprekke, waarneming en foto's in koerante en tydskrifte kan die afleiding gemaak word dat ook binne die stedelike swart kulture 'n verandering in die waardering van geselskapsdiere besig is om plaas te vind. Daar bestaan egter nog 'n groot mate van vooroordeel in Suid-Afrika ten opsigte van die keuse van sekere groepe met betrekking tot geselskapsdiere: "...it is strange that certain parts of our society, with a high level of appreciation and care for their own dogs, nevertheless despise the canines kept in other communities. This prejudiced attitude has often induced irresponsible actions even leading to merciless destroying. It has been my experience that such partial views are inspired by bias founded on ignorance" (Gallant, 1998:6). 'n Sensitiwiteit, verdraagsaamheid en openheid vir die voorkeure van verskillende kulture word dus bepleit.

In 'n studie gedoen deur Siegel (1995:217) met betrekking tot die belangrikheid van geselskapsdiere vir adolessente is ook kulturele verskille opgemerk. Een van die bevindinge was dat wit adolessente meer geheg aan hul geselskapsdiere was en dat diere-eienaarskap by hierdie groep ook hoër was as by adolessente van ander bevolkingsgroepe. 'n Ondersoek in Suid-Afrika deur Hudson & Gummow (1997:59-61) het bevind dat 19.2% van swart tieners, 51.6% van Indiërtieners en 88.1% van wit tieners geweet het wat die rol van 'n veearts is. Dieselfde verteenwoordiging is verkry ten opsigte van geselskapsdiere-eienaarskap, identifisering van diersiektes en ingesteldheid tot diereversorging. Melson (1998:234) bepleit kruiskulturele studies veral met betrekking tot die verhouding tussen geselskapsdiere en kinders omdat sy van mening is dat: "Cultures weave myths and tales that link children with animals, from Romulus and Remus to *Where the Wild Things Are*, and these cultural templates may affect the type, frequency, and quality of children's relationships with companion animals".

Noske (1997:188-189) beklemtoon ook die belangrikheid van kruiskulturele studies omdat daar so 'n groot mate van differensiasie in die ideologieë en die behandeling van diere tussen verskillende kultuurgroepe bestaan. Om die houdings van verskillende samelewings teenoor geselskapsdiere te begryp, kan waardevolle geleenthede geskep word om sowel die lewenskwaliteit van mense as dié van geselskapsdiere te verbeter. Houdingsverandering gaan egter gepaard met waarde-oordele en moet versigtig hanteer word: “Our perceptions of what is right and wrong should be challenged constantly - we are not always rational beings. Being brought up in Western Society colours our views of other societies” (Nicholson & Podberscek, 1994:5). Westerse samelewings word gesien as beskaafd, magtig, ryk, demokraties en ontwikkel, en tog neem wreedheid en verwaarlosing teenoor diere en vernietiging van die natuur in dié samelewings toe. Hierdie paradoks kan uit die weg geruim word deur begrip te ontwikkel vir die wyse waarop houdings en persepsies teenoor diere gevorm en verander kan word.

2.3. ARBEIDSTERAPIE

Arbeidsterapie word deur die American Occupational Therapy Association (Miller & Keane, 1978:717) beskryf as: “...the art and science of directing man's participation in selected tasks to restore, reinforce and enhance performance, facilitate learning of those skills and functions essential for adaptation and productivity, diminish or correct pathology and to promote and maintain health”. Die vertrekpunt van arbeidsterapie is dus die ontwikkeling en instandhouding van kapasiteit deur al die lewensfases, om daardeur die persoon in staat te stel om basiese lewensake bevredigend af te handel sodat 'n produktiewe lewe gelei kan word.

Arbeidsterapeute werk vanuit 'n holistiese benadering waarin interaksie met die omgewing en sosiale kontak baie belangrik geag word vir gesonde funksionering. Arbeidsterapie erken die rol van aktiwiteit as 'n essensiële element om sin en betekenis aan die lewe te gee en om effektief by die omgewing in te skakel en in beheer te wees daarvan (Dawson, 1994:20). Die rol wat geselskapsdiere kan vervul in die bereiking van hierdie doelwitte blyk duidelik uit die voorbeelde wat deur Odendaal (1988:46) gegee word. Die arbeidsterapeutiese effek van geselskapsdiere berus volgens Odendaal, op die fisiese aktiwiteit wat gepaard gaan met emosionele ervaring tydens die kontakssessies. Die aktiwiteite rondom die versorging van geselskapsdiere (bad, borsel, voed, skeer, skoonmaak van slaapplekke), vervaardiging van diereprodukte (hokke, kussings, krappale, jassies, halsbande, speelgoed), afrigting en skou

van honde en teel van geselskapsdiere kan waardevolle terapeutiese doelwitte bereik. Van die arbeidsterapeutiese doelwitte wat deur Odendaal (1988:75) uitgelig word is:

- ☛ die ontwikkeling van verantwoordelike sin;
- ☛ om ledigheid teen te werk;
- ☛ ontwikkeling van motoriese vaardighede;
- ☛ sensoriese stimulasie;
- ☛ aanleer van nuwe vaardighede; en
- ☛ ervaring van sinvolheid.

In Bernard (1995:73-74) word gevallestudies gedokumenteer waarin die arbeidsterapeut fisiese aktiwiteite met honde benut om:

- ☛ linker hemisfeer aktiwiteit te stimuleer by 'n pasiënt met linker hemiparese;
- ☛ sensoriese stimulasie en kognitiewe oriëntering aan te help by traumatiese breinbeserings;
- ☛ deelname in bilaterale boonste ledemaatversterking aan te moedig by 'n heupfraktuurpasiënt;
- ☛ oefening te gee in gewrigseksensie by 'n kwadrupleeg; en
- ☛ balans en geheue aan te wakker asook ataksie bewegings van die hand van 'n traumatiese breinbeseerde pasiënt te inhibeer.

Hume (1996:1-2) sluit hierby aan in haar uiteensetting van programdoelwitte en -aktiwiteite wat vir die Northeast Rehabilitasie Hospitaal in die VSA opgestel is. Die volgende doelwitte word uitgelig: toename in boonste ledemaatbewegings, verbeterde balans, mobiliteit, koördinasie en tonus inhibering.

Klein hondjies is gebruik in 'n mens–dierinteraksieprogram wat deur Bernard (1995:77) gedokumenteer is en die volgende waarneming is hieroor gemaak: “Some patients would take the puppies around introducing them to other patients and visitors. What a wonderful way to work on wheelchair propulsion, speech and memory!” Bernard (1995:85-92) is vervolgens van mening dat honde 'n unieke rol speel by die sensoriese stimulasie van komatose pasiënte en maak die opmerking dat komatose pasiënte teenoor die honde reageer het nog voor hulle reaksie op familieledede getoon het. Honde is gebruik om onder andere tas te stimuleer, oog-hand koördinasie aan te help, rompbeheer en mobiliteit te verbeter en sensoriesverdedigende gedrag te verminder. Voorbeelde word ook gegee van hoe honde gebruik is om kognitiewe en perseptuele probleme te hanteer.

Die opleiding en benutting van dienshonde ('service dogs') het reeds in die periode 1974-1977 in die VSA ontstaan onder leiding van die Handi-Dogs, Canine Companions for Independence en Support Dogs for the Handicapped. Die oorspronklike doel van hierdie programme was om:

- ☛ fisiese bystand aan gestremdes te verleen;
 - ☛ emosionele stabiliteit te verskaf deur lojale en versorgende vriendskap;
 - ☛ onafhanklikheid te optimaliseer;
 - ☛ gevoel van veiligheid te gee; en
 - ☛ gevoel van vryheid te verleen
- (Odendaal, 1988:94).

Ander geselskapsdiere as honde kan egter ook aangewend word vir die doel om fisiese bystand aan gestremdes te verleen soos byvoorbeeld waar 'n arbeidsterapeut apies oplei om fisiesgestremdes by te staan met daaglikse aktiwiteite (Brown, 1993:30).

In 'n studie gedoen deur Limond, Bradshaw & Cormack (1997:84-89) met ernstig leergestremde kinders, is die verskil in gedrag teenoor die terapeut in die teenwoordigheid van 'n werklike hond versus 'n presies-nagebootste speelgoedhond getoets. Na aanleiding van verskille in visuele aandaggewing asook verbale en nie-verbale inisiëring en respons, is die gevolgtrekking gemaak dat die werklike hond 'n meer volgehoue fokus vir positiewe en

samewerkende interaksie tot gevolg gehad het. Die geselskapsdier dien dus as hulpmiddel in die terapeutiese verhouding.

Die effektiwiteit van mens–dierinteraksieprogramme met fisies gestremde kinders is ook met behulp van dolfyne in 'n ondersoek deur Nathanson, de Castro, Friend & McMahon (1997:90-99) gedoen. Die doel van hierdie ondersoek was om die terapeutiese proses aan te help. Hulle beklemtoon die feit dat die dier as sodanig nie die gestremdheid kan verander of voorkom nie maar as hulpmiddel in die terapie gebruik kan word: “By significantly increasing attention and motivation, the amount of time needed to help the child improve cognitively, physically, or even behaviorally can be substantially reduced” (Nathanson *et al.*, 1997:96). Behalwe vir verhoogde motivering en aandagspan is hulle voorts van mening dat *Dolphin Human Therapy*, growwe en fyn motoriese vaardighede asook taal en spraak aanhelp. Die terapeutiese waarde van dolfyne word ook deur Cochrane & Callen (1993:7) beklemtoon, alhoewel die etiese implikasies van die gebruik van hierdie geselskapsdiere in aanhouding nie buite rekening gelaat kan word nie.

Terapeutiese perdrysessies word primêr deur die arbeidsterapeut en die fisioterapeut benut. Prinsloo (1998:3-5) en Fitzpatrick & Tebay (1998:53) wys op die volgende voordele wat dit vir arbeidsterapie kan inhou; verbeterde balans, postuur en mobiliteit; sensoriese stimulasie, simmetriese-, asimmetriese- en driedimensionele bewegings en tasstimulasie. Die sekondêre voordele soos sosiale interaksie, verbetering van selfvertroue, motivering, gevoel van beheer, onafhanklikeid en genot, word ook uitgewys.

2.4. ARGITEKTUUR

Verandering in lewenstyl is 'n noodwendige gevolg van ekonomiese-, demografiese- maatskaplike- en sosiale faktore. Gedurende die milleniumwending toon die mens 'n groter bewustheid van sy omgewing. Die neiging na kleiner, geriefliker en veiliger verblyf, tuisontspanning, huiskantore, rekenaarkommunikasie en kontak met die natuur, plaas hoër eise aan die ergonomiese- en interieurontwerp van behuising. Mens–dierinteraksie is een van die aspekte wat geraak word deur hierdie tendens, en as in ag geneem word dat meer as die helfte van huishoudings een of meer geselskapsdiere het, stel dit groot uitdagings aan argitekte, landskapsargitekte en interieurontwerpers. Alhoewel hierdie drie selfstandige dissiplines is en dienooreenkomstig erkenning verdien, word hulle vanweë hul interafhanklikeid ten opsigte van mens–dierinteraksie as studieveld, saam bespreek.

Verstedeliking het 'n belangrike invloed op die ontwerp van die eksterne en interne omgewing. Groter druk word geplaas op die beskikbaarheid van openbare oop ruimtes as gevolg van minder beskikbaarheid van private oop ruimtes (McQuillan, 1992:160). Huisontwikkelaars en argitekte speel 'n kernrol om die mees effektiewe benutting van beskikbare ruimte te verseker. Nie alleen die ontwerp van die huis of kompleks nie, maar ook die beplanning rondom die direkte omgewing kan so gedoen word dat positiewe mens-dierinteraksie in ag geneem word.

Reeds in 1990 het Stokols (1990:641-646) na die veranderende rol van die mens in sy omgewing verwys en veral die verskuiwing van tegnologiese ontwikkeling na menslike waarde, instrumentele funksies van omgewings teenoor simboliese funksies, en die standaardisering en modularisering van ontwerp teenoor uniekheid en doelgemaakte ontwerp. Die effek wat die verandering in lewenstyl op diere het en aanbevelings vir die hantering daarvan is deur Jackson (1996:1076-1079) saamgestel. Die rol van die veearts met betrekking tot dieregedrag kom duidelik hierin na vore. Praktiese riglyne word voorgestel ten opsigte van onder andere: die kwantiteit en kwaliteit van spasie binneshuis en buitenshuis, omgewingsverryking en -verruiming, hantering van uitskeidings, privaatheid, tuinuitleg, maksimale benutting van ruimte, uitsig, inagneming van weerstoestande, omheining, benutting van buitegeboue, plasing van vensters en binnetuine en -pleine.

Dit blyk dat die grootste persentasie geselskapsdiere wat afstand van gedoen word, hetsy deur na 'n dierewelsynsorganisasie geneem te word of deur genadedood, plaasvind as gevolg van verhuising of gedragsprobleme by die dier (Upton, 1992:142). Albei hierdie faktore kan verband hou met behuising- en omgewingsontwerp. Indien verhuising impliseer dat na 'n kleiner huis, kompleks, aftree-oord of versorgingsinrigting verhuis word, kan die verwerping van diere tot 'n groot mate beperk word indien die plekke ontwerp is vir dié doel. Gedragsprobleme by geselskapsdiere is dikwels die gevolg van ingeperktheid en 'n onstimulerende omgewing, albei faktore wat met die hulp van sinvolle ontwerpbeginsels hanteer kan word.

2.5. BEMARKING

Vir die doel van hierdie studie word slegs op twee onderafdelings van bemarking as dissipline gefokus, naamlik reklame, as komponent van bemarkingskommunikasie, en verbruikersgedrag. Reklame verwys na die oordra van 'n boodskap in verband met 'n behoeftebevredigende produk, diens of idee aan 'n spesifieke gehoor met die doel om in te

lig, te herinner of te oorreed (Van der Walt, Strydom, Marx & Jooste, 1996:339). Verbruikersgedrag het te make met die bestudering van gedragsspatrone van mense in die besluitnemingsproses om 'n produk te verkry of van 'n diens gebruik te maak (Van der Walt *et al.*, 1996:76). Die relevansie van hierdie twee afdelings vir die studieveld van mens-dierinteraksie is geleë in die volgende: Diere word dikwels in advertensies gebruik om 'n spesifieke beeld van 'n onderneming of 'n produk te reflekteer; diere word ook gebruik om aandag te trek of selfs om op mense se gevoel te speel. Die belangrikste waarde van reklame in hierdie studieveld is om die persepsies, houdings en gedrag van mense positief te beïnvloed (Serpell & Paul, 1994:141 & Jones, 1997(b):157). Verbruikersgedrag kan meer lig werp op die gedrag en houding van mense teenoor geselskapsdiere en hoe dit die aankoop van sekere produkte of benutting van sekere dienste beïnvloed. Statistiese gegewens van die omvang van verkope van geselskapsdierprodukte en verbruikerstendense kan daarenteen hipoteses stel oor die verskuiwings in die aard van die mens-dierband.

Selfs sover terug as 1986 is daar in die VSA en in die Verenigde Koninkryk onderskeidelik \$4 biljoen en £680 miljoen aan droë dierekos alleen per jaar bestee (Odendaal, 1988:56). Die troeteldierkosbedryf in Suid-Afrika word ook beskou as 'n vinnig groeiende bedryf en was in 1998 bereken op R665 miljoen per jaar (Wandrag, 1998:26-29). Vir die tydperk November 1996 tot Oktober 1997 is daar in Suid-Afrika onderskeidelik R4,7 miljoen en R3,2 miljoen aan die reklame van droëkos en gesondheidsprodukte vir katte en honde spandeer (The Agency, 1998). In 1994 is voorspel dat die dierekosmark in die VSA in die daaropvolgende vyf jaar met \$8 biljoen oor dié tydperk sal styg en dat dit een van die drie vinnigste groeiende marksegmente in die VSA is (*Anthrozoös, News & Analysis*, 1994:148). In 1996 is die totale diereproduktemark as die vinnigste groeiende marksegment in die Amerikaanse ekonomie deur die Dow Jones aangeteken deurdat jaarliks \$20 biljoen daaraan spandeer word (*Anthrozoös, News & Analysis*, 1996:116). Die waarde van die diereproduktemark in Europa (Griekeland uitgesluit) vir 1997 was geskat op \$12 biljoen per jaar (*Anthrozoös, News & Analysis*, 1995:55). Die fisiese versorging van 'n geselskapsdier maak 'n groot deel van mens-dierinteraksie uit en hierdie syfers is 'n aanduiding van die waarde wat veral Westerse gemeenskappe aan hulle diere heg. Die bemerkingsgeleenthede wat voortspruit uit die waarde wat mense aan hulle diere heg hou vir al die deelnemers in hierdie mark baie potensiaal in.

Die persentasie huishoudings wat geselskapsdiere aanhou, gee 'n goeie aanduiding van die markpotensiaal daarvan. In die VSA het 56% van huishoudings een of meer geselskapsdiere, in Australië is dit 55-60% en vir Europa (al 17 lande) 52%. Van die

Europese lande soos België en Ierland is die syfer selfs so hoog as 70% (Beck & Meyers, 1996:247 en Fifield & Forsyth, 1999:27). In Suid-Afrika het 'n opname wat in 1992 gedoen is (Odendaal, 1994:67-72) getoon dat daar 3.93 miljoen honde, 0.97 miljoen voëls en 0.22 miljoen ander geselskapsdiere aangehou word. 'n Suid-Afrikaanse opname in 1996/1997 het getoon dat 85% van die huishoudings in landelike gebiede en 69% in stedelike gebiede honde aanhou, onderskeidelik 28% en 24% het katte, 22% en 18% het voëls en 12% en 9% het 'ander diere' (Van Niekerk, 1998:5). 'n Toename in geselskapsdiereienaarskap het in die laaste dekade plaasgevind.

Uit 'n ondersoek gedoen deur Odendaal (1988:181) is 'n kliënteprofiel saamgestel van die mees tipiese kliënt wat 'n geselskapsdierpraktik besoek. Hierdie tipe inligting is van besondere belang vir die bemerking van geselskapsdierprodukte ten einde potensiële teikenmarkte te identifiseer. Die volgende profiel is uit hierdie data afgelei en is 'n goeie voorbeeld van watter tipe data vir die bemerker van waarde kan wees:

- ♣ geslag - vroulik
- ♣ ouderdom - 35 jaar
- ♣ kwalifikasie - st 10 en/of diploma/sertifikaat
- ♣ huwelikstaat - getroud
- ♣ inkomste - middelinkomstegroep
- ♣ kinders - twee
- ♣ woongebied - stedelik
- ♣ woonplek - huis
- ♣ geselskapsdier – hond
- ♣ aantal diere - twee

Verbruikersprofiel is egter baie dinamies en ondernemings moet met behulp van bemerkingsnavorsing voortdurend op hoogte bly van verskuiwings daarin, ten einde die relevansie daarvan te verseker. Dieselfde profiel sal dus vir 2000 (of so reservert moontlik)

opgestel moet word om toepassingswaarde te hê. Verbruikersprofiel word volgens Hawkins, Best & Coney (1992:16-19) deur sowel eksterne as interne faktore beïnvloed. Eksterne faktore is die ekonomie, kultuur, waardes, demografie, sosiale status, verwysingsgroep en huishouding, terwyl interne faktore bepaal word deur persepsie, leer en geheue, motiewe, persoonlikheid, emosie, lewenstyl en houdings. Met betrekking tot tipe huishouding blyk dit dat daar 'n verband bestaan tussen die tipe huishouding byvoorbeeld enkel-, tweepersoon en multipersoonhuishoudings en die vlak van gehegtheid en gedrag teenoor geselskapsdiere (Gilmer & Nicholson, 1996:59). Demografiese verskuiwings soos 'n verouderende bevolking, veranderde lewenstyl soos kleiner gesinne en wonings en minder ontspanning, het 'n belangrike invloed op geselskapsdiereienaarskap (Beck & Meyers, 1996:248; *Anthrozoös, News & Analysis*, 1995:56). Hierdie verskuiwings kan sowel 'n toename as afname in geselskapsdiereienaarskap impliseer, asook 'n verandering in verbruikerspatrone tot gevolg hê.

Geselskapsdiere speel 'n belangrike rol in die lewensfase van bejaardheid, kinderlose- en enkelkindgesinne, asook om spanning van 'n gejaagde lewenstyl te verlig. Veranderde lewenstyl kan egter ook impliseer dat minder tyd en fisiese plek beskikbaar is vir interaksie met diere en daarom kan dit ook 'n afname in geselskapsdiereienaarskap impliseer. In 'n ondersoek deur Gilmer & Nicholson (1996:60) word ook gewys op die verband wat daar bestaan tussen tipe huishouding en vlak van gehegtheid en gedrag teenoor geselskapsdiere. Hierdie tipe inligting is belangrik vir die daarstelling van 'n bemarkingskommunikasiestrategie omdat die sukses daarvan bepaal sal word deur die *regte* boodskap wat op die *regte* tyd en plek aan die *regte* marksegment gekommunikeer word.

Die suksesvolle gebruik van diere in bemarkingskommunikasie, en meer spesifiek die reklamewese, is 'n aanduiding van die positiewe konnotasie wat aan diere geheg word. Van die redes waarom diere in advertensies, selfs advertensies wat niks te make het met diereprodukte nie, gebruik word is volgens Du Preez (1997:6) die volgende: diere is onskuldig; in teenstelling met byvoorbeeld kinders, word diere wat die reëls oortree nie veroordeel nie; diere het goeie nie-verbale impak; hulle ontlok emosie; stimuleer verbeelding; bied ontvlugting van realiteit; spreek alle ouderdomsgroepe en geslagte aan; en trek gouer aandag. Diere word ook meestal onvoorwaardelik vertrou omdat hulle nie geassosieër word met iemand wat jou om die bos wil lei of manipuleer nie. In 'n diverse teikenmark soos Suid-Afrika moet die gebruik van diere in reklame egter met omsigtigheid gedoen word. Sosio-ekonomiese verskille maak dat 'n dier in een gemeenskap net as voedsel of bron van inkomste gesien word, terwyl dit in die ander as 'n beste vriend of deel

van die gesinsisteem beskou word. Opvoedings- en kultuurverskille dra verder by tot die verskil in assosiasie met diere. Om dus diere in advertensies te gebruik ten einde daardeur 'n spesifieke teikenmark te beïnvloed, moet met deeglike marknavorsing gepaard gaan. Diere-advertensies sal waarskynlik meer effektief vir die hoër LSM ('Living Standard Measurement') groepe wees, dit wil sê die ekonomies aktiewe mark of middel- tot-hoër inkomstegroep (Van der Walt *et al.*, 1996:120-123). Vergelyk ook Holbrook, Stephens, Day, Holbrook & Strazar (2001: 1-26).

Die bemarkingspesialis het die verantwoordelikheid om ondernemings te help om die korrekte boodskap ten opsigte van mens-dierinteraksie oor te dra. Die beeld wat deur middel van 'n reklameboodskap geskep word kan, indien nie goed nagevors nie, selfs die teenoorgestelde effek hê. Indien 'n dieretuin, akwarium of sirkus byvoorbeeld besoekers, waarvan hulle finansieël afhanklik is, lok met demonstrasies of visuele materiaal van hoe mak die diere is of watter toertjies hulle kan doen of hoe hulle menslike eienskappe naboots, verkondig hulle die verkeerde boodskap met betrekking tot mens-dierinteraksie. Hierdie tipe reklame moet ten alle tye gepaardgaan met 'n boodskap van bewaring, die natuurlike habitat en natuurlike gedrag van die spesifieke diere betrokke (Kreger & Mench, 1995:146). Die doel is om te verhoed dat dit mense aanmoedig om diere buite hulle normale grense van funksionering aan te hou. 'n Goeie voorbeeld van negatiewe reaksie op 'n reklameboodskap waarin mens-dierinteraksie gebruik is, is die openbare demonstrasies en besware deur blinde persone met hul gidshonde in reaksie op 'n kitskos TV-advertensie waarin die hond deur die reuk van die kos verlei word en sy eienaar teen 'n paal laat vasloop (SABC 3, 2000: 28 Februarie). Die negatiewe reaksie van die publiek op die onsensitieweit van hierdie advertensie, het die beeld van die onderneming skade aangedoen. Die Suid-Afrikaanse Gidshondevereniging het egter as gevolg hiervan goeie blootstelling deur die publisiteit gekry.

Die reklamewese speel 'n belangrike rol in dierewelsyn. Van die eerste gedrukte advertensies vir dierebeskerming was een met 'n politieke inslag wat in 1930 op die voorblaai van die Boston Globe en die Boston Herald in die VSA verskyn het. Sedertdien word dierewelsyn dikwels as trekpleister in politieke mediaveldtogte gebruik. Die diereregtebeweging wat in die 1970's sy ontstaan gekry het, sou sonder die krag van die media nie in die laaste 30 jaar tot so 'n invloedryke meningsvormer ontwikkel het nie. Advertensieveldtogte was veral gemik teen die modewêreld, byvoorbeeld die dra van pelse en toets van skoonheidsmiddels op diere; die vleisbedryf, byvoorbeeld die wrede metodes van vang, slag en aanhou van diere vir produksiedoeleindes, asook die gebruik van diere vir

mediese navorsingsdoeleindes deur die aanhouding in laboratoriums (Jones, 1997(b):151-153).

Verskillende advertensietegnieke kan aangewend word om die publiek positief ten opsigte van mens–dierinteraksie te beïnvloed. Jones (1997(b):158) het bevind dat die gebruik van getuigenisse van beroemde persone, humor, antropomorfe beelde en visuele beelde van wreedheid en pyn, almal tegnieke is wat onder verskillende omstandighede en met 'n verskil in die doel voor oë, suksesvol aangewend kan word. Daar is egter ook risiko's verbonde aan positiewe reklame van mens–dierinteraksie omdat dit geselskapsdierenaarskap stimuleer sonder dat die nodige boodskap van verantwoordelikheid wat daarmee gepaard behoort te gaan, ook oorgedra word. Jennens (1992:178-179) maak 'n beroep op ondernemings wat hierdie tegniek van aandagtrek gebruik om finansieel betrokke te raak by dierewelsyn- en bewustheidsprogramme vir verantwoordelike geselskapsdierenaarskap. Heelwat meer navorsing is nodig om te bepaal watter tegnieke die mees suksesvolle is om persepsies, houdings en gedrag positief te beïnvloed.

2.6. FILOSOFIE

In die studieveld van mens–dierinteraksie bestaan heelwat verskillende denkrigtings. Die filosofie stel ons in staat om ons denke te ontwikkel en uit te toets, om 'n saak vanuit verskillende denkrigtings te beredeneer. Die filosofie roem nie daarop dat hulle oplossings kan bied nie, maar: “...if the presence of philosophers is valuable, it is not because we are likely to offer unanimous or clear solutions to practical or theoretical puzzles, and certainly not ones that all our absent colleagues would agree upon, nor yet because you can always count on a philosopher for a rousing piece of rhetoric in defence of your favoured programme. Our value is not that we have answers, but that we have questions, and some knowledge of the puzzles created by attempted answers of the past” (Clark, 1997:113). Die rol van die filosoof is dus om argumente te stimuleer en daardeur elkeen te help om by sy eie oplossings uit te kom (Brennan, 1995:85). In die studieveld van mens–dierinteraksie word baie debatte gevoer rondom onder andere die veranderende rol van diere in die samelewing, waarde van diere, diereregte, die mens–dierband, wetenskaplikheid van die studieveld en dissiplines betrokke.

Die mees ekstreme uitgangspunt ten opsigte van die waarde van diere was gepropageer deur Descartes wat diere geag het as: “...non-speaking, non-thinking, and non-feeling machines. Only people could have souls” (Turner, 1996:24). Hierop maak Turner (1996:24)

die volgende opmerking: “This was convenient for Descartes in that he could not be accused of heresy in his mechanistic research program (souls being the domain of the church), and the question of the everlasting nature of the soul could be restricted to humans simply because animals did not have one”. Sedert Descartes het die wetenskaplike kennis rondom diere, die mens–dierband en dieregedrag gelukkig gelei tot ander insigte en is die mens–diervershouding vervang met ‘n naturalisties-filosofiese benadering waarin wetenskaplike kennis gekombineer word met: “...philosophically normal deliberations about how this relationship should appear” (Turner, 1996:24). Hierdie benadering is sowel konstitusioneel as moreel: “Constitutional deliberations acknowledge that man and animals are part of nature, that they interact with each other, and that through their behaviour, they have enormous consequences for each other. Moral deliberations acknowledge that our nature allows us to consider both how we live and act and the consequences thereof, and how we should live and act” (Turner, 1996:24). Die idee dat diere, net soos mense gevoelens en denke het, het egter eers in die laat 1970's in die Westerse samelewing gestalte gekry (Fogle, 1999:234). Ten spyte daarvan dat hierdie verandering in kennis ook bepaalde houdingsverandering by mense teenoor diere teweegbring het, is daar vandag steeds wetenskaplikes wat die belewenis van emosie by diere ontken. Hierop reageer McCallum (1997:4) deur drie moontlike redes vir hierdie ontkenning aan te voer: “One is because they would not get the financial backing from those who sponsor scientific research of this kind; which leads to the second reason which is fear – a fear that anybody should dare talk about animals having emotions and therefore risk being labeled as anthropomorphic, because that would lead to the third and most important of all: such an acknowledgement would demand a moral stand by us”. Die implikasie hiervan sal wees dat ‘n groot uitdaging gestel word aan die totale wetenskapsgemeenskap met betrekking tot die etiek van navorsing met en/of op diere.

Baenninger (1995:76) is van mening dat die ‘groen’-bewegings en bewaringsgroepe veral betekenisvol in die politiek en filosofie van geïndustrialiseerde lande, as teenreaksie op die vervreemding tussen die mens en die natuur is. Vir dié wat van die veronderstelling uitgaan dat die mens ‘n meer gevorderde spesie as ander diere is, bring dit ‘n bepaalde verantwoordelikheid mee met betrekking tot beskerming en versorging van diere asook die regte van diere (Turner, 1996:26 & Clark, 1997:168). Nie alleen raak dit die kwessies van diereverwaarlosing en -mishandeling aan nie, maar ook die sensitiewe en debatteerbare saak rondom die gebruik van diere vir navorsingsdoeleindes. Hieroor laat Birke & Michael (1995:98) hulle soos volg uit: “It is humans who themselves structure the spaces (physical and emotional) in which laboratory animals live and die... to see it as solely a matter of

physical conditions is to deny the ways in which laboratory practices are shaped by social interactions - both between different people and between people and animals”.

Selfs al red eksperimentele navorsing op laer-orde spesies die lewe van hoër-orde spesies kan dit volgens Clark (1997:11) steeds nie eties geregverdig word nie: “I myself see no important difference between the cases, and do not consider myself or anyone else obliged to save any human being by causing pain, distress or death to an unconsenting 'person' – where 'person' is defined as a creature with whom one can have at least as much of a personal relationship as one can with an infant, a brain-damaged adolescent or a senile old man”.

Die vraag is of dit moontlik is om die waarde van eksperimentele navorsing en die waarde van diere teen mekaar op te weeg? Watter objektiewe maatstaf sal gebruik kan word indien in ag geneem word dat reeds in die vroeë tagtigerjare (dus 20 jaar gelede) in die VSA alleen tussen 20 – 100 miljoen diere in navorsingslaboratoriums gebruik is (Plous, 1993:12), en dat die positiewe uitkomst daarvan op die mens tot onlangs nog nie wetenskaplik bewys kon word nie (Clark, 1997:13)? Dit bly dus 'n eksperiment waarvan die uitkoms onseker is ten koste van die lewenskwaliteit van diere en dit terwyl alternatiewe soos verandering in lewenstyl, dieët, plantgeneeskunde, en observasie in natuurlike omgewings wel beskikbaar is. Eksperimente op diere het nie net ten doel om 'n moontlike lewe te red nie, maar ook om bloot ongerief te voorkom, pyn te verlig of skoonheid te bevorder. Die uiterstes waartoe tans in laasgenoemde geval beweeg word, maak 'n objektiewe berekening onmoontlik. Clark (1997:14) kritiseer die eksperimentaliste se rasionalisering van die saak as dat hulle nie realisties is oor die waarde van die uitkomst van hul dade nie: “Experimentalists sometimes speak as if paradise is just around the corner: only a few more acts of violence and we shall live, men and animals alike, a pain-free idyll that will last for ever. If we could be sure of this, and sure that the memory of our past behaviour would not stain our felicity, their utilitarian calculation might be justified. As I at least am sure rather of its opposite, that pain and frustration will be with us till the day of doom, that in the long run nothing earthly lasts, their calculation seems far from safe”.

Hierteenoor stel Anderson (1995:2) dit dat: “It certainly is true that the use of animals in biomedical research has brought huge benefits for human health and welfare, with consequent benefits too for animal health”, maar Brennan (1995:87-91) kritiseer hierdie oeroptimisme omdat daar nie 'n maatstaf vir die 'huge' teenoor die 'consequent' gestel kan word nie. Uitgebreide navorsing op 'n groot hoeveelheid diere hou dikwels voordeel vir 'n klein groepie mense in. Die gesondheid en welsyn van mense kan ook op ander maniere as

eksperimentele navorsing op diere bevorder word. Die wyse waarop met diere in laboratoriums omgegaan word, opper die belangrikste etiese vrae. Hepner (1994:26-31) verwys na 'n ondersoek wat deur P.E.T.A. (People for the Ethical Treatment of Animals) gedoen is en waarin bevind is dat by die een navorsingslaboratorium alleen 181 skendings van die Wet op die Welsyn van Diere, 99 skendings van die Anti-wreedheid statuut en 14 skendings van die Beroepsgesondheidsbepalings voorgekom het. Die visuele materiaal van geselskapsdiere wat as bewys hiervan voorgelê word kan op geen manier eties geregverdig word nie al het dit tot voordeel van baie mense gestrek. Om in die groot vraag na diere vir hierdie doel te voorsien, het vir dierehandelaars 'n lonende bedryf geword.

Diereregte en menseregte word dikwels teenoormekaar gestel, met mekaar vergelyk of vanuit uiteenlopende filosofiese benaderings verdedig. Die nuttigheidswaarde van diere of hul vermoë om keuses uit te oefen word in van hierdie argumente aangevoer. Die vraag is egter of regte enigsins spesiegebonde kan wees. Hierop reageer Clark (1997:9) soos volg: "If I have no right to force my fellow adults, children or mental defectives to serve the greater good against their will, I do not see how I could acquire such a right against a chimpanzee, a cat or a cow. To say that they have no wills is neither more nor less correct than to say that children and mental defectives have no wills".

Om nie die vermoë te hê om te *kan* weier nie, hetsy vanweë verstandelike onvermoë of taalvermoë, ontnem diere nie van regte nie. Die vraag is dus nie of 'iemand' of 'iets' kan redeneer of praat nie, maar of hulle pyn, ongemak, vrees, stres ensomeer kan ervaar. Die verantwoordelikheid berus op ons wat wel oor die vermoëns beskik om namens hulle te weier. Ook Bowd & Shapiro (1993:136) stem saam dat regte nie spesiegebonde of kenmerkgebonde bepaal kan word nie omdat daar dikwels groot ooreenkomste bestaan: "Because humans and nonhumans overlap on some of these dimensions (e.g., intelligence, self-awareness), and because young or impaired humans wholly lack other characteristics (e.g., empathy, sense of moral responsibility), there is simply no morally relevant attribute that separates humans from nonhumans". Om dus etiese besluite te neem op grond van lidmaatskap aan 'n spesifieke spesie sonder inagneming van ander veranderlikes, is volgens genoemde skrywers net so arbitrêr as om velkleur of geslag as vertrekpunt vir vermoëns tydens aanstellings te gebruik. Diskriminasie in enige vorm en teenoor enige iemand is dus oneties.

Diereregte aktivisme en wetenskaplikheid word dikwels as teenoorgestelde pole beskou en kommunikasie tussen die twee groepe vind selde plaas. Die twee is ook nie noodwendig onderling uitsluitend nie. Wetenskaplikes staan nie almal koud teenoor die regte van diere

nie, en aktiviste is nie almal ooremosioneel of irrasioneel nie (Robins, 1995:46). Herzog (1993:118) is van mening dat albei partye skuldig is aan: "...disseminating propaganda and perpetuating stereotypes". Indien daar egter van beide partye 'n poging aangewend word om hulself te vergewis van die agtergrond en motivering van die ander se argumente, kan daar binne 'n atmosfeer van respek na 'n gesamentlike doel gestreef word. Beide groepe moet wel die bereidheid toon om met 'n oop gemoed te luister. Om die wanbalanse wat daar in 'n samelewing ten opsigte van die strewe na positiewe mens–dierinteraksie bestaan, uit te wis, is die ideaal. Daar kan alleen in hierdie rigting beweeg word indien dissiplines oor grense heen vrae vra en bereid is om ook na antwoorde te luister.

Eksperimentele navorsing gerig op mens–dierinteraksie as sodanig opper ook verdere etiese vrae omdat sowel die regte van die diere as dié van mense ter sprake is. Turner (1996:30) is van mening dat deur middel van 'n kombinasie van navorsingsontwerpe die probleem oorkom kan word. As voorvereiste word eerstens gestel dat: "The well-being of control group members is not jeopardised by ceasing or denying them access to an already effective therapy", en tweedens: "If we cannot show additional benefits of animal-based therapy over those already available, or special benefits to specific groups, we have no business using animals in the first place". 'n Verdere etiese vraag wat ontstaan, is of 'n program gestaak kan word nadat voldoende data ingesamel is. Tydens die navorsingsproses ontstaan daar 'n band tussen die proefpersone en die geselskapsdiere, wat implikasies inhou vir verbreking van die band en die verliese wat daarmee gepaard mag gaan.

Indien die lewenskwaliteit van beide partye nie tydens die implementering van mens–dierinteraksieprogramme bevorder word nie, word dit 'n etiese kwessie. Die daarstelling en benutting van 'n etiese komitee bestaande uit verskillende dissiplines om oor sake soos hierdie uitspraak te lewer, word deur Anderson (1995:3) en Van der Walt (1996:40) aanbeveel.

Die etiese vrae rondom mens–dierinteraksie hou verband met watter maatstaf gebruik word om die waarde van diere te bepaal. Is dit ekonomies, simbolies, sielkundig, emosioneel, kultureel, ekologies, terapeuties of dalk geestelik? (Watter maatstaf word gebruik om die waarde van mense te bepaal?) Geen objektiewe antwoord is hierop beskikbaar nie. Binne elke groepering sal waarskynlik goed gemotiveerde argumente ter staving van hul eie maatstaf bestaan. Die simboliese waarde en betekenis van geselskapsdiere in 'n samelewing is volgens Rowan & Beck (1994:87) net so belangrik as die fisiologiese. Hulle motiveer hul stelling deur die volgende voorbeeld: "For example, many police forces carry

teddy bears in their cruisers as part of their trauma kits. Advertising is full of animal images, as are our everyday lives and speech and yet very little attention has been given to trying to understand how these symbols are important to us as individuals and to society as a whole". Die simboliese waarde van diere word onder andere ook gebruik in terapie as vorm van projektiewe eksplorاسie, in musiek- en verhaalkuns as metafore en in interieurontwerp as simbool van warmte en huislikheid.

Die emosionele en geestelike waarde word deur Lasher (1998:131) beklemtoon en hy is van mening dat innerlike groei by die mens plaasvind deur sy konneksies of verhoudings met ander lewende wesens en dat die mens-dierband 'n voorbeeld hiervan is: "In the relational model mental and emotional strength come from safe, enriching connections, and our growth throughout the life span continues in the context of interactions with others". Die implikasies hiervan vir die wederkerige verhouding tussen mens en dier is volgens hom dat: "Animal companions are part of our personal world and have subjective experiences (intentions and feelings, for example). We and our animal companions can be approached as an intersubjective system: in continual mutual connection with each other". Lasher (1998:132) gaan voort deur te sê dat die mens-dierband sekere voordele vir die mens inhou, byvoorbeeld deurdat diere in kontak met ons bly, help dit ons om in kontak met onself te kom omdat geen aspek van die self, weerhou hoef te word nie. Diere kan ook as brug dien in die herstel van vertroue in ander mense, en omdat hulle nie aan kulturele etikette gebind word nie, bevry dit ons ook daarvan: "They can get us out of human cultural rigidities and enable us to see things differently, freshly, creatively. They are grounded in the same or highly similar bodily and emotional responses, and they evolve over the life of the relationship in unique ways, depending upon the unique characteristics of the animal and the human and the situations that they encounter" (Lasher, 1998:133).

Die ekologiese waarde van die verhouding tussen die mens en die omgewing word as vertrekpunt gesien tot volhoubare ontwikkeling en daarmee gepaardgaande behoeftebevrediging van albei. Die waarde van die mens kan dus nie hoër geag word as die van ander spesies of elemente in die omgewing nie: "Human beings are one of many living species at this time in the history of Earth, and can only have their basic needs met by participating in the rhythms of life, which implies a give-and-take relationship and essential dependency on the constituents of Earth - air, water, soil and other living things" (Woods, 1998:236). 'n Ekosistemiese benadering tot mens-dierinteraksie word hierin beklemtoon.

Die mens-dierband vorm 'n onontbeerlike skakel tussen die onderskeie sisteme in 'n samelewing. Op die argument dat dit oneties is om aan diere voedsel en versorging te bied

ten koste van die nood in veral ontwikkelende lande, antwoord Turner (1996:27) soos volg:
“If we acknowledge

- ☛ that the need for contact with nature and other living things is universal,
- ☛ that in industrialised, urbanised societies, one successful way of satisfying that need is through companion animals,
- ☛ that companion animals provide health benefits to many in our society,
- ☛ that there is no evidence to suggest that resources would be differently distributed if we banned meat-eating companion animals, then the keeping of companion animals does not present a problem...”

Opotow (1993:83) en Swabe (1999:14) ondersteun hierdie argument en voeg by dat groter sensitiviteit vir die bestaan van ander en 'n herevaluering van tradisionele waardes moet plaasvind waarin mense en diere as lede van dieselfde oorhoofse sosiale kategorie en as fundamenteel verwant aan en interafhanklik van mekaar gesien moet word. Jung (1993:57) sluit ook hierby aan: “If we could accept our physical kinship with all other beings – plants, animals, human, then we could perceive that what unites us outweighs what divides us”.

Swabe (1999:22) is van mening dat as na die ‘groter prentjie’ gekyk word, daar tog balans in die natuur is: “In principle, the natural world lives in balance, albeit often an uneasy one”. Die debat rondom die waarde van diere is al eeue oud en gaan steeds voort: “Clearly the ethical debate on how to treat animals, as initiated by seventeenth- and eighteenth-century thinkers, is still with us and far from being closed” (Maehle, 1994:101). Die doel met die debat is nie om tot 'n uiteindelijke vergelyk te kom nie, maar om mekaar te akkomodeer en op dié manier 'n balans te handhaaf.

2.7. FISILOGIE

Een van die mees resente ondersoeke na die fisiologiese basis vir positiewe mens–dierinteraksie is deur Odendaal & Meintjes (1999:1-10) gedoen. Dit is die eerste keer dat die rol van neuro-oordraagstowwe en hormone tydens mens-dier interaksie op 'n interspesiebasis onderneem is. Die fokus was dus nie alleen op die waarde wat positiewe mens–dierinteraksie vir die mens het nie, maar ook watter effek dit op die geselskapsdier

het. Resultate uit hierdie studie het getoon dat 'n beduidende toename in fenielelamien, dopamien, endorfien, prolaktien en oksitosien by sowel die mense as die diere tydens positiewe interaksie plaasgevind het. Hierdie fisiologiese veranderinge word positief geassosieër met onder andere gemoedstoestand, energie, gevoelens van vreugde, verligting van pyn en sosiale binding. Die beklemtoning van *positiewe* interaksie word ook deur Budge, Spicer, Jones & George (1998:229) soos volg gestel: "...a compatible human-pet relationship was associated with better mental and physical health".

Die waarde van die resultate deur Odendaal & Meintjes is dat daar nou fisiologies meetbare kriteria gestel kan word om die effek van mens-dierinteraksie tydens terapeutiese hulpverlening te bepaal. Hierdie resultate het ook implikasies vir die gebruik van diere in eksperimentele navorsing en dierewelsyn as sodanig. Daar kan afgelei word dat negatiewe interaksie die teenoorgestelde effek sal hê, met ander woorde nadelig sal wees vir sowel die fisiese- en psigiese welstand van albei partye.

Die fisioloog kan 'n belangrike bydrae in die beantwoording van etiese vrae met betrekking tot mens-dierinteraksie lewer, nie alleen ten opsigte van die gebruik van diere in eksperimentele navorsing nie, maar ook die diere se belewenis van mishandeling en verwaarlosing. Diere se reaksie op pyn toon merkwaardige fisiologiese- en gedragsooreenkomste met die van mense: "...non-human mammals commonly respond with increases in pulse rate, changes in blood pressure, perspiration, pupil dilation, and releases of endogenous opiates...and also display many of the same behaviours... such as writhing, grimacing, crying out, cringing before being struck, attempting to avoid the source of pain" (Plous, 1993:27). Diere se onvermoë om hul pyn in woorde uit te druk, net soos in die geval van mense wat vanweë fisiese of verstandelike stremminge nie daartoe in staat is nie, impliseer nie dat hulle nie pyn of ongemak met dieselfde intensiteit ervaar nie.

Die ervaring van pyn behoort nie die enigste kriteria vir lyding te wees nie. Lyding kan ook die bewustheid van gevaar of lyding van ander in dieselfde situasie, vrees, ongemak en 'n bewustheid van die omstandighede waarin verkeer word, impliseer. Navorsing in die laaste dekade ten opsigte van diere se bewustheid van die self, ervaring van lyding, denkvermoëns en gedrag (Rogers, 1995:101) hou belangrike etiese implikasies vir die gebruik van diere tot voordeel van die mens in.

2.8. FISIOTERAPIE

Fisioterapie word omskryf as: “...the treatment of bodily ailments by various physical or nonmedical means. This usually includes the use of heat, water, exercise, massage, and electric current. Physical therapy attempts to relieve pain and to improve or restore muscular function” (Miller & Keane, 1978:784). Die uiteindelijke doel is dus om die gestremde of beseerde persoon toe te rus met die veiligste en mees effektiewe metodes om essensiële aktiwiteite uit te voer. Die gebruik van geselskapsdiere sluit dus veral aan by die doel om deur middel van oefening en massering, spierfunksies te herstel en verbeter. Odendaal (1988:76) omskryf fisioterapie as ‘n behandeling wat daarop gemik is om die liggaam fisies te ondersteun en te oefen, om daardeur by te dra tot die onderhoud, verbetering of herstel van die liggaam.

Die fisioterapeutiese waarde wat veral perde kan vervul is waarskynlik die mees bekende. Odendaal (1988:76) verwys in hierdie verband dat terapeutiese perdryssessies reeds in 1875 begin is met die doel om pasiënte met neurologiese probleme se balans en spierbeheer te verbeter, maar dat die idee eers momentum gekry het na die Tweede Wêreldoorlog toe fisies gestremde soldate aan perdryssessies deelgeneem het. Die volgende fisioterapeutiese doelwitte kan met perdryssessies bereik word:

- oefening van inwendige spiere;
- vryheid van beweging;
- vermindering van spastisiteit;
- verbetering in motoriese vaardighede;
- verbeterde postuur; en
- verbeterde balans

(Odendaal, 1988:77-79; Fitzpatrick & Tebay, 1998:43).

Sekondêre doelwitte wat deur bogenoemde bereik kan word is:

- verbeterde selfvertroue;
- groter sosiale bewustheid;
- opbou van interpersoonlike verhoudings;
- verhoogde motivering;
- opbou van selfbeeld;
- ervaring van prestasie en gelykheid; en
- ontspanning en genot

(Odendaal, 1988:77-79; Fitzpatrick & Tebay,1998:43).

Terapeutiese perdry word deur Brown & Tebay (1999:9) omskryf as: "...a general term used to describe any and all equine-related activities performed for the benefit of persons with disabilities or handicaps, including hippotherapy, riding therapy, riding for the disabled, driving for the disabled, and psycho-remedial-educational riding and vaulting". Fitzpatrick & Tebay (1998:42-43) identifiseer vier tipes terapeutiese perdry: *Riding for the disabled* wat verwys na: "...the recreation or sport of horseback riding and driving adapted to specifically fit the needs of each participant". *Equine-assisted psychotherapy* wat verwys na: "...horse activities (e.g., riding and vaulting) specifically designed to coordinate with the overall psychotherapeutic treatment of the patient", *Remedial educational riding and vaulting* verwys na die gebruik van perde in die behandeling van leerprobleme en *Hippotherapy* na die mediese gebruik van perde "...based on the transfer of movement from the horse to the client". Terapeutiese perdry is al so 'n gevestigde praktyk in die VSA dat die North American Riding for the Handicapped Association reeds meer as 550 sentrums bestuur waarby 30 000 ruiters, 1 100 instruktors, 25 000 vrywilligers, 600 gelisensiëerde terapeute en 4 000 terapieperde betrokke is (Becker, 1999:45).

Die waarde van terapeutiese perdry kan in drie hoofdimensies verdeel word, naamlik:

- ☛ die somatotrofiiese effek met betrekking tot spastisiteit, ataksie, die vertebrale kolom, die basis van die pelvis en die vel, dus fisiese voordele;
- ☛ 'n algemene psigoterapeutiese effek met betrekking tot genot, verandering en die emosionele kontak met die geselskapsdier, opbou van selfvertroue en selfbeeld, bemagtiging en waagmoed; en
- ☛ sosiale voordele deur sosiale interaksie, omgewingsverandering en interpersoonlike verhoudings

(Barolin & Samborski, 1993:23; Exner, Engelmann, Lange & Wenck,1994:18 & Gehrke, Kaune & Urvat,1994:2; Graham, 1999:17).

Uit bogenoemde funksies van terapeutiese perdry, word die arbeidsterapeutiese- (byvoorbeeld verhoogde spiertonus, balans en tasstimulasie) en sielkundige waarde (onder andere verhoogde selfvertroue, sosiale interaksie, eiewaarde) daarvan ook beklemtoon. Brown & Tebay (1999:9-10) is van mening dat die span verder uitgebrei kan word om sodoende die geneesheer en remediërende onderwyser ook in te sluit. Die belangrikheid van multidisiplinêre samewerking, ter bevordering van 'n holistiese benadering tot die bereiking van behandelingsdoelwitte, word ook daardeur bevestig.

Vanweë die suksesse wat in praktyk behaal word, die ontwikkelings in dié veld en die wye toepassingswaarde daarvan, word terapeutiese perdry deur Brown & Tebay (1999:10) as 'n bona fide professie beskou. Die uitdagings wat daar tans bestaan is om onder andere minimum standaarde te stel vir die gebruik daarvan, geakkrediteerde opleidingsgeleenthede te bied, verdere navorsing te onderneem om die effektiwiteit daarvan te meet, en geleenthede vir gesprek tussen persone betrokke by die onderskeie dissiplines te skep.

2.9. GENEESKUNDE

Ontwikkeling op die gebied van die mediese wetenskap stel nuwe uitdagings aan die benutting van menslike potensiaal. Die realiteit van demografiese verskuiwings het tot gevolg dat die populasie langer leef en ook meer kundig is en hoër verwagtings het ten opsigte van lewenskwaliteit (Lapp, 1991:72). Die implikasie hiervan vir die hulpverlenende

professies is dat: “As helping professionals who are faced with the ever-rising cost of traditional health care, it is truly up to us to explore creatively and test new ways to enhance health in the ageing process” (Lapp, 1991:72). Die benutting van geselskapsdiere is een van hierdie kreatiewe maniere wat vir die afgelope twee dekades wetenskaplik getoets word om te bepaal in watter mate gesondheid daardeur bevorder word.

Die verwantskap tussen geselskapsdiereienaarskap en kardiovaskulêre gesondheid is die bekendste bydrae tot die studieveld vanuit die geneeskunde. Kardiovaskulêre siektes is die oorsaak van byna die helfte van alle sterftes in ontwikkelde lande en toon 'n toename in ontwikkelende lande. Patronek & Glickman (1993:27) stel die volgende hipotese: “...pet ownership, through its ability to positively influence psychosocial risk factors, results in a lowered risk of coronary heart disease and increased survival after a coronary event if it occurs, and that increased pet ownership would further reduce mortality from coronary heart disease”. Genoemde skrywers grond hul hipotese op die feit dat psigososiale faktore soos angs, huwelikstatus en sosiale isolasie bydra tot die risiko's vir koronêre hartsiektes en die toename in bewyse dat mens–dierinteraksie psigologiese en fisiologiese verandering teweegbring, onder andere afname in bloeddruk en verligting van angs en spanning.

Moody, Fenwick & Blackshaw (1996:133) beklemtoon die individuele verskille tussen proefpersone en die rol wat persepsies, houdings en gedrag speel met betrekking tot kardiovaskulêre gesondheid. Friedmann & Thomas (1995:1-17) het egter bevind dat honde-eienaarskap kardiovaskulêre gesondheid bevorder ongeag enige ander sosiale ondersteuning en ongeag die graad van erns van die siekte. Dembicki & Anderson (1996:15-31) het meer spesifiek die gesondheidsvoordele van geselskapsdiere vir bejaardes ondersoek en bevind dat bejaardes met geselskapsdiere beduidend meer fisiese oefening kry en dat hul plasmatrigliseriedvlakke beduidend laer is as die van nie-eienaars van dieselfde ouderdomsgroep. Die gesondheidsvoordele wat mens–dierinteraksie vir bejaardes inhou is so beduidend dat daar in die VSA reeds 'n mediese skema is wat 'n verminderde premie vir hierdie groep geselskapsdiereienaars ingebou het (Becker, 1999:42). Die eerste mediese skema in Suid-Afrika wat die gesondheidsvoordele van geselskapsdiere erken het, en dit in Maart 2000 by hul pakket gevoeg het, is Medihelp. Mediese versekering word veel wyer geraak as net die voordele wat dit vir die mens inhou. Die gesondheid van geselskapsdiere is 'n hoë prioriteit vir eienaars en mediese versekering vir geselskapsdiere is 'n groeiende mark. Volgens 'n berig in *Anthrozoös, News & Analysis* (1996:117) is daar in 1996 in Brittanje £100 miljoen spandeer aan slegs sowat 5% van die land se geselskapsdiere en in Swede word 20% van die land se geselskapsdiere deur versekering gedek. In die VSA is op daardie stadium slegs sowat 75 000 van die 110 miljoen

geselskapsdiere gedek wat 'n baie klein segment van die mark is, alhoewel daar voorspel word dat die mark sal groei tot 'n \$2 biljoen industrie.

Anderson, Reid & Jennings (1992:300) het in 'n ondersoek van 5 741 proefpersone bevind dat geselskapsdiereienaars se sistoliese bloeddruk en plasma triglyceride beduidend laer was as nie-eienaars. Beduidende laer cholesterol vlakke was teenwoordig by die mans, maar nie by die vrouens nie. Die sosio-ekonomiese profiel van geselskapsdiereienaars vs nie-eienaars in hierdie ondersoek het nie verskil nie. Siegel (1993:165) het bevind dat die proefpersone in haar ondersoek (bejaardes) beduidend minder besoeke aan die dokter gebring het en dat geselskapsdiere as buffer teen stresvolle gebeure gedien het. Hierdie bevindings is versterk deur die aard van die ondersoek waarin demografiese- en gesondheidsveranderlikes, asook lidmaatskap aan 'n mediese fonds konstant gehou is. Jennings, Reid, Christy, Jennings, Anderson & Dart (1998:161-162) bevestig laasgenoemde deur te verwys na 'n nasionale ondersoek wat in 1994 in Australië gedoen is en waarin bevind is dat "...dog and cat owners visited the doctor in the past year less frequently than nonowners and were less likely to be taking medication for heart problems, high blood pressure, high cholesterol, or sleeping difficulties".

'n Interessante formule vir die potensiële besparing van mediese onkoste word deur Jennings *et al.* (1998:169) vir Australië gestel:

Besparing op besoeke aan Algemene Praktisyns:

2.7 miljoen x 0.4 minder besoeke x \$24.30 per besoek = \$26.244 miljoen

Besparing op medisyne:

2.7 miljoen x 0,4 x 0,9 waarskynlikheid om 'n voorskrif te kry x \$19.40 per voorskrif =
\$18.856 miljoen

Besparing op hospitalisasie:

2.7 miljoen x 0.4 x 0.033 waarskynlikheid om gehospitaliseer te word na 'n besoek aan 'n algemene praktisyn x \$2.800 gemiddelde koste van 2-dag hospitalisering =
\$99.792 miljoen

Totaal: \$144.892 miljoen

Enkele gevallestudies vanuit die geneeskunde het interessante inligting na vore gebring veral ten opsigte van die diagnoseering en identifisering van siektetoestande. 'n Waarneming

is deur 'n pasiënt gemaak wat van 'n letsel aan haar bobeen bewus geraak het omdat haar hond, 'n Doberman-Border Collie, gedurig daaraan geruik het. Hierdie gedrag het vir etlike maande aangehou totdat die hond uiteindelik probeer het om dit af te byt. Na 'n mediese ondersoek is bevind dat dit 'n kwaadaardige melanoom was. 'n Hipotese is deur die dokters gemaak dat dit moontlik kan wees dat kwaadaardige tumore, vanweë hul afwykende proteïen samestelling, 'n reuk afskei wat maklik deur honde met hul kenmerkend goedontwikkelde rhinenkefalon opgespoor kan word (Williams & Pembroke, 1993 :5).

Geestesgesondheid maak 'n belangrike komponent van die gesondheidsorgbedryf uit. Na aanleiding van 'n ondersoek na 'seizure alert dogs' (Edney, 1993:5) is die suggestie gemaak dat geselskapsdiere nie net epileptiese aanvalle nie, maar ook ander akute aanvalle soos 'n hipoglemiese koma, koronêre hartaanval en selfs migraine aanvalle kan antisipeer. Behalwe in die geval van epilepsie (kyk Hfs. 3:3.6) is sover bekend nie verdere navorsingsresultate oor enige van bogenoemde verskynsels bekend nie. Die rol wat geselskapsdiere kan speel in die behandeling van pasiënte met Alzheimer is ondersoek in 'n studie deur Batson, McCabe, Baun & Wilson (1998:203-214). Hulle het bevind dat die gebruik van geselskapsdiere in die terapeutiese behandelingsprogram van hierdie pasiënte positiewe resultate gelewer het ten opsigte van sensoriese stimulasie, rolervulling, gemak en kommunikasie: "[Pet therapy appears to be a stimulus that matches the level of cognitive impairment for this group of individuals... It fills a basic need for communication as well as for physical contact](#)" (Batson, McCabe, Baun & Wilson 1998:214). Positiewe interaksie met geselskapsdiere het ook gelei tot beter sosialisering en het 'n kalmerende effek op geïnstitutionaliseerde Alzheimerpasiente gehad tydens 'n ondersoek gedoen deur Fritz, Farver, Kass & Hart (1995:459-463).

Ten spyte van die gesondheidsvoordele wat geselskapsdiereienaarskap inhou, is die mediese professie traag om betrokke te raak by die ontwikkeling van die studieveld (Rowan, 1995:131). Die studieveld sou waarskynlik in die laaste dekade heelwat vinniger ontwikkel het as die gesondheidsprofessies sterker na vore getree het: "[Medical interest in the benefits of human-animal interactions continues to be a major barrier to growth in the field of AAA/T. Although the pet industry promotes the health benefits of contacts with animals, this interest has not spread to the health care industry](#)" (Hines & Fredrickson, 1998:35). Dieselfde kritiek teenoor die mediese professie word ook deur Beck & Meyers (1996:250) uitgespreek: "[The veterinary community stands ready to be part of the human health research team, but for the most part is rarely asked to participate](#)".

Die waarde van mens–dierinteraksie in die studie van hedendaagse menslike gesondheidsprobleme word onderskat. Beck & Meyers (1996:254) verwys na 'n aanbeveling wat reeds in 1987 ten opsigte hiervan gemaak is: “All future studies of human health should consider the presence or absence of a pet in the home and, perhaps, the nature of this relationship with the pet, as a significant variable. No future study of human health should be considered comprehensive if the animals with which they share their lives are not included”.

Die ondersoek na die fisiologiese basis van positiewe mens–dierinteraksie deur Odendaal & Meintjes (1999:1-10) waarna in 2.7 verwys is, het waarskynlik die belangrikste implikasies vir die geneeskunde omdat die neuro-oordragstowwe wat hier ter sprake is positief verbind word met algemene welstand, hoër energievlakke, toename in gevoelens van vreugde, sosiale binding en -interaksie asook verligting van pyn. Becker (1999:42) voorspel dat die ontwikkeling van die studieveld wel eendag daartoe kan lei dat geneeshere geselskapsdiere as vorm van behandeling sal voorskryf. Positiewe mens–dierinteraksie is nie net behandelingsgeoriënteerd nie, maar kan ook op voorkomende vlak en as nasorg suksesvol aangewend word.

Terwyl die gesondheidsvoordele van mens–dierinteraksie duidelik blyk, kan die nadele nie uitgelaat word nie. Die potensiële gesondheidsrisiko's van oordraagbare siektes tussen mense en diere soos byvoorbeeld hondsdolheid, bakteriële infeksies veroorsaak deur bytwonde, toxocariases, toxoplasmose, asma en allergiëe moet ook in berekening gebring word. Volgens Swabe (1999:190) is die kans dat 'n mens ernstig siek kan word van infeksies wat deur diere oorgedra word, danksy die ontwikkeling op die gebied van publieke gesondheid, 'n meer higiëniese lewenstyl en 'n toename in verantwoordelike geselskapsdiereienaarskap, egter skraal. Nogtans is dit nie 'n faktor wat buite rekening gelaat kan word in die implementering van mens–dierinteraksieprogramme nie.

2.10. JOERNALISTIEK

Die taak van die joernalis is om die publiek in te lig en op hoogte te hou van gebeure in die omgewing, hetsy in die onmiddellike omgewing waarin hy hom bevind of die breër makrosisteem. Die joernalis gebruik verskillende mediums waardeur hy sy teikengehoor bereik en van dié mediums is onder andere gedrukte media (tydskrifte en koerante) en elektroniese media (radio, televisie en die rekenaar). Die joernalis beywer hom vir objektiwiteit (alhoewel objektiwiteit vanuit die gesigshoek van die skrywer of verteller altyd relatief is) en word mens–dierinteraksie in die media sowel positief as negatief aangebied.

Publisiteit word ook as een van die komponente van bemarkingskommunikasie gesien (kyk 2.5), maar word vir doeleindes van hierdie studie onder joernalistiek bespreek. Die hoofdoel van publisiteit is om deur middel van die massamedia die publiek in te lig en bewus te maak van die onderneming, sy produkte en dienste of om 'n spesifieke beeld van die onderneming of sy produk te vestig. Publisiteit is in teenstelling met reklame gewoonlik gratis (behalwe natuurlik vir die 'prys' wat moontlik betaal moet word vir negatiewe publisiteit asook die vergoeding van mediaverteenwoordigers). Die leeftyd of nuuswaardigheid van publisiteit is van korte duur en die onderneming het baie minder beheer oor die inhoud daarvan as byvoorbeeld in die geval van reklame (Van der Walt *et al.*, 1996:391 & Jones, 1997(b):151). Publisiteit kan sowel positief as negatief inwerk op die beeld van die onderneming, produk of idee. Hieruit kan dus afgelei word dat die studieveld van mens-dierinteraksie bepaald beïnvloed kan word deur die beeld wat in die media daarvan geskets word.

Odendaal (1988:52) is van mening dat populêre tydskrifte en ander media byna net soveel dekking afstaan aan die rol van geselskapsdiere as aan mense se persoonlike lewens. Hierdie berigte handel gewoonlik oor besondere lojaliteit en toewyding van geselskapsdiere of dit beklemtoon die uiterstes waartoe eienaars sal gaan om hulle diere te bevoordeel. Negatiewe publisiteit met betrekking tot ernstige bytwonde deur honde toegedien, kry gewoonlik prominensie in die media (Jennens, 1992:188 & Podberscek, 1994:232). Dit blyk egter dat ernstige byte deur minder as 'n tiende van honde-eienaars gerapporteer is (Odendaal, 1988:217), maar dat met inagneming van die toename in geselskapsdiereienaarskap dit 'n potensiële probleem is wat wel in ag geneem behoort te word.

Oor die algemeen is die publiek van vandag danksy die media, baie meer ingelig oor wat in die wêreld aangaan. Jones (1996:72-79) is van mening dat die groter bewustheid van die behoeftes en vermoëns van diere primêr die resultaat is van mediadekking. Rolprente, koerant- en gewilde tydskrifartikels, advertensies en televisieprogramme het die beeld van geselskapsdiere as deel van die gesinsisteem in die laaste dekade al meer positief geskets. Veral rolprente en televisieprogramme het bygedra tot die opvoeding van mense ten opsigte van die emosionele, fisiese en psigiese behoeftes van diere. Alhoewel van hierdie uitbeeldings antropomorfies van aard is, help dit om mense, en veral kinders, bewus te maak van die verantwoordelikheid wat mense teenoor diere behoort te hê.

Deur die publiek in te lig, veral ten opsigte van diereverwaarlosing en -mishandeling, word openbare steun en daarmee saam openbare optrede verkry vir die daarstelling van

maatreëls in die vorm van wetgewing, munisipale ordonansies of minimum standaarde vir die beskerming van diere. In 'n studie gedoen deur Jones (1997(a):67-75) ten opsigte van mediadekking van diereregte aktivisme, het dit geblyk dat sedert 1990 daar 'n afname in sowel mediadekking van aktivistiese optrede as deelname aan aktiwiteite is. Die afname in mediadekking kan aan verskeie faktore gekoppel word onder andere afname in nuuswaardigheid ('If it doesn't bleed, it doesn't lead'), gebrek aan hulpbronne vir aktiviste groepe en die ontstaan van bewegings in teenreaksie op aktiviste groepe. Hierdie studie het slegs betrekking op gedrukte media gehad en die moontlikheid bestaan dus dat dekking deur middel van ander vorme van kommunikasie konstant gebly het of selfs toegeneem het. Die afname in nuuswaardigheid kan ook toegeskryf word aan die feit dat indien iets op 'n gereelde basis plaasvind, dit nie meer nuuswaardig is nie. Die afname in deelname aan aktiwiteite mag moontlik verband hou met die feit dat diereregte-groepe binne meer gespesialiseerde terreine begin groepeer het byvoorbeeld *People for the Ethical Treatment of Animals* (Cerio, 1994:6), die *Animal Liberation Front* (Tester, 1993:9), *Center for Animal Alternatives* (Anderson, 1994:5), die *Contemporary Animal Rights Movement* en die *Victorian anti-vivisectionist Movement* (Richards, 1994:7-8), die *Anti-Hunting Movement U.S* (Geer, 1994:25) om maar enkeles te noem. Diereregte-aktiviste is dus nie noodwendig minder betrokke nie, maar meer verspreid ten opsigte van die verskillende groeperinge waarvan elk waarskynlik 'n ander strategie met betrekking tot publisiteit volg. Swabe (1999:193) voorspel dat diereregte-groepe in die volgende eeu, soos wat die intensivering en diversivering van uitbuiting van diere vir menslike behoeftes toeneem, ook sal toeneem.

Die boodskap van verantwoordelike geselskapsdierenaarskap, doeltreffende omgewingsbestuur, die waarde van die mens-dierband en die regte ter sprake ten opsigte van alle partye betrokke by mens-dierinteraksie, kan op die mees effektiewe wyse aan die breë gemeenskap deur middel van die media gekommunikeer word.

2.11. KOMMUNIKASIEPATOLOGIE

Die primêre funksies van kommunikasiepatologie (spraakterapie) is die voorkoming en behandeling van kommunikasie afwykings; die identifikasie, ondersoek en diagnosering van afwykings en gemeenskapsopvoeding en konsultasie (Zvilavec, 2000: Bylae 1). Spraakafwykings word deur Van Riper (1978:43) soos volg omskryf: "[Speech is abnormal when it derives so far from the speech of other people that it calls attention to itself, interferes with communication, or causes the speaker or his listeners to be distressed](#)". Effektiewe kommunikasie is dus 'n belangrike komponent in die opbou en instandhouding

van sinvolle verhoudings en is dikwels 'n struikelblok vir persone met beperkte verbale kommunikasievermoë. Die verhouding met 'n geselskapsdier is nie afhanklik van verbale kommunikasie nie en bied aan die persoon met 'n ernstige spraakgebrek geleentheid tot interaksie sonder die frustrasie en verleentheid wat andersins daarmee gepaard kan gaan.

Dit blyk dat geselskapsdiere hoofsaaklik 'n rol te speel het in die behandeling van kommunikasie-afwykings byvoorbeeld die aanleer van spraak, deur geselskapsdiere as stimulant of hulpmiddel te gebruik (Adams, 1997:53-56). Kommunikasie-afwykings kan egter ook lei tot emosionele en psigologiese stremminge as gevolg van die belewenis van isolasie, frustrasie en eensaamheid veral ten opsigte van persone met gehoorverlies. Odendaal (1988:93) is van mening dat, omdat doofheid nie 'n sigbare gestremdheid is nie, wêreld dit baie minder simpatie en word mense dikwels ongeduldig met gehoorgestremde persone. Die gebruik van seinhonde ('hearing dogs') kan deur hul interaksie met die gehoorgestremde en funksionele aktiwiteite help om in die spesifieke behoeftes van hierdie teikengroep te voorsien.

In 'n ondersoek gedoen deur Nathanson *et al.* (1997:97) as deel van hul Dolphin Human Therapy Program, is bevind dat die interaksie van fisies gestremde kinders met dolfyne as hulpmiddel in die terapeutiese proses benut kan word, omdat dit die motivering, aandagspan, spraak en taal van die kinders bevorder. Hierdie bevinding word bevestig deur 'n gevallestudie van Adams (1997:55-56). Adams het waargeneem dat die benutting van honde in die behandelingsprogram met 'n pasiënt wat beroerteskode opgedoen het, nie alleen haar gemotiveer het om weer te leer praat nie, maar ook sosiale interaksie en fisiese aktiwiteit gestimuleer het. Die pasiënt het ook meer geïnteresseerd geraak in haar omgewing en oor die algemeen 'n positiewer ingesteldheid ontwikkel met verloop van die terapeutiese program. Hume (1996:1-2) is van mening dat geselskapsdiergefasiliteerde terapie die volgende doelwitte kan bereik:

- ☛ Toename in stemvolume en asemkontrole;
- ☛ bevorder taalontwikkeling en uitspraak;
- ☛ bevorder geheue;
- ☛ benutting van toepaslike gebare;
- ☛ objek identifikasie;

- kategorisering van denke;
- verbale uitdrukking; en
- bevorder konsentrasie en aandagspan.

Die gebruik van geselskapsdiere in kommunikasiepatologie hang dus nou saam met die tipe pasiënt met wie daar gewerk word, asook die spesifieke terapeutiese doelwit wat bereik wil word. Geselskapsdiere kan as hulpmiddel in die terapeutiese program aangewend word, of as tussenganger tussen terapeut en pasiënt dien om die terapeutiese verhouding te bevorder.

2.12. KRIMINOLOGIE

Alhoewel die literatuur oorheers word deur navorsing oor die positiewe interaksie tussen mense en diere, word hierdie beeld nie altyd in die praktyk gereflekteer nie. Die media gee op hul beurt weer meer aandag aan negatiewe mens–dierinteraksie, en fokus veral op beserings wat deur mense (veral kinders) en diere opgedoen word as gevolg van hondbyte of dieremishandeling. Dieremishandeling en -verwaarlosing is binne die Suid-Afrikaanse regstelsel 'n kriminele oortreding, en word dus sodanig as verskynsel omskryf. Een so 'n studie is gedoen deur Vermeulen (1993:29) waarin 'n tipologie van die verskynsel gedoen is. Sy het dieremishandeling onderverdeel in fisiese mishandeling, wat verder verdeel word in aktiewe, passiewe en kommersiële mishandeling, en psigiese mishandeling wat net 'n onderskeid maak tussen aktiewe en passiewe mishandeling. Uit haar bevindings het dit geblyk dat dieremishandeling op 'n kontinuum plaasvind van minder ernstig tot baie ernstig en beïnvloed word deur sowel omgewings- en ekonomiese faktore as persoonlike faktore. Dit blyk voorts dat dieremishandeling die grense van kultuur en ekonomiese status oorkruis en dus nie noodwendig aan 'n spesifieke kliënteprofiel gekoppel kan word nie. 'n Ondersoek deur Agnew (1999:31) het weer bevind dat die verskynsel van geweld teenoor diere onder andere verband hou met persoonlikheidseienskappe, sosialisering, vlakke van stress, vlak van selfbeheersing of sosiale beheer en sosiale posisie of status.

Geweld as samelewingstendens kan nie in isolasie gesien word nie. Hierdie stelling word bevestig deur studies wat dui op 'n korrelasie tussen gesinsgeweld en geweld teenoor diere (Hepner, 1994:89). Die tema van 'n konferensie gehou in 1992 deur die *American Humane*

Association, 'Protecting children and animals: agenda for a non-violent future' asook 'n seminaar gehou deur die Toledo Humane Society in 1993 getiteld 'Child and animal abuse prevention', ondersteun hierdie hipotese (Arkow, 1992:518-521 en Arkow, 1994:1004-1007). Kindermishandeling en geweld teenoor diere is kriminele oortredings en word deur Arkow (1994:1004) beskryf as: "...symptoms of disturbed individuals and dysfunctional families, and predictors of repetitive social violence that may escalate in range and severity". Hy gaan voort deur die noodsaaklikheid van interdisiplinêre samewerking in die stryd teen hierdie vorm van misdaad te bepleit: "To date, compartmentalized interventions apparently have not worked to stem the rising tide of social violence and an interdisciplinary approach may be more efficacious". Boat (1995:232) bevestig die waarde van kruisopleiding en -toetrede in die hantering en voorkoming van misdaad teen kinders en diere en wys op die verantwoordelikheid van elk van die dissiplines betrokke, om deel te hê aan 'n gesamentlike strategie in dié verband.

Die gebruik van diere, veral honde en perde, in die bekamping van misdaad is ook bekend. Veral polisiehonde speel 'n baie belangrike rol in die stryd teen misdaad in Suid-Afrika. Na wat berig word (Beeld, 23 Junie 2000) is 25 000 verdagtes in die eerste drie maande van 2000 met behulp van polisiehonde in hegtenis geneem. Hierdie honde het bygedra tot die opsporing van 868 gesteelde voertuie, gesteelde goedere ter waarde van meer as R116 miljoen en 76 onwettige vuurwapens. Hulle het verder gehelp in die verwydering van 7 643,7 kg dagga, 171 431 kg kokaïen en 1 932 kg heröien van die straatmark af, en meer as 4 000 Mandrax-tablette het, te danke aan polisiehonde, nie hul eindbestemming bereik nie. Meer as 7 000 voorvalle waar honde plofstof uitgewys het, is in dié tydperk aangemeld.

'n Verdere toepassingsgebied van mens-dierinteraksie binne hierdie dissipline het te make met rehabilitasieprogramme in gevangenis waar geselskapsdiere doelgerig benut word. Die doel, waarde en implementering van hierdie programme word volledig in die volgende hoofstuk onder die tema 'Korrektiewe Dienste' (punt 3.4) bespreek. 'n Holistiese benadering tot misdaadvoorkoming vra dat alle moontlike rolspelers, programme en hulpbronne op 'n innoverende wyse geïntegreer word in die proses van intervensie. Intervensie sluit al die interaktiewe prosesse om misdaad te bekamp, naamlik voorkoming, rehabilitasie en reïntegrasie in. Die benutting van mens-dierinteraksieprogramme binne Korrektiewe Dienste word as een van die intervensiestrategieë geïdentifiseer.

2.13. KUNS

Kuns is die besondere vermoë om as gevolg van die ingebore skoonheidsdrang van die mens iets tot stand te bring, 'n vermoë om wat in die gees lewe op so 'n wyse tot uitdrukking te bring dat dit ontroer en meeskep (HAT, 1988:625). Kuns word in verskillende mediums uitgedruk, onder andere die skone kunste, filmkuns, musiek, beeldende kuns, boukuns, uitvoerende kuns en verhaalkuns.

Uit die kunsgeskiedenis kan ons meer te wete kom van die ontstaan en ontwikkeling van die mens-dierband en die teenstellende waardes wat aan hierdie verhouding gekoppel is. Voorbeelde hiervan word deur Cohen (1994:59-80) bespreek, onder andere klipgraverings wat terugdateer tot 1900 vC en wat die mens se dominansie oor die diereryk uitbeeld, uitbeeldings van diere wat as gode aanbid is, die hond en slang as simbole van genesing, sketse van diere wat verhoor word en illustrasies van wreedheid teenoor diere en hoe dit verband hou met wreedheid teenoor mense. Brion (1959:9-10) en Midgley (1994:191) wys daarop dat in uitbeeldings van mense en diere in kunswerke vanuit die Paleolitiese tydperk daar afgelei kan word dat groter waarde aan diere as aan mense geheg is. Midgley (1994:191) maak die volgende waarneming: "...human figures that do appear in these paintings seem marginal. They are just casual sketches, standard matchstick-men. All the real interest, all the fire and vigour, goes into the animals. And for a very long time it continued to do so in later forms of art". Dieselfde waarneming word deur Ruether (1993:13) gemaak met betrekking tot kuns uit die Ystydperk: "This suggests that the murals express much more of a mystic identification between humans and animals rather than a strategy for killing them". (Vergelyk ook Mithen, 1999:199.) Brion (1959:15) sê dat: "Prehistoric art is suffused with love of form, of life and of the animal... a sort of spiritual brotherhood between man and animal". Dieselfde word gesê van Egiptiese kunswerke: "...there was an extremely rich animal art because the Egyptians instinctively loved animals and because the latter occupied a preponderant place in funerary art which was, in fact, the real cornerstone of Egyptian aestheticism" (1959:15).

Die mens se betrokkenheid by die gesondheid van diere word ook in kunswerke wat dateer uit antieke Egipte, uitgebeeld. Hierdie werke wat op Kahun papyrus gedoen is, beeld meestal die mens se ingrype by die geboorteprosesse van diere uit (Swabe, 1999:72). Die motief was dus waarskynlik eerder ekonomies gedrewe as emosioneel.

MacDonogh (1996:42) gee voorbeelde van die omvangryke gebruik van dieremetafoor in die tyd van die Franse Revolusie: “These metaphors are steeped in the folklore of eighteenth-century France; in the fairy-stories of Perrault and Grimm, compendia of tales passed orally across the centuries, it is these same animals that are anathematised“. In dieselfde artikel is afdrukke van skilderye van Louis XVI en Marie-Antoinette en hul kinders in pre-revolusionêre tye waarin die interaksie met geselskapsdiere prominent is. Die verhouding tussen die jong kroonprins en geselskapsdiere wat in die skilderye uitgebeeld word, word soos volg bespreek: “At the Tuileries in 1792 he took care of the aviary and of the ducks in the pond; he also raised rabbits. At the Temple in 1793, in response to the boy’s entreaties, one of the towers was transformed into a pigeonry and his goaler, Simon, had a birdcage built in one of the window-recesses...” en die byskrif by 'n skildery van 'n Border Kollie lui: “Faithful friend: the last companion of the Dauphin and, according to Lenotre, the biographer of his sister... presented to her by his guards after his death/disappearance in 1795” (MacDonogh, 1996:42).

Uit kunswerke van verskillende era's leer ons dus nie net die waarde wat mense aan diere geheg het nie, maar ook meer oor verskillende kulture en hul gebruike. Voorbeelde uit die Griekse tyd, waar diere in kuns uitgebeeld word met 'n spiritualistiese konnotasie; die Romantiese tydperk wat gekenmerk was deur diere as deel van 'n fantasiewêreld en deel van die bourgeois; die Renaissance wat gekenmerk was deur jag, perdry en intensiewe teel van honde; die Baroktydperk wat 'n meer dramatiese realisme en tragiek in sages rondom mens en dier uitgebeeld het; en die Realisme wat diere in hul natuurlike omgewing, maar ook as deel van die lief en leed van die mens uitgebeeld het, word deur Brion (1959:45-132) met behulp van pragtige afdrukke toegelig. Nog 'n sprekende voorbeeld van die waarde wat aan diere geheg is, kom uit die tydperk 1857-1861. In hierdie olieverfskildery deur Jean-Francois Millet, word 'n babakalfie deur twee mense op 'n draagbaar van hout en strooi die erf ingedra. Dié werk is getiteld: 'Bringing home the newborn'. Van Gogh het blykbaar oor hierdie skildery die volgende gesê: “...so powerful as to make me tremble” (Animal Voice, 2000:7).

Uitbeeldings van mens–dierinteraksie vind ons ook in die vorm van dans, en veral rituele danse. Brion (1959:10) is van mening dat die oorsprong van kuns hierin te vind is: “What is certain is that at the very root and origin of art, springing perhaps from the chance graffiti in which man found that he could imitate the shape of an animal, and from the dance which was, we think, the first form of imitation, there was a belief that in imitating a creature man could, by following a specified ritual, gain power over that creature”.

Vandag nog is die nabootsing van diere in die vorm van dans 'n gewilde kunsvorm. Hierdeur leer ons nie net meer omtrent die mens–dierband nie, maar ook iets meer van die leefwêreld van diere wat ons in staat stel om hierdie leefwêreld te betree. Die blyspel *Cats*, gebaseer op die boek *Old Possum's book of practical cats*, deur T.S.Eliot, word sedert 1981 in vol teaters regoor die wêreld opgevoer. *Cats* is 'n musiekblyspel met die langste verhooglewe in die geskiedenis van musiekblyspele.

Skryfkuns bied ook die geleentheid om mens–dierinteraksie te bevorder. Populêre literatuur oor diere en mens–dierinteraksie, stel die mens bekend aan die leefwêreld van diere, en verhale van uitsonderlike verhoudings tussen mense en diere bied aan die leser 'n blik op die waarde van die mens–dierband. Jackson (1998:24) bied 'n kort oorsig oor literatuur wat sedert die 5e eeu uit die pen van onder andere Shakespeare, Chaucer, Mark Twain, John Steinbeck, Emily Brontë, Elizabeth Barrett Browning en Samuel Butler verskyn het. Enkele voorbeelde van kinderliteratuur waarin positiewe mens–dierinteraksie pragtig uitgebeeld word is *Charlotte's Web* (White, 1952:1-175), *Goosie's Story* (Van der Merwe, 1995:1-40) en *Heroes and Lionhearts* (Van der Merwe, 1996:1-54). Deur middel van digkuns word die mens–dierband op 'n besondere wyse uitgebeeld. Die volgende gedig deur Mark Cox (bron onbekend), oor die verlies van 'n geselskapsdier, spreek vanself:

*“Solitude is a cold pear I eat
in the dark, knowing
that were my dog here,
he would wake near the bed
and wait patiently for me
to remove the stem
and hand down the core.*

*I might hear him licking there,
for an hour or more.
The taste forgotten, then remembered,
in the grain of the floor.”*

2.14. MAATSKAPLIKE WERK

Die rol wat geselskapsdiere in die onderskeie diensterreine van maatskaplike werk vervul word in Hoofstuk 3 bespreek. Maatskaplike Werk as dissipline word uitgesonder vanweë sy besondere multidisiplinêre aard. Elk van die diensterreine in maatskaplike werk kan, ten opsigte van die studieveld mens–dierinteraksie, aan een of meer van die ander geïdentifiseerde dissiplines gekoppel word.

2.15. OPVOEDKUNDE

Die opvoedkundige speel 'n belangrike rol in die bevordering van 'n positiewe mens–dierband deurdat hy/sy formeel en direk toegang tot die onderrig en ontwikkeling van die kind het. Die opvoedkundige dra kennis van die kognitiewe-, affektiewe- en sosiale ontwikkelingsfases van die kind en kan deur die oordra van kennis en aanleer van vaardighede die regte gesindheid teenoor geselskapsdiere kweek. Geselskapsdiere kan 'n middel wees waardeur belangrike waardes en norme aan kinders geleer word. Voorbeelde wat deur Odendaal (1988:97) genoem word, is dissipline, sagtheid, verantwoordelikheid, begrip vir siekte of beserings, geduld, nuuskierigheid, spelerigheid, lojaliteit en liefde.

Geselskapsdiere as studietema in die kurrikulum van veral pre-primêre en primêre skole kan die volgende voordele inhou:

- ☛ dit ontwikkel by kinders 'n bewustheid van diere se behoeftes;
- ☛ dit ontwikkel 'n gevoel vir verantwoordelikheid en sorg;
- ☛ dit kan dien as onderwerp vir wetenskaplike studies en projekte;
- ☛ dit kan dien as stimulus vir leerlinge in 'n remediërende onderwysprogram;
- ☛ kennis oor verskillende spesies kan ontwikkel word;
- ☛ dit stimuleer waarneming;

- ☛ om tegnieke te leer om met diere te werk;
- ☛ dit stimuleer buite aktiwiteite en konstruktiewe tydverdryf;
- ☛ om natuurwette en verskynsels te leer ken;
- ☛ dit stimuleer verbeeldingryke spel;
- ☛ veral in stedelike gebiede bied dit kontak met die natuur;
- ☛ dit bied geleentheid vir opvoeding ten opsigte van natuurlike gebeure soos geboorte en dood;
- ☛ dit bevorder selfvertroue en selfbeeld;
- ☛ dit bied geleentheid vir leierskapsontwikkeling;
- ☛ om huisaktiwiteite en stokperdjies by skoolwerk in te skakel;
- ☛ dit bevorder sosiale interaksie;
- ☛ bevorder respek en empatie teenoor sowel mense as diere.

(Vergelyk Ascione, 1992:176-191; Bergesen, 1989 en Odendaal, 1988:102-104.)

Die gebruik van geselskapsdiere in formele onderwys is 'n geleentheid om veral vir die stadskind wat weens sy omstandighede tuis nie met diere kontak maak nie die blootstelling te gee (Odendaal, 1988:107) en bied ook die geleentheid om positiewe houdings ten opsigte van geselskapsdiere te kweek. Leergeleenthede moet egter doelbewus geskep word en wel in ooreenstemming met die opvoedkundige vlak van die kind. Die jong kind sal byvoorbeeld die gedrag en voorkoms van diere in antropomorfeise terme beskryf omdat hulle nog nie kan onderskei dat daar ander lewende wesens as hulself is nie. Op die ouderdom van ongeveer tien jaar kan die onderskeid tussen mense en diere begin tref word en word diere vanuit 'n biologiese perspektief beskou (Tunncliffe, 1994:9). Leermetodes en leermateriaal moet egter relevant wees ten opsigte van die leefwêreld en ervarings van die kind (Nicolson & Podberscek, 1994:5).

Paul & Serpell (1994:13) wys op die waarde van interdisiplinêre samewerking tussen die sielkundige en opvoedkundige in die opvoedingsproses: "Knowledge of the experiences that underlie existing variation in humane attitudes will greatly assist the development of more effective humane education programmes in future". Bevindinge uit 'n ondersoek gedoen deur Hills (1995:141) dui daarop dat deur in die opvoedingsproses groter klem te lê op die kognitiewe belewenisse van diere, 'n groter mate van empatie teenoor diere ontwikkel word. Sy beveel aan dat "Educational programs perhaps should focus relatively less on biological and ecological facts, and relatively more upon what we have learned about animal behaviour and social organization".

Opvoeding vind ook nie alleen in die formele onderwys plaas nie. Die opvoedkundige rol wat die gesinsisteem speel word al meer in die moderne samelewing beklemtoon. Reeds in 1975 het Boris Levinson (Odendaal, 1988:105) die opvoedkundige rol van geselskapsdiere tuis uitgelig. Die volgende voordele is genoem:

- ☛ die versorging en hantering van diere bied voorbereiding tot ouerskap;
- ☛ deur onbekende situasies saam met die dier te ervaar verminder vrees en onsekerheid;
- ☛ verbeeldingryke spel met die dier bevorder realiteitsoriëntering;
- ☛ probleme en emosies kan saam met die dier as vertroulike metgesel ervaar word;
- ☛ die dier kan dien as substituuat in 'n enkelouergesin;
- ☛ dit bevorder verantwoordelike sin;
- ☛ positiewe identifisering met seksualiteit;
- ☛ die kind leer om vrese te oorkom teenoor diere en die natuur; en
- ☛ die afsterwe van 'n geselskapsdier kan konstruktief benut word om die kind voor te berei op soortgelyke ondervindings later.

Onverantwoordelike geselskapsdiereienaarskap is die enkel grootste negatiewe gevolg van mens–dierinteraksie. Hierdie aspek raak nie alleen diere welsyn nie, maar ook publieke gesondheidsorg en omgewingsbestuur. Voorkomende intervensie gerig op kinders is die

beste strategie in die bekamping van die probleem. Die opvoedkundige is die belangrikste rolspeler wat formeel toegang tot die kind het en 'n bydrae kan lewer om die basiese beginsels van verantwoordelike geselskapsdierereienaarskap oor te dra. Hindle (1992:14) en Jennens (1992:180) stel die volgende as temas vir opvoeding voor:

- ☛ die mees geskikte geselskapsdier om by die eienaar se lewenstyl en finansies te pas;
- ☛ behoeftes en gewoontes van die spesifieke dier en hoe om daaraan te voldoen;
- ☛ wetlike vereistes en implikasies van geselskapsdierereienaarskap;
- ☛ korrekte voeding, behuising, oefening en versorging;
- ☛ voorkomende gesondheidsorg vir sowel mens as dier;
- ☛ optrede tydens siekte en ongelukke;
- ☛ verantwoordelikheid ten tye van afwesigheid van die eienaar;
- ☛ sterilisasie of verantwoordelike teelprogramme;
- ☛ kontrole oor die vrye beweging van diere om fauna te beskerm; en
- ☛ opleiding van diere vir stimulasie en gehoorsaamheid.

Die voorkoming van hondebyt en optrede indien dit wel gebeur, asook die beheer van diere om steurnis te voorkom kan by hierdie lys gevoeg word. Hierdie temas is van so 'n aard dat dit met die nodige kreatiwiteit geïntegreer kan word by die bestaande uitkomstes van vakke soos biologie, lewensoriëntering en gesondheidsopvoeding sonder om 'n ekstra lading op die kurrikulum te plaas.

Storieboeke is 'n waardevolle hulpmiddel in die ontwikkelingsproses van die kind. Positiewe mens-dierinteraksie kan veral deur middel van stories bevorder word. Die boek *Charlotte's Web* (1952) is 'n pragtige voorbeeld van 'n mens-dierinteraksie verhaal waarin empatie vir diere bevorder word, woordeskat uitgebrei word en kennis oor plaasdiere in hul natuurlike habitat uitgebrei word. McCrindle & Odendaal (1994:145) is van mening dat die kind se beeld van 'n veearts, versorging van geselskapsdiere, empatie vir diere, belangstelling in die

natuur en bewaring, kennis van dieregedrag, kennis van soölogie, teel van diere en die nuttigheidsrol van diere deur middel van storieboeke bevorder kan word. Terselfdertyd kan negatiewe interaksies voorkom word deur leerders se kennis van oordraagbare siektes te verhoog en hulle toe te rus oor hoe om aanvalle deur diere te voorkom en wreedheid teenoor diere te bekamp.

Die rol van die onderwyser in die morele ontwikkeling van die kind is baie belangrik. Etiese vrae fokus nie alleen op die verantwoordelikheid van mense teenoor hul eie diere en natuurbewaring nie, maar in die (veral Biologie-) klaskamer, op die gebruik van diere vir eksperimentele navorsing. Die onderwyser as rolmodel moet eerstens duidelikheid kry oor sy/haar eie houding ten opsigte van vrae soos: Watter leerdoelwitte wil bereik word? Is dit aanvaarbaar om diere te gebruik om feite te leer wat reeds bekend is? Is dit aanvaarbaar om diere te gebruik tot voordeel van ander? Is daar alternatiewe om dieselfde leer materiaal oor te dra? Hoe effektief is sulke alternatiewe? Oop debat oor hierdie aspekte op sowel sekondêre as tersiêre vlak behoort formeel deel van die kurrikulum te wees. (Vergelyk ook Einstein, 1995:60 en Hepner,1994:97-111.) Snook (1995:75) sluit hierby aan en sê dat respek vir diere by jong mense gekweek moet word. Jong mense en onderwysers moet op hoogte wees van die etiese vrae rondom die gebruik van diere en moet ook ingelig word oor die feit dat diere soms op onetiese wyses misbruik word tot voordeel van die mens. Die Humane Education Trust (Van der Merwe, 2000(a): 2-4) speel in Suid-Afrika 'n leidende rol ten opsigte van opleidingsprogramme en -materiaal om positiewe mens-dierinteraksie by die skoolgaande kind te bevorder.

2.16. PSIGIATRIE

Psigiatrie is 'n vertakking van geneeskunde en het te make met die bestudering, behandeling en voorkoming van geestesiektes ('mental illness') (Miller & Keane, 1978:837). Die rol van die psigiater word deur Thackeray, Farley & Skidmore (1994:12) beskryf as: "...the treatment of illness and the medical model... stress on intrapersonal dynamics... handling unconscious motivation and related factors".

Geestesongesteldheid, geestelike verstourings en psigiatrisie siektes is verskeie benaminge vir dieselfde toestand en sluit onder andere in depressie, angsvorstourings, gemoedsverstourings en verstourings van denke en gedrag. Daar word gereken dat 3 uit elke 100 mense in die samelewing geestesongesteld is (Witskrif vir Welsyn, 1997:79). Die bevordering van geestesgesondheid is egter onlosmaaklik deel van die verantwoordelikheid

van die psigiatriese span en behoort by hierdie omskrywing ingereken te word. Die Witskrif vir Welsyn (1997:79) verwys na geestesgesondheid as: "...the total well-being of the individual, that is physical and psychological health as well as healthy functioning".

Een voorbeeld wat in hierdie afdeling wel uitgelig kan word, het te make met geweld as samelewingsverskynsel. In Suid-Afrika word daar tans van 'n kultuur van geweld gepraat. Die implikasies van geweld op die samelewing val nie alleen op die terrein van die kriminologie, sielkunde en maatskaplike werk nie, maar veral ook op dié van psigiatrie. Geweld teenoor vroue en kinders in Suid-Afrika is van die hoogste in die wêreld en neem steeds toe. Die verband tussen gesinsgeweld en geweld teenoor diere (Arkow, 1992:518-521 & Arkow, 1994:1004-1007) hou belangrike implikasies in vir die bevordering van positiewe mens-dierinteraksie. In 1987 is wreedheid teenoor diere deur die American Association's Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders [DSM-III-R] by die kriteria vir diagnose van gedragsafwykings ingesluit en weer erken in die DSM-IV (Ascione, Thompson & Black, 1997:170). Wreedheid teenoor diere word nie alleen positief gekoppel aan gesinsgeweld nie, maar ook aan die geskiedenis en persoonlikheid van reeksmoordenaars. Insidente van wreedheid teenoor diere kan dus help in die assessering en samestelling van 'n persoonlikheidsprofiel van 'n oortreder. Die motiewe vir wreedheid teenoor diere sal verskil afhangende van die algemene geestesgesondheid, historiese agtergrond, persoonlikheidsamestelling en huidige omstandighede van 'n persoon, maar kan die volgende insluit: om beheer en mag uit te oefen, om te vergeld, om vooroordeel teenoor 'n spesifieke spesie of ras te bevredig, om wreedheid en aggressie by die diere te stimuleer, om ander te beïndruk met die vermoë of kapasiteit tot wreedheid, om te skok en 'to get even' – dit wil sê verplaasde aggressie of sadisme (Arkow, 1992:519).

Die verband tussen wreedheid teenoor diere en geweld teenoor mense is nie 'n 'nuwe' samelewingstendens nie. Reeds in die Ou Testament, is hierdie verband uitgewys en ook verwerp: "Simeon en Levi is die een soos die ander: altyd gereed vir geweld. Aan hulle beraadslagings wil ek geen deel hê nie, in hulle vergaderings wil ek nie kom nie, want koelbloedig het hulle mense vermoor, roekeloos het hulle diere mishandel. Die straf van God sal hulle tref oor hulle geweldpleging, hulle onbeteuelde drif..." (Genesis 49:5,6&7). Geweld en aggressie word dus beskou as onbeheersde emosionele betrokkenheid van die mens in sy situasie.

Vanweë die noue samewerking tussen die psigiater, sielkundige, psigiatriese verpleegkundige en psigiatriese maatskaplike werker is dit moeilik om ten opsigte van die mens-dierband die rolle duidelik te onderskei. Die rol wat mens-dierinteraksieprogramme in

die hantering van geestesgesondheid speel word dus ook in Afdelings 2.20 (Sielkunde) en 2.25 (Verpleegkunde) en in Hoofstuk 3 Afdeling 3.8 (Geestesgesondheid) bespreek.

2.17. PUBLIEKE GESONDHEID

Publieke gesondheid word deur King (1999:60) soos volg gedefiniër: “...a discipline which includes the many activities performed by all individuals or groups involved in any aspect of health care, in an attempt to assist the community with the prevention or reduction of disease occurrence, and by so doing to increase the health and well-being of the population as a whole”. Publieke gesondheidsorg fokus veral op pogings om ‘n gesonde omgewing te verseker deur onder andere sanitasie, beheer van oordraagbare siektes, opvoeding in persoonlike higiëne, vroeë identifisering en voorkoming van siektes, en om minimum standaarde daar te stel vir die instandhouding van gesondheid (King, 1999:59).

Die fokus van publieke gesondheidsorg is op primêre gesondheid en ‘n gesonde lewenstyl en lewensomstandighede. Beck & Meyers (1996:249) is van mening dat: “Preserving the bond between people and their animals, like encouraging good nutrition and exercise, appears to be in the best interests of those concerned with public health”. Die mens-dierband hou risiko’s in in terme van oordraagbare siektes. Om gesonde mens-dierinteraksie te bevorder is dit dus noodsaaklik dat kennis gedra word van epidemiese siektes soos hondsdoelheid, die voorkoming van oordraagbare siektes deur inenting, algemene higiëne soos die voorkoming en behandeling van wurms en parasiete, korrekte voeding van sowel mense as diere, asook verantwoordelike babasorg.

Die risiko’s verbonde aan oordraagbare siektes vir sowel mense as diere moet ten alle tye gemonitor word, veral as geselskapsdiere al meer in gesondheidsorg aangewend word: “As animals visit more medically fragile people, the risk of infection and injury grows. At the same time, exposing animals to resistant forms of human disease such as tuberculosis and some forms of staphylococcus could pose a risk to the animals” (Hines & Fredrickson, 1998:35). Teikengroepe vir mens-dierinteraksieprogramme is egter nie die enigste hoë risiko populasies nie. Die wêreldwye toename in geselskapsdiereienaarskap asook verstedeliking verhoog die risiko van oordraagbare siektes. Onverantwoordelike geselskapsdier-eienaarskap en geselskapsdiere in ekonomies gestremde gemeenskappe dra verder by tot die probleem. Samewerking tussen die veearts en publieke gesondheidspecialis kan hierdie risiko aanspreek deur: “Veterinary care to manage bacterial, viral, and parasitic infections, mechanical restraints like leashes and cages,

selective breeding, responsible legislation, and owner education....” (Beck & Meyers, 1996:253). Ook Swabe (1999:112-113) beklemtoon die belangrikheid van samewerking tussen die veearts en publieke gesondheidspecialis in die voorkoming en behandeling van soönose. Baetz (1992:29) vat die voorkoming van soönose in die volgende intervensiestappe saam:

- ☛ bevorder voorkomende gesondheidsorg deur immunisering en ontworming;
- ☛ verskaf voldoende advies rakende die risiko's van rondloperdiere;
- ☛ promosiestrategieë vir verantwoordelike geselskapsdierereienaarskap;
- ☛ moedig ouerbegeleiding en gemeenskapsopvoeding aan;
- ☛ verminder omgewingsbesoedeling deur strenger maatreëls; en
- ☛ dwing honderegistrasie en leibandreëls af.

Publieke gesondheidsorg is dus 'n multidisiplinêre aksie waarvan die sukses afhanklik is van die deelname, bydraes en samewerking tussen die spanlede.

Alhoewel soönose as een van die negatiewe faktore van mens–dierinteraksie geïdentifiseer is, blyk dit tog dat die omvang hiervan direk verband hou met die mate van verantwoordelikheid waarmee daar te werk gegaan word. Edney (1995:707) is van mening dat roetine higiëne maatreëls die risiko tot 'n baie groot mate kan uitskakel en dat: “It is much more likely that a small child will catch some infection from another small child than it will from its dog or cat”. Die riglyne van die Wêreldgesondheidsorganisasie stel die volgende perspektief hierop: “Whilst irresponsible attitudes easily result in problems of surplus and straying animals, environmental pollution and an increased risk of zoonotic disease, companion animals which are properly cared for bring immense benefits to their owners and to society and are a danger to no one” (Edney, 1995:707).

Domestisering het ironies genoeg dus nie net bygedra tot die ontstaan en ontwikkeling van 'n positiewe mens–dierband nie, maar ook tot die negatiewe effek van mens–dierinteraksie. Swabe (1999:44) voorspel dat: “The growing intimacy between humans and other animals and increasing exploitation of animal resources, which ensued as a consequence of domestication, created a set of circumstances under which disease-causing microorganisms

could flourish and transfer to, and between, human populations on a scale never before possible". Met 'exploitation of animal resources' word nie net verwys na die gebruik van diere en diereprodukte vir ekonomiese waarde soos byvoorbeeld vervoer, voedsel en navorsing nie, maar ook die terapeutiese gebruik van geselskapsdiere en die aanhou van diere vir byvoorbeeld geselskap, vermaak, status en veiligheid.

Die ontwikkeling op die gebied van gesondheidsorg en spesifiek bakteriologie, patologie, parasitologie, immunologie en mikrobiologie, asook verskerpte maatreëls ten opsigte van onder andere die vervoer, verkoop en uitvoer/invoer van diere het in die laaste eeu die waarskynlikheid vir die oordra van siektes tot 'n groot mate beperk. Veranderings in mense se houdings ten opsigte van verantwoordelike geselskapsdiereienaarskap en algemene higiëne, dra verder by tot die beheer van die probleem (Swabe, 1999:143 & 191).

Die vlak van ontwikkeling van 'n gemeenskap hou onder andere verband met ekonomiese faktore. Ekonomiese faktore speel in die meeste gevalle die belangrikste rol in verantwoordelike geselskapsdiereienaarskap. Dit is baie moeilik om beheer- en voorkomingsmaatreëls ten opsigte van mens-dierinteraksie toe te pas of enigsins af te dwing in gemeenskappe waar daar nie eers na die welsyn van die mens omgesien kan word nie. In 'n studie gedoen deur Orihuela & Solano (1995:171) is bevind dat die hoë populasie van honde in Mexico 'n resultaat is van die lae koste verbonde aan honde-eienaarskap en die wyse waarop hulle aangehou word. Dit blyk dat wanneer verantwoordelike diere-eienaarskap nie 'n belangrike prioriteit is nie, dit die voorkoms van soönose negatief beïnvloed. Ekonomies gestremde gemeenskappe blyk een van die prioriteitsgroepe vir intervensie vir die publiekegesondheidswerker te wees.

2.18. REGTE

Die rol van die regsberoep ten opsigte van die mens-dierband dateer sover terug as die middeleeue. Diere was onderhewig aan dieselfde wetlike beheer en beskerming as mense omdat hulle as deel van die gesin beskou is. Dit was gebruik dat diere gearresteer, voor die hof gedaag en skuldig of onskuldig bevind kon word vir oortredings. Diere was selfs onderhewig aan die doodstraf, maar kon ook deur 'n regspersoon verteenwoordig word (Soave, 1997:5). Tot so onlangs as die 20e eeu kry ons voorbeelde van hofuitsprake teen diere. Soave (1997:7) gee die volgende voorbeelde hiervan: In 1916, in die VSA, is 'n sirkusolifant in die openbaar gehang omdat hy 'n man doodgetrap het. In 1924 (ook in die VSA) is 'n Labrador Retriever lewenslank tronk toe gestuur omdat hy die familiekat

doodgebyt het. Hy het in die selle saam met ander gevangenes gebly en is later aan ouderdom dood. In 1963 is duiwe wat banknote vanaf Griekeland en Egipte na Libië gesmokkel het ter dood veroordeel.

Die afgelope dekade toon 'n groter bewustheid van die mens ten opsigte van sy regte. Die toename in geselskapsdierereienaarskap het die toepassingswydte van hierdie aanspraak op regte verbreed (Hennessy, 1992:57). Die betrokkenheid van die regsberoep by geselskapsdiere en mens-dierinteraksie kom nie alleen ter sprake by die regte van diere en diere-eienaars nie, maar ook by verantwoordelike geselskapsdierereienaarskap en kontraktuele ooreenkomste tussen persone met betrekking tot geselskapsdiere.

Geselskapsdiere kan byvoorbeeld as begunstigdes in testamente benoem word of testamente kan spesifieke voorskrifte rakende die versorging of toekoms van diere bevat. Geselskapsdiere kan ook 'n sentrale rol speel in egskeidingsgedinge. 'n Nuusberig in *Antrozoös* (News & Analysis, 1994:273) berig die volgende: "It has apparently become common for divorcing couples to sue for custody of their animals, with dogs often triggering the most ferocious custody disputes.....Although some judges are reluctant to become involved in such cases, others are willing to consider the best interest of the animal and negotiate custody arrangements, visitation rights, and monetary pet support". In 'n latere uitgawe van *Antrozoös* (News & Analysis, 1996:115) word berig dat vanaf 1996, in die staat van New York, selfs wettige trusts vir diere gestig kan word.

Die regte van diere word nie net bepleit deur diereregte-aktiviste nie. Die welsyn van geselskapsdiere in mens-dierinteraksieprogramme word ook beklemtoon. Een voorbeeld wat hier genoem kan word is die resultate verkry uit 'n ondersoek gedoen deur Frohoff & Packard (1995:50) oor die effek van mens-dierinteraksie op bottelneusdolfyne, waarin aanbeveel word dat hierdie navorsing uitgebrei word om, alvorens die programme verder uitgebrei word, regulasies vir die beheer daarvan in te stel. Turner (1996:28) stel voor dat die volgende riglyne wat reeds deur sommige organisasies gebruik word, verpligtend gemaak word:

- ☛ Die gebruik van geselskapsdiere vir terapie of ondersteuning, moet alleenlik oorweeg word as ander vorme van terapie of ondersteuning nie suksesvol was nie, of as daar 'n spesifieke rede is waarom juis geselskapsdiere vir die doel benut behoort te word.

- ☛ Slegs geselskapsdiere wat spesifiek vir die doel opgelei is, en wel deur middel van positiewe versterking as opleidingstegniek, en wat volgens die dier se spesifieke gedrag en behoeftes versorg word, mag gebruik word.
- ☛ Voorsorgmaatreëls om alle moontlike negatiewe effekte op die dier te voorkom moet in plek wees.

Bogenoemde riglyne kan verder uitgebrei word om geselskapsdiere wat vir sport en ontspanning gebruik word te beskerm. Hierdie vorm van mens–dierinteraksie neem, veral ten opsigte van valkejag, en honde- en perdesport, in gewildheid toe. 'n Toename in gewildheid bring ongelukkig ook 'n toename in kompetisie mee, wat risiko's inhou vir dierewelsyn. Beserings wat deur mense opgedoen word in die loop van 'n sport- of skoubyeenkoms waarby diere betrokke is, moet ook nie uit die oog verloor word nie. Die rol van die regspersoon in die hantering van deliktuele aanspreeklikheidsake word deur Labuschagne (2000:1) verduidelik: “Sportsoorte waarby diere betrokke is, word, in soverre dit die vraag na aanspreeklikheid vir beserings opgedoen betref, dikwels as afsonderlike kategorie aangemerkt. Die rede wat hiervoor aangegee word, is die feit dat by diere deurgaans rekening gehou moet word met die moontlikheid van onvoorspelbare gedrag”.

Binne die regstelsel word diere steeds as eiendom beskou en is eiendomsreg dus ter sprake. Volgens Francione (1995:114) impliseer eiendomsreg die volgende: “To say that an animal is property is to say that, as a matter of law, the animal has no value, or holds no interest, apart from the value accorded, or the interests recognized, by the individual property owner”. Hoe wyd die implikasies van hierdie reg geïnterpreteer kan word is onseker. By wie het jy as 'eenaar' hierdie reg gekoop? Watter ander regte word ook in die proses geraak? (Francione, 1995:4, Clark, 1997:79 & Soave, 1997:140). Om regte te hê kanselleer nie regverdigheid, geregtigheid en verantwoordelikheid uit nie.

Die reg op diere-eienaarskap skep die volgende twee kritiese vrae: “...the right of one species to 'own' another, and the potential disadvantages to third parties of keeping companion animals... animals are not to be considered as owned 'property', but as 'subject', with certain rights, and to whom the people who look after them have legal responsibilities” (Turner, 1996:26). Verantwoordelike eienaarskap van geselskapsdiere impliseer dat: “...they are housed and cared for in a manner enabling them to satisfy **all** their biological and behavioral (including socio-psychological) needs, and kept in good health, free from stress, pain and disease...”, en wat betref derdepartye: “...people have a right not to be unduly disturbed by animal emissions (particularly dog barking and faeces)” (Turner, 1996:26-27).

Daar sal altyd 'n groep mense wees wat nie dieselfde sentiment vir diere, en veral geselskapsdiere, as diereliefhebbers het nie en hulle regte moet ook respekteer word (Mansfield, 1992:131). Dit is die verantwoordelikheid van geselskapsdiereienaars om toe te sien dat hul diere nie 'n steurnis vir ander is nie, maar dit is ook onredelik om 'n totale verbod op diere te plaas waar eienaars wel hul verantwoordelikheid nakom.

Die reg tot 'n gesonde omgewing is moeilik afdwingbaar. Net soos in die geval van rokers, is dit nie altyd prakties uitvoerbaar om diere weg te hou van mense met allergieë nie. Alhoewel dit minder as 5% van die populasie uitmaak, het mense wat allergiese reaksie het op diere, ook die reg om nie noodwendig kontak te maak nie. Hierdie implikasie moet veral in ag geneem word binne inrigtingsverband maar hoef ook nie onderling uitsluitend te wees nie: “...the residents' right to health and well being must, and can be considered while still providing the health and quality of life benefits to the majority which animal visitation or residency programmes provide” (Turner, 1996:27).

Die regte van diere-eienaars wat nie in privaatbehuising woon nie, raak almeer prominent. Reeds in 1995 is wetgewing deur die Huis van Verteenwoordiging in New York voorgelê wat geselskapsdiere in alle staatsgesubsidiëerde behuising vir bejaardes en gestremdes toelaat. Vorige wetgewing het bepaal dat dit slegs van toepassing is op behuising wat spesifiek vir bejaardes en gestremdes ontwerp is (*Antrozoös, News & Analysis*, 1995:180).

Wreedheid teenoor diere word in meeste, veral westerse samelewings, as 'n kriminele oortreding en in stryd met die aanvaarde waardes en norme beskou: “Cruelty appears to be an important concept in our cultural value-system and worldview. The prevention of cruelty is one of the foundations of Western ethics and morality, and is implicit in many aspects of our legal system” (Hills & Lalich, 1998:142). Konseptualisering van die begrip wreedheid word egter gekompliseer deur persepsieverskille wat hieroor bestaan. Een argument bevraagteken dit of wreedheid aan die omvang van die daad, of die toerekeningsvatbaarheid (byvoorbeeld onkunde) van die oortreder gekoppel kan word: “Factors such as awareness of being cruel and intention to be cruel can be argued to impact on judgements of the cruelty of the perpetrator, but do they also impact upon judgements of the cruelty of the act?” (Hills & Lalich, 1998:143).

Konsensus oor die humanitêre versorging en benutting van, en interaksie met diere hetsy in laboratoriums, op plase, in sirkusse, in dieretuine of as geselskapsdiere is onder andere afhanklik van die toetrede van die regsprofessie wat by magte is om regulasies, beleid en

riglyne vir gesonde implementering daar te stel (Kreger & Mench, 1995:150). Tannenbaum (1993:143) beskou egter die veearts bo enige van die ander lede van die span as die mees prominente rolspeler in hierdie saak: “...it is not – nor will it ever be – social scientists, biomedical researchers, philosophers, lawyers, or politicians who exercise the greatest influence over how animals are treated... it is a veterinarian who must advise upon, make or carry out critical decisions regarding animals”. Dit is egter moeilik om die verantwoordelikheid sonder meer aan een dissipline te koppel. Natuurlik sal die veearts se kennis rondom onder andere dieregedrag en –gesondheid onmisbaar wees in byvoorbeeld 'n regsgeeding, maar die veearts kan nie 'n uitspraak lewer of professionele mening lug oor die effek van 'n besluit op die welstand van die mens betrokke in die verhouding nie. Die veearts het ook nie noodwendig kennis van die inhoud van al die toepaslike wette ter sprake nie.

Selfs diegene wat ontken dat diere enige morele of wetlike regte het (Baldwin, 1993:129 & Maehle, 1994:90), sal kan saamstem dat hul lyding, ongemak of pyn nie geregverdig kan word nie, doelbewus voorkom moet word, en dat opgetree moet word teenoor mense en instansies wat hierdie aktiwiteite in stand hou (Bowd & Shapiro, 1993:136; Clark, 1997:16 & Maehle, 1994:91). Alhoewel diere nie burgerskap in die gemeenskap het nie, is hulle 'n inherente deel daarvan en het die reg tot versorging en beskerming. Die implikasies van hierdie ruilverhouding word deur Clark (1997:29) beskryf: “They pay for those rights by the advantages we gain from them, and should certainly in natural justice be paid far more (or else pay far less). Some advantages we cannot seek from them without violating their rights as members of our society”. Hierdie argument word ook deur Mercer (2000:2) aangevoer in sy beroep op die Suid-Afrikaanse regering vir die insluiting van 'n 'Compassionate Charter' in die konstitusie.

Dit is voor die hand liggend dat hier nie sprake kan wees van direkte monetêre vergoeding nie, maar vergoeding in die sin van hoë standaard versorging, empatie, beskerming teen wreedheid, verwaarlosing en uitbuiting. Die geleentheid tot optimale funksionering is wel moontlik en kan as die dier se reg beskou word. Om die omvang van die reg wat hier ter sprake is te bepaal, is nie so maklik nie. Die grense word verskuif op grond van elke persoon, groep of gemeenskap se geïndividualiseerde waardestelsel en verhouding tot diere. Volgens Opatow (1993:71) is die omvang van geregtigheid: “...the psychological boundary within which considerations of fairness and moral rules and values govern our conduct”.

Diereregte is dus 'n relatiewe begrip wat aangepas word by die persepsies van die mense daarby betrokke, asook die situasie waarbinne dit ter sprake kom. Ongelukkig skep hierdie vaagheid in grense en definiëring die geleentheid tot misbruik van die beginsel deur alle groeperinge op die kontinuum, vanaf diereregte aktiviste tot blatante eksploteerders van diere.

Binne die Suid-Afrikaanse regstelsel bestaan daar, benewens die provinsiale en munisipale ordonnansies en regulasies, ook die volgende wette wat met geselskapsdiere te make het:

- ☛ Animal Protection Act, 1962 (Wet 71 van 1962 soos gewysig in 1972, 1983, 1985 en 1991): Hierdie wet fokus op die voorkoming van en optrede teen wreedheid teenoor diere. Wreedheid in terme van hierdie wet omsluit 'n hele aantal situasies, *onder andere* fisiese geweld, verwaarlosing, oorwerk, nie beskerming teen die elemente van die natuur, opsluiting, beperking van beweging, ondervoeding, opleiding vir gevegte, manier van vervoer, vergiftiging en ignorering van siektes of beserings in;
- ☛ Performing Animals Protection Act, 1935 (Wet 24 van 1935): Hierdie wet bied beskerming aan diere wat aangehou word vir opleiding byvoorbeeld sekuriteitshonde en ander optredes byvoorbeeld diere in sirkusse en skoue;
- ☛ Animal Matters Amendment Act, 1993 (Wet 42 van 1993): Hierdie wet verbied die gebruik van diere vir dieregevegte en die aanhou van diere wat 'n potensiële gevaar vir mense inhou;
- ☛ Animal Diseases Act, 1984 (Wet 35 van 1984 soos gewysig in 1991): Deur hierdie wet word riglyne gebied vir die beheer en kontrole van dieresiektes en parasiete en vir die bevordering van dieregesondheid in die algemeen;
- ☛ Societies for the Prevention of Cruelty to Animals Act, 1993 (Wet 169 van 1993): Hierdie wet bemagtig die Nasionale Raad van Dierebeskeringsverenigings om as spreekbuis vir alle DBV's op te tree en om minimum standaarde van dienslewering ten opsigte van dierewelsyn te verseker;
- ☛ Animal Improvement Act, 1998 (Wet 62 van 1998): Hierdie wet het te make met die teel, identifisering en benutting van geneties superieure diere wat ten doel het om die produksie en prestasie van spesifieke rasse te bevorder.

(Vergelyk Dalton, Abrahams & Morkel, 1998:217-285.)

Hierdie wette en regulasies het ten doel om die regte van diere te beskerm, maar Francione (1995:114) sê dat: "...these laws simply serve to facilitate our use of a 'balancing' process to decide animal issues, but because these regulatory laws do not create rights, the entire balancing process is futile...such system provides only that level of protection that is consistent with facilitating the use of animals as means to human ends". Tog is daar in 'n studie bevind dat verskerpte optrede deur wetstoepassers tot gevolg gehad het dat daar 'n merkbare afname in aanmeldings van mishandeling, toename in dieregesondheid, toename in sterilisasies, minder dood en beseerde diere op paaie, afname in diere wat geskut word, afname in agterplaastelers en minder insidente van honde-aanvalle plaasgevind het (Hindle, 1992:16). Sy waarsku egter teen oeroptimisme: "Realistically though, it must be acknowledged and accepted that some people operate outside the parameters of conscience and morality; others have different cultural attitudes to animals or simply give animal welfare matters a low priority" (Hindle, 1992:17).

Jennens (1992:179) is van mening dat die teikengroep wat die grootste bedreiging vir diere-welsyn inhou, mense is wat nie oor die fisiese-, finansiële-, sosiale- of verstandelike vermoëns beskik om die verantwoordlikheid van eienaarskap te kan aanvaar nie. In ag genome die omvang van uitbuiting van diere vir ekonomiese voordele en tegnologiese ontwikkeling, soos deur Swabe (1999:Hoofstuk 7) bespreek, en Anderson (1995:1) en Smith (1995:21) voorspel, sou die skuld egter moeilik voor die deur van 'n spesifieke groep gelê kon word. Anderson (*op cit*) wys op die risiko daarvan dat die gebruik van diere vir veral biologiese navorsing, vanweë die groter mate van beheer in ontwikkelde lande, verskuif kan word na ontwikkelende lande wat nie oor die hulpbronne beskik om beheermaatreëls te implementeer nie.

Die rol van die regspersoon kom ten slotte ter sprake in die driehoeksverhouding tussen die geselskapsdier, sy eienaar en die veearts. Die veearts wat hom skuldig maak aan wanpraktyk of nalatigheid is afhanklik van die verteenwoordiging deur 'n regspersoon. Soave (1997:9) wys daarop dat in die VSA 'n toename in regsgedinge van hierdie aard is. Die redes hiervoor is 'n toename aan geselskapsdiereienaarskap, meer mense wat tot die regsberoep toetree, publieke sensitiwiteit en bewustheid van mense- en diereregte, asook diere-welsyn en 'n toename in wedywering tussen veeartse.

Dit blyk tot dusver dat die regspersoon 'n sleutelrol te vertolk het in die bevordering van positiewe mens-dierinteraksie. Die negatiewe element sal egter onwaarskynlik uitgewis kan word: "No matter how much positive education the community is exposed to, there will

always be an element of our society that is unresponsive to community pressures and that fails to conform to conventional and respected codes of behaviour when it comes to animal treatment and management” (Hindle, 1992:17).

2.19. SELKUNDE

Sielkunde het, in kort gestel, te make met die bestudering, verklaring en hantering van menslike gedrag, emosies en kognitiewe prosesse. Wat die mens voel, dink en doen word in verhouding tot mekaar gestel. Faktore wat hierdie prosesse kan beïnvloed soos byvoorbeeld kulturele-, sosiale- of omgewingsfaktore word ook bestudeer. Thackeray, Farley & Skidmore (1994:13) stel dit dat die sielkundige se primêre doel is om gedragsverandering teweeg te bring. Alhoewel die sielkundige meerendeels fokus op die denke en gedrag van die individu, en die maatskaplike werker op die maatskaplike funksionering van die persoon in verhouding tot die sisteme waarbinne hy funksioneer, kan hulle rolle in die studieveld van mens-dierinteraksie nie altyd duidelik onderskei word nie. Daar sal noodwendig ooreenstemming en oorvleueling tussen hierdie twee afdelings (Hfs. 2:1.19 en Hfs. 3) voorkom.

Alhoewel van die volgende navorsingstudies in ander studieveldde (byvoorbeeld psigiatrie) gedoen is, kan die waarde van geselskapsdiere vir die sielkunde onder andere uit die doelwitte wat vir enkele van hierdie studies wat vanaf 1972 tot 1986 deur Levinson, die Corson-egpaar, McCulloch, Beck & Katcher, Kell, McCurdy en Salmon *et al.* (Odendaal, 1988:64-71) gestel is, afgelei word:

- ☛ om geselskapsdiere as oorbruggingsvoorwerpe te laat dien in kommunikasie;
- ☛ onbedreigde kontak tussen 'n kinderpasiënt en geselskapsdier te bewerkstellig en daardeur die kind in beheer te plaas;
- ☛ om sielkundige grense af te breek;
- ☛ nie-verbale kommunikasie van en tussen pasiënte te verbeter;
- ☛ selfvertroue te stimuleer;
- ☛ realiteitsoriëntering;

- ☛ om oormatige afhanklikheid van psigotrofiese middels te probeer verminder;
- ☛ om kriteria vas te stel vir die hantering van kroniese siekte of gestremdheid, isolasie en eensaamheid, gevoelens van hulpeloosheid en hopeloosheid, lae selfbeeld en gebrek aan humor;
- ☛ om eensaamheid te verlig;
- ☛ versorgingsbehoefes te bevredig;
- ☛ ledigheid teen te werk;
- ☛ 'n voorwerp van aanraking en vertroeteling te wees;
- ☛ om die estetiese waarde van die dier te kan ervaar en geniet;
- ☛ om 'n gevoel van veiligheid te gee;
- ☛ fisiese oefening te stimuleer;
- ☛ om deur middel van die sielkundige en fisiologiese effek van die positiewe kontak (visueel, verbaal, gevoel) met diere, spanning en opgewondenheid te verlig;
- ☛ hartlyers en hoë bloeddruklyers se lewe te help verleng;
- ☛ om op 'n gekontroleerde wyse geselskap aan krities siek of gestremde pasiënte deur middel van kontak met diere te voorsien;
- ☛ die waarde van 'n gelukbringerhond ('mascot') as 'n sosiale katalisator te bepaal; en
- ☛ die driehoekseffek wat die hond veroorsaak te evalueer byvoorbeeld as neutrale derde party.

Odendaal (1988:123) is van mening dat die kliniese sielkundige en die veearts saam behoort te werk in gevalle waar kliënte krisissituasies beleef met hulle geselskapsdiere. Omdat die veearts in 'n noodgeval al sy/haar aandag aan die pasiënt moet gee, word die

nood van die kliënt nie altyd raakgesien nie. Die veearts is ook nie opgelei in die identifisering en hantering van menslike emosies en gedrag nie en bestaan die gevaar dat 'n verkeerde diagnose van die mens se reaksies gemaak kan word. Samewerking met die sielkundige of maatskaplike werker om hierdie tipe situasies te hanteer kan dus verdere trauma voorkom.

Sielkundiges spesialiseer ook in die samestelling van persoonlikheidsprofile. Dit blyk dat geselskapsdierereienaarskap gekoppel kan word aan sekere persoonlikheidseienskappe. Hart (1993:151) verwys na 'n ondersoek waarin daar korrelasies getrek is tussen manlike vs vroulike kat- en hondeliefhebbers met betrekking tot persoonlikheidseienskappe soos outonomie, dominansie, versorging en aggressie. McNicholas & Collis (1998:184) verwys op hul beurt na die verband tussen geselskapsdierereienaarskap en die Tipe A persoonlikheid. Met die implementering van mens–dierinteraksieprogramme kan hierdie tipe inligting sinvol benut word tydens die passing van spesifieke behoeftes en probleme van mense met beskikbare modelle vir mens–dierinteraksieprogramme.

Die ontwikkeling en gebruik van meetinstrumente vir die assessering van spesifieke komponente van die mens–dierband en die bepaling van houdings en gedrag lewer 'n verdere belangrike bydrae tot die ontwikkeling van die studieveld (Plous, 1993:45; Barofsky & Rowan, 1998:100). Die psigometris beskik oor hierdie spesialiskennis en behoort meer aktief betrek te word in die benutting van gestandaardiseerde meetinstrumente om onder andere houdings, gedrag en motiewe van mense in navorsing oor mens–dierinteraksie te meet.

Die sielkundige beskik oor die teoretiese vertrekpunte om etiese kwessies rakende die mens–dierband te beredeneer. Enkele voorbeelde hiervan is die teorieë rondom altruïsme, kognitiewe dissonansie, selfpersepsie prosesse, binnegroep superioriteit en buitegroep homogeniteit en ontmensliking (verdierliking), om maar enkeles te noem (Plous, 1993:45). Ook Bowd & Shapiro (1993:140) voel dat die sielkundige baie sterker op die voorgrond behoort te tree in die beïnvloeding van beleid met betrekking tot die beskerming van diere in die gebruik vir navorsing. Die opleiding van sielkundiges leen hom dus by uitstek daartoe om betrokke te raak by hierdie saak en studente behoort bewus gemaak te word van hul rol en verantwoordelikheid hieromtrent.

Die omgewingsielkundige se rol het sedert die middel sewentigs meer prominent geword. Volgens Stokols (1995:821-837) kan sekere tendense in die drie dekades sedertdien geïdentifiseer word, naamlik die ontwikkeling van teorieë, metodes en modelle om die

verband tussen die omgewing en gedrag te analiseer; die benutting van laasgenoemde om gemeenskapsprobleme en behoeftes aan te spreek; toenemende klem op kruisparadigma navorsing en die bestudering van die interaksie tussen groepe en omgewings. Hy is voorts van mening dat, gesien in die lig van wêreldwye omgewingsverandering, die toename in misdaad, die impak van nuwe inligtingstechnologie op werk- en familielewe, toenemende koste van gesondheidsorg en demografiese verskuiwings in ouderdom, groter klem geplaas moet word op multidisiplinêre navorsing en samewerking.

2.20. SOSIOLOGIE

Die studieveld van sosiologie betrek feitlik alles wat te make het met die mens as sosiale wese. Sosiologie is die studie van alle sisteme van sosiale interaksie en sluit onder andere die individu in die gemeenskap, patrone van sosiale lewe, sosiale instellings, die sosiale omgewing en sosiale veranderings in. Die sosioloog poog dus om 'n sistematiese en objektiewe studie van die sosiale gedrag en interaksies van individue, groepe, organisasies, kulture en gemeenskappe te maak (Kammeyer, Ritzer & Yetman, 1997:2). Popenoe, Cunningham & Boulf (1998:2) omskryf die doel van sosiologie soos volg: "...[\(it\) enables us to look beyond our limited view of the world to society as a whole - the values and ideas shared by its members, the groups and institutions that compose it and the forces that change it](#)". Volgens Thackeray, Farley & Skidmore (1994:12) is die sosioloog hoofsaaklik geïnteresseerd in *hoe*, *wanneer* en *waarom* mense sekere gedrag openbaar in hul interaksie met ander. Geselskapsdiere maak deel uit van hierdie interaksiepatrone en behoort vrae soos; hoe, wanneer en veral waarom mense met hul geselskapsdiere omgaan, vir die sosioloog van besondere belang te wees.

Die geskiedenis van die mens–dierband is vir die sosioloog van belang omdat domestisering te make het met die proses waarmee diere binne die grense van die mens se sosiale organisasie geïnkorporeer is. Domestisering het verrykende gevolge gehad vir die interafhanklikheid tussen mense en diere en het 'n herdefiniëring van die mens–dierband en herstrukturering van die sosiale gemeenskap tot gevolg gehad (Swabe, 1999:10). Die mens het afhanklik begin raak van diere vir vervoer, voedsel en beskerming en het ook die sosiale en emosionele waarde van interaksie met diere begin ervaar. Diere het stelselmatig 'n integrale deel van die gesins- en gemeenskapsstelsel geword en het die verantwoordelikheid vir hul gesondheid, beskerming, voeding en algemene welstand toegeneem. Dié noue kontak tussen mens en dier het ook gesondheidsrisiko's meegebring vir albei partye en die

opkoms van sowel die veeartsberoep as die publieke gezondheidswerker is hierdeur bespoedig.

Die meting van houdings teenoor diere binne verskillende kultuurgroepe of demografiese groeperinge word dikwels binne die studieveld van sosiologie onderneem, alhoewel dit eweneens toepaslik vir die antropoloog en die bemarker is. Een so studie is onderneem deur Snyder (1993:12-13) waarin bevind is dat die drie mees beduidende demografiese faktore wat houding teenoor diere beïnvloed geloof, geslag en opvoedingspeil is. Met betrekking tot geloof word houdings beïnvloed deur godsdienstige voorskrifte, doktrines en teologiese opvattinge. Geslagsrolverskille word beïnvloed deur modellering en die opvoedingsproses deurdat dogters byvoorbeeld geleer word om te versorg en te troetel terwyl by seuns die klem val op kompetisie en aggressie. Met betrekking tot opvoeding is in hierdie studie bevind dat hoe hoër die opvoedingspeil is, hoe meer waarde word aan diere geheg. Snyder (1993:12-13) gaan voort deur houdingstipes in drie kategorieë te verdeel, naamlik ekologies, humanisties en nuttigheid. 'n Ekologiese ingesteldheid is veral gemoeid met die beskerming van bedreigde spesies en die handhawing van balans in die natuur. Die humaniste heg groter waarde aan die affektiewe verhouding tussen die mens en veral geselskapsdiere, en die groepe wat die waarde van diere alleen sien in hul nuttigheid vir menslike gebruik, dus 'n ekonomiese waarde, word die utilitariste genoem.

Volgens Sutherland & Nash (1994:171-186) word die twintigste eeu gekenmerk deur sekularisasie en modernisasie van die samelewing wat geleenthede vir breër en meer uitdagende interpretasies van fundamentele vrae oor die lewe geskep het. Hierdie verandering in denkpatrone en waardestelsels raak ook die mens-dierband omdat die waarde van diere ook anders geïnterpreteer word. Mense groepeer hulself rondom sentrale belange en etiese kwessies. Sutherland & Nash (1994:171-186) verwys na 'n 'New Environmental Cosmology' wat ten doel het om betekenis te verleen aan vrae rondom orde en chaos, goed en sleg, lyding en geregtigheid. Oor die algemeen is houdings teenoor geselskapsdiere wêreldwyd besig om te verander. As in ag geneem word dat meer as die helfte van alle huishoudings een of meer geselskapsdiere het, kan met reg gesê word dat: *"...companion pet ownership is neither rare nor random; it is an integral part of society"* (Beck & Meyers, 1996:248).

Die twintigste eeu het groeperinge rondom etiese en morele vrae met betrekking tot mens-dierinteraksie op die spits gedryf. Die debat rondom diereregte in sowel wetenskaplike as populêre literatuur, reflekteer 'n groter bewustheid ten opsigte van die feit dat die dier gelyke status in hierdie verhouding behoort te hê. Alhoewel van hierdie studies binne die raamwerk

van die filosofie, regte asook sielkunde hanteer word, is dit by uitstek die sosioloog wat hierdie veranderings in menslike sienswyses en houdings en gepaardgaande optredes omskryf. Voorbeelde van sosiologiese studies in dié verband is onder andere: 'The social psychology of animal rights' (Kinney, 1994:6) wat die verskille in morele standaarde met betrekking tot interspesieverhoudings binne die Westerse kultuur bestudeer het; 'The relationship between the idea and the practice of animal rights' (Tester, 1993:9) wat die sosiologiese implikasies van die ontwikkeling van hierdie tendens ondersoek het; 'Consensus mobilization through ideology, networks and grievances: a study of the contemporary animal rights movement' (Richards, 1994:7-8) wat die ideologiese verskille tussen diereregtegroepe bestudeer het; en die studie deur Fogle (1999:234-239) wat die rol wat die vrou in die Westerse samelewing, en die effek wat dit het op positiewe mens-dierinteraksie, ondersoek het.

Die taak van die sosioloog sluit verder die uitwys van maatskaplike tendense in die samelewing in ten einde die maatskaplike werker in staat te kan stel om toepaslike hulpverlening aan te bied. 'n Voorbeeld hiervan vind ons in 'n sosiologiese studie soos beskryf deur Odendaal (1988:90). Hierin is bevind dat gesiggestremde persone soms dieselfde gevoelens as gevangenes ervaar weens hulle beperkings en die houding van die gemeenskap teenoor hulle. Geselskapsdiere, in die vorm van gidshonde, vervul dus sowel 'n funksionele as psigologiese rol in terme van selfvertroue en ontspanning, gevoel van veiligheid, vriendskap, selfagting en selfaktualisering.

2.21. STADS- EN STREEKSBEPLANNING

Stads- en streeksbeplanning het hoofsaaklik te make met die fisiese ontwikkeling en ontwerp van die omgewing. Vir doeleindes van hierdie studie kan na hierdie take ook verwys word as omgewingsbestuur. Die ruimtelike verspreiding van onder andere geboue, paaie, parke en sportgronde, word beïnvloed deur die inwoners en verbruikers van daardie omgewing en moet dus in ooreenstemming met alle belangegroepe gedoen word. Inwoners van veral voorstedelike woongebiede in Suid-Afrika begin al meer druk uitoefen en op hul regte as belastingbetalers staan wanneer dit kom by beplande veranderings in die omgewing. Die taak van die stads- en streeksbeplanner omsluit dus nie alleen die beplanning rondom die fisiese ontwerp en ontwikkeling nie, maar ook die effek wat dit kan hê op die lewenstyl, lewensomgewing en lewenskwaliteit van die mense in die betrokke sisteem. Vir 'n groot deel van die bevolking, in sowel stedelike as buite-stedelike gebiede, maak geselskapsdiere 'n integrale deel van hul lewensruimte uit. Die doel met effektiewe

beplanningsriglyne vir omgewings is om maniere te vind om by die veranderinge in die lewenssituasies van mense aan te pas en: "... to find ways to ensure that pet ownership is not prejudiced in this changing urban environment" (Jackson, 1996:1076).

Die vreugde en voordele van geselskapsdierenaarskap behoort toeganklik vir almal te wees ongeag die tipe behuising en omgewing, maar dit verg doelbewuste besluitneming tydens residensiële- en gemeenskapsontwikkeling om die behoeftes van verskillende teikengroepe in ag te neem (Murray, 1992:125 & Jackson, 1994:152). In die literatuur word na hierdie taak verwys as "urban animal management" (Hindle, 1992:23) en raak nie alleen geselskapsdierenaars nie, maar ook nie-eienaars en die omgewing as sodanig.

Reeds meer as vier dekades gelede het Lorenz (1952:57) die volgende stelling gemaak: "The wish to keep an animal, usually arises from a general longing for a bond with Nature". Odendaal (1988:6) interpreteer dit dat die proses van verstedeliking die mens van die natuur vervreem en dat die aanhou van geselskapsdiere daarom al hoe belangriker word. Alhoewel stadsbeplanners poog om kontak met die natuur te behou deur parke, groen stroke en dieretuine blyk hierdie pogings nie volledig aan die mens se behoeftes te voldoen nie en is dit juis hier waar geselskapsdiere 'n rol kan vervul (Odendaal, 1988:62). Een van die maniere waarop dieretuine poog om mens en natuur bymekaar te bring en terselfdertyd 'n opvoedkundige en bewaringsrol te vervul is deur middel van mens-dierinteraksie geleenthede en demonstrasies (Kreger & Mench, 1995:143&150). Die etiese vrae hieroor kan nie geïgnoreer word nie en beklemtoon laasgenoemde skrywers dat 'n duidelike beleid oor, en bestuur van, so 'n program 'n voorvereiste is. Die wyse waarop so 'n program bemark word, en spesifiek die reklameboodskap en publisiteit wat daaraan verleen word, moet op 'n verantwoordelike wyse gedoen word. Indien die aanhou van eksotiese diere as geselskapsdiere of die onnatuurlike opleiding van diere deur hierdie aksies gestimuleer word, het die program nie in sy doel geslaag nie, maar juis die teenoorgestelde effek gehad. Die doel moet ten alle tye opvoeding met die oog op bewaring wees, en nie vermaak vir die mens met die oog op wins vir die instansie nie. Houdings- en gedragsverandering is egter 'n langtermynproses en kan daar nog nie met oortuiging gesê word of die programme wel die gewenste langtermyn effek het nie. Die effek van aanhouding en mens-dierinteraksie op die lewenskwaliteit van die diere is ook nog nie genoegsaam nagevors nie en kan daar nog nie met sekerheid gesê word watter effek dit op die diere se gedrag en fisiese welstand het nie. 'n Kritiese vraag wat deur Kreger & Mench (1995:150) asook Plous (1993:21-25) gestel word, is watter opvoedkundige- en sosialiseringswaarde dit vir die stadskind het om wilde- en plaasdiere buite hul natuurlike habitat te ervaar. Skets dit nie 'n onrealistiese ideale prentjie teenoor die dikwels harde werklikheid van byvoorbeeld droogtes, siektes,

uitdunning, die slag van diere, teelprosedures en boerderymetodes soos byvoorbeeld batteryhoenders nie?

Verstedeliking het 'n drastiese verskuiwing in die sistemiese en simbiotiese verhouding tussen mense en diere meegebring. Baeninger (1995:75) stel dit dat: "In the early days...people lived their lives surrounded by wild and domestic animals... the positions have now been reversed, and wild and domestic animals now live surrounded by people. Every new housing development or industrial park that is built on fields or woodlands compresses the space available to animals who once lived there, and most of our national parks and nature reserves are ringed by ever-growing human populations". (Vergelyk ook Midgley, 1994:192.) Die mens raak dus al meer in beheer van die natuur in pleks daarvan om deel van die natuur te wees. Verstedeliking gaan gepaard met industrialisasie wat meegebring het dat diere nie meer noodwendig aangewend is vir arbeid, vervoer en kommunikasie nie. Die verhouding tussen mense en diere het dus verskuif van 'n meer funksionele na 'n meer emosionele verhouding.

Ekonomiese-, demografiese-, sosiale- en maatskaplike faktore dra toenemend by tot die tendens in Suid-Afrika na kleiner en meer ingeslote behuising. Enkele voorbeelde hiervan is die toename in bejaarde persone, kleiner gesinne, enkelouergesinne, misdaad en inflasie. Dit het noodwendig 'n effek op mens-dierinteraksie wat betref die tipe en aantal geselskapsdiere wat aangehou kan word, goeie buurmanskap, ruimte vir fisiese aktiwiteit met en vir diere, beleidsvoorskrifte van bestuursliggame en omgewingsinvloede op die diere. Oop ruimtes soos parke en wandelpaaie is meestal ontoeganklik vir honde en is vanweë misdaad in stedelike gebiede 'n veiligheidsrisiko. Hierdie probleem kan egter suksesvol aangespreek word indien belangegroep saamwerk. 'n Goeie voorbeeld hiervan word deur Wolch & Rowe (1994:17) geskets waar, deur middel van samewerking tussen honde eienaars, plaaslike owerheid, gemeenskapslede en politieke rolspelers 'n park, wat eers deur dwelm- en bende aktiwiteite beset was, omskep is in 'n suksesvolle park-tyddeelprogram. Hierdie program berus op 4 basiese beginsels naamlik akkurate behoeftebepaling, grondvlak deelname, spesifieke voorsiening vir sonder-leiband aktiwiteite en deelnemende omgewingsontwerp. (Vergelyk ook Anderson, 1998:25 en McQuillan, 1992:154.)

Verantwoordelike geselskapsdiereienaarskap is tot dusver waarskynlik die belangrikste betrokkenheid van stadsrade by mens-dierinteraksie. In 'n opname gedoen in 1986 (Odendaal, 1988:206, 209 en 219) het 72% van honde-eienaars dit as hul eie verantwoordelikheid gesien om honde-uitskeidings op straat op te ruim, 84% was ten gunste

van sterilisasie van tewe en 88% het nie hul honde vry op straat toegelaat nie. Hierdie resultate korreleer met dié van 'n studie gedoen deur Leslie *et al.* (1994:13) waarin bevind is dat 66% van die honde-eienaars en 71% van die katte-eienaars hul diere laat steriliseer het. In 'n opname gedoen in Colorado, VSA (*Anthrozoös, News & Analysis*, 1996:114) oor honde in oop areas soos parke, het die meerderheid respondente aangedui dat hulle nie 'n probleem het met die teenwoordigheid van honde daar nie. Hulle was selfs van mening dat dit nie noodsaaklik is dat honde aan leibande hoef te wees nie en het opgemerk dat mense wat die parke besoek meer skade aan die omgewing aanrig as die diere. Dit blyk dus dat geselskapsdiereienaars bereid is om op 'n verantwoordelike wyse hul diere by die omgewing te laat inskakel. Stads- en streeksbeplanning kan volgens Jackson (1996:1076) 'n belangrike bydrae lewer om verantwoordelike geselskapsdiereienaarskap met behulp van basiese ontwerpbeginsels te bevorder.

Die teenwoordigheid van diere in stedelike gebiede kan 'n groot bron van frustrasie wees indien eienaars nie verantwoordelik optree nie. Nie alleen kan hondeblawwery 'n steurnis wees nie, maar sowel honde- as katte-uitskeidings kan 'n gesondheidsrisiko inhou. Die toename in geselskapsdiereienaarskap lei noodwendig tot die probleem van rondloperdiere. Alhoewel opvoeding die sleutel tot die oplossing van die probleem is, is dit steeds plaaslike owerhede wat met die probleem op hande sit: *"In their own interests, as well as of the people bothered by them, strays will have to continue to be dealt with, by local authorities and animal protection agencies, in a humane manner"* (Turner, 1996:28).

Samewerking tussen stadsrade, publieke gesondheidwerkers, veeartse, dierewelsyn-organisasies en diere-eienaars moet bewerkstellig word om onverantwoordelike geselskapsdiereienaarskap aan te spreek. Verskerpte maatreëls is ongelukkig moeilik uitvoerbaar as die mensekrag vanweë beperkte begrotings nie beskikbaar is om die maatreëls af te dwing nie. Jennens (1992:173) is van mening dat die rede waarom diere in stedelike gebiede nie behoorlik bestuur kan word nie, is omdat die inhoud van sulke bestuursprogramme nog nie na behore nagevors is nie, die skewe beeld wat deur belangegroepere gereflekteer word dat mens-dierinteraksie slegs positief is, die feit dat opleidingsmateriaal nie altyd volledig en relevant is nie en die onprofessionele optrede van sommige rolspelers in die bedryf.

Die taak van die stads- en streekbeplanner word deur Newby (1997:Hoofstuk 8) saamgevat waarin sy van mening is dat hy/sy die verantwoordelikheid moet neem om toe te sien dat meer mense nie in minder spasie inforseer word sonder inagneming van die geselskapsdiere wat hierdie spasie deel nie. Daar moet ook doelbewus beplan word vir

veilige openbare ruimtes waarin mense met hulle diere kan speel en stap, asook sosiale ondersteuningshulpbronne soos bewaarskole of ander verblyf ten tye van krisis in die gesin. Hierdie vorm van omgewingsbestuur is egter nie net die verantwoordelikheid van die stads- en streekbeplanner nie. Die noodsaaklikheid van samewerking tussen verskeie dissiplines in besluitneming rakende die omgewing om positiewe mens-dierinteraksie te bevorder, word deur sowel Hindle (1992:13) as Jackson (1996:1076) gestel. Hulle sluit onder andere die volgende dissiplines hierby in: ontwikkelaars, stadsbeplanners, argitekte, landskapsargitekte, landmeters, regs persone, opvoedkundiges, natuurlewebestuur, en bemerkers van diereprodukte en -dienste.

2.22. TEOLOGIE

Geloofsoortuigings vorm 'n integrale deel van alle kulture en beïnvloed tot 'n groot mate die onderskeie groeperinge se houding en gedrag teenoor diere. Ten spyte van die diversiteit tussen groepe, is daar tog 'n basiese ooreenkoms in hul siening dat alle skepsels op aarde respek verdien. Albert Schweitzer (1875-1965) het gesê: “A man’s religion is of little value unless even seemingly insignificant creatures benefit from it” (Animal Voice, 2000:8), en Sir Wilfred Grenfell (*op cit.*:1) het op sy beurt gesê: “Kindness to all God’s creatures is an absolute rock-bottom necessity if peace and righteousness are to prevail”. Die toepaslikheid van hierdie studieveld vir die teologie lê dus veral op die vlak van die etiek. Met betrekking tot die mens se houding teenoor diere sê Linzey (1994:viii): “...in this area the time is over-ripe for a theological change-of-heart leading to ethical re-evaluation”.

Daar bestaan vandag 'n groter bewustheid van die waarde wat aan diere geheg word as skepsels van God en die regte wat daardeur geïmpliseer word. Die wegbeweeg van 'n direkte, letterlike interpretasie van die Bybel het volgens Swabe (1999:8) meegebring dat mense meer en meer die siening begin huldig dat die mens die versorgers eerder as die beheerders van die natuurlike wêreld is. Hierdie 'nuutgevonde' Christelike konsep het volgens haar daartoe gelei dat 'n houding van respek, omgee en verantwoordelikheid teenoor diere ontwikkel het. Turner (1996:25) stem hiermee saam en stel dit dat: “...there is currently a consensus amongst Christian theologians concerned with animal ethics in an emphasis on reverence for life and restriction of harm and suffering to all life forms which has its origins in the Bible. This new consensus does not forbid the use of animals or the killing and consumption of them, but it does require that this is kept within bounds and within a context of deep respect for animals” (Turner, 1996:25).

Wat in praktyk met 'nuwe konsensus' bedoel word is onseker want die 'use', 'killing' en 'consumption' kan ook die doodmaak van diere vir sport, plesier of navorsingsdoeleindes impliseer. Dit is ook nie seker wat met 'within bounds' bedoel word nie. Wie stel die grense? Verdedigers van die nuttigheidswaarde van diere maak selfs daarop aanspraak dat hulle steeds respek het vir die diere en dat hul metodes van doodmaak in hul eie definisie nie wreed is nie. 'n Volgende vraag is of dit werklik 'n 'nuwe' konsensus is? Respek vir diere as volledig deel van die Skepping word in sowel die Ou Testament as Nuwe Testament na verwys (Frear, 1993:5-7). Clark (1997:6) wat homself beskou as Christen filosoof sê: “No one who reads the Bible can doubt that its human authors were deeply conscious of the natural world, the creation, the land flowing with milk and honey. Where we see 'nature', the non-human environment ruled by powers alien to humankind, they saw God's creation, a world continually offering embodied images of the spiritual values they pursued ... the Biblical tradition recognises that our powers are no different in kind from those of any other creature, and the Lord stands over all”. Hierdie blyk dus nie 'n nuwe konsensus te wees nie, maar wel 'n refleksie van hoe respek vir die Skepping en diere, as volledig deel daarvan, uitgelewer is aan menslike interpretasies oor tyd heen.

'n Ekosistemiese benadering tot die Skepping en die waarde van alles en almal daarin behoort volgens Clark (1997:79-80) die uitgangspunt van die gelowige te wees: “Individual liberty rested on the value God placed in every soul, as a unique expression of His glory, such that any despotism, however benevolent in purpose, must issue in a decline of valuable diversity”. Elkeen van ons het dus 'n diepliggende en kardinale belang by die waarde van ons mede-aardbewoners en die ekosisteme waarbinne ons 'n leefruimte deel. Clark (1997:96) motiveer dit verder deur te sê dat die wêreld nie vir ons mense alleen gemaak is nie. Die goeie is daarin geleë om te sorg en om te gee vir alles in die Skepping en dat die verkeerde is: “...that we do things that deny to our victims the life that they might otherwise lead, do things to them that cause them distress and pain, treat them as if they were our property and not their own”. Dit is dus nie net rasionaliteit wat respek verdien nie, maar ook die individuele waardigheid van elke subjek-van-lewe (Clark, 1997:102-103). Op die argument dat die mens 'n meer superieure skepsel is en daarom hoër gereken behoort te word, reageer hy soos volg: “Our 'superiority', insofar as that is real, rests not upon our self-claimed right always to have more than other creatures do (which is what our modern humanism amounts to), but on the possibility that we may (and the corresponding duty that we should) allow our fellow creatures their part of the action” (Clark, 1997:168). Ons behoort dus te leef by die reëls wat deur God daargestel is, naamlik om nie méér vir onself en die 'eie' aan ons in te palm as wat ons 'ander' gun en wat hulle toekom nie.

Tydens die Agtste Internasionale Konferensie oor Mens–Dierinteraksie in Praag, 1998, is 'n spesiale sessie afgestaan aan die mens–diervershouding en verskillende godsdienste van die wêreld. Figle (1998:1-12) het in sy referaat 'n onderskeid getref tussen uitgangspunte en filosofieë van Indiese oorsprong (Hindoeïsme, Jâinisme, Buddisme), Chinese oorsprong (Konfusianisme, Taoïsme, Neokonfusianisme), Grieks-Romeinse oorsprong (denkkrigtings beïnvloed deur Aristoteles, die Stoa en die Romeinse reg) en die monoteïstiese godsdienste (Judaïsme, Christenskap en Islam). Die sentrale konsep van die Hindoeïsme, wat sowat 2500 jaar terugdateer, is dat verhoudings tussen alle skepsels gekenmerk moet word deur nie-wreedheid. In moderne Hindoeïsme is die offer van diere die uitsondering en gaan gepaard met 'n ritueel van apologieë teenoor die dier. Die neiging is ook al meer om simboliese offers te maak as substituuat vir diere offers. Die Jâinisme plaas 'n verbod op enige vorm van doodmaak selfs van die kleinste insek. Ook vir die Buddisme is die beginsel van nie-wreedheid die eerste wet en word barmhartigheid en simpatie teenoor diere hierby ingesluit. Selfs beroepe wat in konflik met hierdie wet is, byvoorbeeld wapenhandel, handel met diere en die teel van diere om te slag moet vermy word. Die Buddis se gedrag teenoor diere moet gerig wees op die bevordering van lewenskwaliteit vir die hele samelewing en nie net ter wille van sy eie lewensfere nie. (Vergelyk ook Hung, 1998:1-6; McDaniel, 1993:85 en Palmer & Breuilly, 1996:39-44.)

Figle (1998:1-2) gaan voort deur te sê dat die klem vir die Konfusianiste op die regte verhouding met die natuur, en om in harmonie met alles en almal te leef, lê. Taoïsme interpreteer hierdie verhouding verder en vermy enige menslike negatiewe inmenging in die natuur. Beskerming moet nie net aan diere gebied word nie, maar ook aan riviere, plante, berge ensovoorts. Neokonfusianisme stem hiermee ooreen en bepleit barmhartigheid teenoor mense, diere, plante asook lewlose dinge. Die denkkrigting van Aristoteles het waarskynlik die grootste invloed op die westerse samelewing met betrekking tot die verhouding tussen mens en dier gehad. (Vergelyk ook Cohen, 1994:61.) Aristoteles beskou die mens as die sentrale punt in die skepping en heg slegs 'n nuttigheidswaarde aan diere. Hierdie uitgangspunt word verder gevoer in die Hellinistiese periode en spesifiek die Stoïsisme wat van die standpunt uitgaan dat die natuur as geheel aan die mens behoort en daarom deur die mens gebruik kan word. In die antieke Romeinse tyd is diere as objekte gesien met geen regte nie. Interessant dat slawe onder dieselfde wet as nie-persone gesien is, ook met geen regte nie (Clutton-Brock, 1994:31). As in ag geneem word dat in die antieke tye daar nie 'n onderskeid gemaak is tussen godsdienste, regte, ekonomie en familielewe nie, kan die implikasies wat hierdie wette op die welsyn van diere gehad het, afgelei word.

Die moderne Islamitiese godsdien word oor die algemeen gekenmerk deur 'n positiewe houding teenoor diere. Aydin (1998:1-16) motiveer hierdie stelling deur aanhalings uit die Koran en uitsprake deur die profeet Muhammed. Mense word beskou as slegs een van baie families van lewende wesens in die gemeenskap. Daar word nie onderskeid getref tussen die waarde wat die een bo die ander voor die Opperwese het nie. Van die hoofstukke in die Koran het selfs diere name byvoorbeeld; Die Bees (*al-an'âm*), Die By (*al-nahl*), Die Mier (*al-naml*), Die Spinnekop (*al-ankabût*) en Die Olifant (*al-fil*). Allah gebruik voorbeelde van dieregedrag om die verwagtings wat aan mense gestel word, uit te beeld en dus as rolmodelle te dien. Die profeet Muhammed het veral uitsprake gelewer ten opsigte van barmhartigheid teenoor diere en dat dit deur Allah beloon sal word en dat dit selfs sal vergoed vir ander sondes, maar ook dat wreedheid teenoor diere gestraf sal word.

Vir die Jodedom wat die Ou Testament as vertrekpunt gebruik, bestaan daar 'n simbiotiese verhouding tussen mense en diere. Enkele voorbeelde hiervan word na verwys in Genesis 49:5-7; Deuteronomium 5:14, 22:10 & 25:4; en Spreuke 12:10. Respek vir diere en veroordeling van wreedheid teenoor diere word hier beklemtoon. Kritiek op die offer en jag van diere word ook dikwels in die rabbynse literatuur teëgekrom (Figl, 1998:8), alhoewel dit tog aanvaarde praktyk in die tempels was. Ten spyte dus van die nuttigheidsrol wat diere gespeel het, asook die interpretasie dat een van die skeppingsverhale die mens se mag oor die dier uitbeeld, word diere as volledig deel van God se skepping gesien en moet dienoooreenkomstig behandel word. (Vergelyk ook Jones, 1992:210 en Maehle, 1994:83). Die Skepping behoort, volgens Watson (1998:1) nie as 'n eenmalige gebeurtenis gesien te word nie, maar as 'n deurlopende proses. 'n Proses dui op 'n bepaalde dinamika wat verandering insluit. Religieuse interpretasies ten opsigte van mens-dierinteraksie is, net soos die interpretasies met betrekking tot ander verhoudings, deel van hierdie veranderingsproses.

Die houding van die Christendom teenoor diere word beïnvloed deur verskeie tradisies. Enersyds word die Ou Testament deur die vroeë Christene as vertrekpunt gebruik wat dus die sentimente van die Jode reflekteer, maar die Hellinisme en later Romeinse tradisies speel ook 'n belangrike rol (Ruether, 1993:17). Die Nuwe Testament word gekenmerk deur die werk en woorde van Jesus Christus, wat as die basiese beginsels en waardes van die Christendom behoort te dien. Jesus se empatie en verhouding tot mens en dier blyk duidelik uit die beskrywings in die vier evangelies. Tog wil dit voorkom of hierdie nie as rolmodel vir die Christelike kerk gedien het nie. Die eerste 1800 jaar van die Christelike kerk het die klem laat val op die nuttigheidsrol van diere suiwer tot voordeel van die mens en die mens se dominansie oor die Skepping. Hierdie siening is in stand gehou deur die hervorming

gedurende die 15^e, 16^e en 17^e eeue. In hierdie tyd het veral geselskapsdiere daaronder gelei omdat van hulle geassosieër was met boosheid en sonde. (Vergelyk ook Cohen, 1994:67-68 & Maehle, 1994:85.) In die 20^e eeu is daar steeds 'n teenstrydigheid tussen die houding van Christene en die van Christelike instellings teenoor diere. McDaniel (1993:75) maak hieroor die volgende opmerking: “Many Christians find themselves enriched by a sense of kinship with animals and the Earth, and yet unable to experience Christianity, at least in its institutional and doctrinal expressions, as supportive of such kinship”. Deur Christus is die goeie nuus na die wêreld gebring, maar was dit goeie nuus net vir mense of vir alles en almal in die Skepping? Hauerwas & Berkman (1993:73) sê dat die goeie nuus daar is vir almal en dat God ons oproep om in dankbaarheid die weg te loop van die offer van Christus en dat: “... the good news for other animals is that Christians do not need to ask animals to be part of a sacrifice that has no purpose in God’s kingdom”. Die vraag wat by Christene opkom wanneer hieroor geredeneer word is of diere dan 'n siel het? In die boek Prediker sê die skrywer egter die volgende: “Die mens is nie beter daaraan toe as die dier nie” (Prediker 3:19) en “Wie weet of die asem van die mens opstyg boontoe en of die asem van die dier afgaan onder toe?” (Prediker 3:21).

Teenstrydighede bestaan dus lank reeds in die teologiese uitgangspunte ten opsigte van geloof en diere. Die heidense godsdienste wat gekenmerk was deur 'n veelgodedom het dikwels diere as deel van hul godsdienstebeoefening aanbid, maar ook weer onderhewig aan veroordeling en straf onder die Romeinse reg. Die positiewe rol van die Christelike Kerk ten opsigte van die welsyn van diere kom wel in die volgende voorbeelde na vore (vergeelyk French, 1993:35-36; Hume, 1980:57-58; Maehle, 1994:85-86; Newby, 1997:Hoofstuk 4 en Watson, 1998:1-11):

- ☛ St Francis van Assisi en St Anthony was van die eerste kerkleiers wat hulle positief uitgespreek het vir die waarde van diere, God se liefde vir diere, die belangrikheid van die mens–dierband en die mens se verantwoordelikheid teenoor diere.
- ☛ In 1776 het Eerwaarde Humphry Primatt 'n teologiese studie gepubliseer waarin die Christen se verantwoordelikheid teenoor diere uitgespel word.
- ☛ In 1817 lewer Schopenhauer kritiek uit op die Christendom en sê dat “the morality of Christianity has no consideration for animals – a defect that is better admitted than perpetuated” (Watson, 1998:6).

- ☛ In 1824 word die Dierbeskermingsvereniging onder leiding van 'n Anglikaanse priester gestig. 'n Voormalige Aartsbiskop van Canterbury, Robert Runcie, verwerp die instrumentalistiese en nuttigheidswaarde van diere en lewer die uitspraak dat God se skepping alleen erken kan word in die interaktiewe verhouding tussen Sy skepsels.
- ☛ Tydens die 1998 Lambeth konferensie van die Anglikaanse kerk is 4 sleutelresolusies, waarin die interaksie tussen en verantwoordelikheid van die mens teenoor die natuur en alles wat deur God geskep is, en God se verlossing deur Christus vir alles en almal uitgespel is, aanvaar.
- ☛ Resolusies deur onderskeidelik die Anglikaanse Kerk, General Assembly of the Church of Scotland, Presbeteriaanse Kerk en Metodiste Kerk wat reeds in die eerste helfte van die 20^e eeu met betrekking tot die verantwoordelikheid vir die welsyn van diere aanvaar is.

Die regte van die diere word al vir eeue bepleit en gedebatteer vanuit verskillende dissiplines. Die vraag ontstaan waarom Christene, ten spyte van beginsels van liefde en respek, nie in die verlede aktief tot die debat toegetree het nie. Jung (1993:47) meen dat vanuit 'n Christelike perspektief eerder van 'n regte verhouding met diere gepraat moet word as van diereregte, omdat die verhouding die kern van die saak is. Nietemin begin diereregte aktiviste van die 20^e eeu 'n verband trek tussen godsdiens en diereregte. Vir Linzey (1994:ix) lê die verband daarin dat: [“Theology provides a way in which animal rights theory can be released from its current philosophical straightjacket”](#). Jones (1992:220) is van mening dat die regte waaroor die mens en dier beskik grootliks verskil omdat die mens oor geestelike en morele kwaliteite beskik wat op abstrakte denke berus. Die regte waaroor diere wel beskik en wat vir die gelowige van belang is en erken behoort te word, is die volgende:

- ☛ Die reg op lewe en instandhouding daarvan wat impliseer dat die dier geregtig is op voedsel, versorging en beskerming.
- ☛ Die reg op vryheid van beweging en assosiasie. Diere kan alleen tot eer van God leef as hulle toegelaat word om vry te beweeg in hul natuurlike habitat en te assosieer met die spesie waarvan hulle op natuurlike wyse deel vorm.

Wanneer hierdie regte ontken word, word diere onreg aangedoen en word daar teen God gesondig. Jones (1992:220-221) gee die volgende voorbeelde van hoe hierdie regte in

prakyk misken word: “Wanneer ‘n dier dus sy voedsel ontnem word, mishandel word, na willekeur in eksperimente vir mediese doeleindes gebruik word en selfs op vele ander maniere onverantwoordelik aangewend word tot voordeel van die mens – vergelyk stier-, honde en ander gevegte, uitwissing deur onverantwoordlike jag, oorbodige uitslagting om in die voedselbehoefte van die mens te voorsien, diere wat onder dwang onder moeilike en pynlike omstandighede vir produksiedoeleindes aangehou word, die dikwels onsensitiewe wyse waarop diere doodgemaak word, onbillike en onregverdig dierbeheer en die inperkende wyse waarop eksotiese en ander diere aangehou word – word sy onveranderlike skeppingswaarde wat aan hom sekere regte verseker, hom ontnem”. Jones is van mening dat waar hierdie verhoudings tussen en dier versteur word, die teologiese etiek ‘n uitspraak moet lewer.

Die teologie kan dus riglyne vir gedrag daarstel om positiewe mens–dierinteraksie te bevorder. In ‘n ondersoek deur Herzog (1993:117-118) is bevind dat daar ‘n verband is tussen fundamentele geloofsoortuigings, ‘n verandering in lewenstyl, ‘n evangelisasie motief, ‘n sondebeseft en skuldgevoelens asook die navolging van die werk en lewe van Jesus Christus en betrokkenheid by diereregte. (Vergelyk ook Cobb, 1993:172-173 en Sutherland, 1994:171-186.)

Dit wil tog voorkom of daar in die nadering na die 21^e eeu ‘n groter bewustheid onder teoloë ten opsigte van die intrinsieke waarde van diere is. McDaniel (1993:76 & 87) verwys hierna as ‘creation-inclusive theologies’ en interpreteer dit dat die liefde van God nie onderling uitsluitend is nie en dus ook liefde vir diere en tussen mens en dier insluit. Hierdie liefde moet waargeneem kan word by die gemeenskap van gelowiges. Hy gaan verder (McDaniel, 1993:95) deur te sê dat ‘n Christelike gemeenskap onder andere gekenmerk word (of behoort te word) deur:

☛ deelname;

☛ verantwoordlikheid; en

☛ respek vir verskille.

(Vergelyk ook Linzey, 1994:3.)

In ons verhouding met diere impliseer dit:

- ☛ dat hul biologiese en sosiale behoeftes in ag geneem word en hulle dus daardeur indirek inspraak het of deelneem aan besluite wat hul lewens raak;
- ☛ dat verantwoordlikheid geneem word vir hul algemene gesondheid en welstand; en
- ☛ dat waardering bestaan vir hul unieke kwaliteite en bydrae wat hulle tot die gemeenskap lewer.

(Vergelyk ook Linzey & Cohn-Sherbok, 1998:31; Manes, 1998:31; Smith, 1998:31 en Webb, 1998:25).

Ten spyte van die verandering in denke en teologiese tradisies met betrekking tot mens–dierinteraksie, het die mens se gebruik van diere tot sy eie voordeel net meer tegnologies gevorderd, en die manipulering van etiese vrae net meer verfynd geraak. Swabe (1999:9) voorspel dat, in die oorgang na die 21^e eeu, die gebruik van diere stelselmatig sal toeneem en dat: “...it is evident that modern industrial society is highly dependent on the exploitation of animal resources; though at the same time, we also seem to be far less aware of the great extent of that dependency”. Clugston (1993:232-233) deel hierdie vrees en sê dat ons bewus moet word daarvan dat: “...our dominant values and economic system encourage the abuse of the earth, people, and animals...” Die teoloog kan 'n belangrike bydrae lewer om mense se houdings en gedrag teenoor diere positief te beïnvloed deur die boodskap van liefde vir en verantwoordelikheid teenoor alles in die Skepping uit te dra.

2.23. VEEARTSENYKUNDE

Die rol van die veearts in mens–dierinteraksie lê op verskillende vlakke. Tradisioneel word die rol van die veearts gekoppel aan dieregesondheid, voedselinspeksies, soönose kontrole, vergelykende mediese navorsing, opvoeding, dierevoeding en omgewingsbestuur (Swabe, 1999:153). Die veearts se bydrae tot die emosionele welstand of geestesgesondheid van die mens word in die afgelope dekade al meer erken (Arkow, 1992:520) maar nog steeds onderbenut: “Veterinarians are important, but underutilized, participants in community health care who may initiate positive mental health or social service interventions for dysfunctional families and disturbed individuals. Such interventions will ultimately benefit the animals' well-being, which should be the priority for veterinary practitioners”. Fogle (1999:235) wys ook op die veranderende rol van die veeartsberoep met betrekking tot mens–dierinteraksie, maar is van mening dat hierdie verandering te stadig plaasvind: “While both wild and domesticated

animals are increasingly valued for social and psychological reasons rather than solely for functional and utilitarian purposes, the veterinary profession and veterinary education respond slowly and only reactively to these changes in the roles of animals in society”.

Die rol van die veearts in publieke gesondheidsorg het veral in die 20^e eeu prominensie gekry (Swabe, 1999:142-143). Groter klem op gesonde omgewingsbestuur het noodsaaklik geword as gevolg van verstedeliking en meer intensiewe landbouproduksie. Die voorkoming en behandeling van aansteeklike siektes en die gepaardgaande wetgewing kan nie sonder die insette van veeartse plaasvind nie. Die veearts is dus indirek verantwoordelik vir die gesondheid van mense deur die voorkoming en behandeling van soönose en moet ten alle tye betrek word waar direkte kontak tussen mens en dier plaasvind. In 'n ondersoek deur Waltner-Toews (1994:219) is egter bevind dat minder as die helfte van die respondente (gekies op grond van hul betrokkenheid by mens-dierinteraksie programme) met 'n geneesheer of veearts gekonsulteer het oor die voorkoming van soönose en dat slegs 10% van die respondente oor duidelike riglyne hieroor beskik het. 'n Aanbeveling word uit laasgenoemde studie gemaak dat veeartse hul kundigheid op hierdie gebied op 'n verstaanbare wyse aan implementeerders van sulke programme moet aanbied.

Die veearts se rol in die multidisiplinêre span, veral vanweë sy kennis en insig ten opsigte van die dieregesondheid en -welsyn asook etologie, is onmisbaar. Hierdie betrokkenheid kan die volgende insluit:

- ☛ advies aan kliënte oor die terapeutiese waarde van geselskapsdiere;
- ☛ advies aan inrigtings ten opsigte van die implementering van geselskapsdierprogramme;
- ☛ hulp met betrekking tot die seleksie van geselskapsdiere;
- ☛ raad oor gesondheidsaspekte;
- ☛ finansiële ondersteuning;
- ☛ raad ten opsigte van dieregedrag;
- ☛ hantering van negatiewe aspekte van dieregedrag, byvoorbeeld geraas en besoedeling;
- ☛ sosialisering van diere;

- opleiding van diere; en

- voorkoming van beserings.

(Vergelyk Odendaal, 1988:1&123-124 en Edney, 1995:706.)

Hume (1980:34) is van mening dat die belangrikste bydrae ten opsigte van die mens–dierband, en wat aan elk van bogenoemde aspekte gekoppel kan word, te danke is aan die wetenskaplike ontwikkeling op die gebied van etologie. Hy beskou Konrad Lorenz as een van die grondleggers van hierdie ontwikkeling. Dit is veral hierdie spesialiteitsrigting van die veeartsenykunde wat 'n omwenteling in die etiek van mens–dierinteraksie teweeg gebring het. Kennis van dieregedrag, -vermoëns, denke en ervaringswêreld het bygedra tot 'n herwaardering van die intrinsieke waarde wat aan diere geheg word. Hierdie veranderings het nie alleen implikasies vir mens–dierinteraksieprogramme nie, maar ook dierewelsyn, die regte van diere en teologiese uitgangspunte met betrekking tot diere. (Vergelyk ook Fogle, 1999:236.)

Die opvoedkundige rol van die veearts ten opsigte van die implementering van geselskapsdierprogramme in skole en inrigtings behels die volgende:

- opvoeding ten opsigte van moontlike siektes wat deur die diere oorgedra kan word;

- voorkoming van beserings;

- die korrekte hantering van die diere; en

- die algemene versorging van die diere

(Odendaal, 1988:126).

Die opvoedingsrol strek ook verder in die sin dat 'nuwe' gesondheidsprobleme vanweë die sterker band tussen mens en dier na vore tree. Die mens is volgens Swabe (1999:190) die oorsaak van hierdie probleme omdat obesiteit, diabetes, gedragsprobleme, vergiftiging en selfs kankerverwante siektes by diere 'n direkte gevolg is van verkeerde eetgewoontes, omgewingsverarming, besoedeling en gebrek aan oefening.

Die veearts vervul in 'n groot mate 'n rol in die hantering van menslike emosies wat verband hou met die kwaliteit van die mens–dierverhouding en die afsterwe van 'n geselskapsdier,

maar is nie vir hierdie taak toegerus nie. Goeie veterinêre versorging en veterinêre geriatrie kan bydra tot die lewensverlenging en lewenskwaliteit van geselskapsdiere wat 'n langer verhouding tussen die mens en sy geselskapsdier impliseer (Odendaal, 1988:127-128). Odendaal (1988:157-158) is van mening dat die veearts wat die kliënt se emosionele betrokkenheid by sy dier verstaan, 'n bydrae lewer tot sowel die dier se fisiese welsyn as die kliënt se geestesgesondheid en dat die veearts dus daarop bedag moet wees om nie, weens 'n gebrek aan begrip vir menslike behoeftes, verdere spanning by kliënte mee te bring nie. Hiermee word die belang van die kliënt teenoor die pasiënt geensins bevoordeel nie. Die fokus op die menslike behoeftes bring net 'n meer gebalanseerde benadering tot die mens-dierverhouding na vore. By implikasie word dit beklemtoon dat indien veterinêre opleiding markgerig wil bly, die studie van mens–dierverhoudings deel moet uitmaak van die veterinêre kurrikulum (Odendaal, 1988:231). Fogle (1999:237) stem hiermee saam: "To me, teaching or practising veterinary medicine, without a basic understanding of animal behavior and of the relationships that people develop with pets is as foolish as teaching or practising human medicine without training in human psychology or psychopathology". Hy is egter van mening dat slegs by die mees progressiewe skole vir die opleiding van veeartsenykundiges hierdie aspek tans in die kurrikulum opgeneem is, en dat konsensus hieroor nog nie bestaan nie.

Dit is die mening van Odendaal (1995:93), in 'n ondersoek na die veearts in praktyk vanuit 'n sisteembenadering, dat die mate waarin die veearts insig openbaar in mens–dierinteraksies ook sy/haar sukses ten opsigte van konsultasies sal bepaal, wat op sy beurt die totale praktyksisteem positief sal beïnvloed. Hy beklemtoon daarom die noodsaaklikheid van 'n meer mensgeoriënteerde benadering tot veterinêre opleiding wat samewerking tussen dissiplines vereis. (Vergelyk Fogle, 1999:237-238 en Odendaal, 1995:189-190.)

Met betrekking tot die rol wat die veearts kan speel in die hantering en voorkoming van gesinsgeweld en dieremishandeling (kyk Hoofstuk 3: 3.2) wys Arkow (1994:1006) daarop dat: "...the long tradition of veterinary medicine in protecting human health, the position of veterinary medicine within the matrix of community health care, and the complex relationship between cruelty to animals and other forms of violence against the vulnerable, compel the veterinary profession to take a leadership role in preventing abusive interrelations. The danger is to do nothing in the face of emerging empirical support that cruelty to animals and children are insidious, often intertwined manifestations of family violence". Dit is allermins die veearts se primêre taak om om te sien na die welstand van die mens, net soos dit nie die maatskaplike werker se primêre taak is om om te sien na die welstand van diere nie. Positiewe mens–dierinteraksie is egter die groot gemene deler in die stryd om geweld as

samelewingsprobleem aan te spreek. Albei dissiplines se kennis en vaardighede is nodig in sowel die identifisering en hantering as die voorkoming daarvan.

Die huidige tendens dat meer vroue tot die veeartsberoep toetree, kan 'n positiewe effek op mens-dierinteraksie as studieveld hê. Lawrence (1997:166-167) voorspel dat as die stereotipering dat vroue meer simpatie en versorging teenoor en 'n sterker kontak met die natuur het, korrek is, dit 'n belangrike verskuiwing in die waardesisteem van die professie in die volgende millenium sal meebring. Sy stel dit egter dat in ag geneem moet word dat daar in die moderne samelewing ook 'n verskuiwing in die waardestelsel van mans besig is om plaas te vind en dat mens versigtig moet wees om 'n feministiese konnotasie daaraan te gee. Die rol en verantwoordelikheid van die veeartsberoep as tussenganger in die proses van verandering word beklemtoon deur Lawrence (1997:168): "All veterinarians, as mediators between humankind and nature, have profound responsibilities and unique opportunities to make a difference on behalf of both animals and people in the coming century". Die rol van die vroulike veearts word wel deur haar uitgelig: "The same intelligence, steadfast purpose, and dedication that once allowed courageous women to pioneer in gaining admission to a masculine profession should now be used to make a difference for animals and people as we stand on the threshold of the twenty-first century". Fogle (1999:238) stel ook hierdie toekomsvisie: "This is the future. Both from outside and from within, the veterinary profession will be influenced by the ethical standards and moral considerations of women". Hierdie verskuiwing in waardes sal hopelik 'n positiewe stimulus wees vir die betrokkenheid van die veearts by etiese kwessies rondom die gebruik van diere in laboratoriums en om alternatiewe vir opleiding en navorsing daar te stel.

Die vraag na en mark vir veral kleindier-veeartsenydienste het internasionaal so toegeneem dat die mate van spesialisasie reeds vergelyk kan word met die van gesondheidsorg aan mense (Swabe, 1999:182). Die rol van die veearts het vandag uitgebrei tot 'n totale gesondheidsorgpakket aan diere, hul eienaars en die gemeenskap. Diervoeding, dieregedrag, tandheelkunde, dermatologie, onkologie, homeopatie, behuising en omgewing, dierewelsyn, populasiebeheer, teelprogramme en selfs die estetiese ingryping ten opsigte van voorkoms en chirurgiese ingryping in die beheer van gedrag ('debarking' en 'declawing') kan tot die tradisionele rol gevoeg word.

2.24. VERPLEEGKUNDE

'n Uitgebreide omskrywing van die praktyk en proses van verpleegkunde word deur Miller en Keane (1978:712) gegee waarvan slegs enkele hoofpunte vervolgens aangehaal word: "... the observation, care, and counsel of the ill, injured, or infirm,... the maintenance of health or prevention of illness of others, ... the administration of medications and treatments as prescribed by a licensed physician or dentist...". Lapp (1991:73) fokus meer op die rol van die verpleegkundige om mee te help in die bereiking van maksimum gesondheidspotensiaal, waarvan mens-dier interaksie 'n komponent is: "The nursing profession, true to its commitment to client advocacy, is greatly concerned with discovering ways to assist people in reaching their health potential. One resource we do have, according to a growing body of evidence, is the company of animals for both preventive and therapeutic aspects of human health".

Lapp (*op cit*) haal 'n baie interessante stelling van Florence Nightingale aan wat sy reeds in 1859 gemaak het ten opsigte van die waarde van 'n geselskapsdier vir 'n pasiënt: "...an excellent companion...sometimes the only pleasure...and if (the patient) can feed the animal himself, he ought always to be encouraged to do so". 'n Mens kan tereg vra of verpleegkunde dalk die pioniers op die gebied van die benutting van geselskapsdiere vir terapeutiese doeleindes was?

Die bekendste benutting van geselskapsdiere in hierdie studieveld het betrekking op verpleeginrigtings en meer spesifiek in inrigtingsversorging vir bejaardes en terminale pasiënte. Bredenberg (1993:7) beskryf hoe 'n geselskapsdierprogram in 'n verpleeginrigting in Minnesota, VSA geïmplementeer is. Daar is met 'n verskeidenheid geselskapsdiere onder andere visse, 'n kat, honde en voëls geëksperimenteer. Die waarneming is gemaak dat die visse 'n kalmerende effek op die verswakte bejaardes gehad het en dat die voëls 'n positiewe uitwerking op veral die blinde pasiënte gehad het en 'n aantrekkingskrag vir kinders en ander besoekers was. Na die dood van een van die honde, wat 'n positiewe band met die meeste van die inwoners gehad het, is die hulp van 'n maatskaplike werker ingeroep om oor dood en die rouproses te praat. Die belangrikheid van die regte passing van 'n geselskapsdier met 'n spesifieke sisteem is ook in hierdie gevallestudie uitgewys deurdat die kat verwyder moes word nadat van die personeel allergiese reaksies vir kothare getoon het en een van die honde ('n Kollie-tipe) verwyder moes word as gevolg van oorbeskermende gedrag wat moontlike aggressiewe gedrag tot gevolg kon hê.

'n Kwantitatiewe ondersoek is met behulp van 'n gedragsankerskaal gedoen om die effek van 'n geselskapsdierprogram in 'n verpleeginrigting vir bejaardes te toets. Resultate het getoon dat daar 'n toename in sosiale gedrag was tydens die implementering van die ondersoek, maar dat die gedrag weer na vier weke begin afneem het (Perelle & Granville, 1993:8). Die resultate van 'n ondersoek deur Fick (1994:14) sluit hierby aan. Sy het bevind dat daar 'n beduidende toename in verbale interaksie tussen die inwoners in die teenwoordigheid van 'n hond was, en is van mening dat die toename in sosiale interaksie die organisasieklimaat as sodanig positief kan beïnvloed. Becker (1999:44) verwys na 'n studie waarin daar 'n afname van 92 persent in die gebruik van antipsigotiese middels was nadat 'n mens-dierinteraksieprogram geïmplementeer is. Die afname in die vraag na medikasie bring as sodanig 'n verligting in die werklading van die verpleegpersoneel mee.

In 'n verkennende ondersoek na die veranderinge in houding, gedrag en interaksie van terminale pasiënte en hul versorgers met die bekendstelling van 'n klein hondjie in die inrigting, het Chinner & Dalziel (1993:7) bevind dat die hondjie wel personeel-pasiëntinteraksie gefasiliteer het, pasiënt-besoekerverhoudings gemakliker gemaak het en sowel personeel as pasiëntmoraal verhoog het. Hierdie resultate vergelyk met dié van Lapp (1991:77-78) wat in haar ondersoek bevind het dat die teenwoordigheid van geselskapsdiere intergenerasie kommunikasie tussen verpleegkundestudente en bejaardes bevorder het: "They have served both students and residents alike as a stabilizing feature of the living environment, allowing both groups to overcome such barriers as age, social class, ethnicity, and vulnerability". Lapp (1991:78) is van mening dat hierdie 'n unieke uitdaging bied aan die verpleegkunde profesie wat voortdurend op soek is na nuwe maniere om kommunikasie met hul mees uitdagende, uiteenlopende en kwesbare pasiënte te bevorder en in stand te hou.

Samewerking tussen die veearts en die verpleegkundige is veral van belang in die voorkoming en behandeling van oordraagbare siektes. Onkunde oor siektes wat deur geselskapsdiere oorgedra kan word, is dikwels die rede waarom gesondheidspersoneel weerstand bied teen die implementering van geselskapsdierprogramme. Veral by pasiënte wie se immuuniteitsstelsel baie kwesbaar is, moet alle moontlike voorsorgmaatreëls getref word om risiko's uit te skakel. Lander & Reid (1994:20) is van mening dat die verpleegkundige in die ideale posisie is om hier 'n rol te vervul, veral ten opsigte van die HIV pasiënt: "Many misconceptions exist about the risks pets pose for the immunocompromised person. Home healthcare nurses, with their focus on health promotion, are in a primary position to disseminate accurate information to patients at risk".

Die volle potensiaal van mens–dierinteraksie in die verpleegkunde professionele wêreld word volgens Lapp (1991:79) nog onderbenut: “...relatively few nurses appreciate the full range of application that is possible with our clients, whether institutionalized or community-based, cutting across barriers of language, age, social class, and sensory skill”, terwyl daar verrykende moontlikhede vir navorsing en praktyk bestaan: “Nursing has direct and uniquely personal access to people in their homes, schools, and health care facilities”. Die belangrikste rol wat die verpleegkunde beroep kan speel is in die implementering van mens–dierinteraksieprogramme in inrigtingsverband.

2.25. ANDER DISSCIPLINES

In hierdie hoofstuk is gepoog om vanuit die literatuurnavorsing, 'n oorsig te gee van al die dissiplines wat te make het met mens–dierinteraksie. Uit die literatuurondersoek het dit egter gou geblyk dat die omvang van hierdie groep heelwat groter is as wat hier geïdentifiseer en bespreek is. Ander dissiplines wat ook vermelding verdien, maar nie volledig bespreek word nie, is die volgende:

2.25.1. LANDBOU

Alhoewel die landbou se fokus nie geselskapsdiere is nie, is van die vroegste vorme van mens–dierinteraksie sedert die middeleeue toe te skryf aan die ontstaan en ontwikkeling van landbouproduksie. Diere, nie net beeste, bokke, kamele en muile nie, maar ook perde en honde is gebruik as pak- en trekdiere. Die mens het ook afhanklik begin raak van die byprodukte van diere soos byvoorbeeld wol, melk, huide en mis (Swabe, 1999:Hoofstuk 3). Hierdie interafhanklikheid tussen die mens en die dier het meegebring dat diere se welsyn al meer prioriteit begin kry het. Alhoewel die interaksie hoofsaaklik te wyte was aan ekonomiese voordele aan die kant van die mens, en versorgingsbehoefte aan die kant van die dier, het daar waarskynlik ook 'n mate van emosionele band in die proses ontstaan. Plaasdiere word ook soms as geselskapsdiere aangehou. 'n Hanslam, -bok of selfs 'n vark of hoender as geselskapsdier is nie 'n vreemde verskynsel nie en kan dieselfde wedersydse waarde vir beide partye inhou as wat die geval is met 'normale' geselskapsdiere.

2.25.2. NATUURLEWEBESTUUR

Natuurlewebestuur se verantwoordelikheid is hoofsaaklik gerig op die fauna en flora van die omgewing en die invloed van die mens daarop. Die effek wat die toename in geselskapsdiereienaarskap en verstedeliking op die natuur het moet ook in ag geneem word. Alhoewel Natrass (1992:86) van mening is dat honde en katte se jaginstink nie 'n beduidende bedreiging vir die wildlewe soos voëls, reptiele en insekte inhou nie, moet die teenwoordigheid van geselskapsdiere in byvoorbeeld groen areas met verantwoordelikheid bestuur word. Die aanhou van wilde- en eksotiese diere as geselskapsdiere neem in gewildheid toe, maar pogings om hulle te domestiseer was tot dusver onsuksesvol (Swabe, 1999:35). Hierdie verhouding behoort nie aangemoedig te word nie, omdat dit weinig indien enige voordeel vir die dier inhou. Die verhouding tussen die mens, dier en omgewing is nie staties nie. 'n Holistiese benadering tot natuurlewebestuur moet gehandhaaf word in 'n poging om deur middel van volhoubare ontwikkeling, homeostase te handhaaf.

2.25.3. DIERKUNDE

Dierkunde of soölogie verwys na die wetenskaplike beskrywing en analise van diere (Ritvo, 1994:114). Dierkunde stel ons in staat om byvoorbeeld kennis te neem van die eetgewoontes en metabolisme van diere, lewensverwagting, ouderdom van seksuele volwassenheid, tekens van pyn en siekte, gedragpatrone ensomeer (Anderson, 1995:5). In 1996 is 'n multidisiplinêre navorsingsprojek deur die Departement Soölogie van die Universiteit van Tel Aviv geloods om die verhouding tussen mense en diere te bevorder. Die fokusareas van die projek was: probleme met betrekking tot die oorpopulasie van diere, dierewelsyn, houdings van mense teenoor diere, die rol wat diere speel in menslike gesondheid en die terapeutiese gebruik van diere (Terkel, 1996:1). Ritvo (1994:114) kritiseer hierdie dissipline as dat hulle nie bygedra het tot positiewe mens–dierinteraksie nie, maar juis in hul klassifikasiesisteme van diere, die grense tussen spesies sterker omlin het. In die proses het hulle hul skuldig gemaak aan sydigheid en om die waarde van diere ondergeskik aan die mens te stel. In hul poging om akkurate en 'objektiewe' inligting oor diere weer te gee, het die waarde van die mens–dierband agterweë gebly. 'n Verdere kritiese vraag sluit aan by wat onder punte 2.5 (Filosofie) en 2.15 (Opvoedkunde) bespreek is ten opsigte van die etiek van die gebruik van diere vir eksperimentele navorsing. Einstein (1995:59) beklemtoon die belangrikheid daarvan deurdat hy van mening is dat die etiek van die

gebruik van diere reeds op skool deel van die kurrikulum behoort te wees, en Hepner (1994: Hoofstuk 4) bepleit die leerder se reg op 'n keuse om hieraan deel te neem al dan nie.

2.25.4. REKREASIEKUNDE

Die term rekreasie is afgelei van die Latynse woord 'recreate' wat beteken om te herskep, te vernuwe of te verryk. Die HAT (Odendal *et al.*, 1988:893) verklaar rekreasie met: "ontspanning, vermaak, herskep". Rekreasie word ook as sinoniem vir vryetydsbesteding gebruik. Ontspanning is 'n belangrike komponent van die lewenskwaliteit van die mens en vir die behoud van geestesgesondheid. Om van betekenis te kan wees moet rekreasie vir die mens 'n spesifieke doel voor oë hê of 'n spesifieke behoefte bevredig, byvoorbeeld ontlading van spanning, uitlaatklep vir frustrasie, afleiding van probleme, stimulering van denke of sosiale interaksie. Omdat rekreasie meestal 'n vrywillige aksie is, kan dit alleen in stand gehou word as dit vir die mens fisies-, emosioneel- of psigies stimulerend is. Die interdisiplinêre samewerking tussen die rekreasiekundige en arbeidsterapeut word saamgevat in die term 'terapeutiese rekreasie'. Volgens Prinsloo (1998:3) is die taak van die rekreasiterapeut: "To find and capitalise on those activities and sports in which handicaps are minimised, and which offer the opportunity for a more meaningful, healthy life. The focus must be on the ability and not the disability". In 'n studie gedoen deur Odendaal (1988:149) is die volgende respons verkry op die vraag watter bydrae geselskapsdiere ten opsigte van ontspanning speel:

- 👤 om mee te speel - 87%
- 👤 vryetydsbesteding - 67%
- 👤 vir blote vermaak - 44%
- 👤 vir oefening - 31%

Dit is egter nie seker wat alles hier onder vryetydsbesteding gekategoriseer is nie en volgens die breë omskrywing van vryetydsbesteding of rekreasie kan spel, vermaak en oefening daarby ingesluit word. Geselskapsdierskoue en honde- en perdesport kan dus ook ingesluit word.

2.26. SAMEVATTING

Vanuit die literatuurnavorsing is 23 dissiplines geïdentifiseer wat primêr by die studieveld mens–dierinteraksie betrokke is. Die moontlikheid bestaan dat nog meer dissiplines wat erkenning verdien, uitgelaat is. Elke dissipline maak deel uit van die legkaart waaruit die studieveld opgebou is. Die inhoud van hierdie hoofstuk bied, ten spyte van bogenoemde tekortkominge, reeds voldoende inhoud om die multidisiplinêre aard van die studieveld aan te toon.

Die bydrae van antropologie en argeologie tot die ontwikkeling van die studieveld is daarin geleë dat die antropoloog kennis en insig bied oor die ontstaan en ontwikkeling van die mens–dierband binne kultuurverband. Die mens–dierband deurloop, net soos ander verskynsels, 'n proses van evolusie. Veranderings en verskille in persepsies en houdings oor geselskapsdiere vind dus nie alleen interkultureel plaas nie, maar ook intrakultureel. Om die waarde wat verskillende kulture aan mens–dierinteraksie heg te begryp, is essensiël vir die suksesvolle implementering van geselskapsdierprogramme.

Vir die arbeidsterapeut is die ontwikkeling en instandhouding van fisiese en verstandelike vermoëns ter selfonderhouding 'n belangrike oogmerk. Positiewe mens–dierinteraksie stimuleer onder andere motoriese vaardigheid, sensoriese integrasie en kognitiewe oriëntering. Terapeutiese perdry en 'Dolphin Human Therapy' het verder 'n positiewe effek op konsentrasievermoë, balans, postuur en mobiliteit, tasstimulasie, simmetriese-, assimetriese- en driedimensionele bewegings. Die gebruik van dienshonde om fisiese bystand aan persone met gestremdhede te verleen, bied geleentheid tot onafhanklikheid, veiligheid en sosiale interaksie.

Die mens van die 21^e eeu, is meer as sy voorgangers bewus van sy omgewing. Die veranderende makrosisteem, bring veranderings in sowel lewenstyl as lewensomgewing mee. Verstedeliking, verandering in familiestrukture, tipe behuising, misdaad en verandering in sosiale interaksiepatrone is maar enkele voorbeelde van faktore wat lewenstyl en lewensomgewing beïnvloed. Al hierdie faktore beïnvloed op hul beurt die behoeftes van mense en diere. Die argitek, landskapsargitek en interieurontwerper dra as 'n span by om deur middel van effektiewe ontwerpbeginsels hierdie behoeftes aan te spreek.

Deur middel van bemarkingsnavorsing kan die profiel van 'n geselskapsdiereienaar saamgestel word. Hierdie verbruikersprofile stel die ondernemings wat geselskapsdierprodukte vervaardig of ander dienste soos mediese sorg aan

geselskapsdierenaars lewer, in staat om hul bemakingstrategieë op te stel. Meer as die helfte van stedelike huishoudings het geselskapsdiere en beskou hierdie diere as volledig deel van die gesinsisteem. Hierdie syfer is beduidend vir die markpotensiaal van diereprodukte. Die reklamewese speel 'n belangrike rol in die beïnvloeding van persepsies en houdings ten opsigte van mens–dierinteraksie. Die gebruik van geselskapsdiere in advertensies om daardeur aandag te trek en emosie op te wek, kan sowel 'n positiewe as negatiewe effek op geselskapsdierenaarskap hê. Die bemarker speel dus 'n belangrike rol in die bevordering van positiewe mens–dierinteraksie.

Die waarde van diere, die veranderende rol van geselskapsdiere in die moderne samelewing, diereregte, die mens–dierband, wetenskaplikheid van die studieveld asook dieregedrag, -emosie en -denke word vanuit verskillende filosofiese uitgangspunte beredeneer. Denkrigtings oor mens–dierinteraksie word beïnvloed deur onder andere die ekonomiese-, simboliese-, emosionele-, kulturele-, geestelike-, ekologiese- of terapeutiese waarde wat daaraan geheg word. Om oor die waarde van diere en die mens–dierband te debatteer, bevorder die ontwikkeling van mens–dierinteraksie as studieveld. Die filosoof bied nie antwoorde op hierdie argumente nie, maar stimuleer die denke van die mens sodat hy sy eie fundamentele uitgangspunte daarvoor kan vorm.

Die fisiologiese basis vir positiewe mens–dierinteraksie is van die mees belangrike navorsing in hierdie studieveld. Die positiewe effek wat interaksie op onder andere bloeddruk, kardiovaskulêre gesondheid, cholesterolvlakke, energievlakke, depressie, gemoedstoestand en ervaring van pyn het, het belangrike implikasies vir die fisiese- en psigiese gesondheid van sowel die mens as die dier. Die klemverskuiwing vanaf die behandeling van siekte na die bevordering van gesondheid, wat tans die visie van gesondheidsorgprofessies regoor die wêreld is, herdefiniëer en beklemtoon die rol wat geselskapsdiere kan speel in die bevordering van lewenskwaliteit en 'n gesonde lewenstyl.

Die fisioterapeutiese waarde van geselskapsdiere is daarin geleë dat interaksie met die diere spierfunksies kan herstel of verbeter, spastisiteit verminder, balans en postuur verbeter en fisiese oefening stimuleer. Die sekondêre voordele wat hieruit spruit is onder andere verhoogde selfvertroue, ervaring van beweging en om in beheer daarvan te wees, genot en sosiale interaksie.

Deur die publiek in te lig oor die behoeftes en vermoëns van geselskapsdiere, nuuswaardige gebeure rakende mens–dierinteraksie, en die publikasie van navorsingsresultate in populêre tydskrifte, nuusblaaie en televisieprogramme, word 'n belangrike bydrae tot die bevordering

van die studieveld gelewer. Die media is 'n belangrike meningsvormer, en die joernalis kan hierdie invloed gebruik om houdings en persepsies ten opsigte van die mens–dierband positief te beïnvloed.

Effektiewe kommunikasie speel 'n belangrike rol ten opsigte van die gesonde funksionering van die mens. Positiewe interaksie met geselskapsdiere is nie afhanklik van verbale kommunikasie nie en bied aan die persoon met 'n ernstige spraakgebrek die geleentheid tot kontak, sonder die verleentheid of frustrasie wat normaalweg met so 'n gebrek gepaard gaan. Hierbenewens kan geselskapsdiere ook as fasiliteerders in die terapeutiese verhouding met die kommunikasiepatoloog optree en as seinhonde 'n belangrike funksie vervul om die gehoorgestremde persoon in kontak met sy leefwêreld te bring.

Negatiewe interaksie tussen mens en dier word gereflekteer in die omvang van dieremishandeling en –verwaarlosing. Binne die Suid-Afrikaanse regstelsel is hierdie verskynsels kriminele oortredings, alhoewel daar nie streng daarteenoor opgetree word nie. Die hoë korrelasie wat bestaan tussen gesinsgeweld en geweld teenoor diere, en die omvang daarvan in Suid-Afrika, plaas die kriminoloog op die voorgrond van hierdie samelewingstendens. In die benutting van geselskapsdiereprogramme in die rehabilitasieproses van gevangenes word die kriminoloog ook betrek.

Deur middel van kuns word die band wat daar tussen mense en diere bestaan, op verskillende maniere uitgebeeld. Musiek, skryfkuns, dans, skilderkuns en beeldhouwerk is maar enkele voorbeelde van kunsvorme waarin mens–dierinteraksie oor eeue heen gereflekteer word. Uit kunswerke kan ons meer te wete kom van die historiese ontwikkeling van die mens–dierband en die simboliese waarde wat verskillende kulture aan diere heg. Kuns bied ook die geleentheid om positiewe houdings ten opsigte van geselskapsdiere te vorm deurdat behoeftes van diere, dieregedrag en die verhouding tussen mens en dier deur onder andere stories, films, gedigte, beelde ensomeer uitgebeeld word.

Die rol wat geselskapsdiere speel in die bevordering van lewenskwaliteit van persone met spesifieke behoeftes, word bevestig deur die terapeutiese- en ontwikkelingswaarde van mens–dierinteraksie in die onderskeie diensterreine van maatskaplike werk. Voorbeelde van die gebruik van geselskapsdiere in die diensterreine van gesinsorg, bejaardesorg, kindersorg, korrektiewe dienste, gestremdesorg, maatskaplike gesondheidsorg, geestesgesondheidsorg, substansafhanklikheid, en armoede word in Hoofstuk 3 toegelig.

Houdings teenoor geselskapsdiere word op 'n vroeë ouderdom gevestig. Die opvoedkundige het vir ten minste twaalf jaar, formeel toegang tot die onderrig en ontwikkeling van die kind. Deurdat die opvoedkundige kennis dra van die kognitiewe, affektiewe en sosiale ontwikkelingsfases van die kind, kan hy/sy nie alleen die geleentheid skep om die regte houding teenoor geselskapsdiere te kweek nie, maar ook om geselskapsdiere as hulpmiddel in die leerproses te benut.

Die rol wat geselskapsdiere kan speel in die behandeling van depressie, angs- en gemoedsversteurings en versteurings van denke en gedrag, is vir die psigiater van belang. Geselskapsdiere word veral in inrigtingsverband vir terapeutiese doeleindes benut. Die waarde van positiewe mens–dierinteraksie in die bevordering van die algemene geestesgesondheid van die mens word ook erken.

Publieke gesondheidsorg fokus veral op primêre gesondheid en 'n gesonde lewenstyl en lewensomgewing. Die toename in geselskapsdiereienaarskap verhoog die risiko's van oordraagbare siektes. Ontwikkelings op die gebied van gesondheidsorg, en veranderings in mense se houdings ten opsigte van verantwoordelike geselskapsdiereienaarskap en algemene higiëne dra wel by tot die beheer van die probleem. Ontwikkelende gemeenskappe bly egter steeds 'n belangrike teikengroep vir intervensie deur publieke gesondheidswerkers.

Die regte van diere en diere-eienaars en die implikasies daarvan op mens–dierinteraksie, is vir die regsberoep van belang. Die feit dat geselskapsdiere steeds as eiendom binne die regstelsel beskou word, kompliseer die interpretasie en omvang van wat hierdie regte alles omsluit. Regte van diere kan nie regverdigheid, geregtigheid en verantwoordelikheid sondermeer uitsluit nie. Toetrede deur die regsberoep in die daarstelling van regulasies, beleid, riglyne en uitsprake is essensiël in die bevordering van positiewe mens–dierinteraksie.

Die mens se denke, gevoelens en gedrag sal sy interaksie met diere bepaal. Die sielkundige beskik oor die kennis om die reaksie van die mens tydens interaksie met 'n dier te assesseer. Hierdie inligting kan benut word om te besluit of geselskapsdiere as terapeutiese intervensie gebruik kan word. Die sielkundige beskik voorts oor die teoretiese vertrekpunte om etiese kwessies rakende die mens–dierband te beredeneer, en om perspektiewe te bied oor die veranderende rol van die mens in sy omgewing.

Die sosioloog is geïnteresseerd in die mens as sosiale wese en dus sy interaksie met alle ander lewende sisteme. Wat die mens doen, asook hoe, wanneer en waarom hy dit doen bied ook perspektiewe op mens–dierinteraksie. Die veranderende rol van geselskapsdiere in die samelewing, vanaf 'n nuttigheidsrol tot dié van 'n gesinslid, is 'n besondere fokus van die sosioloog. Veranderings in denkpatrone en waarde-oordele het spesifieke groeperinge rondom etiese en morele vrae met betrekking tot mens–dierinteraksie gevorm. Dit is by uitstek die sosioloog wat hierdie veranderings in menslike sienswyses en houdings en gepaardgaande optredes bestudeer en omskryf.

Beplanning rondom die fisiese ontwerp en ontwikkeling van die omgewing, en die effek wat dit kan hê op die lewenstyl, lewensomgewing en lewenskwaliteit van die mens is die taak van die stads-en streeksbeplanner. Verstedeliking het 'n verskuiwing in die sistemiese en simbiotiese verhouding tussen mense en diere teweeggebring. Omdat die mens al hoe meer van die natuur vervreem word, word die waarde van mens–dierinteraksie groter. Meer as die helfte van huishoudings in stedelike gebiede het een of meer geselskapsdiere, en is verantwoordelike en doelbewuste bestuur van programme om positiewe interaksie te bevorder, voor die hand liggend.

Die 20^e eeu het 'n groter bewustheid onder teoloë ten opsigte van die intrinsieke waarde van diere as volledig deel van God se skepping gebring. Hierdie skeppingsinklusiewe teologie stel dit dat die liefde van God nie onderling uitsluitend is nie, maar dat dit ook die liefde vir diere en die liefde wat daar tussen mense en diere bestaan, insluit. Ten spyte van die diversiteit wat daar tussen groepe van verskillende geloofsoortuigings ten opsigte van hul houdings teenoor diere bestaan, blyk dit tog dat daar 'n basiese ooreenkoms is in hul waardering vir die unieke kwaliteite van diere, en die bydrae wat hulle tot die gemeenskap lewer.

Die veearts se rol in die bevordering van positiewe mens–dierinteraksie is onmisbaar. Tradisioneel was die veearts se rol gekoppel aan onder andere dieregesondheid, voedselinspeksies, soönose kontrole, vergelykende mediese navorsing, dierevoeding en omgewingsbestuur. Ontwikkelings op die gebied van dieregedrag, -vermoëns, -denke en -ervaring het egter 'n omwenteling in die etiek van mens–dierinteraksie teweeggebring. Hierdie ontwikkelings het 'n herwaardering van die intrinsieke waarde wat aan diere geheg word, meegebring, wat nie alleen implikasies inhou vir die implementering van mens–dierinteraksieprogramme nie, maar ook dierewelsyn en die regte van diere.

Die rol van die verpleegkundige is om die pasiënt te help om sy maksimum gesondheidspotensiaal te bereik. Die gesondheidsvoordele van positiewe mens-dierinteraksie, dien as hulpmiddel om hierdie doel te bereik. Van die bekendste toepassing van mens-dierinteraksieprogramme, is in inrigtingsversorging aan bejaarde persone en persone met fisiese- en psigiese gestremdhede. Die rol van geselskapsdiere as sosiale katalisators, kognitiewe stimulasie, realiteitsobjek, stimulasie van fisiese aktiwiteit, verligting van eensaamheid en verbreking van isolasie, is maar enkele van die voordele wat in hierdie toepassingsgebied uitgelig is. Die geneeskundige waarde van positiewe interaksie op onder andere bloeddruk, angs en spanning, medikasie inname, neuro-oordragstowwe en kardiovaskulêre gesondheid is ook vir die verpleegkundige, as deel van die gesondheidsplan, van waarde.

Ander dissiplines wat geïdentifiseer is vanweë hul bydrae tot die ontwikkeling van die studieveld, maar vanweë die beperkte omvang van die studie nie bespreek is nie, is landbou, natuurlewebestuur, dierkunde en rekreasiekunde.

In die volgende hoofstuk word die betrokkenheid van maatskaplike werk as dissipline verder toegelig. Maatskaplike werk speel nie die leidende rol in hierdie studieveld nie, maar is vanweë die omvang van diensterreine waarby dit betrokke is in die gunstige posisie om met al die dissiplines te kan saamwerk. Die maatskaplike werker kan dus as fasiliteerder tussen dissiplines toetree en op dié wyse die ontwikkeling van mens-dierinteraksie as selfstandige studieveld bevorder.

HOOFSTUK 3

DIENSTERREINE IN MAATSKAPLIKE WERK BETROKKE BY MENS-DIERINTERAKSIE

3.1. INLEIDING

Maatskaplike werk as dissipline word in hierdie hoofstuk uitgelig, nie alleen vanweë sy rol in die ontstaan en ontwikkeling van mens-dierinteraksie as studieveld nie, maar veral ook die multidisiplinêre aard daarvan. Maatskaplike werk word omskryf as: "...an art, a science, a profession that helps people to solve personal, group (especially family), and community problems and to attain satisfying personal, group, and community relationships through social work practice...Certainly the main focus of the social worker is upon helping people to improve their social functioning, their ability to interact and relate to others" (Thackeray, Farley & Skidmore, 1994:8). Menslike problematiek kan egter nie in isolasie beskou word nie: "Human problems are not arranged or divided neatly along lines coinciding with the divisions between the social disciplines" (Sherif, 1979:197), en daarom leen maatskaplike werk hom dus veral tot multidisiplinêre samewerking: "No other profession relies so much on the integration of the social, behavioral, and biological sciences. Social work builds its practice on the complexities of interdisciplinary study" (Hoffman & Sallee, 1994:329).

Die maatskaplike rol van geselskapsdiere spruit voort uit die simbiotiese verhouding tussen mens en dier. In die moderne samelewing is hierdie verhouding dalk so vanselfsprekend en onopvallend dat dit nie altyd besef word watter belangrike onderdeel dit van die mens se sosiale sisteem uitmaak nie (Odendaal, 1988:79). Mithen (1999:195) sluit hierby aan as hy sê dat: "...our day to day lives involve such a variety of interactions with animals that we hardly spare this remarkable phenomenon a second thought". Die mens-dierband bestaan uit vele fasette. Die terapeutiese waarde van geselskapsdiere is hoofsaaklik geleë in die eienskappe waardeur hierdie band gekenmerk word. Die belangrikste hiervan is: "... the bond of understanding, unconditional regard, love and acceptance, and genuineness, openness and honesty" (Stewart, 1996:7). Hierdie eienskappe stem opvallend ooreen met dié van die terapeutiese verhouding wat as vertrekpunt in die hulpverleningsproses beskou word. Die feit dat geselskapsdiere nie op menslike vlak inkongruent is nie, geen bedreiging inhou met fisiese aanraking nie, hul volle aandag aan jou gee (aktief luister), vertroulikheid handhaaf en altyd beskikbaar is (Stewart, 1996:8-11), kan hulle selfs 'n voorsprong gee as terapeute. Ander ooreenstemmende eienskappe tussen die maatskaplike werker en

geselskapsdiere is dat beide kommunikasie stimuleer, as tussenganger kan toetree, menswaardigheid verhoog, verantwoordelikheid bevorder, eensaamheid verlig, fisies hulp kan verleen, en geleentheid tot katarsis bied (Odendaal, 1988:98).

FOTO 1 Geselskapsdiere is nie inkongruent nie, hou nie 'n bedreiging in met fisiese aanraking nie, gee hul volle aandag en is altyd beskikbaar

Die eienskappe van geselskapsdiere wat deur Stewart (1996:9-11) uitgelig word, word vervolgens verder toegelig:

- ☛ Onvoorwaardelike aanvaarding - “This is the jewel in the animal’s character, and what owners appreciate most of all”. In die oë van die geselskapsdier is die eienaar altyd die meerdere en sonder foute.
- ☛ Aanraking - “Touch with an animal has no hidden implications or threatening connotations. It is an innocent, and reciprocal, pleasure”. Diere kommunikeer deur aanraking en hulle gee en ontvang dit met oorgawe.
- ☛ Kommunikasie - Diere is goeie luisteraars: “Their body language, with such unwavering attention and steady eye contact, leads us to believe that they are hanging onto our every word, and hearing and accepting whatever we say...they can neither interrupt us or join in with their ideas. The fact that they may not understand our words does not really matter. They respond to the feelings we give out”.

- ☛ Konfidensialiteit - “Sharing one’s darkest secrets and exposing the shadow side makes one vulnerable to abuse if personal material should be taken elsewhere”. Diere kan nie jou vertrou skok nie.
- ☛ Beskikbaarheid - Die verhouding met 'n geselskapsdier kan ononderbroke plaasvind en sonder afspraak: “In fact it is the ‘nowness’ of relationships with animals that is so satisfying. They drag us into the present because that is the world they inhabit, and that is where their enthusiasm lies”.

Maatskaplike werk is maar een van vele hulpverlenende professies (Potgieter, 1998:11). Die gebruik van geselskapsdiere in die hulpverleningsproses is dus nie uniek aan maatskaplike werk nie. Van die belangrikste eienskappe wat maatskaplike werk onderskei van ander hulpverlenende professies is:

- ☛ die fokus op die persoon in sy totaliteit en binne sy omgewing;
- ☛ klem op die belangrike ander in die persoon se lewe;
- ☛ fokus op die verhoudingslewe van die persoon;
- ☛ klem op sosiale interaksie en gesonde maatskaplike funksionering;
- ☛ benutting van gemeenskapshulpbronne in die proses van hulpverlening;
- ☛ klem op selfhelp en bemagtiging;
- ☛ werk met individue, gesinne, groepe en gemeenskappe;
- ☛ die benutting van supervisie in professionele begeleiding;
- ☛ werk in professionele spanverband;
- ☛ minimum opleidingstandaarde soos voorgehou deur 'n beroepsliggaam; en
- ☛ registrasie by 'n beroepsliggaam en onderhewigheid aan 'n etiese kode (Thackeray, Farley & Skidmore, 1994:8-11).

Die toepassing van mens–dierinteraksie programme kan aan ten minste die eerste sewe van bogenoemde 11 eienskappe gekoppel word.

Omdat maatskaplike werk te make het met die interaksie tussen die mens en sy omgewing, is die hegtheid of band wat daar tussen die mens en relevante ander in sy/haar sisteem is, een van die redes vir die betrokkenheid van die maatskaplike werker by die mens–dierband (Sable, 1995:338). Die maatskaplike werker kan volgens Sable op verskillende vlakke betrokke raak: “If pets are seen as family members and attachment figures, there are implications for intervention, prevention, and social policies...pets can be a vehicle to facilitate awareness of clients’ intimate attachments and attachment behavior, and these should not be misconstrued as overdependency...Another usefulness of pets for social work practice is the discovery of patterns of personality organization and relation to others that may be observable in the pet relationship”. Nie alleen bied mens–dierinteraksieprogramme aan die maatskaplike werker die geleentheid tot fasilitering van die hulpverleningsproses nie, maar kan dit ook waardevolle inligting bied vir assessering en evaluering.

Die doelgerigte gebruik van geselskapsdiere as hulpmiddel tydens terapeutiese intervensie, word in die literatuur na verwys as troeteldiergefasiliteerde terapie (*Pet Facilitated Therapy/Animal Assisted Therapy*). Reyneke (2000:82) beklemtoon in haar studie die rol van geselskapsdiere as effektiewe hulpmiddel, maar waarsku terselfdertyd dat die dier onder geen omstandighede terapie as sodanig kan vervang nie. Die resultate van ‘n ondersoek gedoen deur Odendaal & Meintjes (1999:8) met betrekking tot die fisiologiese waarde van positiewe mens–dierinteraksie, bevestig die waarde van geselskapsdiere vir hierdie doel: “These physiological parameters (neuro-transmitters and hormones) can be used as a rationale for using animals as facilitators in therapy”. Die dier word dus benut as fasiliteerder in die terapeutiese proses en maak deel uit van die totale intervensieprogram. Wat maak die gebruik van geselskapsdiere in die terapeutiese proses so gewild? Beck (1985:366) antwoord hierop soos volg: “In short, it is hard to resist a therapy that is not expensive, part of everyday life, appears to give immediate results, receives a great deal of public attention, and reinforces the interests and beliefs of many of society’s more wealthy and influential citizens”.

Om die lewenskwaliteit van mense te bevorder is, soos vir die meeste hulpverlenende professies, ook die primêre oogmerk van maatskaplike werk (Witskrif vir Welsyn, 1997:16 en Potgieter, 1998:9). Geselskapsdiere kan meehelp om hierdie oogmerk te bereik deurdat: “... they can provide opportunities for attachment and the nurturance of social networks and

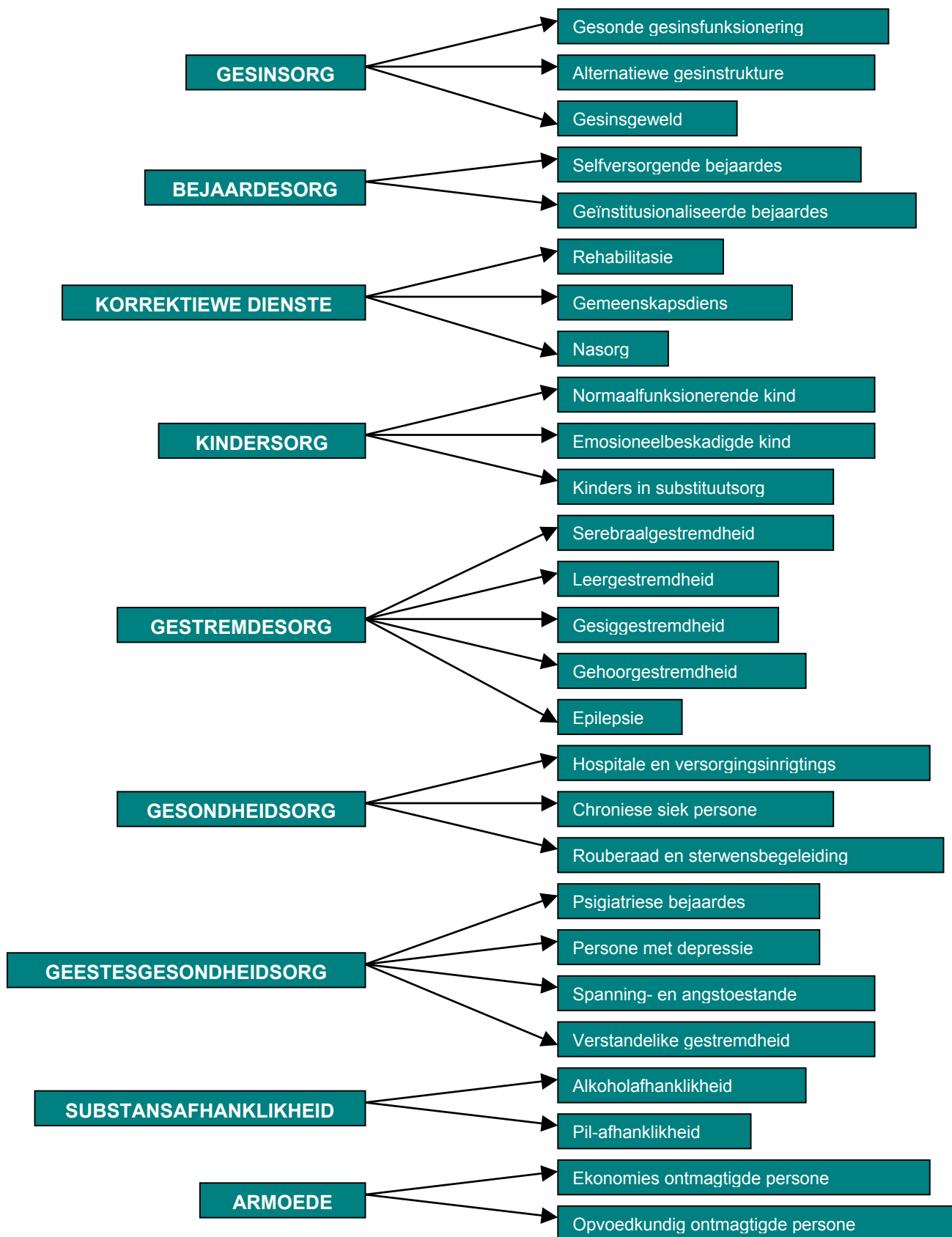
social interaction. Pets can uniquely fill a combination of emotional needs, sometimes substituting for an absence of human attachment and at other times expanding the range of relationships and social contacts that add to the pleasures of life and give a feeling of comfort and companionship in times of difficulty” (Sable, 1995:336). Reeds in 1987 het Netting, Wilson & New (1987:63) die rol van geselskapsdiere om die lewenskwaliteit van maatskaplikewerkkliënte te bevorder bevestig: “The social work professional is often searching for ways to improve the quality of life of persons who have overwhelming obstacles to overcome. To those clients who could benefit from an animal companion, a social worker may be able to facilitate a new, or support a long-established relationship, by being sensitive to what is occurring in the field of human-animal bonding and knowing what resources are available”.

Lewenskwaliteit omvat egter veel meer as net die kwaliteit van interpersoonlike verhoudings. Lewenskwaliteit sluit die volgende dimensies in: fisiese gesteldheid wat aspekte soos rus, energie, vitaliteit, funksionele vermoëns en persepsie van gesondheid insluit, algemene lewensvrede, geestes- en emosionele gesteldheid, sosiale aktiwiteite, kognisie, finansiële gesteldheid en rolaktiwiteit (Wilson, 1994:8; Potgieter, 1998:240-241 en Wilson, 1998:xiv). Dit blyk dus dat die mate waarin geselskapsdiere kan bydra tot die lewenskwaliteit van spesifieke teikengroepe, gekoppel behoort te word aan 'n spesifieke dimensie. Dit is onwaarskynlik dat die interaksie tussen mens en dier, bevordering van lewenskwaliteit in alle areas gelyktydig kan bewerkstellig. Ons weet egter dat vanuit 'n sistemiese benadering, verandering in een subsisteem verandering in 'n ander sal stimuleer. 'n Ander belangrike perspektief wat behou moet word is die feit dat daar geïndividualiseer moet word met betrekking tot die mate waarin geselskapsdiere vir verskillende persone tot voordeel kan strek. Elke individu het 'n eie persepsie van lewenskwaliteit en het ook verskillende verwagtings ten opsigte van die mens–dierband. Die bevordering van lewenskwaliteit is egter van toepassing vir alle lewensfasies, teikengroepe en omstandighede. Die bevordering van lewenskwaliteit is ook een die fokusareas vir navorsing soos uitgespel deur die NRF (2000:3).

Vervolgens word die gebruik van mens–dierinteraksieprogramme, soos dit binne die onderskeie diensterreine in maatskaplike werk na vore kom, bespreek. Die indeling van diensterreine in maatskaplike werk word vir doeleindes van hierdie hoofstuk in nege hoofgroepe verdeel, naamlik gesinsorg, bejaardesorg, korrektiewe dienste, kindersorg, gestremdesorg, maatskaplike gesondheidsorg, geestesgesondheidsorg, substans-afhanlikheid en armoede. Hierdie indeling is nie volgens 'n spesifiek erkende klassifikasie in maatskaplike werk gedoen nie, maar volgens die teikengroepe soos dit in die literatuur vir

mens–dierinteraksie na vore gekom het. Dit blyk dat daar ook nie eenvormigheid of eenstemmigheid bestaan ten opsigte van die indeling van gestremdhede nie. Die doel met hierdie hoofstuk is nie om 'n klassifikasie van diensterreine voor te stel nie. Die omvang van die hoofstuk is voorts te beperk om al die toepassingsgebiede van mens–dierinteraksie in die onderskeie diensterreine volledig te bespreek. 'n Skematiese riglyn waarvolgens die rol van mens–dierinteraksie, met behulp van enkele voorbeelde binne elke diensterrein toegelig gaan word, word vervolgens gegee:

FIGUUR 2 Skematiese voorstelling van dienssterreine in maatskaplike werk betrokke by mens-dierinteraksie, togelig met enkele voorbeelde.

3.2. GESINSORG

Die gesin word beskou as die primêre sosiale instelling in die samelewing en word saamgestel uit verskillende familieforme en strukture. Die ideale oogmerk van familielewe is om beskerming, versorging, geborgenheid, sosialisering, liefde en sekuriteit te bied (Witskrif vir Welsyn, 1997:93). Verandering in die makro-omgewing bring ook verandering in familiesisteme teweeg. In die meer tipies westerse samelewing woon meeste gesinne in stedelike gebiede, beide ouers werk en kinders spandeer die grootste deel van die dag aan skoolaktiwiteite wat meebring dat min natuurlike gesinsinteraksie plaasvind. Ekonomiese- en veiligheidsredes dwing meer en meer gesinne na kleiner, ingeslote behuising wat geleentheid tot kontak met die natuur en omgewing beperk. As gevolg van die tekort aan fasiliteite vir bejaardes en gestremdes moet gesinsstrukture aangepas word om hierdie groepe by die normale gesinslewe in te skakel. Die gesinslewe word dikwels ontwig deur verandering veroorsaak deur egskeiding, verhuising, dood, finansiële nood of enige ander verandering in lewensomstandighede. Dit lei tot gevoelens van onsekerheid en onstabiliteit, veral by kinders. Geselskapsdiere kan 'n element van stabiliteit en kontinuïteit in die gesinslewe bied en is dikwels die enigste 'significant other' wat beskikbaar is vir emosionele ondersteuning en gevoelens van sekuriteit en geborgenheid (Bodmer, 1998:238). Geselskapsdiere kan ook gevoelens van eensaamheid, vrees, verveeldheid en spanning verlig by bejaardes en kinders wat alleen tuis moet wees as gevolg van ouers wat voltyds werk (Odendaal, 1988:96-97 en Davis & Juhasz, 1995:81) asook by weduwees wat alleen agtergelaat word (Sable, 1995:337 en Zasloff & Kidd, 1994:13). Die rol van geselskapsdiere in die gesin sal egter afhang van die gesinsamestelling, die emosionele en fisiese gesteldheid van elke lid van die gesin, die sosiale klimaat en tipe behuising (Odendaal, 1988:71, Poresky & Daniels, 1998:236-241 en Albert, 1999:15).

In die gesinsisteem vervul geselskapsdiere die unieke funksie dat hulle in staat is om met elk van die gesinslede individueel 'n verhouding te kan opbou, maar ook met die gesin as geheel. Geselskapsdiere staan objektief en sonder vooroordeel in hierdie verhoudings en kan dus as fasiliteerders vir onder andere gesinskommunikasie, -pret en -aktiwiteite dien. Geselskapsdiere is dus deel van die formele gesinsisteem en dra by tot die homeostase in die gesin. Navorsing deur die American Animal Hospital Association (*Anthrozoös, News & Analyses*, 1995, 8(1):56) onder 1 000 gesinne, het bevestig dat geselskapsdiere beskou word as formele gesinslede en nie bloot 'besittings' nie. (Vergelyk ook Jung, 1993:54&59 en Fogle, 1999:237.)

FOTO 2 Geselskapsdiere kan gevoelens van eensaamheid, vrees, verveeldheid en spanning verlig by kinders wat alleen tuis moet wees as gevolg van ouers wat voltyds werk

In haar studie oor die verband tussen geselskapsdiere, gehegtheid en lewenskwaliteit deur die loop van die lewensiklus kom Sable (1995:339) tot die volgende gevolgtrekking: “[The changing landscape of family life will increase the importance of pets as attachment figures for reducing loneliness, giving purpose to life, and providing the comfort of proximity...Pets have a place in our intrinsic desire for close and caring affectional bonds with others](#)”. Hierdie standpunt word ondersteun deur Triebenbacher (1998(b):197) waarin sy sê dat hierdie verandering in die aard en funksionering van gesinsisteme, navorsers sal dwing om meer aandag te gee aan die intrinsieke waarde van geselskapsdiere en hulle rol en funksie in die lewe van sowel volwassenes as kinders.

In-diepte onderhoude en deelnemende waarneming in die ondersoek van Belk (1996:121-145) bied insiggewende voorbeelde van die rol van geselskapsdiere in die daaglikse funksionering van geselekteerde gesinne. Emosionele ondersteuning, humor, gee en ontvang van liefde, onvoorwaardelike aanvaarding, finansiële verantwoordelikheid, trots, deelname aan gesinsrituele en ontspanning is maar enkele van die voorbeelde wat genoem is. Hetsy watter funksie die geselskapsdiere ook al in die gesin, waar positiewe mens-

dierinteraksie teenwoordig is vervul, dra hulle by tot die optimale funksionering van die sisteem op verskeie vlakke.

'n Ondersoek deur Cox (1993:19) na faktore wat gesinsgehegtheid en aanpasbaarheid beïnvloed, het 'n beduidende korrelasie tussen gehegtheid aan die geselskapsdier in die gesin en genoemde eienskappe gevind. Die afleiding kan egter nie gemaak word dat gesinsgehegtheid en aanpasbaarheid deur die teenwoordigheid van geselskapsdiere bevorder word nie. Die moontlikheid bestaan ook dat gesinne wat in hul funksionering en samestelling meer geheg en aanpasbaar is, meer waarskynlik 'n verhouding met 'n geselskapsdier sal aanknoop.

In 'n studie gedoen deur Albert & Bulcroft (1988:543-552) is die sielkundige en emosionele rolle wat deur geselskapsdiere in stedelike huishoudings speel, bepaal. Telefoononderhoude is met 436 ewekansiggekose respondente gevoer. Belangrike bevindings met betrekking tot sosiodemografiese verskille tussen geselskapsdiereienaars en nie-eienaars is gemaak, onder andere dat daar 'n groter teenwoordigheid van geselskapsdiere is by hersaamgestelde gesinne, gesinne waar kinders nog in die huis is en gesinne in die middelfases van die gesinslewensiklus. 'n Kleinere teenwoordigheid van geselskapsdiere kom voor by weduwees, leë nes egpare en gesinne met klein kinders. Gehegtheid aan hul geselskapsdiere is egter hoër by die laasgenoemde groep asook by geskeide persone, nooit getroudes en kinderlose egpare. Sable (1995:337) ondersteun hierdie bevindings deur die volgende opmerking: "[Because pets both give and receive affection, they can be emotional substitutes and contribute to maintaining morale when people are alone or going through difficult periods of transition](#)". Die substituuft funksie van geselskapsdiere word ook deur Belk (1996:125) en Beck & Meyers (1996:248) uitgewys.

'n Interessante bevinding is deur Wagstaff (1993:13) gemaak naamlik dat mense wat 'n positiewe en simpatieke houding teenoor ander mense openbaar, soortgelyke houding teenoor diere het, en Barker & Barker (1989:56) het met behulp van die 'Family Life Space Diagram' vasgestel dat die mens–dierverhoudings in die gesin net so heg as enige ander verhouding in die gesinsisteem is. Dit blyk dus dat daar 'n korrelasie kan wees tussen interpersoonlike verhoudings en mens–dierinteraksie wat as waardevolle kriteria tydens assessering van 'n gesinsisteem benut kan word.

Die korrelasie tussen gesinsgeweld en dieremishandeling is reeds in Hoofstuk 2 bespreek. Die geselskapsdier vorm deel van die gesinsisteem en geweld kan beskou word as 'n gesinsprobleem. In 'n studie gedoen met 53 gesinne waarin geweld teenoor kinders

voorgekom het, is dieremishandeling in 88% daarvan waargeneem (Arkow, 1992:519). In die gesinsisteam waar geweld voorkom, is almal ewe kwesbaar: “In short, in violent homes, both two-and four-legged members of the family are vulnerable to victimization. Animal abuse is often one of the earliest signs of an individual or a family in trouble” (Arkow, 1998:2). Hierdie verskynsel word bevestig en breedvoerig omskryf in ‘n multidisiplinêre handleiding getiteld, ‘Child abuse, domestic violence, and animal abuse: linking the circles of compassion for prevention and intervention’ (Ascione & Arkow, 1999). Dieremishandeling behoort dus as nog ‘n vorm van gesinsgeweld geklassifiseer te word. Omdat daar so ‘n hoë korrelasie tussen gesinsgeweld en dieremishandeling bestaan, behoort waarnemings en inligting rakende die hantering van en geskiedenis van diere in die gesinsisteam ten alle tye deel van ‘n ondersoek te wees. Samewerking tussen dissiplines kan hierdie kultuur van geweld aanspreek en die siklus van geweld breek (Boat, 1995:232 & Arkow, 1996:31-32). Mens–dierinteraksie kan dus verskillende funksies vervul in die hulpverlening aan gesinne.

Ongeag die toegepaste terapeutiese waarde van geselskapsdiere in gesinsverband, blyk dit dat die gewildheid van diere in normale, goedgesosialiseerde en emosioneel stabiele gesinsisteme ook in populariteit toeneem (Swabe, 1999:160). Geselskapsdiere vervul dus ook ‘n belangrike rol ten opsigte van die gesonde maatskaplike funksionering van gesinne.

3.3. BEJAARDESORG

Bejaardheid kan nie sondermeer as lewensfase geëtiketteer word nie. Indien hierdie lewensfase aan ‘n spesifieke ouderdom gekoppel word, byvoorbeeld 65 jaar en ouer, kan dit nog verder groepeer word in ekonomies aktiewe bejaardes, selfversorgende bejaardes, geïnstusionaliseerde bejaardes ensomeer. Die behoeftes van die verskillende groepe, en dus ook die terapeutiese- en ontwikkelingswaarde wat geselskapsdiere kan hê, of die funksies wat hulle kan vervul, sal verskil. Demografiese verskuiwings dui daarop dat die hoeveelheid bejaardes toeneem en daarmee saam neem die aard en omvang van hul behoeftes en die vraag na lewenskwaliteit toe (Lapp, 1991:72; Keil, 1998:124). Die Witskrif vir Welsyn (1997:70) voorspel ‘n totaal van 3,4 miljoen bejaarde persone teen 2015, maar na beraming sal die huidige 2,8 miljoen ouer persone in Suid-Afrika in die volgende 20 jaar vermeerder tot meer as 5 miljoen (Eckley, 1999:11). Vanuit statistiese gegewens van die VSA (Siegel, 1993:158) en Thackeray *et al.* (1994:254) blyk dit dat meer as 26 miljoen bejaardes bo die ouderdom van 65 nie geïnstusionaliseerd is nie, waarvan ongeveer een derde alleen woon. Ongeveer een derde van alle bejaardes leef met geselskapsdiere. Die omvang van hierdie teikengroep is dus groot, en verdien spesiale aandag.

Die lewe van 'n bejaarde persoon is dikwels eensaam, vervelig, pynvol of passief, om maar enkele van die realiteite van bejaardheid te noem. Hierdie is 'n lewensfase wat gekonfronteer word met die vraag na die sin van die lewe. Die lewenskwaliteit van bejaarde persone in 'n vinnig ontwikkelende, moderne samelewing word bedreig. Meeste belangrike ander persone in die bejaarde se sisteem is so opgeneem in hul eie lewensomstandighede dat tyd om te luister, praat en aandag te gee, beperk is. Bejaardes word verder gekonfronteer met gereelde verliese. Verlies aan inkomste, eggenoot, familie, vriende, bekende omgewing, huis en selfs ook geselskapsdiere. Die rol wat geselskapsdiere as betekenisvolle 'ander' in die lewe van bejaardes speel word soos volg beskryf: "(1) The pet is an integral part of who the informants are. (2) Pet-owning can enhance or detract from relationships with other human beings. (3) The pet is a 'significant other' in the daily lives of the informants" (Shulman, 1993:17). Die rol van positiewe emosionele bande vir die gesonde maatskaplike funksionering, speel 'n deurslaggewende rol in die lewenskwaliteit en toekomsvisie van bejaardes.

Shulman (1993:17) ondersteun die rol van geselskapsdiere as betekenisvolle 'ander' verder deur: "For the elderly, the maintenance of ties enhances feelings of self-worth and social integration. At a time when society is discovering the inadequacy of services to the elderly due to such factors as: the high cost of health care, federal deficits that have led to formal service cutbacks to the elderly, along with the ever growing population of elderly persons; it behoves social scientists to rediscover the important role of the elderly's informal social support system ... family, friends, neighbours, and pets". Die scenario wat hier deur die outeur geskets word stem tot 'n groot mate ooreen met wat die situasie tans in Suid-Afrika is (Du Preez, 1999:32). Om die bejaarde dus vir solank moonlik selfstandig te laat funksioneer en premature institusionalisering te voorkom, sal alle moonlike ondersteuningsisteme benut moet word en 'n holistiese benadering tot hulpverlening word bepleit.

Enkele van die strategiëe wat deur die Suid-Afrikaanse Raad vir Bejaardes voorgestel is vir die effektiewe hantering en optimale benutting van bejaarde persone in die samelewing sluit in: Die aanmoediging van aktiewe en gesonde lewenstyle, die ontginning van nuwe versorgingsmodelle wat lewenskwaliteit bevorder, die daarstelling van versorgingsbronne wat unieke behoeftes in ag neem, groter begrip vir die diversiteit van behoeftes en belangstellings van verskillende groepe, die bevordering van selfhelp en onafhanklikheid (Eckley, 1999:9-11). Hierdie strategiëe spruit voort uit die 'Declaration of the rights of the elderly' (Keryx, 2000:23). Uit die besprekings wat volg sal dit duidelik blyk dat die

bevordering van positiewe mens–dierinteraksie kan meehelp in die implementering van hierdie strategie.

FOTO 3 Honde-eienaars neem meer dagstappies as nie honde-eienaars en is minder ontevrede met hul sosiale, fisiese en emosionele gesteldheid

Volgens Cusack en Smith (1984:Hoofstuk 3) lê die belangrikste waarde van geselskapsdiere vir bejaardes daarin dat hulle selfvertroue en 'n gevoel van veiligheid skep, help met realiteitsoriëntering, selfversorging stimuleer deur die versorging van die geselskapsdiere, humor stimuleer en as sosiale katalisator dien. Die volgende voordele word deur Odendaal (1988:80-81), Behling (1993:176) en Taylor, Maser, Yee & Gonzalez (1994:15) uitgelig: Die tyd wat bejaardes aan geselskapsdiere spandeer verminder die druk op versorgingspersoneel, geselskapsdiere tree op as agente vir fisiese en psigiese stimulasie, positiewe interaksie verlig eensaamheid, depressie en verveeldheid, kommunikasie en humor word gestimuleer asook selfversorging. Verligting van eensaamheid by enkelopende bejaardes word ook deur Ramnath (1993:18), Fraser (1994:13) en Roberts *et al.* (1996:64) bevestig, maar Jewiss (1994:14) kon nie 'n beduidende korrelasie tussen eensaamheid en geselskapsdiereienaarskap by bejaardes vind nie. Nog voordele van geselskapsdiere vir bejaardes as teikengroep word deur Lago, Connell & Knight (1986:34-39) en Walster (1982:17-18) uitgewys, naamlik dat interaksie met diere spiertonus verbeter, sosiale aktiwiteite stimuleer, algemene moraal verhoog, empatie en liefde vir ander bevorder en eiewaarde verhoog. In 'n studie deur Rogers, Hart & Boltz (1993:18) is bevind dat honde-eienaars tweemaal meer dagstappies neem as nie honde-eienaars en dat eersgenoemde

groep ook beduidend minder ontevrede was met hul sosiale, fisiese en emosionele gesteldheid.

FOTO 4 Die teenwoordigheid van geselskapsdiere verhoog betrokkenheid van bejaardes by hul sosiale omgewing

'n Studie gedoen in 233 inrigtings vir bejaardes in Illinois, VSA, wat reeds van mens-dierinteraksieprogramme gebruik maak (Behling, 1993:7), het 85% aangetoon dat die programme 'n sielkundige voordeel vir die betrokkenes inhou en 66% het aangedui dat dit 'n fisiese voordeel inhou. Die belangrikste voordele wat genoem is, is die toename in sosiale interaksie en kommunikasie tussen die inwoners. Toename in betrokkenheid van bejaardes by hul sosiale omgewing in die teenwoordigheid van 'n geselskapsdier is ook in die studie deur Taylor *et al.* (1994:15) genoem. 'n Nadeel wat dikwels genoem word, is die tyd wat van personeel opgeneem word om die programme te implementeer. Indien die programme egter in spanverband aangebied word en ook vrywilligers betrek, kan dit op die langer termyn weer werklading verlig.

Resultate van 'n geselskapsdierbesoekprogram by bejaardes wat tuisgebonde is, het 'n toename in fisiologiese en psigososiale welstand gemeet. Dieselfde ondersoek het ook getoon dat vrywillige werkers wat aan die program deelgeneem het meer bevrediging daaruit gekry het en spontaan die tyd wat aan die bejaardes gewy is, vermeerder het (Harris &

Gellin, 1994:5). Geselskapsdiere dien dus as fasiliteerders vir die vorming en instandhouding van verhoudings.

Die waarde van geselskapsdiere vir bejaardes hou verband met verskeie faktore: "...the ability of an older adult to form a companion bond with an animal, and perhaps gain some benefit as a result of it, depends on.....life course events associated with animals, previous attitudes and attachments to pets, health status, housing situation, amount of time spent with a pet, and socio economic status" (Boldt & Dellmann-Jenkins, 1994:13). Die studie gedoen deur Keil (1998:129) sluit hierby aan deurdat die resultate toon dat: "... those participants who were older, reported lower incomes, lack of transportation, and poor health; and had never been married were significantly more likely to be attached to their animals", en die gevolgtrekking is gemaak dat geselskapsdiere: "... became supplementary attachment figures for older adults who had the least resources to satisfy their needs".

Dit sou onrealisties wees om te verwag dat geselskapsdiere sonder meer aan alle bejaarde persone beskikbaar gestel moet word, veral in tye van finansiële beperkings op welsynsbegrotings. 'n Meer werkbare strategie sal wees om wetgewing en regulasies wat geselskapsdiereienaarskap en toegang deur middel van besoekprogramme in staats- en privaatbehuising vir bejaardes strem, te beïnvloed. Siegel (1993:166) is van mening dat veral gemeenskaps- en vrywillige organisasies 'n konstruktiewe rol in die fasilitering van die proses kan speel. Die Verenigde Nasies het die Internasionale Jaar van Ouerpersone verleng na die Dekade van Ouerpersone (Welfare Update, 2000:10). Maatskaplike werkers kan hierdie geleentheid benut om kreatiewe en alternatiewe intervensiestrategieë te implementeer wat kan bydra tot die lewenskwaliteit van bejaardes.

3.4. KORREKTIEWE DIENSTE

Die rol van die maatskaplike werker in korrektiewe dienste is om hulpverlening aan die oortreder te bied. Die doel is om deur middel van rehabilitasie, houding en gedrag te verander, en verhoudings te herstel sodat die persoon positief by die gemeenskap geïntegreer kan word en so die siklus van misdaad te probeer verbreek. (Vergelyk ook Thackeray *et al.*, 1994:217-219.)

Die doelbewuste benutting van geselskapsdiere in korrektiewe dienste, veral in die VSA, Kanada, Brittanje en Australië is wyd gedokumenteer (Cooper, 1994:5; Dalphonse, 1994:5; Granger, Linnabary & New, 1993:18; Odendaal, 1988:85; Walsh & Merton, 1994:126-127; Whyhan & Ormerod, 1994:25). Alhoewel geselskapsdiere in sommige Suid-Afrikaanse gevangenis toegeelaat word, die bekendste hiervan by die Pollsmoor Gevangenis in Tokai (Pearson, 2000:73-75), is die doelbewuste benutting van mens-dierinteraksieprogramme nog nie in dieselfde mate gedokumenteer nie. Die voëlprojek wat by Pollsmoor Gevangenis sedert 1998 aangebied word, is baie suksesvol en het reeds internasionale erkenning in die media ontvang. Enkele opmerkings wat deur gevangenes, wat sedert die implementering van die projek daaraan deelneem gemaak is, is deur Van der Merwe (2000(a):4) gepubliseer:

- ☛ Gevangene A (skuldig bevind aan moord en poging tot moord): “...the birds have brought about a complete change in me. I have found something to love...When I get out of here I want to throw my weight behind the message that all life, man or animal, is precious”.
- ☛ Gevangene B (skuldig bevind aan huisbraak en diefstal): “It’s changed my life...When I see the little birds, I see Love. I can give love to the birds and through the birds I receive God’s love”.
- ☛ Gevangene C (skuldig bevind aan verkragting): “The Lord came to me through these birds...I found peace and quiet for the first time in my life”.

FOTO 5 Die versorging van geselskapsdiere leer die gevangene respek vir lewe

Die oorspronklike doel met mens–dierinteraksieprogramme binne korrektiewe dienste was om aan gevangenes vaardighede aan te leer en hul sodoende te bemagtig vir herintegrasie in die gemeenskap. Gehoorsaamheidsopleiding vir honde, die opleiding van dienshonde, werk in dierebeskermings- of versorgingsplekke, voorbereiding van diere vir skoue, assistente in diereklinieke, staljongens en teel van geselskapsdiere is maar enkele voorbeelde hiervan. Van die eerste gedokumenteerde programme met vaardigheidsopleiding ten doel is in 1981 by die Purdy Behandelingssentrum in Washington en die Lorton Gevangenis in Virginia bekendgestel (Odendaal, 1988:86-87).

Die sosiale en sielkundige voordele van positiewe interaksie met geselskapsdiere het gou geblyk uit die vaardigheidsprogramme. 'n Vergelykende studie wat in 1984 by die Lima Staatshospitaal vir geestesgestremde oortreders gedoen is, het 'n afname in medikasievlakke, afname in voorvalle van oproerigheid en minder selfmoordpogings by die eksperimentele groep getoon. Die oorspronklike doel met die program was om gevangenes se selfbeeld te verbeter, onbedreigde en nie-veroordelende liefde te voorsien, verantwoordelikheid ten opsigte van versorging te kweek, afwisseling in roetine en geselskap te bied (Odendaal, 1988:85). By die Northfield Prison Complex in Australië is 'n loodsstudie onderneem om die effek van interaksie met honde op vrouegevangenes te bepaal. Daar is bevind dat deelname aan die program 'n positiewe effek op die eiewaarde van die deelnemers gehad het en 'n afname in depressie teweeggebring het. Deelnemers het ook opgemerk dat deelname aan die program hulle die geleentheid gebied het om eie

inisiatief te gebruik, om tyd buite die hoofstroomaktiwiteite van die gevangenis deur te bring, om verveeldheid te verlig, om fisies aktief te wees en om kontak na buite te maak (Walsh & Mertin, 1994:126&127). By 'n jeuggevangenis in die VSA (Granger, Linnabary & New, 1993:18) is 'n program geïmplementeer waar die gevangenes moes omsien na die grootmaak van kalfies. Daar is bevind dat die jeugdige se selfwaarde verhoog is deurdat hulle die geleentheid gebied is om verantwoordlikheid te kan neem. Soortgelyke programme word aangebied by die Burnaby Correctional Centre vir Vroue in Vancouver, Kanada (Cooper, 1994:5), die District of Columbia Prison in Lorton, Virginia (Dalphonse, 1994:5), en die Garth Prison in Lancashire, Brittanje (Whyham & Ormerod, 1994:25). 'n Interessante artikel oor die rol van diere tydens die Franse Revolusie (MacDonogh, 1996:36-43) wys egter op 'n teenoorgestelde doel. In hierdie tyd is geselskapsdiere saam met hul eienaars as vorm van straf opgesluit. Alhoewel dit waarskynlik vir die eienaars 'n mate van troos gebied het, het die feit dat daar nie na die diere se welstand omgesien is nie, gesondheidsrisiko's vir die gevangenes ingehou. Wreedheid teenoor die diere deur gevangenispersoneel en medegevangenes het ook algemeen voorgekom.

FOTO 6 Die positiewe interaksie met geselskapsdiere bevorder die gevangenes se eiewaarde en selfrespek

Die benutting van geselskapsdiere binne korrektiewe dienste, bied nie net voordele aan die gevangenes nie, maar kan ook 'n belangrike rol in die rehabilitasie en welsyn van diere speel en op die manier word gemeenskapsdiens bevorder. Whyham & Ormerod (1994:25) gee die volgende voorbeelde hiervan:

- ☛ instandhoudingswerk deur mans van die Littleley Gevangenis by die Woodgreen Dierbeskermingsinstansie in Engeland;
- ☛ mans van die Ford Gevangenis wat omsien na beseerde voëls by 'n natuurreserveaat; en
- ☛ 'n roofvoëlsentrum by die Peterhead Gevangenis in Skotland.

Deur 'n bydrae te lewer tot die welsyn van die gemeenskap, bied aan gevangenes die geleentheid om weer vertroue en respek van die gemeenskap terug te win en op die manier herintegrasie te vergemaklik.

Van die belangrikste redes waarom geselskapsdiere so suksesvol in die rehabilitasie-programme aangewend word, is waarskynlik vanweë die geselskapsdier se vermoë om 'n nie-bedreigende, nie-veroordelende verhouding aan te knoop. Geselskapsdiere dra nie kennis van jou verlede nie, dien as 'n rolmodel en vertroueling en is in staat om 'n toekomsvisie te bied sonder bagasie uit die verlede. Die positiewe interaksie met geselskapsdiere bevorder die gevangenes se eiewaarde en selfrespek; belangrike

3.5. KINDERSORG

Kindersorg omvat 'n wye spektrum van dienste: “The comprehensive program of child welfare services consists of efforts to promote the physical, mental, and social well-being of all children and youth.... Child welfare services include provisions for children in their own homes, in substitute family homes, and in many institutions” (Thackeray *et al.*, 1994:197). Die Witskrif vir Welsyn (1997:58) sluit hierby aan en beklemtoon veral die rol van die gesinsisteem in die gesonde maatskaplike funksionering van kinders: “The well-being of children depends on the ability of families to function effectively. Because children are vulnerable they need to grow up in a nurturing and secure family that can ensure their survival, development, protection and participation in family and social life”. Kinders word groot in 'n verskeidenheid van familiestrukture, en binne elk van hierdie gesinsstrukture ervaar hulle verskillende behoeftes en waardes en vervul hulle verskillende rolle en funksies. Geselskapsdiere as deel van die gesinsisteem of ander versorgingsisteem kan aan sekere van die kind se sosiale, sielkundige en emosionele behoeftes voorsien.

Die voordele van geselskapsdiere in die ontwikkelingsproses van kinders is reeds wyd bestudeer vanuit sowel die opvoedkunde as sielkunde. In 'n ondersoek deur Rost & Hartmann (1994:247) onder 428 graad 4 leerlinge is die volgende response verkry:

- ☛ 66% het gesê dat hulle daarvan hou om met hulle diere te praat, mee te speel of dat hulle daagliks affeksie teenoor hulle toon;
- ☛ 79% het gesê hulle verkies die geselskap van hul diere as hulle hartseer is;
- ☛ 69% dat hulle hul geheime met hulle deel;
- ☛ 94% dat hulle die diere as uitsonderlike goeie vriende beskou; en
- ☛ 48% dat hulle die geselskap van hul diere verkies bo die van ander maats.

Die resultate van 'n ondersoek deur Triebenbacher (1998(b):197) korreleer met bogenoemde. Sy maak die gevolgtrekking dat: “...pets offer emotional support, affection, and unconditional love and appear to play an important role in children’s emotional well-being in ways similar to transitional objects”.

Resultate van ondersoeke deur onder andere Stevens (1990:177-183), Poresky & Hendrix (1990:53), Sloan (1994:114-118), Poresky (1996:159), Myers (1998:1-208) en Vidovic, Stetic & Bratco (1999:211-217) dui op 'n positiewe korrelasie tussen geselskapsdiereienaarskap en die ontwikkelingsproses van kinders asook hul vermoë tot empatie. Positiewe mens-dierinteraksie het veral waarde vir die ontwikkeling van die kind in die vroeë- en middelkinderjare. Hierdie is ook die teikengroepe wat in Suid-Afrika as prioriteit gestel word. Dit word bereken dat ongeveer 10 miljoen kinders tot op die ouderdom van 9 jaar ernstige ontwikkelingsagterstande het (Witskrif vir Welsyn, 1997:59). Daar moet nie net op die individuele voordele van mens-dierinteraksie gefokus word nie, maar ook op die voordele wat dit kan inhou vir groepsgedrag: “A group in Miami has described...how their use of animals in the classrooms of inner city communities has dramatically reduced pupil truancy rates and increased scores on standardized tests” (Rowan & Beck, 1994:86). Salomon, Comeau & Bonin (1989) en Endenburg & Baarda (1995:7-17) beklemtoon ook die waarde van positiewe mens-dierinteraksie in die bevordering van sosiale interaksie en positiewe portuurgroepverhoudings by skoolkinders.

FOTO 7 Positiewe mens–dierinteraksie het veral waarde vir die ontwikkeling van die kind in die vroeë- en middelkinderjare

Die onvoorwaardelike liefde en aanvaarding en gevoel van sekuriteit wat deur die mens–dierband oorgedra word, is bevorderlik vir die kind se gevoel van eiewaarde, positiewe selfgating en sosiale interaksie (Beck & Meyers, 1996:249 en Triebenbacher, 1998(a):136). Veral in die preadolesente fase bied die empatiese en komplimentêre vriendskap van die geselskapsdier (Davis & Juhasz, 1995:81), die emosionele ondersteuning wat in ander verhoudings op hierdie stadium mag ontbreek. Om betrokke te wees by die versorging van die dier bevorder verantwoordelikheid (Davis & Juhasz, 1995:81) sonder die risiko van kritiek of verleentheid wat vir die adolessent se gevoel van eiewaarde so belangrik is. Kidd & Kidd (1985:15) stel positiewe mens–dierinteraksie as ‘n veilige oefenveld en geleentheid tot die ontwikkeling van lewensvaardighede: “[Pets may be a sounding board for children to express their fears, anger, joy, and states of confusion. Animal companions may be part of a temporary system in which an individual practices different attitudes, values and behaviors before displaying them to the real world](#)”. Indien kinders reeds vanaf ‘n jong ouderdom

blootgestel word aan positiewe mens–dierinteraksie, kan dit bydra tot verantwoordlike geselskapsdierereienaarskap, empatie en respek vir sowel mense as diere in hul latere lewe.

Die gesin kan dien as laboratorium vir die aanleer van positiewe gesindhede en gedrag teenoor ander. Serpell en Paul (1994:141) is van mening dat: “For many children, companion animals are almost the equivalent of adopted siblings, and it is difficult to imagine how such early and significant familial bonds could fail to engender at least some sense of affinity or kinship with other nonhuman species”. Modelling in die gesin speel dus 'n belangrike rol in die aanleer van respek, empatie en verantwoordelikheid teenoor mense, diere en die omgewing.

Kinders spandeer dikwels meer tyd saam met hul diere as met hul ouers (veral die pa's) en lede van die uitgebreide familie. Geselskapsdiere is dus vir die kind 'n onlosmaaklike deel van die gesinsisteem en van die groter omgewing: “Throughout the world, companion animals and children live together, each developing and changing, together part of a family system, which, in turn, is embedded in the multiple environments of neighborhood, community, and society” (Melson, 1998:220). Indien hierdie familiestrukture ontwig word deur dood, egskeiding of ander prosesse kan geselskapsdiere 'n belangrike stabiliserende effek op die kind hê: “Family processes, not the family structure, are most relevant for the children's and adolescents' well-being...owning a pet could have a positive or moderating effect on adolescents' well-being and on their lack of familial resources” (Melson, 1998:245).

Enkelouergesinne en eenkindgesinne is 'n algemene verskynsel in die samelewing vandag. Afwesige ouers is die gevolg van sowel ekonomiese redes as gebroke verhoudings, terwyl kleiner gesinne 'n tendens in die Westerse kultuur geword het, veral onder die middel- tot hoër sosio-ekonomiese groepe. Albei hierdie gesinstipes het 'n invloed op die emosionele en psigiese ontwikkeling van die kind. Geselskapsdiere kan 'n belangrike substituuftfunksie vervul in die kleiner of onvolledige gesinsisteem in die sin dat hulle geselskap ('companionship') bied, 'n gevoel van veiligheid skep, 'n speelmaat kan wees en dus oor die algemeen eensaamheid kan verlig. In 'n studie gedoen deur Melson, Peet & Sparks (1993:15) is bevind dat die gehegtheid aan geselskapsdiere by kinders wie se moeders werk, hoër is. Die geselskapsdier kan nie die versorgingsrol van die moeder vervul nie, maar kan wel emosionele nabyheid en selfs stimulering van aktiwiteite bied. In die afwesigheid van die moeder sal die kind waarskynlik ook 'n groter rol ten opsigte van die versorging van die geselskapsdier inneem (Hart, 1993:149) wat verantwoordelikhedsin teenoor en fisiese kontak met die dier bevorder.

FOTO 8 **Geselskapsdiere kan 'n belangrike substituuftfunksie vervul in die kleiner of onvolledige gesinsisteam in die sin dat hulle geselskap bied, 'n gevoel van veiligheid skep, 'n speelmaat kan wees en dus oor die algemeen eensaamheid kan verlig**

Kindermishandeling en -verwaarlosing vind binne die gesinsisteam plaas en die omvang van geweld teenoor kinders in Suid-Afrika is omvangryk. In 1996 het alleen die Kinderbeskermingseenheid van die Suid-Afrikaanse Polisie diens 35 838 sake van misdaad teen kinders hanteer en Kindersorgverenigings het in 1998 gemiddeld 9 398 sake per maand hanteer (Mabetoa, 1998:10). (Vergelyk ook die Witskrif vir Welsyn, 1997:60.) Geweld in die vorm van fisiese mishandeling en seksuele molestering maak 23% van hierdie sake uit. Die positiewe identifisering van kindermishandeling is dikwels baie moeilik omdat die kind sal poog om homself en selfs die gesinsisteam te beskerm. 'n Hoë korrelasie (88%), bestaan tussen gesinsgeweld en dieremishandeling (Arkow, 1992:519 en Arkow, 1998:2). Die maatskaplike werker wat bewus is van die korrelasie tussen gesinsgeweld en geweld teenoor diere kan deur eksplorering van die mens-dierband toegang kry tot die aard van

ander verhoudings in die gesinsisteem: “Children may suffer from shame, guilt, and threats by parents and be unwilling or unable to talk about child abuse, but often feel free to discuss how family pets are treated” (Arkow, 1994:1005). Diere kan ook as sondebok in die geweldsisteem misbruik word: “Abusive adults have been described as killing children’s pets to secure the child’s silence or acquiescence to sexual or ritual abuse. Children also have been reported as killing their own pets, to prevent the abusing adult from doing so, or as dress rehearsals for their own suicide” (Arkow, 1994:1005). Kinders wat aan gesinsgeweld blootgestel is, sal dikwels daarvoor swyg uit vrees vir verwydering, en onsekerheid oor die veiligheid van ander gesinslede en diere wat moet agterbly.

Tydens spelterapeutiese intervensie kan 'n geselskapsdier as hulpmiddel aangewend word en op dié wyse as fasiliteerder in die proses optree. Reyneke (2000:82-84) wys op die volgende voordele in die benutting van geselskapsdiere vir hierdie doel:

- ☛ Die dier dien as brug tussen die kind en die terapeut wat kommunikasie vergemaklik en die vestiging van 'n vertrouensverhouding bespoedig.
- ☛ Die terapeut kan vinniger met dieperliggende emosies van die kind werk.
- ☛ Die kind kan die dier benut om kontak te verbreek met die terapeut wanneer daar té vinnig, té na aan die kind beweeg word. Dit bied aan die kind die geleentheid om sy gestalt weer in balans te kry en die tempo van terapie aan te dui.
- ☛ Die dier dien deurlopend as bron van aanraking, betrokkenheid en liefde binne 'n verhouding wat geen eise stel nie en onvoorwaardelik aanvaarding bied.
- ☛ Die dier dien as skakel met die natuur deur spelenderwys geleentheid te skep vir proe, voel, hoor ruik en tas. Sensoriese bewustheid word dus gestimuleer wat die kind help om in kontak met sy innerlike proses en emosies te kom.
- ☛ Die dier gee aan die kind beheer terug. Dit versterk sy/haar ego-kragte en moedig emosionele beheer aan wat sosiaal aanvaarbare gedrag bevorder.
- ☛ Die fisieke oefening wat deur mens–dierinteraksie gestimuleer word, lei die kind se aandag weg van spanningsvolle situasies en bied geleentheid om ontslae te raak van oormatige emosionele en fisiese energie.

- ☛ Die blote teenwoordigheid van die dier tydens 'n eerste kontak verminder angs en dien as aandagafleier.
- ☛ Deurdat die kind met die dier identifiseer, kan gevoelens van alleenheid en bangheid geprojekteer word wat aan die kind die nodige ondersteuning en aanmoediging gee om sy/haar emosies te besit en te verwoord.

Geselskapsdiere word ook in speltherapie sessies met die gemolesteerde kind gebruik om as fasiliteerders in die proses van openbaarmaking en katarsis te dien (Reichert, 1998:177-185). Reyneke (2000:85-86) wys egter op belangrike voorwaardes vir die gebruik van geselskapsdiere as hulpmiddels in terapie. Spesifieke terapeutiese doelwitte kan alleenlik bereik word indien mens-dierinteraksieprogramme doelgerig, verantwoordelik en binne die bestaande kennisraamwerk van hierdie studieveld aangewend word.

Wreedheid van kinders teenoor diere kan ook as aanmeldingsprobleem vir speltherapie gestel word. Die redes vir hierdie vorm van afwykende gedrag van kinders is kompleks en veelvuldig. Dit kan wees om in beheer te wil voel, aggressie te verplaas, te skok, aandag te trek, weerstand te toon of 'n uitlaatklep vir frustrasie te hê, asook as gevolg van 'n negatiewe modellering en gebrek aan monitering van toepaslike gedrag teenoor diere in die gesin of negatiewe portuurgroep beïnvloeding (Odendaal, 1988:89 & Boat, 1995:230). Die wreedheid teenoor die dier kan dui op sowel die dinamiek binne die gesin as op die persoonlikheidsamestelling van die kind, albei belangrike kriteria vir assessering deur 'n terapeut. Wreedheid van kinders teenoor diere kan ook 'n vroeë aanduiding wees van potensiële wreedheid teenoor mense in 'n latere lewensfase (Beck & Meyers, 1996:252). Die filosoof/teoloog Albert Schweizer het dit só gestel: "[Anyone who has accustomed himself to regard the life of any living creature as worthless, is in danger of arriving also at the idea of worthless human live](#)". Indien die spelterapeut van hierdie korrelasies bewus is, kan intervensie belangrike voorkomings- en rehabilitasiewaarde hê vir sowel die welsyn van die kinders as vir diere.

Aggressie en ander vorms van anti-sosiale gedrag by kinders is dikwels die resultaat van die kind se emosionele en psigiese gesteldheid. Hierdie gedrag kan lei tot verwerping van die kind deur veral sy/haar portuurgroep en negatiewe beoordeling deur volwassenes wat op hul beurt weer die kind se selfkonsep negatief beïnvloed. Die nie-veroordelende houding van 'n geselskapsdier kan positief benut word in die terapeutiese proses met die kind. Om hierby aan te sluit verwys Rowan & Beck (1994:86) na 'n persoonlike gesprek met Aaron Katcher waarin hy dit stel dat: "[...work with disturbed children at the Deveraux School in](#)

Pennsylvania indicates that animals can have profound positive effects on children who have become trapped in a cycle of antisocial and violent behavior". In 'n kruiskorrelatiewe studie gedoen deur Katcher & Wilkens (1998:193-204), is bevind dat 'n mens-dierinteraksieprogram langtermyn terapeutiese waarde vir kinders en adolessente met gedragsprobleme en ernstige aandagspantekort het.

Hospitalisasie is 'n traumatiese belewenis vir die kind en 'n verdere toepassingsgebied vir mens-dierinteraksie. Bernard (1995:93) dokumenteer die waarde van die gebruik van honde by die kinderpasiënt as sy sê dat: "Not only has the presence of the animals calmed the fears of many of our younger patients, they seem to enjoy talking to them and knowing their secrets are very safe". Teeter (1997:1435) stel dit dat 'n besoekprogram die kind en die familie help om die pyn en trauma te minimaliseer, 'n meer normale lewenspatroon te handhaaf en geleentheid te bied tot positiewe ervarings wat belangrik is vir die kind se emosionele ontwikkeling. Hospitalisering is nie alleen as gevolg van die pyn en ongemak wat daarmee gepaard gaan nie, maar ook as gevolg van die tydelike verbreking van gesinsbande en die onnatuurlike omgewing, 'n traumatiese belewenis. Hospitalisering gaan ook dikwels gepaard met kontak met verskillende lede van die multidisiplinêre span wat vir die kind bedreigend mag wees. Geselskapsdiere kan 'n verskeidenheid funksies vervul vir die gehospitaliseerde kind, onder andere om as brug tussen terapeut en kind te dien, om afleiding te bied en om 'n meer gemaklike en natuurlike atmosfeer te skep.

Melson (1998:234) is van mening dat daar in die navorsing nou weg beweeg kan word van die vraag na watter invloed geselskapsdiere op die ontwikkeling van die kind het na die vraag: Watter aspekte van ontwikkeling kan vir watter kinders onder watter omstandighede deur geselskapsdiere beïnvloed word? Om by die terapeutiese waarde van geselskapsdiere aan te sluit, kan dieselfde vraag herformuleer word na: Met watter terapeutiese doel sal watter soort geselskapsdierprogram vir watter spesifieke behoeftes van die kind in nood aangewend kan word?

Dit blyk dat positiewe mens-dierinteraksie verskillende behoeftes van kinders in verskillende ouderdomsgroepe en onder verskillende omstandighede kan bevredig. Deeglike assessering van die situasie moet deur die maatskaplike werker onderneem word om te verseker dat die benutting van geselskapsdiere 'n spesifieke doel voor oë het, en dat sowel die welsyn van die kind as dié van die geselskapsdiere daardeur bevorder word.

3.6. GESTREMDESORG

Geselskapsdiere word vir verskillende teikengroepe van fisiesgestremde persone aangewend waarvan gidshonde vir blindes ('guide dogs') waarskynlik die bekendste is. Dienshonde vir gestremdes ('service dogs') en honde vir gehoorgestremdes ('hearing dogs') neem in gewildheid toe (Valentine, Kiddoo & LaFleur, 1993:109-125, Miura, Tanida & Bradshaw, 1998:105-108 en Duncan, 2000:10-11). Die waarde van seinhonde ('seizure alert dogs') (Edney, 1993:5) word ook al meer besef.

Van die belangrikste behoeftes van persone met gestremdheid is die van aanvaarding en respek, fisiese en emosionele interaksie, ondersteuning, onafhanklikheid, kommunikasie en sosialisering, om maar enkeles te noem. Die nie-veroordelende, stimulerende, nie-verdedigende houding van geselskapsdiere en hul vermoë om kontak te maak en liefde en bewondering te wys, kan in van hierdie behoeftes voldoen (Guest, 1994:22 & Woods, 1994:16). 'n Groot mate van onkunde oor en diskriminasie teen gestremde persone bestaan steeds wat dit vir die hulpverlenende professies moeilik maak om aan gestremdes hul regmatige plek in die samelewing te beding. Wat die benutting van geselskapsdiere vir hierdie teikengroep so waardevol maak lê veral in die vermoë van geselskapsdiere om onvoorwaardelik te aanvaar, spontaan in interaksie te tree, fisiese take te verrig, te beskerm, lojaal te wees in alle opsigte en as sosiale katalisator te dien.

FOTO 9 Vir die gestremde persoon voldoen die geselskapdier aan die belangrike behoeftes van aanvaarding en respek, fisiese en emosionele interaksie, kommunikasie en sosialisering

Die teenwoordigheid van 'n hond by 'n gestremde moedig spontane kontak deur ander mense aan. Hierdie natuurlike kontak verbreek die gevoel van isolasie waarin die gestremde hom so dikwels bevind en bied ook geleentheid vir die nie-gestremde om te ervaar dat gestremdes, ten spyte van hul fisiese onvermoëns, 'n sinvolle lewe kan lei. Die feit dat geselskapsdiere geen vooroordele het ten opsigte van gestremdheid nie en die gestremde volkome aanvaar, bied waarskynlik die grootste psigologiese voordeel in hierdie verband. Vanweë die fisiese beperkings word gestremdes dikwels weerhou van gereelde interaksie met mense, sowel as dat hul gestrem word in die uitvoer van hulle daaglikse aktiwiteite.

Vir die gesiggestremde persoon strek die waarde van 'n gidshond veel verder as die onafhanklikheid wat dit bied. Die gevoel van veiligheid, emosionele band, sosiale interaksie en verligting van spanning dra alles by tot verbeterde lewenskwaliteit (Steffens & Bergler, 1998:154-156). Die spesiale vennootskap tussen die gestremde en geselskapsdier word beskryf as 'growing together': "This 'embodied' sense of self and dog in turn begins to heal much of the isolation and suffering of blindness: increasing confidence, pride and power, dispelling loneliness and isolation and ameliorating stigma. Whilst guide dogs can, quite plainly, do nothing to cure the physical reality of blindness, the 'growing together' in partnership heals by its personal and cultural facets" (Woods, 1994:16).

FOTO 10 Vir die gesiggestremde persoon strek die waarde van 'n gidshond veel verder as die onafhanklikheid wat dit bied

'n Verdere voordeel van geselskapsdiere, met spesifieke verwysing na dienshonde ('service dogs'), is dat hulle 24 uur beskikbaar is vir sowel fisiese as psigiese funksies en dus die gestremde die geleentheid bied om sover moontlik onafhanklik te funksioneer (Odendaal,1988:94). Daar is bevind dat die teenwoordigheid van dienshonde vir fisiesgestremde persone, onder andere persone met spierdistrofie, veelvuldige sklerose en traumatiese breinbeserings, die behoefte aan betaalde hulp met tot soveel as 72% verminder het. Die sekondêre voordele voortspruitend hieruit was 'n toename in eiewaarde, onafhanklikheid, integrering in die gemeenskap en lokus van kontrole (Duncan, 1998:255). Die koste-effektiwiteit van dienshonde is ook in die studie van Allen & Blascovich (1996:1001-1006) bevestig waarin daar 'n 68% afname in betaalde hulp en 64% afname in onbetaalde hulp onderskeidelik plaasgevind het as direkte gevolg van die teenwoordigheid van dienshonde. Hierdie ekonomiese waarde van geselskapsdiere is nie alleen van belang vir die gestremde en sy/haar gesin nie, maar ook vir die mediese fondsbodryf wat hierdie soort eise dek.

'n Onderzoek deur Valentine *et al.* (1993:109-125) het spesifiek op die psigososiale implikasies van dienshonde gefokus en rapporteer die volgende: "[Respondents to the present survey reported feeling less lonely, less depressed, more capable, safer, more assertive, more content, and more independent; had more freedom to be capable; and reported an increase in self-esteem](#)". Die gebruik van apies ('capuchin monkeys') om fisiese

take vir gestremdes te verrig, is ook reeds bekend (Haldane, 1994:30; Sheppard, 1998:2). Dit blyk egter dat, net soos in die geval van dienshonde, die sosiale en emosionele voordele van interaksie met hierdie diertjies net so belangrike rol as die fisiese voordele speel.

FOTO 11 Die algemene maatskaplike funksionering van die persoon word positief beïnvloed deur terapeutiese perdry

In 'n ondersoek deur Exner *et al.* (1994:18) om die effek van hippoterapie (terapeutiese perdry) by parapleë en kwadrupleë vas te stel is die volgende fisiese en psigiese voordele uitgewys: “...positive effects found relative to spasticity, certain pain syndromes, as well as contraction syndromes associated with impaired joint mobility... a number of associated effects were noted in the physiotherapy and, especially, the nursing sectors, easier catheterization, more rhythmical bowel function, more balanced mood with improved sleep, and generally increased openness and motivation”. McGibbon, Andrade, Widener & Cintas (1998:754-762) en Would (1998:51-58) bevestig ook die positiewe effek van terapeutiese perdry op die vlotheid van bewegings en growwe motoriese funksionering by

serebraalgestremde kinders. Die algemene maatskaplike funksionering van die persoon word dus positief beïnvloed deur die interaksie met die dier.

Vir die gehoorgestremde hou geselskapsdiere in die vorm van 'hearing dogs' besondere voordele in. Benewens die fisiese ondersteuning met betrekking tot daaglikse aktiwiteite soos om die gestremde bewus te maak van byvoorbeeld 'n voordeurklokkie, alarm, wekker of gehuil van 'n baba, bied hierdie honde ook emosionele en psigologiese voordele: "Significant differences in depression, tension, social functioning, aggression, fatigue and sleep have been found" (Guest, 1994:22). Die teenwoordigheid van 'n 'hearing dog' maak verder 'n nie-sigbare gestremdheid sigbaar en bevorder daardeur groter begrip en empatie van die algemene publiek teenoor hierdie teikengroep (Fogle, 1999:237). Die gehoorgestremde persoon leef tot 'n groot mate geïsoleerd van die daaglikse lewe. Geselskapsdiere bied die geleentheid tot kontak met die gemeenskap, fisiese aktiwiteit, sosialisering en 'n gevoel van in-beheer-wees en van veiligheid. Ook Hart, Zasloff & Benfatto (1995:969&970) het bevind dat geselskap en gehoorbystand vir die gehoorgestremde waarde inhou, maar dat vervoerprobleme en moontlike gedragsprobleme van die honde negatiewe faktore in die verhouding kan wees.

Die verdere benutting van geselskapsdiere in hierdie diensterrein is die van 'seizure-alert dogs'. Resultate van 'n studie gedoen deur Edney (1993:5) het getoon dat al die honde (37) wat in die ondersoek gebruik is waarneembare alternatiewe gedrag geopenbaar het in antisipasie van 'n aanval: "...*(they were) looking anxious, apprehensive or restless. They alerted others in the vicinity or went away to seek help. They were described as behaving strangely; normally obedient dogs were found to become disobedient. Barking and whining were frequent, as was jumping up and nuzzling their owner. Dogs which anticipated their owners' seizures also 'stood guard,' 'kept check on,' the owners, licked their faces and hands, and encouraged them to lie down*". Alhoewel die steekproef in hierdie studie te klein was om daaruit afleidings te maak, het dit belangrike hipoteses vir verdere navorsing gestel wat inderdaad deur The Epilepsy Institute in New York verder ondersoek is.

3.7 MAATSKAPLIKE GESONDHEIDSORG

Maatskaplike werk op die terrein van gesondheidsorg fokus op: "...illness brought about by or related to social and environmental stresses that result in failures in social functioning and social relationships. It intervenes with medicine and related professions in the study, diagnosis, and treatment of illness at the point where social, psychological, and environmental forces impinge on role effectiveness" (Thackeray *et al.*, 1994:146). Gesondheid is 'n relatiewe begrip en verwys nie net na die afwesigheid van siektetoestande nie, maar na die kwaliteit van 'n mens se lewe wat deur 'n verskeidenheid faktore bepaal word (Edney, 1995:704). Positiewe mens–dierinteraksie word as een van die faktore wat lewenskwaliteit bevorder, gereken, en het verskillende toepassingsgebiede in maatskaplike gesondheidsorg. Die waarde van hierdie studieveld ten opsigte van gesondheidsorg in die algemeen, is reeds in Hoofstuk 2 onder die afdeling 'Geneeskunde' (2.9) bespreek. Die spesifieke waarde van geselskapsdiere vir die maatskaplike werker word vervolgens met enkele voorbeelde toegelig.

FOTO 12 **Positiewe mens–dierinteraksie word gereken as een van die faktore wat lewenskwaliteit bevorder**

Die geneeskundige maatskaplike werker funksioneer veral in hospitale en ander versorgingsinrigtings. Die volgende voordele van die benutting van geselskapsdiere in 'n hospitaal word deur Bernard (1995:95) uitgelig:

- ✓ Die teenwoordigheid van diere bied 'n gevoel van veiligheid en huislikheid en skep 'n minder geïsoleerde en steriele omgewing.
- ✓ Interaksie met die dier verminder die pasiënt se spanning en bied afleiding van pyn wat terapeutiese intervensie vergemaklik.
- ✓ Die diere bied onvoorwaardelike positiewe aanvaarding en verlig gevoelens van depressie.
- ✓ Die dier dien as nie-bedreigende tussenganger in die daarstelling van rapport tussen die pasiënt en die terapeut.
- ✓ Pasiënte voel nuttig deur te help met die oriëntering van nuwe hondjies met die omgewing en aparate.

FOTO 13 Interaksie met die dier verminder die pasiënt se spanning en bied afleiding van pyn wat terapeutiese intervensie vergemaklik

Spanola (2000:13) verduidelik die waarde van positiewe interaksie tussen kinderpasiënte en geselskapsdiere soos volg: "Having a dog by their side can ease some of the pain when children are experiencing such difficult procedures as spinal taps. Some warm and friendly

cats can help reduce the anxiety before or after an operation. Bunnies are soft to the touch for children recovering from severe burns. And dogs, cats and chickens provide safe, secure confidants for children who are in counseling and trying to work through psychological or physical abuse". Die belangrike rol van die multidisiplinêre span in die hospitaal word deur albei bogenoemde voorbeelde uitgelig. Samewerking tussen die maatskaplike werker (wat bewus is van die terapeutiese waarde van sulke kontak), die mediese dokter en verpleegkundige (wat onder andere die risiko van infeksies kan assesser), en die veearts (wat die mees geskikte geselskapsdier vir die doel kan selekteer en die gesondheid van die dier kan bepaal) is noodsaaklik om die program suksesvol te implementeer.

Een van die funksies van die geneeskundige-maatskaplikewerker wat dikwels oorgesien word, is om die pasiënt, en in meeste van die gevalle ook die pasiënt se gesinsisteem, voor te berei op ontslag en herinskakeling tuis. Geselskapsdiere vorm 'n integrale deel van hierdie sisteem en is meestal nie voorbereid op die veranderinge wat daar plaasgevind het by die eienaar nie. Bernard (1995:97) merk op dat: "...patients (who) after discharge had the horrifying experience of their animals not easily adjusting to them and their 'new self' ! They look different, walk different or may have wheelchairs, walkers, or artificial limbs which frighten the pet. It is important to address these issues before the patient leaves on a pass". Die pasiënt mag dalk ook anders praat as gevolg van byvoorbeeld beroerte, of sensitief wees vir fisiese kontak as gevolg van pyn.

Nog 'n funksie wat deur die geneeskundige-maatskaplikewerker vervul kan word is om, in oorleg met die res van die mediese span, geleentheid aan pasiënte te bied om kontak met hul geselskapsdiere te maak. Veral in die geval van langtermyn hospitalisasie kan pasiënte 'n gevoel van isolasie en 'n verbreking van hegte bande met 'belangrike ander' in sy/haar sisteem ervaar. Indien daar 'n baie hegte band tussen die persoon en 'n spesifieke geselskapsdier bestaan, ervaar die dier ook die gevoel van verlies ten tye van 'n lang afwesigheid en is Sable (1995:339) van mening dat: "Allowing pets to visit humans in hospitals could benefit both the pet and its human companion and may help speed recovery".

Alhoewel vigspasiënte dikwels afgeraai word om geselskapsdiere aan te hou, blyk dit tog dat die persentasie pasiënte wat wel geselskapsdiere het dieselfde is as die res van die populasie (Angulo, Siegel & Detels, 1996:8). Omdat vigspasiënte dikwels geïsoleerd van die res van gemeenskap leef en min emosionele en sosiale kontak het, kan geselskapsdiere 'n belangrike leemte vul as substituuat vir ander belangrike verhoudings. In 'n ondersoek gedoen onder 708 HIV positiewe- en 214 vigspasiënte is die waarde van geselskapsdiere as

sosiale ondersteuning en verligting van depressie bevestig (Siegel, Angulo, Detels, Welsch & Mullen, 1999:15).

'n Geselskapsdier kan 'n unieke element in die ondersteuningsnetwerk van 'n gesin of persoon wat 'n geliefde aan die dood afgestaan het, wees. Die permanente teenwoordigheid en nabyheid van die geselskapsdier, maar terselfdertyd die geleentheid tot privaatheid en alleenwees wat hy/sy bied maak dit besonders. Dit is waarskynlik in die fase van die rouproses wat gekenmerk word deur eensaamheid en isolasie waarin die geselskapsdier se rol meer prominent na vore tree: "One very unique aspect of pets is their constant proximity. A complaint of bereaved spouses, for example, is that social support tends to be mobilized at the time of loss but then quickly ends...if social support is to be effective, it must continue throughout the period of mourning. Pets may help fill this gap and reduce the feeling of aloneness" (Sable, 1995:338). Die konstante, nie-veeleisende teenwoordigheid van 'n geselskapsdier tydens die rouproses het besondere waarde: "Owners who have suffered periods of intense grief report that their dogs never left their side, and appeared to be sharing their feelings. And this may be all that the person needed at that time - a constant, loving presence to be with them in the black places, to help them 'get through'" (Stewart, 1996:9). Adkins & Rajecki (1999:40) het bevind dat geselskapsdiere 'n positiewe rol speel tydens die rouproses van ouers wat 'n kind aan die dood afgestaan het. In hierdie studie het 75% van die ouers aangedui dat die geselskapsdier die rol van aandagafleier, vertrooster en vertroueling vertolk het.

Sterwensbegeleiding word dikwels gestrem deur die onvermoë van terapeute, vriende en familie om werklik toe te tree tot die ervaringswêreld van die sterwende persoon. Ten spyte van die beste van bedoelings, is dit nie altyd moontlik om eie vrees en pyn te oorkom om sodoende ten volle beskikbaar te wees vir begeleiding aan die persoon in nood nie: "They (friends, relatives, health care professionals) may be impeded by their own fears about death or the coming separation and may deny the patient the opportunity to work out his or her pain and grief" (Cusack, 1988:59).

Geselskapsdiere beskik beslis nie oor die vermoë om empaties toe te tree tot die leefwêreld van die sterwende persoon nie, maar het terselfdertyd ook nie redes om 'n afstand te behou nie. 'n Geselskapsdier se teenwoordigheid kan rustig, aanvaardend en nie-bedreigend wees en bied aan die persoon die geleentheid om beheer te hê oor die mate van kontak waarvoor hy/sy kans sien. In 'n ondersoek gedoen met terminale kankerpatiënte (Cusack, 1988:59) is bevind dat die teenwoordigheid van geselskapsdiere nie sosiale interaksie, soos deur meeste ander studies aangedui, bevorder het nie. Wat wel bevind is in genoemde

ondersoek is dat 12 van die 15 proefpersone aangedui het dat die teenwoordigheid van geselskapsdiere gevoelens van vrees, hopeloosheid, eensaamheid en isolasie verminder het. Geselskapsdiere het dus die vermoë om ondersteuning te bied op wyses wat mense nie kan nie. Die dier vermy nie die sterwende persoon nie, maar bied hom die geleentheid om teen sy eie tempo sy sterflikheid te verwerk: “The animal’s quiet, accepting, and nurturing presence strengthens and frees the patient to resolve his or her final experience successfully” (Muschel, 1984:457).

3.8. GEESTESGESONDHEIDSORG

Geestesgesondheid verwys na die totale welstand van die mens en sluit fisiese gesondheid, psigiese gesondheid en gesonde sosiale funksionering in (Witskrif vir Welsyn, 1994:79). In hierdie afdeling sal hoofsaaklik gefokus word op die sosiale funksionering en psigiese gesondheid van die mens, omdat fisiese gesondheid reeds onder die afdelings 2.9 (Geneeskunde) en 3.7 (Maatskaplike Gesondheidsorg) bespreek is.

Die geestesgesondheid van die mens word onder andere bepaal deur die aard en kwaliteit van sy/haar interpersoonlike verhoudings in elke fase van die lewensiklus. Sable (1995:339) kom tot die gevolgtrekking dat: “Attachment research and theory have shown that emotional well-being is in large measure affected by personal relationships, not only in childhood but throughout life. People need a combination of relationships from close affectional attachments to broader social contacts. There is now reason to include pets among significant attachment figures, not only for treating disturbed populations but also for promoting general mental health”. Die studie deur Keil (1998:132) sluit hierby aan en sy kom tot die gevolgtrekking dat: “...as quality of life deteriorated, attachment to animals increased”. (Vergelyk ook Poresky & Daniels, 1998:236-241.)

Fisiese kontak is 'n belangrike komponent van die mens se emosionele ontwikkeling en geestesgesondheid. Fisiese kontak tussen mense word egter bedreig as gevolg van negatiewe belewenisse, oneffektiewe kommunikasie of ander sosiale en omgewingsfaktore. Kontak tussen die mens en 'n geselskapsdier kan hierdie behoefte opvang: “Touch with an animal has no such hidden implications or threatening connotations. It is an innocent, and reciprocal, pleasure. Animals communicate by touching; it is their language, and they give and receive it joyfully” (Stewart, 1996:10).

FOTO 14 Fisiese kontak is 'n belangrike komponent van die mens se emosionele ontwikkeling en geestesgesondheid

In 'n ondersoek deur Haughey, Milne & Elliott (1993:18&19) met psigiatriese bejaardes is bevind dat die teenwoordigheid van 'n hond tydens groepsessies lei tot 'n toename in sosiale interaksie. Soortgelyke resultate is verkry uit ondersoeke met langtermyn geïnstitutionaliseerde pasiënte deurdat die teenwoordigheid van geselskapsdiere fisiese aktiwiteit gestimuleer het, selfversorging bevorder het, ontrekkingsgedrag verminder het, oogkontak bevorder het, humor gestimuleer het asook 'n afname in gedisoriënteerde gedrag teweeggebring het (Bowes, 1991:5; Kalfon, 1993:19 en Zisselman, Rovner, Shmuelly & Ferrie, 1996:47-51). Resultate van 'n ondersoek gedoen deur Van der Walt (1996: 87&89) onder psigogeriatrisiese pasiënte in Weskoppies Hospitaal, Pretoria, sluit hierby aan en het getoon dat die teenwoordigheid van geselskapsdiere tydens groepsessies die volgende waarde gehad het:

- ☛ die diere was vir die pasiënte mooi om na te kyk;
- ☛ hulle het die samesyn met ander pasiënte geniet;
- ☛ dit is deur die pasiënte as 'iets anders' wat die roetine verbreek geëvalueer;
- ☛ dit was ontspannend;

- ☛ dit het vorige herinneringe terugbring;
- ☛ dit was verrykend;
- ☛ dit het 'n kalmerende uitwerking gehad; en
- ☛ dit was verstandelik stimulerend.

Al die deelnemers aan die program het die behoefte uitgespreek dat 'n geselskapsdiergefasiliteerde program herhaal moet word. Die bevinding is gemaak dat die maatskaplike funksionering van psigogeriatrise pasiënte wat aan die program deelgeneem het, verbeter het (Van der Walt, 1996:100). Hierdie bevinding ondersteun die opmerking deur Cusack (1988:85): “So often the pet is the impetus to improved mental health, the focal point of a life, the bridge between the individual and the community as a whole”.

Vir die langtermyn geïnstusionaliseerde depressielyer kan die teenwoordigheid van geselskapsdiere verligting bring van die eentonigheid en geroetineerdheid van inrigtings-versorging. Cusack (1988:55) wys op die teenstelling in belewenis wanneer hy dit stel dat: “Life within them (institutions) is predictable, orderly, mundane, and boring, factors that, if they do not actually precipitate it, do little to discourage depression. Animals are spontaneous and unpredictable. They are a pleasant diversion from the rigors of institutional life. They offer a means to give and receive affection and a comforting, undemanding presence. Additionally, they prompt recollections of happier times with former pets and are a link to the patient's life on the outside”. Die verligting van depressie as gevolg van die teenwoordigheid van geselskapsdiere word ook deur Jessen, Cardiello en Baun (1996:339-348) aangedui.

Dit is nie net die geïnstusionaliseerde depressielyer wat hom/haarself van die buitewêreld afgesonderd voel nie. Passiwiteit en ontrekking van sosiale kontakte is kenmerkend van persone wat gebuk gaan onder depressie en so 'n persoon sal hom waarskynlik isoleer van die buitewêreld. Geselskapsdiere kan ook hier 'n rol speel deurdat hulle fisiese aktiwiteit stimuleer (hulle vereis versorging en oefening), 'n brug vorm vir sosiale kontak (dit is 'n objektiewe tussenganger en onderwerp vir nie-bedreigende kommunikasie) en 'n gevoel van sekuriteit bied (veral 'n hond) om dit buite die klein persoonlike ruimte te waag. In 'n studie gedoen deur Folse, Minder, Aycock & Santana (1994:188) is bevind dat mens-dierinteraksieprogramme 'n effektiewe benadering is in die behandelingsprogram van

studente wat aan depressie ly, en Rieger & Turner (1999:231) het op hul beurt bevind dat interaksie tussen katte en hul eenaars, gekompenseer het vir depressiewe gemoedstoestande. Depressielyers word dikwels veroordeel vir hul 'egosentriese' lewenstyl en onvermoë om liefde en aandag te gee. 'n Geselskapsdier beskik egter oor die vermoë om 'n verhouding in stand te hou ongeag die kwaliteit en kwantiteit van dit wat hy/sy ontvang.

'n Eksperiment is deur Holcomb, Jendro, Weber & Nahan (1997:32-36) gedoen om te bepaal of die teenwoordigheid van voëls die vlak van depressie van 'n groep manlike pasiënte in 'n dagsorgsentrum beïnvloed. Hulle het bevind dat die teenwoordigheid van die voëls as sodanig nie 'n beduidende verskil in depressievlakke oor die algemeen tewegebring het nie. Daar was egter wel verligting van depressie by pasiënte wat in interaksie met die voëls getree het. Die volgende waarnemings is gemaak:

- ☛ van die pasiënte het hul leunstoel naby die voëlhok geskuif vir hul middagslapie;
- ☛ sosiale interaksie tussen pasiënte en besoekers, en pasiënte en versorgers het toegeneem;
- ☛ die duur van besoeke van familie of vriende het toegeneem; en
- ☛ van die pasiënte het hul eie voëls as geselskapsdiere tuis aangeskaf na deelname aan die projek.

FOTO 15 Die teenwoordigheid van voëls verminder gevoelens van depressie

Die kalmerende effek van mens–dierinteraksie word deur verskeie studies aangetoon, waarvan die waardevolste bydrae vanuit die fisiologie kom. Die effek wat interaksie met 'n geselskapsdier op onder andere bloeddruk, hartklop, hormonale veranderinge en veltemperatuur het, kan 'n belangrike bydrae lewer tot die suksesvolle behandeling van die persoon wie se geestesgesondheid benadeel word deur oormatige angs en spanning. (Vergelyk Cusack, 1988:64-69 en Hoofstuk 2:2.7.)

Ontspanning en fisiese aktiwiteit, albei komponente wat geassosieër word met mens–dierinteraksie, is algemene voorskrifte vir die positiewe hantering van spanning en verligting van stres. Cusack (1988:80) maak die volgende stelling: “*Briskly walking a dog or playing with a pet offers two benefits: the actual physical output involved in the activity and the feeling of security that accompanies association with an animal. Petting and stroking a companion animal triggers physiological relaxation in the owner*“. 'n Geselskapsdier kan ook as 'n realiteitsobjek dien in die leefwêreld van die pasiënt wat gebuk gaan onder een of ander vorm van angstoestand of psigose: “*...an animal may just be what is needed to introduce a touch of earthy, basic reality to a shuttered and damaged perception. As this fact gains acceptance, animals are increasingly being used, in the world of mental illness and neuroses, to facilitate interaction between therapists and clients, especially where the*

clients are children” (Stewart, 1996:12). Interaksie met 'n dier kan egter ook angs en spanning veroorsaak vir persone wat nie 'n positiewe band met diere het nie. Vrees vir sekere geselskapsdiere, die verantwoordelikhede wat gepaardgaan met versorging, die gevaar van oordraagbare siektes en selfs bygelowe kan angs en spanning veroorsaak wat negatiewe interaksie tot gevolg kan hê.

Positiewe resultate is verkry uit 'n ondersoek wat deur Nathanson (1993:8) gedoen is om die kognisie van verstandelikgestremde kinders met behulp van die interaksie met Atlantiese Bottelneus dolfyne te bevorder. Die bevindings was dat die kinders twee tot 10 keer vinniger, en met beter retensie, geleer het tydens interaksie met die dolfyne as tydens die klaskamersituasie weg van die dolfyne. Kritiek op die wetenskaplikheid van hierdie navorsing en die geldigheid van die bevindings is egter deur Marino & Lilienfeld (1998:194-200) gelewer, maar ook Cusack (1988:85) vermeld die positiewe resultate wat verkry is met die interaksie tussen dolfyne en outistiese kinders. 'n Gevallestudie deur Anderson (1994:5) bevestig op sy beurt die uitbouing van kommunikasievermoë by 'n Downsindroomkind met behulp van interaksie met dolfyne. In 'n studie gedoen deur Redefer & Goodman (1989:461-467), is bevind dat die teenwoordigheid van 'n geselskapsdier (in dié geval 'n hond) tydens terapisessies met outistiese kinders, sosiale interaksie bevorder het. Die kinders was beter instaat om deel te neem aan sosiale interaksie en het hierdie sessies ook meer geniet as die sessies waar die diere nie teenwoordig was nie. Hierdie resultate word bevestig deur Tschochner (1998:138) wat bevind het dat mens-dierinteraksie sosiale gedrag van outistiese kinders asook psigoterapie met die kinders in die proefgroep bevorder het.

'n Interessante bevinding is verkry uit 'n studie wat gedoen is oor die mens-dierband tydens die oorlog in Beirut in 1982. Die teenwoordigheid van die diere het 'n belangrike rol gespeel in die geestesgesteldheid van die mense midde in die oorloggeteisterde gebiede. Respondente in die ondersoek het laat blyk dat hul geselskapsdiere 'n bron van gerusstelling was ten tye van bombarderings en skietaanvalle. Daar is net so, of selfs in 'n groter mate, na die welstand van die diere omgesien ten opsigte van veiligheid, kos, water en aandag as na hul eie welstand (Cusack, 1988:70).

Indien die positiewe band tussen mens en dier verbreek word, kan dit ook lei tot geestesongesteldheid. Die afsterwe van 'n geliefde bring 'n wanbalans op sowel fisiese- as emosionele vlak teweeg. Indien die rouproses nie voltooi word nie, kan dit lei tot psigiese versteurings soos oormatige angs en depressie wat in uiterste gevalle selfs tot selfmoord kan lei. Die emosionele en psigiese effek van die afsterwe van 'n geselskapsdier kan dieselfde intensiteit aanneem as in enige ander mens-tot-mens verhouding (Drake-Hurst,

1994:21, Gerwolls & Labott, 1994:182, Jarolmen, 1999:18 en Adams, *et al* 1999:33-39). Die intensiteit van die roubelewenis word volgens Gosse & Barnes (1994:103) onder andere beïnvloed deur: "...the pet owner's level of attachment to a deceased pet, the perceived degree of understanding received from others about the loss and the level of other stressful events (that) would combine to have a significant predictive value in grief outcome". Dit is volgens Nicholson, Kemp-Wheeler & Griffiths (1995:101) nie alleen die emosionele simptome wat dieselfde is nie, maar ook: "...the need to mourn, the need to have feelings of grief acknowledged and respected, and the need for a period of adjustment before feeling ready to make a commitment to a new relationship". Hierdie gevoelens van verlies van 'n geselskapsdier word vererger as gevolg van die feit dat dit in sommige sisteme 'n taboe is om oor 'n dier te rou (Morales, 1997:243-254). Mense voel dikwels skaam om hul gevoelens van verlies te wys (Sable, 1995:338) en mag selfs dink dat dit abnormaal is en die gevoelens gevolglik onderdruk. Die maatskaplike werker moet kennis neem van hierdie behoeftes sodat dit in berekening gebring kan word in die assesseringsproses. Deur die kliënt die geleentheid te gee om oor sy/haar geselskapsdier te praat kan belangrike inligting rakende die emosionele gesteldheid van die persoon asook ander verhoudings na vore kom.

Die afgelope dekade toon 'n toename in die beklemtoning van rouberaad ten opsigte van die afsterwe van geselskapsdiere: "The development of pet loss support groups... reflects awareness of this grief and is a type of prevention against maladaptive adjustment" (Sable, 1995:339). Veral populêre literatuur word gekenmerk deur onderwerpe soos 'Pet loss support groups', 'Pet grief counselling' en 'Pet bereavement' (Diamond, 1994:16; Montgomery & Montgomery, 1994:16), terwyl wetenskaplike bronne meer fokus op die psigiese implikasies van die beëindiging van 'n mens–diervershouding en faktore wat 'n rol speel in die hantering daarvan (Damino, 1994:15; Nicholson, 1994:16; Sife, 1994:17; Stallones, 1994:43-52 en White, 1994:16). Alhoewel hierdie groepe meestal ontstaan onder leiding van veeartse en dieregedragkonsultante, behoort maatskaplike werkers 'n meer aktiewe rol hierin te speel, omdat hulle oor die kennis en vaardighede van sterwensbegeleiding beskik. Sable (1995:339) ondersteun hierdie stelling deurdat sy sê: "Social workers could be involved in such groups both to detect psychological disturbance and to educate the public about the place of pets in people's lives. They can affirm the emotional importance of a companion animal and promote societal sympathy and support for bereaved owners..." Volgens Turner (1997:225) werk die veearts en die maatskaplike werker alreeds sedert 1979 saam toe die eerste maatskaplikewerk-praktyk in 'n kleindierhospitaal in die VSA gestig is. Die maatskaplike werker se taak was om na die emosionele probleme van kliënte wie se diere ernstig siek was of gesterf het om te sien, opvolgwerk te doen waar dieregedragsprobleme moontlik 'n simptome van gesins-problematiek was, probleme met

irrasionele of moeilike kliënte te hanteer en om bystand te verleen in die keuse van 'n geselskapsdier.

Die resultate van 'n ondersoek deur Stallones (1994:52) bevestig die belangrikheid van die beskikbaarheid van rouberaad aan geselskapsdiereienaars. In hierdie ondersoek was daar 'n beduidende verskil in simptome van depressie tussen die groep wat beraad ontvang het en die groep wat nie beraad ontvang het nie. Stallones (1994:52) is van mening dat die veearts die skakel behoort te wees tussen die kliënt en die berader: “**Veterinarians who deal with people who are losing a pet should be aware of the significant role the pet may play in the overall mental health of the individual and consider forming links with local mental health professionals for referral purposes...**”. Soortgelyke resultate is verkry uit 'n ondersoek gedoen deur Gerwolls & Labott (1994:172-185). Hulle bepleit die aanvaarding van die rouproses en rouberaad na die afsterwe van 'n geselskapsdier: “**As pets play important roles in their owner’s lives and contribute to their wellbeing in many ways, the death of a pet may leave a void difficult to fill. Therapists, veterinary personnel, and lay persons alike need to be sensitive to this issue in order to help bereaved pet owners endure this difficult period**”. 'n Ondersoek deur Turner (1997:227&228) na die aangebode probleme van inbellers na 'n ondersteuningshulplyn na die dood van hul geselskapsdier het bevind dat besluite rondom genadedood, skuldgevoelens oor die dood van die dier, gebrek aan sosiale ondersteuning en verlies van geselskapsdiere as substituuat vir ander belangrike verhoudings, die belangrikste temas was wat deur die beraders hanteer was. Sowel Turner (1997:229) as Fogle (1999:237) bepleit groter betrokkenheid van die geestesgesondheidsberoepe in die studieveld van mens–dierinteraksie en nouer samewerking tussen hulle en die veeartse in die bevordering van geestesgesondheid.

Die belangrikste voordele van positiewe interaksie met geselskapsdiere is dus die bevordering van geestesgesondheid en voorkoming van geestesongesteldheid deurdat geselskapsdiere gesonde lewenstyl bevorder. 'n Gesonde lewenstyl ('lifestyle correctness') is volgens Jennings (1997:358-372) die fokus van die 21e eeu.

3.9. SUBSTANSAFHANKLIKHEID

Substansafhanklikheid word gereken as een van die grootste gesondheids- en maatskaplike probleme ter wêreld. Dit word bereken dat in Suid-Afrika ongeveer 5.8% van die populasie ouer as 15 jaar, afhanklik is van alkohol alleen (Witskrif vir Welsyn, 1997:81). Indien pil- en

daggaverslawing hierby gereken word, is die omvang van substansafhanklikheid veel groter as die geskatte 6%. Die toename in afhanklikheid onder veral vroue en kinders wek kommer.

FOTO 16 Geselskapsdiere dien as skakel tussen mense, emosionele ondersteuner en nie-veroordelende vriend

Substansafhanklikheid strem die slagoffer daarvan op sowel fisiese-, psigiese-, emosionele- as sosiale vlak. Zastrow (2000:270) verwys na dwelmmisbruik as die: “...regular or excessive use of a drug when, as defined by a group, the consequences endanger relationships with other people, are detrimental to the user’s health, or jeopardize society itself”. Die afhanklike persoon is vasgevang in ‘n eensame, verdedigende, geïsoleerde, veroordelende en ongebalanseerde lewe. Die verlies van positiewe verhoudings in die gesin, gemeenskap, sosiale lewe en werkplek is waarskynlik die grootste enkele verlies waarmee die afhanklike persoon worstel. Die vermoë van geselskapsdiere om as katalisator, skakel tussen mense, bewonderaar, realiteitsobjek, emosionele ondersteuner en nie-veroordelende vriend te wees (Cusack, 1988:75-85 & Sable, 1995:339) kan as motiveerder in die proses van rehabilitasie dien. In die oë van ‘n geselskapsdier is sy eienaar altyd ‘n held, ongeag die verlede: “No matter what you look like, how everyone else perceives you, your animal does not care at all. You are always the hero even though you have lost the respect of everyone else in your world” (Stewart, 1996:9).

Behandelingsprogramme vir afhanklike persone neem verskillende vorme aan: “Treatment programs for drug abuse include inpatient and outpatient services provided by community mental health centers, some medical hospitals, and specialized chemical abuse rehabilitation centers. Additional programs include self-help groups, halfway houses, and therapeutic communities” (Zastrow, 2000:308). Die benutting van geselskapsdiere in al dié onderskeie programme is nog 'n onontginde terrein van navorsing. Die mees bekende toepassing van mens–dierinteraksieprogramme is in inrigtingsverband. 'n Voorbeeld van 'n geselskapsdier-besoekprogram aan 'n rehabilitasiesentrum vir substansafhanklikes word deur Miller, Cross & Underwood (1998:3) bespreek. Die voordeel van 'n besoekprogram is dat die waarde van positiewe mens–dierinteraksie ervaar kan word sonder die verantwoordelikheid wat gekoppel word aan geselskapsdiereienaarskap. In 'n vroeë fase van rehabilitasie is die afhanklike persoon nog nie gereed vir die fisiese of emosionele verantwoordelikheid wat gepaard gaan met geselskapsdiereienaarskap nie. Die welsyn van die geselskapsdiere moet ook in ag geneem word en daarom is die keuse van die spesifieke model van implementering belangrik.

'n Ondersoek deur Nicolai (1998:126) was daarop gerig om aan jong dwelmverslaafdes die geleentheid te bied om vaardighede in verhoudingsbou en probleemoplossing aan te leer. Positiewe resultate is verkry en die navorser is van mening dat mens–dierinteraksieprogramme die geleentheid aan geïsoleerde groepe bied tot rehabilitasie en herintegrering in die gemeenskap. Soortegelyke program word by die Noupoot Christain Care Centre, 'n rehabilitasiesentrum vir adolessente in die Noordkaap, aangebied (Carbett, 1997:4-5).

FOTO 17 **In die oë van 'n geselskapsdier is sy eienaar altyd 'n held, ongeag die verlede**

3.10. ARMOEDE

Armoede is waarskynlik die mees ingrypende samelewingstendens. In Suid-Afrika word gereken dat 45-47% van die populasie (\pm 18 miljoen mense), in armoede leef (Witskrif vir Welsyn, 1997:9; Potgieter, 1998:65 en Taylor, 2000:x). Armoede staan sentraal tot die meeste ander maatskaplike probleme en vereis intervensie op multidisiplinêre vlak: “Teamwork involving the sustained and united efforts of society’s major institutions - political, educational, industrial, professional, governmental, religious – is the best hope for the prevention and ‘cure’ of poverty” Thackeray *et al.* (1994:31).

Positiewe mens–dierinteraksie kan nie armoede voorkom of verlig nie. Groter begrip deur die onderskeie dissiplines ten opsigte van die terapeutiese- en ontwikkelingswaarde van geselskapsdiere vir alle groepe, ongeag hul ekonomiese gesteldheid, word wel bepleit. Jennens (1992:179&180) is egter van mening dat mense wat nie oor die fisiese-, finansiële-, sosiale- of verstandelike vermoëns beskik om die verantwoordelikheid van geselskapsdiereienaarskap te aanvaar nie, die grootste bedreiging vir dierewelsyn inhou. Die regte van diere word ook hierdeur geraak (Turner, 1996:26&27). Alhoewel arm gesinne nie oor die ekonomiese vermoë beskik om na geselskapsdiere om te sien nie, kan hulle ook nie sondermeer ontnem word van die behoefte om met diere kontak te maak nie. Om ekonomies ontmagtig te wees ontnem jou nie van die vermoë om in positiewe interaksie met ‘belangrike ander’ te tree nie. Om liefde te gee en te ontvang is ‘n basiese menslike behoefte. ‘n Gemeenskapsgesondheidswerker van Khayelitsha, Gwen Duma (1997:9), sê dit

is 'n belediging om van die veronderstelling uit te gaan dat arm mense nie 'n gevoel vir diere het nie: "As poor as we are, we love our animals and a growing number of men and women here in Khayelitsha feel very strongly about the humane treatment of animals...It is an insult to assume that because we are poor we have no heart".

FOTO 18 Om ekonomies ontmagtig te wees ontnem nie iemand van die vermoë om in positiewe interaksie met 'belangrike ander' te tree nie

(Foto: Hein du Plessis)

Geselskapsdiere kan 'n belangrike rol vervul in die lewenskwaliteit van ekonomies gestremde persone deurdat hulle min eise stel, nie-veroordelend is nie, nie statusbewus is nie en onvoorwaardelike liefde betoon. Geselskapsdiere het dus nie net terapeutiese waarde in die sin dat hulle onvoorwaardelik aanvaarding toon en min eise stel nie, maar dra ook by tot die ontwikkelingsbehoefte van alle teikengroepe: "...companion animals contribute to the normal growth and development of people... the position that growing up with a pet does contribute to the establishment of a life style that involves nurturance and companionship, and can sustain a philosophy of life's validity even under difficult circumstances" (Swabe, 1999:160). Gebrek aan opvoeding, as gevolg van ontoeganklikheid van hulpbronne aan die grootste deel van die Suid-Afrikaanse bevolking, speel 'n belangrike

rol ten opsigte van geleenthede om met geselskapsdiere op te groei. Opvoeding hou verband met die mate van respek en empatie vir diere, 'n bewustheid van diere se behoeftes, voorkoming van wreedheid teenoor diere, diereversorging en hantering, vrese vir diere en kennis oor dieregedrag en gesondheid – dus verantwoordelike geselskapsdier-eienaarskap. (Vergelyk Ascione, 1992:176-191; Hindle, 1992:14; Hills, 1995:141 en Van der Merwe, 2000(a):2-4.)

In 'n ondersoek deur Kidd & Kidd (1994:16) kom hulle tot die gevolgtrekking dat: "It was clear that many homeless adults did have pets which were important for their mental and physical health and that pet care was associated with unique problems". Die verantwoordelikheid ten opsigte van die welsyn van die dier moet dus ook deur die maatskaplike werker in berekening gebring word tydens hulpverlening. In 'n ondersoek deur Singer, Hart & Zasloff (1995:854) onder daklose individue het 93.3% mans en 96.4% vroue gesê dat hulle behusing, waar hul geselskapsdiere nie toegelaat sal word nie, nooit sal oorweeg nie. Hierdie faktor kompliseer die probleem van dakloosheid vir geselskapsdier-eienaars omdat behusing, wat aan hierdie behoefte voldoen, nog skaarser is. Redes wat deur hierdie groep aangevoer is waarom hulle geselskapsdiere besit is vriendskap, lojaliteit en veiligheid (Singer et al., 1995:856). Daar kan dus nie sondermeer verwag word dat hulle van die diere moet afstand doen ter wille van behusing nie. In die hulpverlening aan ekonomies ontmagtige persone, fokus die maatskaplike werker dikwels só op die fisiese behoeftes van die persone, dat die behoeftes aan vriendskap, aanvaarding, nie-veroordeling en geselskap ('companionship') nie raakgesien word nie.

FOTO 19 Die behoeftes van daklose mense aan vriendskap, aanvaarding, nie-veroordeling en geselskap word nie altyd raakgesien nie

3.11. SAMEVATTING

Die waarde van geselskapsdiere, en die rol wat mens–dierinteraksieprogramme in nege van die diensterreine in maatskaplike werk kan speel, is in hierdie hoofstuk geïdentifiseer. Die sentrale tema wat deur elk van hierdie afdelings na vore tree, is geleë in die rol van geselskapsdiere in die bevordering van die lewenskwaliteit van mense, en dus gesonde maatskaplike funksionering. Dit is duidelik dat mens–dierinteraksie sowel terapeutiese- as ontwikkelingsdoelwitte kan bereik, en dus rehabiliterende-, voorkomende- en verrykende waarde het. Een van die uitstaande voordele van hierdie vorm van intervensie is die feit dat die gebruik van geselskapsdiere toepaslik is in al die diensterreine van maatskaplike werk, en ook nie beperk hoef te word deur grense van geslag, ouderdom, status, gesinstipe, kultuur of ekonomiese welstand nie.

Geselskapsdiere vorm deel van meer as die helfte van moderne gesinstrukture en word in die meeste gevalle beskou as formeel deel van die gesinsistiem. Positiewe interaksie met geselskapsdiere in die gesin word geassosieer met sterker gesinsgehegtheid, toename in gesinspret en aktiwiteite, 'n fokuspunt van interaksie en meer fisiese oefening. Geselskapsdiere in gesinsverband kan onder andere die volgende, meer spesifieke funksies, vervul: emosionele ondersteuner, bron van stabiliteit, kontinuïteit en sekuriteit,

stresverligter, substituut en gehegheidsfiguur. Negatiewe interaksie met geselskapsdiere dui weer op 'n spesifieke dinamika in die gesinsisteem, en die hoë korrelasie tussen gesinsgeweld en geweld teenoor diere is 'n belangrike komponent van gesinsassessering.

Die lewenskwaliteit van bejaarde persone word bedreig deur die vinnig ontwikkelende samelewing en die verlies aan positiewe emosionele bande. Begrip vir die diversiteit van behoeftes van bejaarde persone, en die bevordering van selfhelp en onafhanklikheid kan die balans weer herstel. Interaksie met geselskapsdiere stimuleer fisiese oefening, bevorder selfversorging en veiligheid, verlig eensaamheid, verveeldheid en sosiale isolasie. Hierdie faktore dra weer by tot die bevordering van die eiewaarde van die bejaarde persoon en gee nuwe sin aan dié lewensfase.

Mens–dierinteraksieprogramme in die diensterrein van korrektiewe dienste is veral bekend in die rehabilitasie van gevangenes. Die primêre doel met hierdie programme is vaardigheidsopleiding met die oog op herinskakeling in die gemeenskap. Die teenwoordigheid van geselskapsdiere het egter ook 'n positiewe effek op die algemene sosiale gedrag van gevangenes deurdat hulle verveeldheid en oproerigheid teenwerk. Die emosionele waarde van geselskapsdiere vir hierdie teikengroep, is geleë in die nie-veroordelende en nie-bedreigende houding van diere.

Geselskapsdiere speel 'n belangrike rol in die kognitiewe-, emosionele-, sosiale- en psigiese ontwikkelingsproses van die kind. Positiewe interaksie tussen kinders en geselskapsdiere stimuleer onder andere taal, spraak en kreatiwiteit, bevorder empatie, verantwoordelikhedsin en respek teenoor belangrike ander, bevorder sosiale interaksie en spel, en verlig eensaamheid en hartseer. Al hierdie faktore dra by tot die ontwikkeling van 'n gesonde eiewaarde en algemene gesonde funksionering. Negatiewe interaksie tussen kinders en geselskapsdiere is 'n vroeë aanduiding van wanfunksionering, hetsy in die gesinsisteem of die persoonlikheidsamestelling van die kind.

Die nie-veroordelende, aanvaardende en nie-verdedigende houding van geselskapsdiere, asook hul vermoë om spontaan kontak te maak, liefde en bewondering te wys, te beskerm en fisies hulp te verleen, is maar enkele van die voordele van positiewe mens–dierinteraksie vir persone met fisiese- en ontwikkelingsgestremdhede. Geselskapsdiere bied aan gestremde persone die geleentheid om optimaal onafhanklik te funksioneer en bemagtig sodoende die persone om beheer oor hul eie lewens te neem. Om bemagtig te word, bevorder tot 'n groot mate lewenskwaliteit in die algemeen.

Geselskapsdierbesoekprogramme aan versorgingsinrigtings en hospitale is van die mees bekende toepassingsgebiede van mens–dierinteraksie. Die terapeutiese omgewing wat deur die teenwoordigheid van diere geskep word, en die positiewe effek van fisiese interaksie op die gesondheid van die pasiënt, dra by tot die herstelproses en algemene gemoedstoestand van die pasiënt. Veral die effek wat positiewe interaksie op bloeddruk, hartklop en hormonale veranderinge het, is van waarde vir die bevordering van fisiese en psigiese gesondheid. Vir die chroniese siek persoon, bied positiewe mens–dierinteraksie afleiding van pyn en ongemak, en kan ook verligting van depressie en eensaamheid meebring. Die konstante, nie-emosioneelveeleisende teenwoordigheid van 'n geselskapsdier, speel 'n belangrike rol tydens sterwensbegeleiding en rouberaad. Die kalmerende effek van die teenwoordigheid van 'n dier verminder gevoelens van vrees en hopeloosheid en bied op 'n besondere manier vertroosting.

Psigiese gesondheid en gesonde sosiale funksionering is twee belangrike komponente van geestesgesondheidsorg. Vir psigiatrisse bejaardes het positiewe mens–dierinteraksie die waarde dat dit onder andere fisiese aktiwiteit stimuleer, onttrekkingsgedrag verminder en sosiale interaksie bevorder. Geselskapsdiere beskik voorts oor die vermoë om depressie te verlig deurdat hulle passiwiteit en onttrekking van sosiale kontak teenwerk, realiteitsoriëntering bied, humor stimuleer en aandagafleiers is. Die kalmerende effek van positiewe interaksie en die gevoel van sekuriteit wat die teenwoordigheid van geselskapsdiere bied, het 'n positiewe effek op die persoon wat gebuk gaan onder disfunksionele angs en spanning. Die nie-bedreigende interaksie met diere bevorder ook die kommunikasievaardighede, kognitiewe vermoëns en sosiale interaksie van verstandelikgestremde persone. Indien die positiewe band tussen mens en dier verbreek word, kan die geestesgesondheid van beide bedreig word. Rouberaad aan geselskapsdiereienaars vervul 'n belangrike rol in die voorkoming van geestesongesteldheid, maar word nog nie deur die maatskaplikewerkberoep erken nie.

Geselskapsdiere beskik oor die besondere vermoë om vir die substansafhanklike persoon, wat gebuk gaan onder die verlies van positiewe verhoudings met belangrike ander, as katalisator, rolmodel en nie-veroordelende vriend te dien. Die onvoorwaardelike aanvaarding, sonder bagasie uit die verlede en verlies aan respek, bied aan die persoon in die proses van rehabilitasie, die emosionele ondersteuning en brug na ander verhoudings.

Armoede ontnem die slagoffers daarvan nie alleen van basiese behoeftes en sekuriteit nie, maar ook van positiewe sosiale interaksie en selfagting. Die feit dat geselskapsdiere min eise stel, nie-veroordelend is, nie statusbewus is nie, en altyd lojaal bly ongeag of daar in sy

die behoeftes voorsien kan word, bied aan die ekonomies ontmagtigde persoon die geleentheid tot 'n positiewe verhouding. Alhoewel dit die primêre fokus sal wees, kan hulpverlening aan arm persone nie net op die fisiese behoeftes fokus nie. Indien daar reeds 'n positiewe band tussen mens en dier bestaan, moet die emosionele waarde wat hierdie band tydens die hulpverleningsproses het, in ag geneem word.

Die multidisiplinêre aard van hulpverlening in die onderskeie diensterreine bied die geleentheid aan die maatskaplike werker om as fasiliteerder in die proses toe te tree. Die implementering van mens-dierinteraksieprogramme is geensins maklike of nuwe vorme van intervensie nie, maar vul 'n spesiale nis in die komplekse en uitdagende terrein van hulpverlening aan die mens in nood. In die volgende hoofstuk word ondersoek ingestel na die mate waarin daar reeds in multidisiplinêre spanverband saamgewerk word om mens-dierinteraksieprogramme te implementeer, en gepoog om riglyne vir multidisiplinêre samewerking daar te stel.

HOOFSTUK 4

MULTIDISSIPLINÊRE SAMEWERKING TER BEVORDERING VAN DIE STUDIEVELD

4.1. INLEIDING

Die laaste dekade is gekenmerk deur die stelselmatige toetrede van verskillende dissiplines tot die studieveld van mens–dierinteraksie. Die grootste deurbraak is waarskynlik gemaak deurdat die grens tussen sosiale wetenskappe en biologiese- of natuurwetenskappe oorgesteek is: “...gradually this portion of the wall, like other walls, did crumble. As the dust cleared, it emerged that a co-operative exchange of tools was indeed possible. With slow, persistent, gruelling work from both sides, it turns out that both the social and the biological sciences, far from being threatened, can acquire new and important insights in this way” (Midgley, 1994:190).

Die mens, self 'n dinamiese sisteem, funksioneer as subsisteem van die omgewing. Copeland (1998:3) is van mening dat dit al meer kompleks raak om die eienskappe wat die mens in staat gestel het om te ontwikkel, van die eienskappe van ander biologiese entiteite, met wie die mens die omgewing deel, te skei: “...and it is becoming obvious that all biological beings are the product of habitats shared by other beings, many equally if differently skilled”. Om die werklike betekenis en waarde van interaksie tussen mens en dier te begryp, kan daar nie anders as om hierdie studieveld vanuit 'n multidisiplinêre perspektief te benader nie. Multidisiplinêre samewerking word deur Kockelmans (1979:127) beskryf as: “Scientific work done by one or more scientists who try to solve a set of problems whose solution can be achieved only by integrating parts of existing disciplines into a new discipline”. Alleen deur al die kennis en vaardighede van die onderskeie dissiplines soos in Hoofstuk 2 bespreek saam te voeg, kan die krag van die studieveld van mens–dierinteraksie tot sy volle reg kom, want soos Knitter (1988:160) dit stel: “...no one approach comprehends the full set of realities”.

Deur die studieveld te beperk tot die bydrae van 'n enkele dissipline of spesifieke wetenskap, beperk sowel die toepassingswaarde as die wetenskaplike ontwikkeling daarvan.

In Hoofstuk 2 is die onderskeie dissiplines wat betrokke is by die studieveld geïdentifiseer en die aard van elk se betrokkenheid omskryf. Ter bevordering van die studieveld, is dit belangrik dat elk van hierdie dissiplines, sowel sy eie bydrae as dié van ander dissiplines, erken en dienooreenkomstig benut. Die dissiplines wat geïdentifiseer is, kan in vier hoofkategorieë verdeel word, naamlik:

- ☛ Kategorie A: Dissiplines hoofsaaklik betrokke by die fundamentele uitgangspunte tot die mens–dierband.
- ☛ Kategorie B: Dissiplines direk betrokke by die implementering van mens–dierinteraksieprogramme, dit wil sê in 'n uitvoerende hoedanigheid.
- ☛ Kategorie C: Dissiplines indirek betrokke by die implementering van programme, dit wil sê in 'n raadgevende of adviserende hoedanigheid.
- ☛ Kategorie D: Dissiplines betrokke by die bevordering van 'n positiewe beeld van die mens–dierband, dit wil sê in 'n ondersteunende rol.

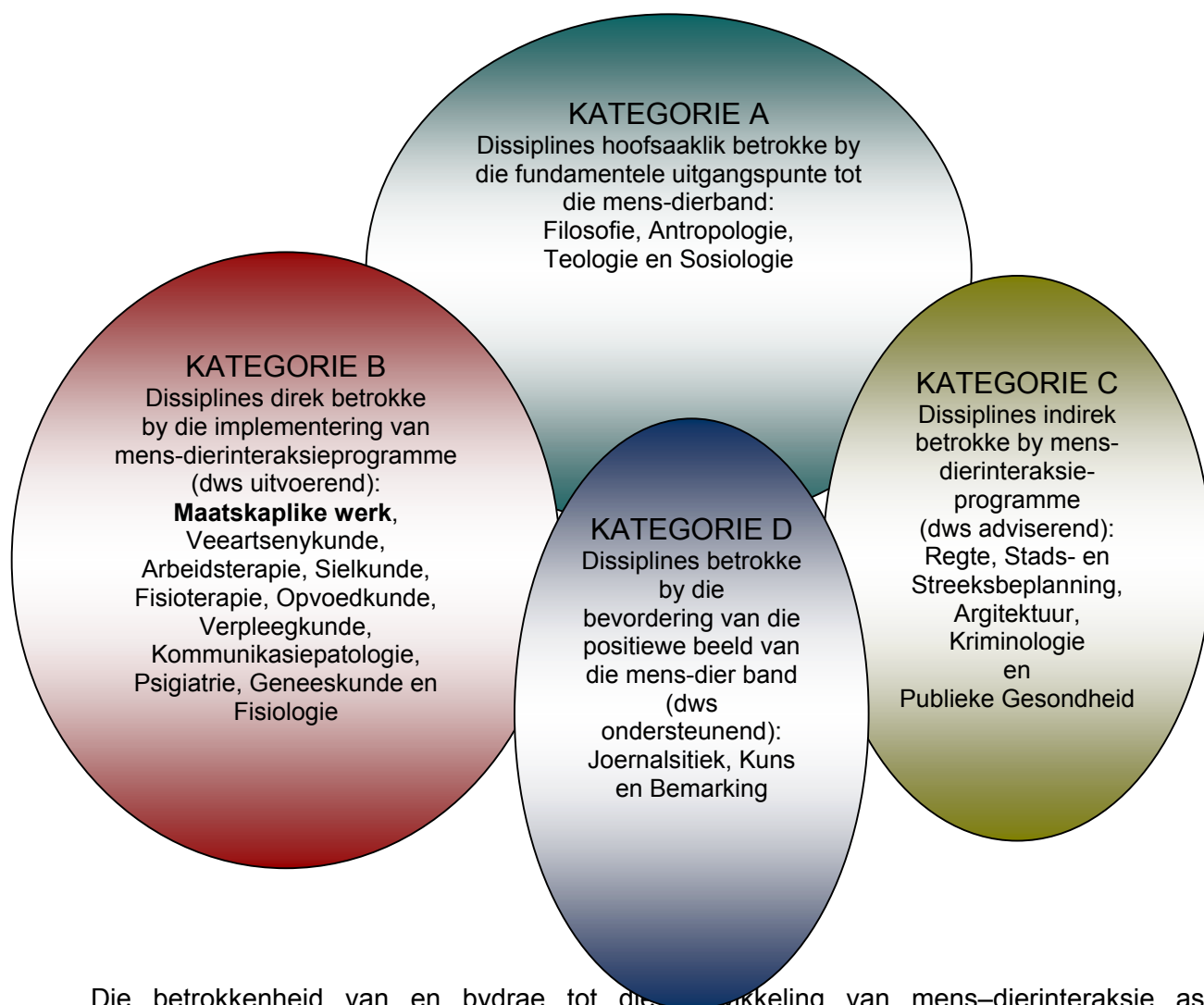
Hierdie vier kategorieë moet as interaktiewe sisteme beskou word. Geen een van die sisteme (kategorieë van dissiplines) kan as onafhanklike entiteit gestel word nie, omdat daar binne 'n sisteembenadering altyd 'n dinamiese interaksie tussen lewende sisteme plaasvind. (Vergelyk Delpont, 1992:10; Hoffman & Sallee, 1994:54 en Odendaal, 1995:36-38.) Delpont (1992:8) is van mening dat die sisteemteorie: "...beskik oor 'n unieke konseptuele raamwerk wat die potensiaal inhou om op 'n geïntegreerde multidisiplinêre wyse die aard van die biologiese en maatskaplike sisteme te analiseer". Hoffman & Sallee (1994:54-55) en Potgieter (1998:54-58) stel die volgende as beginsels van 'n sisteembenadering:

- ☛ alle sisteme streef na doelbereiking en balans;
- ☛ sisteme word van mekaar onderskei deur grense;
- ☛ hoe oper die grense, hoe vryer die vloei van idees, energie en inligting;

- ☛ alle sisteme bestaan uit subsisteme;
- ☛ die geheel is groter as die som van die dele;
- ☛ sisteme is altyd interaktief, en enige verandering in die een het 'n effek op al die ander;
- ☛ sisteme het 'n hiërargiese orde waarbinne take, rolle en gesag uitgespel word.

Skematies kan dié kategorie-indeling soos volg voorgestel word:

FIGUUR 3 Kategorie-indeling van dissiplines ooreenkomstig die aard van betrokkenheid by mens–dierinteraksie as studieveld

Die betrokkenheid van en bydrae tot die ontwikkeling van mens–dierinteraksie as selfstandige studieveld (dus die interaksie tussen die sisteme), sal bepaal word deur die probleem of behoefte wat op 'n spesifieke tyd en plek aangespreek word. Die grense wat daar tussen die sisteme gestel word, vind plaas in die kategorisering daarvan volgens die

aard van hul betrokkenheid. Hoe oper hierdie grense tussen die onderskeie dissiplines is, hoe meer effektief sal multidisiplinêre samewerking kan plaasvind. Elkeen van die dissiplines kan op hul beurt weer as 'n subsisteem beskou word, en binne elke dissipline bestaan weer subdissiplines, byvoorbeeld stadsosiolegie, omgewingsielkunde, veteriniêre etologie, geneeskundige maatskaplike werk, inheemse reg, landskapsargitektuur, verbruikersgedrag en visuele kunste, om maar enkeles te noem. Samewerking tussen die dissiplines kan 'n groter bydrae lewer tot die ontwikkeling van die studieveld en toepassing van mens-dierinteraksieprogramme as wanneer individuele dissiplines elkeen 'n beurt kry. Die dissiplines staan ook in interaksie tot mekaar, deurdat ontwikkelings of veranderings in die een, noodwendig aanpassings van die ander sal vereis. So byvoorbeeld sal nuwe navorsingsbevindinge oor die fisiologie van positiewe mens-dierinteraksie, aanpassings vereis met betrekking tot die fundamentele uitgangspunte van die mens-dierband, die implementering van mens-dierinteraksieprogramme, die geneeskundige waarde van geselskapsdiere, dierewelsyn en die boodskap wat daaroor na die makrosisteem uitgedra word.

Dit blyk wel dat roloorvleueling onafwendbaar is en dat selfs konflik in mening kan voorkom, maar dat elke dissipline se bydrae onmisbaar is in die instandhouding en ontwikkeling van die studieveld. Multidisiplinêre samewerking behoort te berus op 'n onbedreigde basis waarin elke professie op sy eie gebied erken word terwyl daar oor raakvlakke gekommunikeer word (Odendaal, 1989(b):11) en deur erkenning te verleen aan elkeen se bydrae oor 'n spesifieke onderwerp (Odendaal, 1995:207). Raakvlakke eerder as verskille behoort die fokus te wees: "Divisive single issues distract veterinarians and the humane field from recognizing more significant concerns in which both have common interests. Respectful disagreement on some issues should not interfere with cooperation in matters on which there is agreement" (Arkow, 1992:520).

Kommunikasie oor grense heen alleen sal ook nie noodwendig die verlangde resultate hê nie. Dit sal wel meehelp om 'n houding van begrip en aanvaarding van ander dissiplines buite die eie te bevorder, maar multidisiplinêre samewerking sal alleen realiseer indien gesamentlike navorsing, opleiding en gemeenskapsprogramme plaasvind. 'n Belangrike bydrae tot die bevordering van multidisiplinêre samewerking kan, veral op die gebied van navorsing (vergelyk Hoofstuk 5: 5.3.5), gelewer word. Indien die kompleksiteit van menslike behoeftes en -gedrag nie vanuit verskillende verwysingsraamwerke benader word nie, ontstaan verwarring: "Just as certainly, major contributions to misunderstanding of human behaviour occur when individuals attempt to explain or intervene in complex human affairs armed only with an isolated set of research findings from a simplified setting" (Stevenson &

Hemingway, 1987:135). Hierdie leemte kan voorkom word indien 'n interdisiplinêre, geïntegreerde benadering gevolg word.

Hoe meer kompleks die aangebode probleem of behoeftes is wat in die praktyk na vore kom, hoe groter die waarde van multidisiplinêre samewerking. Dluhy (1986:xiv) is van mening dat multidisiplinêre samewerking reeds in die beplanningsfase van enige vorm van intervensie moet realiseer: "A single discipline is unable to provide sufficient insight into complex planning problems. Only interdisciplinary perspectives can provide both the theoretical and practical insights into real planning problems". Dit is dus ook belangrik dat multidisiplinêre samewerking nie slegs 'n teoretiese oefening sal wees nie, maar deel van die implementering van programme in praktyk.

4.2. BEGINSELS VIR EFFEKTIEWE SAMEWERKING

Samewerking impliseer noodwendig dat mense in 'n span, ongeag die grootte en samestelling daarvan, sal groepeer om 'n gesamentlike doel te bereik. Botha (1995:209) gee die volgende omskrywing van spanwerk: "...a group of people who have common goals and who plan their work in such a manner that team members have a mutual regard for one another when pursuing their common objective and working together as a team in an effective and responsible manner". Uit hierdie omskrywing kom vier belangrike beginsels na vore, naamlik dat om effektief saam te werk moet lede van die span 'n gesamentlike doel nastreef, saam beplan hoe om die doel te bereik, wedersydse respek vir mekaar toon en verantwoordelik te werk gaan. Thackeray *et al.* (1994:115) lê klem op die krag wat daar in die eenheid van 'n spanbenadering is en die belangrike beginsel van samewerking: "A team is a cooperative democratic group of professional individuals who work together to provide diagnosis and treatment. They think and contribute as a whole, and no important action is taken without the consent of the group". Gesamentlike besluitneming word beklemtoon as deel van die proses van spanwerk.

Compton & Galaway (1994:502-508) en O'Neil (soos aangehaal deur Potgieter, 1998:12) stel die volgende as belangrikste beginsels vir spanwerk:

- ☛ openheid ten opsigte van verskille in opinies en uitgangspunte;

- ☛ bereidheid om te onderhandel oor verskille;

- ☛ openlike en gemaklike kommunikasie;
- ☛ die geleentheid om op gelyke vlak 'n bydrae te lewer ter bereiking van die doel;
- ☛ identifisering van areas van spesialiskennis en areas van kennisoorvleueling, dus duidelike roldefiniëring;
- ☛ bereidheid om gesag en verantwoordelikheid af te staan aan ander spanlede wat kundiges op 'n gebied is, sonder om gesag en verantwoordelikheid ten opsigte van eie kundigheid te ondermyn;
- ☛ selfkennis, en geloof in jou eie professionele kennis en vaardighede en die bydrae wat jy kan maak ter bereiking van die doel;
- ☛ erkenning van die krag wat geleë is in verskille deur 'n probleem vanuit verskillende teoretiese uitgangspunte te benader;
- ☛ erken en benut die waarde van verskille in kennis, rolle en funksies in die hulpverleningsproses;
- ☛ sekerheid ten opsigte van die redes waarom as 'n spesifieke span saamgewerk word en wat die uiteindelijke doel is;
- ☛ ooreenstemmende waardestelsel, taal en konseptuele raamwerk;
- ☛ ooreenstemmende etiese riglyne;
- ☛ gereelde, deurlopende kontak;
- ☛ kollektiewe verantwoordelikheid; en
- ☛ wedersydse respek en aanvaarding.

'n Teenstrydigheid in hierdie voorskrifte mag dalk gesien word in die beginsel van erkenning van en respek vir verskille, teenoor ooreenstemmende waardes, etiek en konseptuele raamwerke. Lede van 'n multidisiplinêre span kan egter wel ooreenstemmende professionele waardes hê, byvoorbeeld die handhawing van vertroulikheid, erkenning van

die regte van mense en diere, die waarde van die mens–dierband, individualisering, nie-veroordeling en geloof in die potensiaal om te verander, terwyl vertrekpunte ten opsigte van die aard van hulpverlening, doel met intervensie, assessering of strategieë van intervensie kan verskil. Erickson (1998:78) is van mening dat die onderskeie dissiplines sekerheid moet hê oor hul eie fundamentele uitgangspunte: “The key to maintaining the integrity of different disciplines in the integration process is for each subject area to identify and teach to its own discipline-based concepts”. Multidisiplinêre samewerking impliseer dus nie 'n vervlakking in die wetenskaplike basis van die afsonderlike dissiplines nie, maar bied juis fokus in die benutting van al die wetenskaplike uitgangspunte tot 'n gemeenskaplike navorsingsvraag of praktykbehoefte. Erickson (1998:82) verwys na hierdie gemeenskaplikheid as die 'conceptual lens' en stel voor: “You should bring only those disciplines into the study that deepen understanding of the unit theme in relation to the conceptual lens”.

Sherif (1979:219-221) bied die volgende riglyne vir multidisiplinêre samewerking:

- ☛ wees bedag daarop dat bloot in die teenwoordigheid wees van of uitruil van notas tussen dissiplines nie multidisiplinêre samewerking impliseer nie;
- ☛ vermy deelnemers wat hulself voorstel as 'dié verteenwoordiger' van 'n dissipline. Geen enkel persoon kan 'n dissipline of studieveld in al sy fasette verteenwoordig nie;
- ☛ moenie verval in definisies en voorskrifte van wat multidisiplinêre samewerking behels nie, want hieroor bestaan min konsensus;
- ☛ bly gefokus op die probleem of behoefte wat deur samewerking aangespreek wil word;
- ☛ identifiseer en omskryf die probleem en bereik konsensus oor die aard daarvan;
- ☛ erken dat etnosentrisme 'n tonnelvisie tot gevolg het, maar ook dat dit onsekerheid en ongemak veroorsaak om dit te oorbrug; en
- ☛ wees buigbaar ten opsigte van metodes en tegnieke van navorsing.

Volgens Chafetz, West & Ebbs (1988:132-139), McGrath (1991:63 & 173), Thaceray *et al.* (1994:116-117), Botha (1995:210-213), Potgieter (1998:12) en King (1999:62-63) sal die volgende kriteria bepalend wees in die strewe na effektiewe samewerking:

- ooreenstemming oor die doel wat bereik wil word en diagnose van die probleem;
- respek en kennisname van mekaar se waardestelsels, verwagtings en prioriteite;
- situasionele leierskap;
- toewysing en aanvaarding van rolle en roltoewysing;
- hantering van groepsdinamika en –verhoudings;
- tegnieke van konflikthantering en besluitneming;
- deurlopende evaluering;
- oop kommunikasie;
- wedersydse vertroue;
- voldoende mensemateriaal en materiële hulpbronne;
- ondersteunende organisasiestruktuur en –klimaat;
- behoud van 'n eie identiteit; en
- begrip vir spanwerk as 'n dinamiese, interaktiewe proses en nie 'n eenmalige gebeurtenis nie.

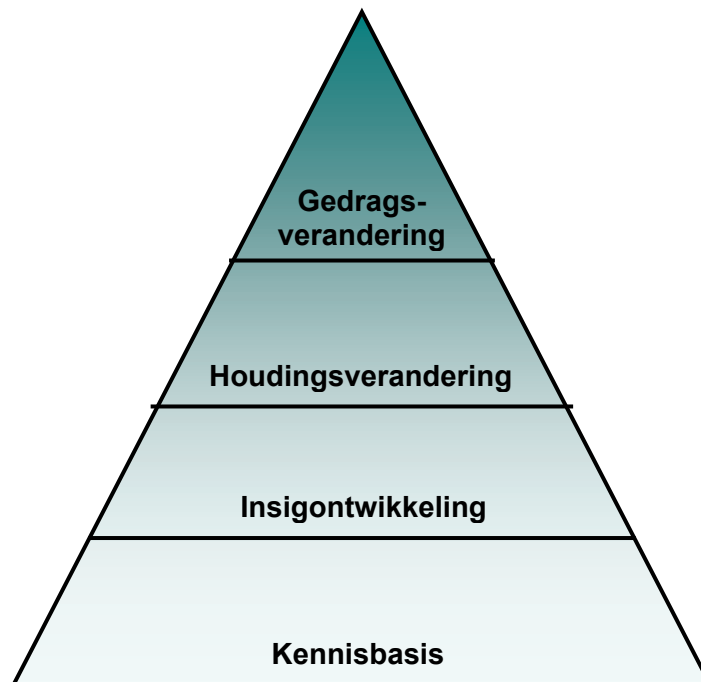
Veral in die samevoeging van spanlede van uiteenlopende wetenskaplike raamwerke soos natuurwetenskappe en sosiale wetenskappe, kan 'n kennis- en leierskapsmagstryd ontstaan wat die dinamika van die span tot so 'n mate beïnvloed dat die bereiking van 'n gesamentlike doel gestrem word.

Die strewe na die bereiking van 'n gesamentlike doel, is die mees ooglopende beginsel in die strewe na multidissiplinêre samewerking. In die benutting van mens-dierinteraksieprogramme, is die bevordering van lewenskwaliteit (Netting, Wilson & New, 1987:63) of 'lifestyle correctness' (Leichter, 1997:371) die sentrale doel. Hierdie doel kan op die mees effektiewe wyse bereik word deur die korrekte samevoeging van hulpbronne:

“Collaboration is a device for making treatment as total and as effective as possible by a wide and discriminating use of resources, and by combining professional competences. At its best, collaboration is an orchestration of agency services, professional talents, and client needs” (Thackeray *et al.*, 1994:114&115). Multidisiplinêre samewerking impliseer dus nie net gedeelde verantwoordelikheid nie, maar ook gedeelde kennis, vaardighede en ervaring van sukses. Die gedeelde kennisbasis is moontlik die belangrikste faktor. Kennis oor 'n onderwerp lei tot insig, insig in 'n saak bepaal houding en houdings bepaal gedrag.

Hoe breër die kennisbasis van die onderskeie spanlede ten opsigte van mens–dierinteraksie as studieveld, en die rol wat ander spanlede daarin speel, hoe beter insig en begrip sal bestaan vir die waarde daarvan. Eers as spanlede tot hierdie insig gekom het, sal 'n positiewe houding oor tyd ontstaan wat aanleiding sal gee tot aktiewe toetrede tot die studieveld. Hierdie beginsel van die boustene tot gedragsverandering, kan skematies soos volg voorgestel word:

FIGUUR 4 Skematiese voorstelling van die boustene vir gedragsverandering.

Die belangrikste beginsels ter bevordering van multidisiplinêre samewerking op die gebied van mens–dierinteraksie blyk dus die volgende te wees:

- ✔ Elke dissipline betrokke by die studieveld se aard en omvang van betrokkenheid moet duidelik omskryf wees.
- ✔ Persone betrokke moet kennis dra van al die ander dissiplines se betrokkenheid.
- ✔ Almal moet dieselfde doel nastreef.
- ✔ Ooreenstemming moet bestaan oor die proses wat gevolg moet word om die doel te bereik.
- ✔ Realistiese verwagtings van samewerking behoort te heers. Wees met ander woorde bewus van die voordele en dilemmas wat samewerking mag meebring.
- ✔ Deelname aan multidisiplinêre verenigings wat die bevordering van positiewe mens–dierinteraksie nastreef is belangrik.
- ✔ Multidisiplinêre wetenskaplike byeenkomste moet op gereelde basis plaasvind.

- ☛ Persone betrokke in die studieveld behoort deel te neem aan multidisiplinêre navorsing.
- ☛ Multidisiplinêre opleidingsprogramme moet beskikbaar wees.
- ☛ Praktiekprogramme en projekte behoort deur 'n multidisiplinêre span aangebied te word.
- ☛ Multidisiplinêre publikasies moet aangemoedig word.

4.3. VOORDELE VAN MULTIDISCIPLINÊRE SAMEWERKING

Die proses van samewerking hou voordele vir die studieveld in omdat dit geleentheid bied vir die uitruil van kennis. Soos in die vorige afdeling bespreek, is kennis en insig essensieel vir die ontwikkeling van 'n positiewe houding ten opsigte van die ander spanlede se rol en die studieveld as sodanig. Francis (1988:263) deel hierdie ervaring: “It must also be said that the ‘process of participation’ in the multidisciplinary study was of more importance to us than its outcome, as we felt that this was of great significance to the development of our insight about networking, consultancy, and dissemination”.

Indien multidisiplinêre samewerking met inagneming van die beginsels in 4.2. plaasvind, hou dit heelwat voordele ter bevordering van die studieveld, asook die implementering van mens–dierinteraksieprogramme in. Die voordele van multidisiplinêre samewerking word wyd erken. McGrath (1991:1-5), Botha (1995:214), Leathard (1996:58) en King (1999:62) stem tot 'n groot mate ooreen in die beklemtoning van die volgende voordele:

- ☛ multidisiplinêre samewerking bied geleentheid vir die samevoeging van kennis wat as gevolg van 'n tydperk van kennisontploffing en spesialisasie gelei het tot fragmentasie;
- ☛ beter benutting van mensekrag vind plaas;
- ☛ 'n holistiese benadering tot hulpverlening bied 'n effektiewer diens aan die verbruiker as wat 'n enkeldisipline-benadering kan doen;
- ☛ meer akkurate assessering van behoeftes kan gedoen word;

- ☛ 'n dinamiese en ondersteunende werkomgewing wat werkstevredenheid bevorder word daargestel;
- ☛ geleentheid vir 'n meer gestruktureerde en verantwoordlike proses van hulpverlening word gebied;
- ☛ 'n meer effektiewe diens relevant tot die behoeftes van verskillende teikengroepe kan aangebied word;
- ☛ risiko's word verminder; en
- ☛ grense tussen dissiplines word verskuif.

Thacera *et al.* (1994:115&116) sluit aan by bogenoemde, maar beklemtoon die volgende:

- ☛ “A more rounded service is available to the client when the knowledge, skill, and training of several disciplines are pooled in deciding objectives, building programs, and planning services”;
- ☛ “The team is a fellowship of people and ideas...each is desirous of providing a maximum of service for the individual who comes to the agency for help”; en
- ☛ “It derives its strength through the preservation of differences”.

Erickson (1998:80) lê weer meer klem op die voordele van multidisiplinêre samewerking tydens opleiding:

- ☛ “...to help students integrate their thinking around a common theme, problem, issue, or question by drawing on the offerings of each discipline”; en
- ☛ “...to reinforce each other or to facilitate deep and focused understanding of the common issue”.

Die sinergistiese effek van multidisiplinêre samewerking blyk die mees prominente voordeel daarvan te wees. Elkeen van die voordele hierbo uitgelig, kan van toepassing gemaak word op multidisiplinêre samewerking in die studieveld van mens–dierinteraksie. Elke dissipline, of persoon wat die dissipline verteenwoordig, moet egter met hierdie voordele kan

identifiseer. Terselfdertyd is dit belangrik dat elkeen betrokke die voordele in verhouding tot die dilemmas en uitdagings wat daarmee gepaard gaan kan insien. Realistiese verwagtings met betrekking tot samewerking sal die deurslag gee.

4.4. DILEMMAS EN UITDAGINGS IN DIE STREWE NA SAMEWERKING

Die voordele van multidisiplinêre samewerking is veelvuldig. In die strewe na effektiewe samewerking kom daar egter ook heelwat struikelblokke na vore. Compton & Galaway (1995:501-508) stel die volgende as die mees ooglopende dilemmas:

- ❖ die mite dat alle struikelblokke deur 'n gees van samewerking oorkom kan word, en dat as almal net graag *wil* saamwerk, dit moontlik is, terwyl effektiewe spanwerk nie net deur persoonlikhede bepaal word nie;
- ❖ die gevoel van minderwaardigheid of magteloosheid teenoor die kennis en vaardighede van 'n ander professionele persoon, in plaas daarvan om die bydrae wat jyself kan maak te erken en benut;
- ❖ onsekerheid oor die parameters van jou eie profesie en 'n onvermoë om oor areas van oorvleueling te onderhandel;
- ❖ verskille in kennis, insig en uitgangspunte ten opsigte van menslike behoeftes en gedrag, wat meebring dat verskille in die benaderings tot hulpverlening bestaan;
- ❖ kompetisie en professionele- of selfs akademiese meerderwaardigheid tussen spanlede wat destruktief vir groei en ontwikkeling is;
- ❖ verskille in waardesisteme, beginsels, verwysingsraamwerke, wetenskaplike taal en definisies lei tot misverstand en verwarring; en
- ❖ organisasieklimaat, -kultuur en -struktuur kan kanale van kommunikasie en besluitneming tot so 'n mate beïnvloed dat teenproduktiwiteit aangehelp word.

McGrath (1991:6-7) lig die volgende nadele uit:

- ☛ om met mekaar te konsulteer en ooreenstemming te bereik neem tyd, en in die proses kan van die spanlede hul entoesiasme verloor;
- ☛ professionele en organisatoriese grense moet in die proses van samewerking oorkom word, en nie almal beskik oor die volwassenheid om dit reg te kry nie;
- ☛ gedeelde verantwoordelikheid tussen 'n spanleier en leier op 'n spesifieke vakgebied kan lei tot konflik;
- ☛ van die spanlede wat net indirek verantwoordelik is by die program, kan as onbetrokke beleef word;
- ☛ die gevaar bestaan dat niemand oorhoofs verantwoordelikheid vir die verbruiker neem nie;
- ☛ roloorvleueling en uiteenlopende verwagtings kan lei tot verwarring;
- ☛ te veel tyd kan aan konflik in die span spandeer word, wat teenproduktief vir die bereiking van die doel is; en
- ☛ die span kan so nou saamwerk en na binne gekeer wees dat hul geïsoleer word van ander diensverskaffers.

Vanweë die uniekheid van die onderskeie dissiplines betrokke by mens–dierinteraksie met betrekking tot uitgangspunte, filosofieë en werkswyse, is die effektiewe hantering van konflik waarskynlik die grootste enkele uitdaging. 'n Samewerkingsooreenkoms, waarin take en rolle, asook die doel en waarde van voorgestelde samewerking uitgespel word, kan potensiële konflik vermy: “... there must be agreement on common goals, an understanding of each one's expertise, open communications, written protocols, and opportunities for feedback that allow assessment of cases and identify gaps in service... Each discipline must mesh in a prevention and treatment system” (Arkow, 1995:38). Interpersoonlike en interprofessionele konflik kan ook multidisiplinêre samewerking in die bevordering van mens–dierinteraksie belemmer. Die redes vir die manifestering hiervan: “...may be communicative or reflect deeper-rooted philosophical differences, or examples of frustration and tension. They may stem from territorial imperatives, competition for limited resources, or failure to establish lines of command. Some participants may not be convinced of the value of collaboration” (Arkow, 1995:39). Daar kan ook, volgens genoemde bron, wetlike of

administratiewe struikelblokke wees om te oorkom, soos vereistes rakende vertroulikheid of uiteenlopende prosedures rakende organisasie aanspreeklikheid.

Spesialisasie bring verskille in benadering en verwysingsraamwerke teweeg en het die volgende implikasies vir die ontwikkeling van die studieveld: "...this diversity of approach, which gives the field its richness, carries with it potential problems. Each profession, and each academic discipline has its own traditions, its own tried and tested methods of working, and its own terminology. These specialist 'tools of the trade' which are routine within their own specialism may not be readily understood by those working in other areas" (Nicholson & Podberscek, 1994:3). Vir Swift, Gooding & Swift (1988:207) is die grootste dilemma daarin geleë dat lede van verskillende dissiplines nie begrip het vir mekaar se 'tools of the trade' nie, en dat misverstande kan voorkom: "...we have become so highly specialized in our own disciplines and subfields of research that we have considerable difficulty in communicating across our technical vocabularies". Multidisiplinêre samewerking ten opsigte van mens-dierinteraksie kan dus alleen plaasvind indien daar deur die betrokke dissiplines na die groot gemene deler van die onderskeie benaderings gesoek word.

Die houdings van die onderskeie spanlede ten opsigte van geselskapsdiere, mens-dierinteraksie en metodes van hulpverlening, sal bepalend wees in die waarde wat geheg word aan mens-dierinteraksieprogramme. Houdings word deur die sosiale sielkundige beskou as: "...abstractions or generalisations about the world we live in, which are expressed as predispositions to evaluate objects, concepts or symbols... we tend to hold ideas or beliefs that generally predict how we will behave towards particular people or things" (Paul, 1994:7). Die opvoedkundige en gedragskenner beskryf houdings weer as: "...aspects of behaviour to be moulded, modified, challenged, or changed", in teenstelling met die antropoloog wat dit beskou as: "...cultural constructs, products of the underlying beliefs and themes of meaning current within the culture at a particular point in time" (Nicholson & Podberscek, 1994:6). Effektiewe multidisiplinêre samewerking kan dus gekelder word deur verskille in wêreldbeskouing, houdings en uiteindelik gedrag van die onderskeie spanlede met betrekking tot die studieveld.

Die dilemmas in die proses van samewerking, kan ook as uitdagings gestel word. Indien multidisiplinêre samewerking realiseer en die struikelblokke oorkom kan word, baat nie net die verbruikers van die diens daarby nie, maar ook elkeen van die spanlede wat die diens lewer: "Through their use, team members can create a cooperative environment that is enriched by their diversity, rather than succumb to obstacles posed by their differences.

Their collaborative efforts can make possible more effective client-centered services” (Chafetz *et al.*, 1988:139).

Die samewerking tussen dissiplines stel verder die volgende uitdagings: “Interdisciplinary studies challenge the supremacy of the disciplines and thus have important implications for changing the curriculum. They foster communication and provide a locus for change and innovation” (Stark & Lattuca, 1997:356). Die sleutel tot die suksesvolle benutting van multidisiplinêre benaderings sal dus wees om die opleidingsomgewing tot so 'n mate te herstruktureer dat daar 'n balans sal wees tussen multidisiplinêre programme en tradisionele programme. Ook Thorne & Dryden (1993:173) beklemtoon die waarde van 'n leerklimaat waarin die beginsels en waarde van multidisiplinêre samewerking reeds vroeg in 'n loopbaan gevestig word: “In this way, every counsellor in training will have the opportunity not only to rediscover the meaning and the passion of his or her original discipline, but also to be enriched by sharing in the academic pilgrimages of fellow trainees”. 'n Bepaalde professionele houding sal wel verwag word van die opleiers om hierdie doel te bereik: “Interdisciplinary teaching requires that instructors view a topic through the perspective of other disciplines, perhaps one in which they have no formal training...(which) requires a sense of professional security and a heavy commitment of time and energy” (Stark & Lattuca, 1997: 357).

Gesamentlike navorsing en opleiding is waarskynlik die enkele grootste uitdaging wat vir die bevordering van die studieveld gestel word omdat dit die vertrekpunt vir samewerking in die praktyk vorm. Hieroor sê Roby (1988:187) dat daar nie vanuit 'n enkele empiriese of konseptuele basis van een dissipline sondermeer na die ander dissiplines veralgemeen kan word nie: “I believe that this is a multidisciplinary consequence...isolated researchers tend to establish rules on a narrow empirical or conceptual base in one or another of the disciplines, then broadly apply them across the diversity of classroom contexts”. 'n Holistiese benadering moet dus gevolg word en dit impliseer dat almal betrokke 'n ingesteldheid sal hê tot die komplementerende aard van die onderskeie dissiplines en die verantwoordelikheid sal neem om inligting te deel: “As professionals, we have the responsibility to disseminate information beyond the professional sphere. Cooperation is needed...in appropriate situations to promote the goal of optimal human health” (Lapp, 1991:79).

Om met die mens in al sy kompleksiteit te werk, stel hoë eise en uitdagings aan enige hulpverlener. Deur kennis en insig met mekaar op multidisiplinêre vlak te deel, word jou verwysingsraamwerk verryk en verruim en hoef dit geen bedreiging vir die uniekheid van enige van die betrokke dissiplines in te hou nie. Thorne & Dryden (1993:173) sluit soos volg

hierby aan: "The mysteriousness of human beings and the complex challenges of human relations require that the widest possible range of human knowledge is brought to the theory and practice of counselling and that those who undertake such work neither sell their own experience short nor fail to benefit from the discoveries of their colleagues". Wanneer gedragsgrense op 'n interspesie basis oorgesteek word, word die uitdagings vir die toekoms in multidisiplinêre benaderings tot die studieveld nog groter. Multidisiplinêre samewerking kan alleen ter bevordering van die studieveld aangewend word as lede van die multidisiplinêre span hulself vergewis van die dilemmas in die strewe na samewerking, en die uitdagings wat daarin opgesluit lê, aanvaar.

4.5. BYDRAES VANUIT DIE ONDERSKEIE DISSCIPLINES TER BEVORDERING VAN MULTIDISSIPLINÊRE SAMEWERKING

Die voordele van multidisiplinêre samewerking vir die ontwikkeling van die studieveld, blyk voorts uit die werk wat reeds in die praktyk gedoen is. Boris Levinson word allerweë beskou as die pionier op die gebied van mens–dierinteraksie (Odendaal, 1988:9). Die werk van Levinson het die vertrekpunt gevorm van multidisiplinêre betrokkenheid en verdere navorsing in die studieveld. Die multidisiplinêre aard van sy bydraes tot die studieveld, kan afgelei word uit die titels van sy publikasies vir die tydperk 1962 - 1984: 'The dog as co-therapist' (1962), 'Pet psychotherapy: Use of household pets in the treatment of behaviour disorders in children' (1965), 'The veterinarian and mental hygiene' (1965), 'The pet and the child's bereavement' (1967), 'Household pets in residential schools' (1968), 'Pets and old age' (1969), 'Nursing home pets: A psychological adventure for the patient' (1970), 'Pets and human development' (1972), 'Pets and environment' (1975), 'Dynamic relationship in practice: Animals in the helping professions' (1984). Uit hierdie titels word die volgende sewe dissiplines geïmpliseer: Psigiatrie, Sielkunde, Veeartsenykunde, Opvoedkunde, Maatskaplike Werk (geestesgesondheid-, kinder- en bejaardesorg), Verpleegkunde en Omgewingsbestuur. Hierdie titels word hoofsaaklik verteenwoordig deur dissiplines in Kategorie B van die voorgestelde model (kyk Figuur 3).

Verskillende modelle van multidisiplinêre samewerking word in die praktyk benut. Daar bestaan ook verskillende modelle van mens–dierinteraksieprogramme. Wie, wanneer, waarom en hoe saamgewerk word, sal bepaal word deur die behoeftes van die teikenpersoon of -groep en die doel wat deur die span bereik wil word. Die belangrikste vraag sal wees of die gestelde doelwitte wel deur middel van 'n geselskapsdierprogram bereik kan word. Vervolgens word enkele voorbeelde van sulke programme bespreek

waaruit sowel die dissiplines betrokke en doelwitte waarop gefokus word, as die model wat gevolg is, afgelei kan word:

4.5.1. MULTIDISSIPLINÊRE MENS–DIERINTERAKSIEPROGRAMME EN -PROJEKTE IN PRAKTYK

Die mate van multidisiplinêre samewerking wat reeds in hierdie studieveld bestaan, word veral ook gereflekteer deur die aard en omvang van praktykprogramme en -projekte. Die programme wat deur Bernard (1995) in die rehabilitasie van persone met fisiese gestremdhede geïmplementeer word, is 'n goeie voorbeeld van hoe daar met 'n geselskapsdier as hulpmiddel by sowel die terapeutiese- en ontwikkelingsdoelwitte van die maatskaplike werker, as dié van die fisioterapeut en arbeidsterapeut uitgekom kan word: “*As in a rehabilitation setting, your leisure activity can be planned around the team goals for the patient. The therapist may have the patient walk the dog for a certain distance, experiencing architectural barriers, level and uneven surfaces and textured surfaces with or without adaptive equipment. This would blanket physiotherapy/ occupational therapy team goals and community adjustment training...*” (Bernard, 1995:98). In 'n rehabilitasie opset vorm die maatskaplike werker, arbeidsterapeut, fisioterapeut en spraakterapeut tradisioneel die span.

In 'n ondersoek gedoen deur Van der Walt (1996: 90) is die volgende dissiplines betrek by die evaluering van die sukses van die geselskapsdiergefasiliteerde program: Geneeskunde, Verpleegkunde, Maatskaplike Werk en Arbeidsterapie. Al die lede van die span was van mening dat die program geslaagd was en het dit vanuit verskillende invalshoeke gemotiveer. Mens–dierinteraksieprogramme kan dus ook 'n positiewe bydrae lewer tot die behandelingsdoelwitte van die individuele spanlede ten opsigte van 'n pasiënt. Van der Walt (1996:105) maak na aanleiding van die resultate van haar ondersoek die aanbeveling dat mens–dierinteraksie deel sal wees van die maatskaplikewerk-kurrikulum by universiteite omdat dit so 'n wye veld van dienslewering betrek. Tydens die implementering van bogenoemde program, is die volgende dissiplines ook betrek: Psigatrie, Aptekerswese, Tuinboukunde en Veeartsenykunde.

Nog 'n voorbeeld van multidisiplinêre samewerking in 'n gesondheidsopset word deur die navorsing van Teeter (1997:1436) gegee. Teeter lig die voordele van multidisiplinêre samewerking tydens die hospitalisering van kinders uit. Die volgende dissiplines is by die program betrek: Pediatrie, Onkologie, Verpleegkunde, Sielkunde, Maatskaplike Werk, risikobestuur en Publieke Gesondheid.

Die benutting van 'n multidisiplinêre span vir die rehabilitasie van fisiesgestremde kinders word deur Nathanson *et al.* (1997:91) bepleit, deurdat dit nie alleen meer effektiewe resultate oplewer nie, maar ook omdat dit 'n meer koste-effektiewe manier van werk is. In hulle Dolphin Human Therapy program betrek hulle verskillende dissiplines onder andere Fisioterapie, Arbeidsterapie, Spraakterapie en Remediërende Onderwys. Die rol van die geselskapsdier in die span word deur hulle soos volg beskryf: “*But the addition of dolphins, as part of both stimulus and reinforcement, can help move such children from the assisted to the independent level in a relatively short period of time. Once a child has reached an independant level of functioning, the effects of conventional therapies should be even greater*” (Nathanson *et al.* 1997:98). Die geselskapsdier word dus as hulpmiddel en tussenganger in die proses van rehabilitasie benut. Meer as een van die spanlede trek hieruit voordeel.

Ook Arkow (1995: 1-10 en 38) rapporteer oor die samewerking tussen dissiplines om 'n gesamentlike doel te bereik in die behandeling en voorkoming van kindermishandeling, gesinsgeweld en dieremishandeling. Hy is van mening dat die kompleksiteit en omvang van hierdie verskynsels, maar veral ook die verband tussen hierdie drie (vergelyk ook Ascione & Arkow, 1999), vereis dat dissiplines moet saamspan om hierdie siklus van geweld te breek. Botha (1995:208) sluit hierby aan: “*The wide spectrum of psycho-social and physical problems centred in child abuse demands that social workers, physicians, legal practitioners, nurses, psychologists and the representatives of many other professions form a united front to eradicate the vicious circle of child abuse and child neglect*”. Ook Ascione (1998:7) wys op die voordele van multidisiplinêre samewerking in die implementering van 'n mens-dierinteraksieprogram in hierdie diensveld en stel die uitdaging aan al die dissiplines betrokke by dierewelsyn, die welsyn van kinders en gesinsgeweld om by soortgelyke programme betrokke te raak.

'n Multidisiplinêre benadering tot die rehabilitasie van gevangenes word by die Pollsmoor Gevangenis in Suid-Afrika gevolg. Tydens die voorbereidings- en beplanningsfases van die projek het die gevangenisbestuur (kriminoloë), veeartse, sielkundiges, 'n maatskaplike werker, 'n verteenwoordiger van omgewingsbewaring en voëltelers by die projek betrek.

Multidisiplinêre samewerking in die gebruik van hippoterapie of Developmental Riding Therapy word in die handleiding van Spink (1994:20) uitgespel. Volgens Spink maak die volgende persone deel uit van die span: opvoedkundige, sielkundige, psigomotoriese terapeut, ontspanningsterapeut, arbeidsterapeut, fisioterapeut en kommunikasiepatoloog.

Fitzpatrick & Tebay (1998:41) lig hippoterapie uit as een van die voorlopers in multidisiplinêre samewerking: "The primary professional practitioners of hippotherapy are physical therapists with advanced training; other health professionals such as occupational therapists, speech therapists, and psychologists are also receiving training in hippotherapy". Die North American Riding for the Handicapped Association (NARHA), het meer as 500 sentrums in Kanada en die VSA wat almal op 'n multidisiplinêre basis bestuur word (Drewry, 1998:31).

Suksesvolle multidisiplinêre samewerking in praktyk, is dié tussen die veearts en geestesgesondheidprofessies in die proses van rouberaad aan geselskapsdierereienaars. Turner (1997:25) dokumenteer dat die eerste formele samewerkingsooreenkomst in dié verband reeds so lank gelede as 1979 plaasgevind het met die stigting van 'n maatskaplikewerkpraktyk in 'n kleindierhospitaal by die Universiteit van Pennsylvania, VSA. Intussen het hierdie tendens internasionaal veld gewen, alhoewel gestandaardiseerde kurrikula vir die opleiding van beraders 'n leemte is.

In 'n studie deur Delaney-Johnson (1993:26) word die noodsaaklikheid van samewerking tussen die veearts en geneesheer met betrekking tot die behandeling en voorkoming van soönoses aangedui. Veral ten opsigte van soönoses by eksotiese diersoorte bestaan daar 'n onkunde by die algemene geneesheer en behoort nouer skakeling plaas te vind tydens diagnose en behandeling. In die praktyk gebeur dit dat geselskapsdierereienaars deur hul geneesheer aanbeveel word om van die dier ontslae te raak vanweë onkunde oor oordraagbare siektes. Die emosionele skade wat hierdie verlies meebring word nie altyd in ag geneem nie, maar meer nog kan die probleem voorkom word indien skakeling sou plaasvind.

Samewerking tussen die veeartsenykundige, stads- en streeksbeplanner, argitek en interieur ontwerper om riglyne neer te lê vir positiewe mens-dierinteraksie in stedelike gebiede, is volgens Jackson (1996:1076-1079) vandag 'n wêreldwye tendens. Voorbeelde van multidisiplinêre programme wat reeds geïmplementeer word, kon egter nie in die beskikbare literatuur gevind word nie. Voorbeelde van ontwerpbeginsels en omgewingsverryking wat wel in praktyk toegepas word, is meestal van toepassing op versorgingsinrigtings (Hammond, 1997:15 & Thomas, 1997:15).

Die bekende Green Chimneys program in die VSA wat deur die Ross-egpaar reeds vir die afgelope 50 jaar bestuur word, word ook op 'n multidisiplinêre basis geïmplementeer. Green Chimneys is 'n 160 hektaar plaas wat gebruik word vir die rehabilitasie van

emosioneel beskadigde kinders en jeugdiges. Die kinders word betrek by omgewingsbewaring- en dierewelsynsprogramme. Daar word hoofsaaklik van plaasdiere gebruik gemaak om terapeutiese en ontwikkelingsdoelwitte te bereik (Ross, 1998:79-80). Die voordele van 'n spanbenadering in die implementering van 'n mens-dierinteraksie program met emosioneelbeskadigde kinders word ook deur Granger, Kogan, Fitchett & Helmer (1998:174) bevestig. Die kinders wat by hierdie program betrek is, het 'n verbetering in sosiale vaardighede, probleemoplossing en selfbeeld getoon.

'n Mens-dierinteraksieprogram is deur Alesandrini (1998:97) in samewerking met 'n veearts, kinder-neuropsigiater, sielkundige en vier opvoedkundiges by 'n groep laerskoolkinders met emosionele- en psigiese gestremdhede geïmplementeer. Die program is in samewerking met die Italiaanse Ministerie vir Gesondheid aangebied. Die program is as suksesvol deur die onderskeie dissiplines betrokke geëvalueer.

Ten spyte van die voordele van multidisiplinêre samewerking, die belangrike rol wat samewerking speel in bevordering van die studieveld, voorgestelde riglyne en teoretiese modelle vir samewerking, en bestaande praktiese voorbeelde van samewerking, word mens-dierinteraksieprogramme nog nie ten alle tye multidisiplinêr aangebied nie. Moontlike redes hiervoor is die volgende:

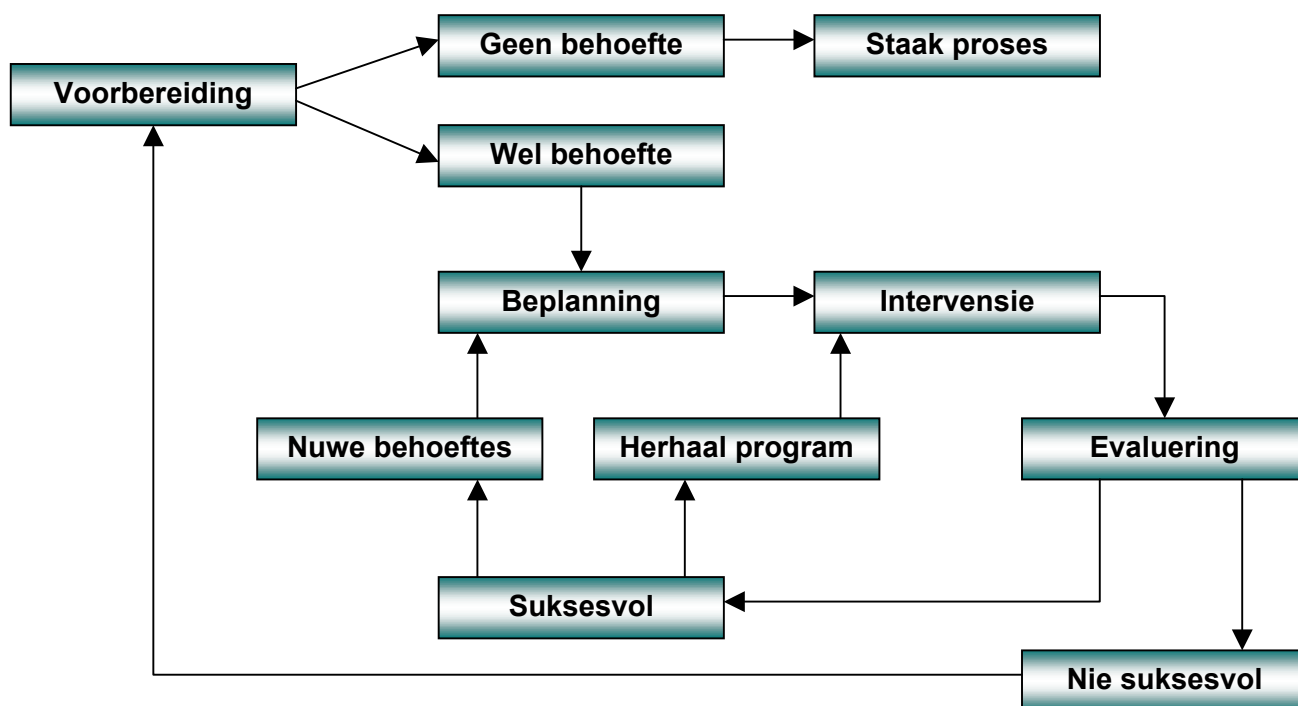
- onduidelikheid bestaan oor die rol van elk van die dissiplines betrokke;
- daar bestaan nie duidelike riglyne vir die implementering van multidisiplinêre mens-dierinteraksieprogramme; en
- nie een van die geïdentifiseerde dissiplines kon homself tot dusver posisioneer as fasiliteerder in die proses van samewerking nie.

In Hoofstuk 2 is gepoog om, deur middel van die identifisering van dissiplines, elkeen se rol te omskryf. Hierdie inligting kan as vertrekpunt vir multidisiplinêre samewerking benut word. Vervolgens word riglyne gegee wat as model vir multidisiplinêre samewerking by die implementering van mens-dierinteraksieprogramme benut kan word. Die rol van die maatskaplike werker in die multidisiplinêre span word daarna kortliks bespreek.

4.5.2. RIGLYNE VIR DIE IMPLEMENTERING VAN 'N MULTIDISSIPLINÊRE MENS-DIERINTERAKSIEPROGRAM IN PRAKTYK

Die sukses van 'n multidisiplinêre mens–dierinteraksieprogram word bepaal deur die proses van implementering. Programme word dikwels met entoesiasme begin, maar vervaag oor die langtermyn. Enige program het egter die potensiaal om 'n langtermynsukses te wees indien 'n goed gestruktureerde proses deurloop word. Dit is belangrik dat die spanlede sal ooreenstem oor die proses wat gevolg moet word. Die proses van implementering word in verskillende fases ingedeel en kan skematies soos volg voorgestel word:

FIGUUR 5 Fases van implementering van 'n mens-dierinteraksieprogram

Die proses van implementering kan in vier hoof fases verdeel word, naamlik voorbereidings-, beplannings-, intervensie- en evaluering fases. Die model word vervolgens volledig bespreek. (Vergelyk Van Heerden, 1997:7-9 asook Van Heerden, 1999:6-7.)

4.5.2.1. VOORBEREIDINGSFASE

Die voorbereidingsfase vorm die vertrekpunt vir enige verdere besluite of aksies. Ongeag die grootte van die organisasiesisteem, sal 'n deeglike analise van die organisasiestruktuur en -klimaat om die vlakke van besluitneming, outoriteit, kommunikasiekanale, bestuurstyle en organisasiekultuur te identifiseer, bepalend wees tot die res van die proses. 'n Hulpbronnalanalise om die toeganklikheid van interne en eksterne hulpbronne te bepaal, sal die uitvoerbaarheid van die program beïnvloed. Die organisasie se visie vir die toekoms, voorgedrae missie en benadering tot hulpverlening sal bepaal of 'n mens-dierinteraksieprogram in die sisteem sal inpas. Bestaande beleidsbepalings, toepaslike wetsvoorskrifte, veiligheids-, gesondheids- en algemene werkprosedures moet ten alle tye gerespekteer word. Die opstel van 'n spesifieke beleid met betrekking tot die benutting van geselskapsdiere mag nodig wees afhangend van die aard en grootte van die sisteem waarbinne gewerk word. Selfs al is die sisteem so klein as 'n kerngesin, behoort bogenoemde faktore daarby aangepas te word. Nog 'n faktor wat 'n deurslaggewende rol speel is die behoeftes en motiewe van die onderskeie rolspelers. Die volgende vrae moet ten opsigte hiervan eers uitgeklaar word:

- ☛ Wie het met die idee van 'n mens–dierinteraksieprogram na vore getree, en waarom?
- ☛ Wat spesifiek wil met die implementering van so program bereik word?
- ☛ Waarom sal 'n mens–dierinteraksieprogram as sodanig meehelp om die doel te bereik?
- ☛ Wie is reeds betrokke, wie wil nog betrokke raak en hoekom wil hulle betrokke wees?
- ☛ Wat is die bestaande vlak van kennis en vaardighede van die onderskeie rolspelers op die gebied?
- ☛ Wat is die bestaande persepsies en houdings ten opsigte van mens–dierinteraksie?
- ☛ Sal opleiding nodig wees, en watter tipe opleiding word benodig vir die onderskeie rolspelers?
- ☛ Sal multidisiplinêre samewerking moontlik wees?
- ☛ Sal so 'n program finansieël haalbaar wees?

4.5.2.2. BEPLANNINGSFASE

Identifisering en omskrywing van die spesifieke take, rolle en verwagtings van elk van die rolspelers is die eerste stap in hierdie fase. Binne 'n multidisiplinêre span is dit belangrik dat die beginsels van samewerking, soos in 4.2. uiteengesit, gehandhaaf word. Om met mekaar te kontrakteer in dié verband en tyd af te staan om daaroor in gesprek te tree sal struikelblokke in die implementering van die res van die proses verminder. Alhoewel die leierskap van die span situasioneel bepaal sal word, is dit nogtans aan te beveel dat 'n spanlid geïdentifiseer sal word om die proses te fasiliteer.

Die tweede stap in hierdie fase is vir die span om ooreenstemming te bereik ten opsigte van die doelstellings en doelwitte van die program en om kriteria vir sukses neer te lê. Die volgende vrae moet nou uitgeklaar word:

- ☛ Wat wil bereik word? Waarom?
- ☛ Met wie? Watter teikengroep(e)?

- ☛ Hoe? Watter model?
- ☛ Wanneer? Is daar 'n keerdatum?
- ☛ Aan die hand van watter kriteria gaan die sukses gemeet word? Watter meetinstrument(e) kan benut word?
- ☛ Binne watter begroting kan beplan word?

Die doelwitte van die program kan sowel terapeuties, ontwikkelend, voorkomend of verrykend van aard wees. Teikengroepe of -persone moet gekies word op grond van spesifieke behoeftes, potensiaal, prioriteite en risiko's betrokke. Verskillende modelle van intervensie is beskikbaar, byvoorbeeld besoekprogramme aan individue of groepe, inwonende geselskapsdiere (individuele- of groepeienaarskap) of omgewingsverryking. Die doelwitte van die program, spesifieke teikengroep- of persoon, hulpbronne beskikbaar en die begroting sal bepaal watter model die mees toepaslike sal wees en vir hoe lank die program geïmplementeer kan word. Die model wat gevolg word, sal ook bepaal watter geselskapsdiere benut kan word. Die seleksie, passing en opleiding van geselskapsdiere en hul hanteerders is deurslaggewend tot die sukses van die program en moet met groot omsigtigheid beplan word. Die welsyn van die diere word nie ondergeskik gestel aan die welsyn van die mense nie. Reeds tydens die beplanningsfase moet strategieë in plek gestel word vir die voorkoming en hantering van moontlike komplikasies, byvoorbeeld onvoorsiene uitgawes, siektes en allergieë, beserings aan mense of diere, sanitasie, geraas, beperkte mobiliteit van teikenpersone, gesondheid en versorging van diere, stres wat op diere geplaas word, persone wat nie van diere hou nie of diere vrees, diereverwaarlosing en - mishandeling en aanspreeklikheidseise.

Die volgende stap in hierdie fase is die aktiewe bemarking van die program. Die span moet besluit watter strategie hulle gaan volg vir interne bemarking (gerig op bestuur, res van personeel en potensieële deelnemers aan die program) en eksterne bemarking (gerig op vrywilligers, borge, donateurs en ander belangrike rolspelers). Die bemarkingstrategie moet gerig wees op die toegevoegde waarde wat die suksesvolle implementering van so 'n program op die gemeenskap kan hê.

4.5.2.3. INTERVENSIEFASE

Koördinerings, organisering en dokumentering van al die beplande aksies is die hoofkomponente van hierdie fase. Elke rolspeler betrokke, moet sekerheid hê oor sy spesifieke take en verantwoordelikhede binne die multidisiplinêre span. Die fasiliteerder van die span moet die verantwoordelikheid neem om die rolspelers binne die parameters van die gestelde doelwitte te hou. Heelwat veranderlikes is egter tydens intervensie van hierdie programme teenwoordig en behoort daar 'n openheid vir verandering te wees waar nodig.

Rekordhouding en noukeurige waarneming is in hierdie fase baie belangrik. Neem kennis van enige veranderings in houding en gedrag van die deelnemers. Algemene opmerkings of formele terugvoer van spanlede, res van personeel, deelnemers aan die program, ander inwoners waar van toepassing en selfs familielede of vriende van die deelnemers kan almal waardevolle bronne van inligting en terugvoer wees.

Tydens die intervensiefase sal etiese vroe rondom basiese menseregte, diereregte en professionele gedrag moontlik hanteer moet word. Dit is belangrik dat die spanlede hierop voorbereid sal wees. Respek vir individualiteit, diversiteit, verskillende vlakke van sosiale-, emosionele-, verstandelike- en fisiese vermoëns, verskille in waardes en norme, selfbesluitneming en konfidensialiteit is almal beginsels wat gehandhaaf behoort te word. Die fasiliteerder van die program moet oor die vermoë beskik om hierdie faktore effektief te bestuur.

4.5.2.4. EVALUERINGSFASE

Evaluering is 'n deurlopende proses. Spanlede behoort op 'n gereelde basis in gesprek te tree om die vordering van die proses te meet sodat aanpassings betyds gemaak kan word. Na afloop van die intervensie moet die volgende spesifieke komponente gesamentlik deur al die lede van die multidisiplinêre span geëvalueer word:

- ☛ mate waarin die doelwitte bereik is, en wat bygedra het tot die doelbereiking of nie-doelbereiking;
- ☛ relevansie van die programinhoud;
- ☛ keuse van teikengroep of -persoon;
- ☛ toepaslikheid van die model wat geïmplementeer is;

- ✓ seleksie en passing van geselskapsdiere;
- ✓ samewerking tussen spanlede; en
- ✓ koste-effektiwiteit van die program.

Verskillende kriteria vir meting is van toepassing wanneer die effek wat die program op die deelnemers gehad het, gemeet word. Daar word onder andere gekyk na die verbale en nie-verbale reaksie op die intervensie, mate van kennis of vaardighede wat ontwikkel het, houdingsverandering en gedragsverandering. Alhoewel gedragsverandering die grootste mate van sukses reflekteer, kan veranderinge op die ander vlakke nie gering geskat word nie. Die potensiaal tot groei en ontwikkeling tussen teikengroepe verskil tot 'n baie groot mate. 'n Enkele gesigsuitdrukking of woord kan op net so 'n groot terapeutiese impak dui by een persoon, as verandering in lewenstyl by 'n ander.

Die laaste stap tydens evaluering sal wees om die volgende vrae te beantwoord:

- ✓ Sal die program herhaal word?
- ✓ Watter aanpassings moet gemaak word?
- ✓ Het nuwe behoeftes ontstaan?

Indien die program met enkele wysigings herhaal word, kan direk terugbeweeg word na die implementeringsfase, maar as nuwe behoeftes ontstaan het, sal terugbeweeg moet word na die beplanningsfase. Indien die evaluering daarop dui dat die program glad nie suksesvol was nie, kan die proses nie sondermeer gestaak word nie. Dit is uiters belangrik dat daar in belang van die ontwikkeling van die studieveld weer teruggegaan sal word na die voorbereidingsfase. 'n Deeglike analise van al die moontlike veranderlikes behoort gedoen te word om te bepaal wat alles (of wie almal) bygedra het tot die mislukking van die program. Te dikwels word die sukses al dan nie van mens-dierinteraksieprogramme gemeet aan een enkele veranderlike en word die toekomstige implementering van programme subjektief daardeur beïnvloed.

4.5.3. DIE ROL VAN DIE MAATSKAPLIKE WERKER IN DIE MULTIDISSIPLINÊRE SPAN

Maatskaplike werk is maar een van die dissiplines wat 'n bydrae gelewer het in die ontwikkeling van mens–dierinteraksie as studieveld. Die bydrae wat hierdie profesie ten opsigte van multidisiplinêre samewerking in die implementering van mens–dierinteraksieprogramme kan speel, is egter nog onderbenut. Maatskaplike werkers onderskei hulle van ander dissiplines in die sin dat hulle oor 'n verwysingsraamwerk beskik wat opgebou en ontwikkel het vanuit die kennisbasisse van verskeie ander dissiplines: “*At once, we use understandings from sociology, psychology, political science, anthropology, biology and economics, coupled with our own experience in working with people*” (Hoffman & Sallee, 1994:343). Hierdie integrering van kennis en vaardighede vanuit verskillende verwysingsraamwerke bied 'n ekologiese perspektief op hulpverlening (Potgieter, 1998:54). Die kern van 'n ekologiese perspektief is geleë in die mens as sosiale wese, enersyds as individue, maar meer nog as interaktiewe lede van 'n gesinsisteem, familiesisteem, groepe, gemeenskappe en organisasies. Op watter sisteem ookal gefokus word, word die mens altyd in konteks van sy interaksie met 'belangrike ander' gesien. Hoffman & Sallee (1994:343) stel hierdie aspek as die fundamentele uitgangspunt tot maatskaplike werk: “*All of our work, from engagement to evaluation and transition, recognizes this fundamental fact and leads us in our understanding of human behaviour*”.

In die implementering van mens–dierinteraksieprogramme is die maatskaplike werker by uitstek toegerus om as fasiliteerder van die proses toe te tree. (Vergelyk Potgieter, 1998:169.) Die maatskaplike werker beskik in die eerste plek oor 'n multidisiplinêre kennisbasis. Die dissiplines deur Hoffman & Sallee (1994:343) genoem, is maar enkele voorbeelde. Die kompleksiteit van menslike problematiek, veranderende lewenstyle en lewensomgewings, het die aard en omvang van behoeftes wat deur maatskaplikewerk-intervensie aangespreek moet word, verdiep en verbreed. Hierdie situasie het meegebring dat die maatskaplike werker van die 21^e eeu al meer kennis ontleen vanuit onder andere die Geneeskunde (bv. Vigs, TB, kanker), Teologie (bv. satanisme, alternatiewe huweliksvorme, kruisgodsdienstige huwelike), Omgewingsbestuur (bv. informele behuising, besoedeling), Publieke Gesondheid (bv. epidemies, primêre gesondheidsorg), Psigiatrie (bv. depressie, trauma, angstoestande), Regte (bv. gesinsgeweld, egskeiding), Kriminologie (bv. geweld, misdad, dwelmverslawing) en Bemarking (bv. werkskepping, fondswerwing).

In die tweede plek, is die maatskaplike werker toegerus om met 'n verskeidenheid teikengroepe te werk. Die diensterreine waarby Maatskaplike Werk betrokke is, is in Hoofstuk 3 bespreek. Die hoofdoel van maatskaplikewerk-intervensie is om die lewenskwaliteit van mense te bevorder (Potgieter, 1998:9). Nie alle mense in hierdie

teikengroepe verkeer in nood nie: "...not all those who count themselves as members of such large groups are vulnerable, nor are those who are not members of at-risk populations immune from problems, but social work's involvement with these populations and its interest in supporting social policies that affect them especially is well known" (Hoffman & Sallee, 1994:343). Mense oor die algemeen, ongeag hul vlak van ontwikkeling en lewensomstandighede streef daarna om hul lewenskwaliteit te bevorder. Die 21^e eeu voorspel om 'n drastiese verandering in mense se behoeftes, en dus interpretasie van lewenskwaliteit mee te bring. Lewenstylkorrektheid of lewenstylverbetering, 'lifestyle correctness' en 'wellness' (Leichter, 1997:359) is terme wat al meer op die voorgrond tree. Die maatskaplike werker moet hom/haarself hierop voorberei en toerus om as fasiliteerder van multidisiplinêre spanne en ander hulpbronne pro-aktief te kan toetree.

In die derde plek, stel die verskeidenheid metodes en vorme van hulpverlening waarin die maatskaplike werker opgelei word, hom/haar in staat om met verskillende dissiplines onder verskillende omstandighede saam te werk. Maatskaplike werkers tree toe tot individue, gesinne, groepe en gemeenskappe. Die aard en omvang van die probleem of behoefte sal die metode van intervensie bepaal, asook watter dissiplines by die proses van hulpverlening betrek behoort te word. Verder kan intervensie op die vlak van voorkoming, ontwikkeling, rehabilitasie of verryking wees. (Vergelyk ook Potgieter, 1998:34.) Die implementering van mens-dierinteraksieprogramme kan benut word in enige van die metodes en is van toepassing op al hierdie vlakke van intervensie.

Maatskaplike werkers word deur Hoffman & Sallee (1994:3) as brugbouers beskryf wat mense bemagtig om hul doelwitte te bereik: "They bring communities together, and they make passage from one area to another possible...Bridges bring ideas together, and they bring people together. Building bridges exercises our creative ability to solve problems – to make something new out of disparate sections, linking the old and the new and reaching a goal". Multidisiplinêre samewerking in die implementering van mens-dierinteraksieprogramme fokus juis daarop om 'n brug, nie alleen tussen dissiplines nie, maar ook tussen idees, doelwitte en intervensievorme te bou. Die maatskaplike werker kan die leiding neem om hierdie brug tussen dissiplines, ter bevordering van die implementering van mens-dierinteraksie programme, te begin bou. Thackeray, Farley & Skidmore (1994:375) is van mening dat maatskaplike werkers in die toekoms al meer in leierskapsposisies sal figureer: "It is recognized that social workers have a breadth of knowledge and skill in regard to the larger community that is positive and can be meaningful in leadership positions". Hoffman & Sallee (1994:344) ondersteun hierdie stelling deur te sê

dat die praktyk van maatskaplike werk gebou is op 'n model van samewerking waarin die maatskaplike werker die leiding kan neem.

4.6. SAMEVATTING

Mens-dierinteraksie is 'n multidisiplinêre studieveld. Die dissiplines betrokke by die ontwikkeling en bevordering daarvan kan op grond van die aard van hul betrokkenheid in vier kategorieë verdeel word, naamlik dissiplines betrokke by die fundamentele uitgangspunte tot die mens-dierband, dissiplines direk betrokke by die implementering van mens-dierinteraksieprogramme, dissiplines indirek betrokke by die implementering van programme en dissiplines betrokke by die bevordering van 'n positiewe beeld van mens-dierinteraksie. Hierdie groepering van dissiplines is bloot 'n teoretiese vertrekpunt. In praktyk, en met spesifieke verwysing na die implementering van mens-dierinteraksieprogramme, funksioneer hierdie kategorieë as interaktiewe sisteme. Multidisiplinêre samewerking tussen dissiplines kan dus vanuit 'n sisteembenadering beskou word ten opsigte waarvan die onderskeie sisteme (kategorieë van dissiplines) en subsisteme (subdissiplines) as span saamwerk om 'n gesamentlike doel te bereik.

Multidisiplinêre samewerking hou sowel voordele as nadele in. Indien die beginsels vir effektiewe samewerking deur al die lede van die multidisiplinêre span nagestreef word, kan die dilemmas wat deur praktykervarings uitgelig is, as uitdagings gestel word. Deur die uitdaging te aanvaar word nie net die studieveld ter sprake, bevorder nie, maar bied dit geleentheid vir die onderskeie dissiplines om hul eie studieveld te verryk en te verruim. Die veranderende sosiale-, ekonomiese-, politieke-, religieuse-en fisiese omgewing waarbinne die mens as kleiner sisteem funksioneer, stimuleer verandering en ontwikkeling in alle ander sisteme. Die mate van kennis ten opsigte van mens-dierinteraksie waaroor 'n dissipline, of 'verteenwoordiger' van 'n dissipline beskik, sal bepaal tot watter mate daar toetree word tot mens-dierinteraksieprogramme. 'n Dissipline sal slegs tot die studieveld toetree indien dit 'n positiewe houding tot mens-dierinteraksie het, die waarde van die mens-dierband begryp en insig in die wye toepassingsgebied van hierdie programme het. Voldoende riglyne bestaan om multidisiplinêre samewerking in die praktyk tot uitvoer te bring.

Verskeie dissiplines het tot dusver 'n bydrae gelewer om die studieveld in die praktyk te bevorder, en verskillende voorbeelde van samewerking is geïdentifiseer. Die implementering van multidisiplinêre mens-dierinteraksieprogramme is tot 'n groot mate afhanklik van die

inisiatief wat deur een van die dissiplines geneem word om die proses te fasiliteer. Indien daar inisiatiewe vanuit een van die subsysteme na vore tree, aktiveer dit die groter sisteem en kom die proses aan die gang. Nie een van die geïdentifiseerde dissiplines kon as fasiliteerder van die proses bevestig word nie. Alhoewel maatskaplike werk vanweë sy holistiese kennisbasis en uitgangspunte die inisiatief behoort te neem, het die rol van die maatskaplike werker, uit die enkele voorbeelde van programme wat in die literatuur beskryf is, nie duidelik na vore getree nie. Die uitdaging word dus vir die toekoms gestel.

'n Basiese riglyn vir die implementering van 'n mens–dierinteraksieprogram is voorgestel. Die proses van implementering verloop in vier fases, naamlik voorbereiding, beplanning, intervensie en evaluering. Die doel van die riglyn is slegs om as raamwerk te dien en is nie noodwendig toepaslik vir alle programme nie. Hierdie riglyn bied nogtans leiding aan die persoon wat die inisiatief wil neem om die proses te stimuleer, maar wat oor geen vorige ervaring op die gebied beskik nie. Die fasiliteerder van die program sal in samewerking met ander spanlede die riglyn aanpas volgens geïndividualiseerde behoeftes en omstandighede. Multidisiplinêre samewerking impliseer nie die direkte betrokkenheid van al die spanlede ten alle tye nie. Die doel van die intervensie of aard van die probleem sal bepaal wie betrek gaan word.

Die vlak en aard van intervensie sal bepaal word deur die primêre professionele opleiding van die spanlid wat die leiding op 'n spesifieke stadium neem. Die professionele volwassenheid, etiek, kreatiwiteit en openheid van die persoon wat die leiding neem sal deurslaggewend wees vir die uitreiking na ander dissiplines.

In die volgende hoofstuk word die ontwikkeling van mens–dierinteraksie as selfstandige studieveld bespreek. Wetenskaplike verenigings, publikasies, navorsing, wetenskaplike byeenkomste en opleidingsprogramme word as kriteria vir selfstandigheid gestel.

HOOFSTUK 5

DIE ONTWIKKELING VAN MENS–DIERINTERAKSIE AS SELFSTANDIGE STUDIEVELD

5.1. INLEIDING

Die ontwikkeling van 'n studieveld is 'n dinamiese en langtermynproses wat deur verskeie faktore beïnvloed word. Wilson (1998:xiii) vergelyk dit met die ontwikkelingsfases van die mens vanaf baba tot volwassene wat verskeie mylpale bereik. Belangstelling in 'n studieveld lei tot groter betrokkenheid by, en bewuswording van, die toepassingsmoontlikhede en benuttingwaarde van die kennis en vaardighede wat daarmee verbind kan word. Die ontwikkeling van 'n studieveld is dus nooit afgehandel nie, maar deurloop 'n proses waarin verskeie veranderlikes 'n rol speel. Die multidisiplinêre aard van mens–dierinteraksie as studieveld impliseer dat meer veranderlikes ter sprake is as by 'n studieveld waarvan die grense meer geslote is. Hierdie uniekheid kan 'n bedreiging vir die ontwikkelingsproses inhou, maar bied terselfdertyd 'n breër basis vir meting en teoriebou.

Die wetenskaplike ontwikkeling van 'n studieveld is afhanklik van die aard en omvang van navorsing wat onderneem word. Vir die studieveld mens–dierinteraksie was dit 'n stadige proses: “From anecdote to pilot study, the field developed increased interest and support from various other disciplines and arenas. From pilot study to experimental design and program evaluation, researchers began to challenge the knowledge base and to test more sophisticated hypotheses against specific conceptual frameworks and paradigms” (Wilson, 1998:xiii). Mens–dierinteraksie as studieveld het in die laaste dekade ontwikkel tot 'n dinamiese 'jong volwassene' wat reeds tot 'n groot mate bewys gelewer het van die potensiaal waartoe die studieveld in staat is, maar wat terselfdertyd oop is vir oortuiging en gereed is vir die uitdagings van die 21^e eeu.

5.2. WETENSKAPSONTWIKKELING

Die term 'wetenskap' is afgelei van die Latynse term 'scientia' of werkwoord 'scire' wat beteken 'om te weet'. Kockelmans (1979:15) omskryf wetenskap as: "...a body of knowledge that constitutes a harmonious whole of some kind, a system of interrelated insights in regard to a certain realm of phenomena, acquired through the critical application of methods on the basis of certain principles". Richards (1983:4) omskryf wetenskap as: "...both as a body of knowledge and as a method of enquiring about the world". Mouton (1996:16) is van mening dat wetenskap na twee onderskeie konsepte verwys, naamlik:

- ☛ 'n spesifieke korpus van kennis wat oor tyd heen ontwikkel het en wat sekere eienskappe het, byvoorbeeld geldigheid, interne samehang, verklaringswaarde en bruikbaarheid; en
- ☛ wetenskapsbeoefening wat na sekere aktiwiteite wat deur wetenskaplikes uitgevoer word, verwys.

Die term wetenskap word dus sinoniem gestel tot kennis of 'n 'body of knowledge', en die proses van kennisontwikkeling op 'n spesifieke gebied word na verwys as 'n dissipline (Kockelmans, 1979:16-17). 'n Dissipline is 'n onderdeel van 'n wetenskap. Die woord dissipline kan weer sinoniem gestel word tot 'n studieveld. Die multidisiplinêre ontwikkeling van 'n studieveld verwys dus na 'n proses van ontwikkeling waartoe verskillende dissiplines bygedra het en wat hom aanbied in 'n wetenskaplike 'body of knowledge' of korpus van kennis.

Vir 'n wetenskap om te ontwikkel moet daar volgens Richards (1983:28-29) aan sekere kriteria of beginsels voldoen word. 'n Wetenskap behoort:

- ☛ verklarings te bied vir verskynsels en gebeure van die verlede;
- ☛ voorspellings vir toekomstige gebeure te waag;
- ☛ navorsing te stimuleer deur die daarstel van riglyne vir die interpretering van resultate;
- ☛ navorsingsresultate te kommunikeer na buite;
- ☛ universeel toepaslik te wees, onafhanklik van tyd en plek; en

relevant te wees vir sowel teorie as praktyk.

Die ontwikkeling van 'n wetenskap is nie 'n liniêre proses wat beweeg vanaf 'n vlak van min kennis van die wêreld rondom ons na meer kennis, soos Hull (1988:26) dit voorstel nie. Wetenskapsontwikkeling is volgens Taylor (1996:208) 'n sikliese proses: "Science is a circular process of measurement and theory building producing a parsimonious and predictable picture of the field it addresses". Hierby sluit Stevenson & Byerly (1995:2) aan as hulle sê dat wetenskap nie maar net die insameling van data is nie, maar die deurlopende ontwikkeling en toetsing van hipoteses, teorieë en modelle om daardeur die wêreld om ons te probeer verstaan. Die ontwikkeling van 'n wetenskap is dus 'n dinamiese proses waartydens: "...theories can always be rejected, modified, or extended. A static collection of theories would be dead science" (Stevenson & Byerly, 1995:3). Wetenskapsontwikkeling kan dus nie 'n einddoel bereik nie, omdat antwoorde op wetenskaplike vrae weer net meer vrae stimuleer. Richards (1983:97) verwys hierna as die interne vitaliteit van 'n wetenskap en sê dat wetenskapsontwikkeling oor die vermoë beskik: "...to generate investigations of ever increasing scope and the potential for endless acceleration". Die korpus van kennis wat as vertrekpunt vir ontwikkeling gebruik word, word dus in die proses breër en meer kompleks.

Teenoor die interne vitaliteit van 'n wetenskap, staan die eksterne omgewing. 'n Wetenskap ontwikkel nie in isolasie nie. Die eksterne omgewing is die sisteem of konteks waarbinne wetenskapsontwikkeling plaasvind (Hull, 1988:14; Richards, 1983:1&97). Ontwikkeling kan enersyds gestrem word deur die omgewing waarbinne dit plaasvind, byvoorbeeld ekonomiese, sosiale of politieke druk, maar kan ook daardeur gestimuleer word: "The more the world came to be understood in scientific terms, the more the need there was for scientific education and the more was human progress seen as a function of scientific advancement" (Richards, 1983:97). Die 20^e eeu was gekenmerk deur die waarde (soms vals waarde) wat die mens aan 'wetenskaplikheid' geheg het. Die term 'wetenskaplik' het 'n huishoudelike woord geword waaraan alles, van skoonheidsmiddels tot godsdienste, gemeet is. Druk vanuit die eksterne omgewing het die proses van wetenskapsontwikkeling vinnig, maar dalk onnatuurlik, aangehits. Richards (1983:4) maak die volgende voorspelling: "Given the burgeoning complexities of the modern world, it is only with an awareness of the broadest social dimensions of science and technology that the individual scientist may formulate a policy which can optimize the balance between man and the world he has to live in". Die 21^e eeu sal hopelik weer 'n balans bring tussen die interne vitaliteit van, en eksterne druk op, wetenskapsontwikkeling.

Reeds in 1905 het Adolf Harnack (Swoboda, 1979:84) gesê dat wetenskap, kennis en interdisiplinariteit interafhanklik is en dat die ontwikkeling van kennis nie alleen spesialisasie binne dissiplines vereis nie, maar ook kruisbestuwing tussen dissiplines. Die voordeel van samewerking tussen wetenskaplikes word deur Chalmers (1982:99) gestel dat: "Faced with the same situation, not all scientists will reach the same decision or adopt the same strategy. This has the advantage that the number of strategies attempted will be multiplied. Risks are thus distributed through the scientific community, and the chances of some long-term success are increased". Of die behoefte dus is om die teoretiese onderbou van die studieveld te ontwikkel, of om die toepassing daarvan in praktyk uit te bou: "...this will best be achieved by way of a grasp of the situation and a mastery of the means available for changing it. This will typically involve co-operative action" (Chalmers, 1982:170). Stevenson & Byerly (1995:13) motiveer die samevoeging van wetenskaplike kennis en vaardighede soos volg: "The increasing rapid and complex growth of scientific and technological activity has resulted in an enterprise that today exhibits a very complex web of intellectual, technical, economic, and political relationships". Die studieveld van mens-dierinteraksie het tot dusver daarin geslaag om hierdie web van kennis deur middel van interdisiplinêre interaksies te vorm. Elk van die dissiplines betrokke beskik oor 'n eie gespesialiseerde en gevestigde kennisbasis. Uit hierdie korpusse van inligting, is kennis en insigte rakende mens-dierinteraksie geselekteer om 'n nuwe, selfstandige studieveld daar te stel.

Ontwikkelings in die studieveld mens-dierinteraksie is in die verlede dikwels gekritiseer vir die oorbeklemtone van navorsingsukses. Veral met betrekking tot die terapeutiese waarde van mens-dierinteraksie word daar, net soos in die geval van ander terapeutiese intervensies, die volgende gesê: "If a certain therapy has apparently worked for many people, we are easily impressed and tend to forget to ask how many people recover from such conditions without any treatment at all or with other sorts of therapy – or indeed, how many people have been made worse by the method in question" (Stevenson & Byerly, 1995:4). Net so min as wat die wetenskaplike ontwikkeling van 'n studieveld nie onderskat moet word nie, moet dit ook nie oorskakel word nie. Richards (1983:188) stem hiermee saam: "While science can no doubt tell us something about everything, it seemingly can never tell us everything we would like to know. Indeed, it is because science has little or nothing to say on just those questions which often seem the most important, that many people, including many practising scientists, turn to more traditional ways of finding meaning and fulfilment in their personal lives". Op die kritiek dat die effek van positiewe mens-dierinteraksie op die lewenskwaliteit van mense nie wetenskaplik bewys kan word nie, kan daar in die woorde van die moderne filosoof, Milan Kundera (1984:8) gereageer word: "...what can life be worth

if the first rehearsal for life is life itself?" As die lewe, en die interaksies wat met lewe gepaard gaan, dus as 'n eksperiment gesien word; is dit moontlik om die eksperiment, waarin die interaksies nie teenwoordig is nie, te herhaal? Die individuele belewenis of ervaring van mens–dierinteraksie is uniek en kan as sodanig nie met 'n kontrole getoets of herhaal word nie.

Mens–dierinteraksie kry nie eers waarde *nadat* dit die toets van wetenskaplikheid deurstaan het nie. Die waarde van die mens–dierband bestaan nie *as gevolg van* die argumente daarvoor nie, maar *ten spyte van* die argumente daarteen. Lewenskwaliteit hoef nie bewys te word om ervaar te word nie.

5.3. KRITERIA VIR DIE SELFSTANDIGHEID VAN 'N STUDIEVELD

Die uniekheid van die studieveld van mens–dierinteraksie is veral geleë in die multidisiplinêre aard daarvan. Die onderskeie dissiplines en die mate waarin hulle bydra tot die ontwikkeling van die studieveld is in Hoofstuk 2 bespreek. Odendaal (1989(a):169-172), Rowan (1994:2) en Rowan & Beck (1994:85) het vyf kriteria vir die selfstandige ontwikkeling en omskrywing van 'n studieveld geïdentifiseer. Die doel van Hoofstuk 5 is om die studieveld aan elk van hierdie kriteria naamlik wetenskaplike verenigings, internasionale kongresse, geakkrediteerde tydskrifte, akademiese onderrig, en navorsing te meet.

5.3.1. WETENSKAPLIKE VERENIGINGS

In hierdie afdeling word die fokus geplaas op verenigings wat direk met mens–dierinteraksie as studieveld te make het, en waar die klem val op die interaksie tussen mense en geselskapsdiere tot voordeel van beide partye. 'n Groot aantal verenigings bestaan wêreldwyd ten opsigte van dierewelsyn asook die opleiding van geselskapsdiere, maar word vanweë hul omvang nie hierby gereken nie. Slegs enkele voorbeelde van organisasies word gelys om daardeur 'n oorsig te bied van die tipe organisasies wat bestaan en waar die inligting beskikbaar is, word hul doelstellings en werksaamhede beskryf.

Die belangrikste rolspeler op hierdie gebied is die International Association of Human-Animal Interaction Organizations (IAHAIO). Hierdie organisasie is in Kanada in 1990 gestig met die doel om as sambreelligaam vir alle nasionale verenigings en verwante organisasies, te make met mens–dierinteraksie, te dien. Suid-Afrika was een van die

stigterslede. In 1992 is die statute geteken om die organisasie te wettig. Die doelwitte van IAHAIO is:

- ☛ Om aan multinasionale organisasies 'n forum te bied vir die uitruil van idees en inligting ten opsigte van die studie en bevordering van die welsyn van mense en diere in hul omgewings.
- ☛ Om navorsing, opleiding en praktykontwikkeling te bevorder.
- ☛ Om internasionale byeenkomste ten opsigte van die wetenskaplike, opvoedkundige en praktiese aspekte van mens–dierinteraksie te ondersteun, fasiliteer en organiseer.
- ☛ Om publikasies wat die doelwitte en aktiwiteite van die vereniging ondersteun, te bevorder.

In 1992 was reeds 12 lande lede van IAHAIO. Om as lid van die internasionale organisasie te kwalifiseer, moet 'n nasionale organisasie daartoe ingestem word deur 'n meerderheid stem van bestaande lede. Die belangrikste kriteria is dat die organisasie die doelwitte van IAHAIO onderskryf en aktief bevorder. 'n Land mag slegs deur een nasionale organisasie of groep van organisasies verteenwoordig word. Benewens nasionale lede, is daar ook geassosieerde lede en geaffilieerde lede. Die volgende 19 organisasies is tans nasionale lede van IAHAIO (Podberscek, 1999:1):

- ☛ ARCA (Brasilië)
- ☛ Asociace zastáncu Odpovědného Vztahu k malým Zviratům (AOVZ) (Czech Republiek)
- ☛ Association Francaise d'Information et de Recherché sur l'Animal de Compagnie (AFIRAC) (Frankryk)
- ☛ Center for Humans and Animals in Society (Israel)
- ☛ Companion Animal Partnership Program (CAPP) (Japan)
- ☛ Consejo Mexicano Para Programas Humano-Animal (COMEPHA) (Mexiko)
- ☛ Delta Society (VSA, Kanada & Australië)

- ☛ Drustvo Za Odgovoren Odnos Do Malih Zivali (Slovenia)
- ☛ EMALKI, Research Institute of Human-Animal Relationship (Hongarye)
- ☛ Ethologia (België)
- ☛ Forschungskreis Heimtiere in der Gesellschaft (Duitsland)
- ☛ Human Animal Bond Association of Canada (HABAC)
- ☛ Institut für Interdisziplinäre erforschung der Mensch-Tier-Beziehung (IEMT) (Oostenryk en Switzerland)
- ☛ LJ & LJ Association for Research and Promotion of Pet's Role in Human Life (Kroasië)
- ☛ Manimalis (Swede)
- ☛ Multidisciplinary Research Institute on the Relation between Human and Animals (Nederland)
- ☛ Petcare Information and Advisory Services (Australië)
- ☛ PRPOA (Poland)
- ☛ Society for Companion Animal Studies (SCAS) (UK)

Nog 'n internasionale organisasie is ISAZ (International Society for Anthrozoology). Anthrozoology is die studie van mens–dierinteraksies en verhoudings. ISAZ is in 1991 gestig met die hoofdoel om navorsing op die gebied van mens–dierinteraksie op 'n multidisiplinêre basis te onderneem en te bevorder. Internasionale byeenkomste word op gereelde basis gehou. Lidmaatskap word bepaal deur die betrokkenheid by navorsing in die studieveld en aansoeke word deur hul uitvoerende raad oorweeg. Individue óf organisasies kan aansoek om lidmaatskap doen.

Vervolgens word gefokus op wetenskaplike verenigings soos gelys in die uitgawes van Interactions of Man and Animals, 1991; The Interactions Bibliography, 1992 – 1996 en

Humans & Other Species, 1997 –1999. Al hierdie is dieselfde bron, maar het sedert 1991 twee keer 'n naamsverandering ondergaan. Die doel met hierdie tydskrif is om as internasionale inligtingsbron of databasis van publikasies, organisasies, byeenkomste, navorsingsresultate en oudiovisuele materiaal oor die studieveld mens-dier interaksie te dien. Van die organisasies hieronder gelys is reeds hierbo genoem, maar meer inligting oor hul werksaamhede is in hierdie bron beskikbaar.

5.3.1.1. VSA en Kanada

🐾 Delta Society

Hierdie vereniging is in 1981 gestig en word beskou as die grootste en aktiefste vereniging van sy soort ter wêreld. Die missie van die Delta Society is om deur middel van geselskapsdiere die gesondheid, onafhanklikheid en lewenskwaliteit van mense te bevorder. Hulle doen dit deur die gemeenskap meer bewus te maak van die positiewe effek wat geselskapsdiere op gesondheid en ontwikkeling het, deur struikelblokke in die deelname van geselskapsdiere te verminder, deur mens–dierinteraksieprogramme te implementeer en deur die beskikbaarheid van goedopgeleide dienshonde te verseker. Hierdie vereniging bied 'n verskeidenheid internasionaal erkende opleidingskursusse in mens–dierinteraksie aan, onder andere drie kursusse in Animal-Assisted Therapy, vier Pet Partners kursusse en twee Service Animal kursusse. Hierbenewens publiseer hulle 'n groot verskeidenheid boeke, handleidings en videomateriaal oor die onderwerp, asook riglyne vir die implementering en standaardisering van mens–dierinteraksieprogramme.

- ❖ Center for Animals and Public Policy, Tufts School of Veterinary Medicine, North Grafton, MA.

Die doel van hierdie sentrum is veral om programme te koördineer wat te make het met etiese, wetlike, wetenskaplike en sosiale aspekte van diere in die gemeenskap. Die fokus is dus heelwat wyer as die studieveld van mens–dierinteraksie. Hulle doel is voorts om finansiële ondersteuning te bied aan programme ten opsigte van veteriniêre etiek en regs wetenskap, geselskapsdierbeheer en -demografie, etiek met betrekking tot navorsingsdiere, mens–dierinteraksie, beleidsake oor wilde diere en enige ander aspekte wat direk te make het met die verhouding tussen diere en die gemeenskap. Die volgende publikasies word gedoen: 'n Nuusbrief by name Alternatives Report, asook Animals in Society, waarin verslae van konferensies en werkwinkels opgeneem word.

- ❖ Center for Animals in Society, School of Veterinary Medicine, University of Pennsylvania. Hierdie sentrum fokus primêr op die opleiding van veeartsenykunde studente, die ontwikkeling van kursusse vir enige dissipline wat te make het met die mens–dierband en voortgesette opleiding van professionele persone in alle dissiplines betrokke by diere. 'n 'Pet Loss Support Hotline' word deur hulle bedryf en 'n nuusbrief word gepubliseer by name, Animal Imprints.

- ❖ People- Pet Partnership, College of Veterinary Medicine, Washington State University. Hierdie instelling is gestig in 1979. Die volgende programme word deur hulle bestuur: Pet Education Partnership, Partnership in Equine Therapy and Education, Companion Animal Partnership, Prison Pet Partnership en Pet Loss Partnership. 'n Nuusbrief, Partnership Report, word gepubliseer asook verskeie handleidings met betrekking tot die implementering van mens–dierinteraksieprogramme.

- ❖ Center for Applied Ethology and Human-Animal Interaction, School of Veterinary Medicine, Purdue University, West Lafayette.

Die doelwitte van hierdie sentrum is onder andere om interdisiplinêre aktiwiteite by die Universiteit te bevorder, 'n platform te bied vir die uitruil van nuwe idees en inligting met betrekking tot mens–dierinteraksie, die rol wat geselskapsdiere in mense se lewens speel duideliker te omlin, die objektiewe bestudering van dieregedrag en mens–dierinteraksie, navorsing te bevorder om die fisiologiese en psigologiese effek van mens–dierinteraksie uit te klaar, mens–dierinteraksie programme te dokumenteer, ontwerp en evalueer, opleidingsprogramme en kurrikulum te ontwikkel, as hulpbron te dien vir persone of instansies wat projekte wil inisieër. 'n Nuusbrief, Centerlines, word deur hulle gepubliseer.

- ❖ Human-Animal Bond in Tennessee (HABIT), Department of Veterinary Medicine, College of Veterinary Medicine, Knoxville.

Hierdie is 'n nie-winsgerigte onderneming bestaande uit vrywillige werkers, veeartse in privaatpraktyk, verteenwoordigers van die University of Tennessee College of Social Work en die College of Veterinary Medicine en ander belangstellendes in die gemeenskap. Hul doel is onder andere om mens–dierinteraksieprogramme te borg, vrywillige werkers op te lei en geselskapsdiere te assesser vir die doel.

- ❖ Human-Animal Bond in Colorado (HABIC), Department of Social Work, Colorado State University.

Hierdie is 'n gesamentlike projek van die departemente Maatskaplike Werk, Veeartsenykunde en Biomediese Wetenskappe. Hul hoofdoel is die opleiding van vrywilligers om mens–dierinteraksieprogramme in skole, versorgingsinrigtings en ander sentrums aan te bied.

- ❖ Shelby Cullom Davis Center, Department of History, Princeton Universiteit.

Die doel van die sentrum is om die sigbare ('material'), etiese en simboliese dimensies van die rol van diere in menslike kultuur te bestudeer.

- ❖ American Hippotherapy Association (AHA), Denver.

Hierdie vereniging is geïnkorporeer by die North American Riding for the Handicapped Association. Hul doel is die bevordering van opvoeding, navorsing en kommunikasie tussen fisio- en arbeidsterapeute en ander betrokkenes wat van hippoterapie gebruik maak. Hul beywer hulle daarvoor om as bron van inligting te dien, interdisiplinêre kommunikasie te bevorder, standaarde vir implementering en sertifisering daar te stel. Hul monitor ook wetgewing, versekering en gesondheidstendense wat hippoterapie beïnvloed en bevorder algemene bewustheid van die waarde van die terapie.

- ❖ Pets are wonderful support (PAWS), San Francisco.

Die hoofdoel van die organisasie is om ondersteuning aan HIV/VIGS pasiënte te bied. Hulle bied verder inligting ten opsigte van die voordele van geselskapsdiereienaarskap, tydelike versorging van geselskapsdiere in geval van hospitalisering van pasiënte, tuisversorging van diere, veeartsversorging en hervestiging van diere na afsterwe van die persoon.

- ❖ The Latham Foundation, Alameda.

Hierdie organisasie is reeds in 1918 gestig om respek vir alle lewe deur middel van opvoeding te bevorder. Hul hoofdoel is die bevordering van die welsyn van mense, diere en die omgewing deur middel van literatuur, oudiovisuele materiaal, dokumente en verslae, konferensies en die betrokkenheid by mens–dierinteraksieprogramme in die gemeenskap. 'n Kwartaallikse nuusbrieff, The Latham Letter, word gepubliseer.

- The American Association of Human–Animal Bond Veterinarians (AAHABV).

Die doel met die stigting van hierdie organisasie in 1993 is om veeartse op te voed oor die mens–dierband en hul betrokke te kry by navorsing in die studieveld en mens–dierinteraksieprogramme in die praktyk. 'n Nuusbrieff word uitgegee.

- Association for Pet Loss and Bereavement (APLB), New York.

Die doel van hierdie organisasie is om rouberaad en -begeleiding te bied asook om inligting hieroor te publiseer. 'n Kwartaallikse nuusbrieff, register van beraders wat hierin spesialiseer en databasis van relevante literatuur word beskikbaar gestel.

- Center for the Study of Human-Animal Interdependent Relationships, School of Veterinary Medicine, Tuskegee University.

Die sentrum is in 1998 gestig met die doel om belangstelling in positiewe mens–dierinteraksie te bevorder. 'n Multidisiplinêre benadering word gevolg om verskillende dissiplines byeen te bring en gesamentlike projekte te loods.

- Nature in Legend and Story (NILAS).

Hierdie is 'n multidisiplinêre groep wat hul beywer daarvoor om deur middel van stories, digkuns, legendes, prente en ander kultuurprodukte beter begrip vir die mens se verhouding tot die natuurlike wêreld te ontwikkel. Sedert 1989 word 'n jaarlikse konferensie oor relevante onderwerpe gehou. 'n Nuusbrieff met dieselfde naam word uitgegee.

- The Association for the Study of Literature and the Environment (ASLE).

Die doel van hierdie organisasie is die bevordering van die uitruil van kennis, idees en inligting tussen dissiplines rakende die verhouding tussen mense en die natuurlike omgewing. 'n Nuusbrieff Interdisciplinary Studies in Literature and Environment (ISLE) word gepubliseer.

- People, Animals, Nature, Inc. (PAN), Princeton.

Die missie van PAN is om 'n instituut daar te stel wat opleiding bied en opvoedkundige materiaal versprei oor die positiewe effek wat die natuur en diere op die gesondheid van die mens het. Hulle volg 'n holistiese, multidisiplinêre benadering. 'n Nuusbrief word uitgegee.

- International Dolphin-Assisted Therapy and Research Association (IDATRA), Fort Myers. Die doelwitte van hierdie organisasie is om as kontrolemeganisme vir die korrekte inligting met betrekking tot dolfyngefasiliteerde terapie op te tree, om as gemeenskapsreekbuis rakende politieke kwessies hieroor te dien, om gestandaardiseerde navorsing en bevindings in die veld te fasiliteer, en om 'n jaarlikse internasionale simposium te organiseer.

'n Organisasie wat in 2000 in die VSA gestig is en wat nog nie in bogenoemde verwysingsbronne opgeneem is nie, is:

- Ethologists for the Ethical Treatment of Animals (EETA). Die doelwitte van hierdie organisasie word soos volg omskryf: "...to develop and maintain the highest of ethical standards in comparative ethological research that is conducted in the field and in the laboratory,...(and)...to use the latest developments from research in cognitive ethology and on animal sentience to inform discussion and debate about the practical implications of available data and for the ongoing development of policy" (Anthrozoös, News & Analyses, 2000: 118).

5.3.1.2. Frankryk

- L'Homme et L'Animal, Société de Recherche Interdisciplinaire (HASRI). Hierdie vereniging is in Januarie 1984 gestig. Hul doelstelling is om kontak en samewerking tussen alle wetenskaplike dissiplines, wat te make het met die geskiedenis en evolusie van die verhouding tussen mense en diere, te bevorder. 'n Bulletin, Anthropozoologica, word gepubliseer met die doel om as 'n interdisiplinêre forum te dien vir enige dissipline wat geïnteresseerd in mens–dier interaksie is.
- Association Francaise d'Information et de Recherche sur l'Animal de Compagnie (AFIRAC). AFIRAC is in 1977 gestig. Hulle is aktief betrokke in die volgende vier afdelings:
 - multidisiplinêre navorsing ten opsigte van die mens–dierband;
 - opvoedingsprogramme in skole;

- verspreiding van inligting deur middel van persverklarings, omsendskrywes, verslae, 'n nuusbrieff, hulpbronsentrum en videoteek; en
- 'n 'geselskapsdiere in stede' langtermynprojek.

5.3.1.3. Switzerland

- ☛ Centre d'Etudes sur les Relations entre l'Animal et l'Homme/ Center for the study of Human-Animal Relations.

Die doelwitte van hierdie sentrum is om navorsingsprojekte te loods, om as konsultante vir navorsingsprojekte op te tree, om 'n databank van inligting rakende mens-dierinteraksie te hou en om deur middel van publikasies, konferensies, lesings ensomeer inligting te versprei.

- ☛ Institut für angewandte Ethologie und Tierpsychologie (IEMT)/ Institute for General Ethology and Animal Psychology.

IEMT is in 1977 gestig. Die hoofdoel van die instituut is om kennis rakende mens-dierinteraksie te bekom en toe te pas in die praktyk. Die instituut dien ook as bron van inligting aan geselskapsdiereienaars om daardeur die welsyn van diere te bevorder. 'n Multidisiplinêre advieskomitee ondersteun en bevorder wetenskaplike navorsing in die studieveld. Skoolprogramme, aktiewe mediaskakeling, samewerkingsooreenkomste met veeartse, skakeling met owerhede, konsultasie vir die implementering van geselskapsdierprogramme en internasionale skakeling is die belangrikste aksies wat geloods word.

5.3.1.4. Nederland

- ☛ Multidisciplinary Research Institute on the Relation between Humans and Animals, Department of Clinical Sciences of Companion Animals, University of Utrecht.

5.3.1.5. Duitsland

- ☛ Arbeitsgruppe Tierverhaltenstherapie, Neuenhagen.

Hierdie multidisiplinêre werkgroep, gestig in 1992, fokus op dieregedrag, maar beywer hulle vir die samewerking tussen dissiplines op die gebied om daardeur die welsyn van diere, asook positiewe mens-dierinteraksie te bevorder. 'n Nuusbrieff word gepubliseer en riglyne vir minimum standarde vir opleiding en teling word gestel.

5.3.1.6. België

- ☛ Ethologia, Brussels.

Hierdie organisasie is in 1989 gestig en beywer hulle vir die wetenskaplike ontwikkeling van die studieveld deur navorsing, ondersteuning van referate en simposiums. Hulle beskik oor 'n databank van meer as 2000 boeke en artikels. Hul projekte fokus op drie teikengroepe, naamlik die media, skole en staatsdepartemente met die oog op opvoeding van die gemeenskap ten opsigte van positiewe mens–dierinteraksie.

5.3.1.7. Brittanje en Skotland

- 📌 Anthrozoology Institute, Department of Biology, University of Southampton.

Die instituut is gestig met die doel om fundamentele navorsing te doen oor die basis van die mens–diervershoudings en die welsyn van geselskapsdiere.

- 📌 Animal Welfare & Human-Animal Interactions Group, Department of Clinical Veterinary Medicine, University of Cambridge.

Hierdie vereniging is betrokke by studies oor wildediere, diere in dieretuine, laboratorium- en huisdiere. Studies fokus op bevordering van welsyn van diere en die voor- en nadele van mens–dierinteraksie.

- 📌 Society for Companion Animal Studies , Scotland.

Die SCAS is in 1979 gestig onder leiding van 'n groep psigiaters, sielkundiges, maatskaplike werkers en veeartse. Die doelstellings van hierdie vereniging is om begrip vir die verhouding tussen mense en geselskapsdiere te bevorder, om inligting rakende mens–dierinteraksie te versprei, navorsing te onderneem en om die lewenskwaliteit van mense en geselskapsdiere te bevorder deur positiewe houdingsverandering. Die SCAS Journal word kwartaalliks gepubliseer.

5.3.1.8. Italië

- 📌 Società Italiana Scienze Comportamentali Applicate (SISCA)/ Italian Society for Applied Behavioural Sciences.

Sisca is 'n multidisiplinêre organisasie wat in 1996 gestig is. Hul doelwitte is om multidisiplinêre navorsing te onderneem en te ondersteun, multidisiplinêre projekte aan te bied, opleiding te bied en inligting te versprei oor die studieveld.

5.3.1.9. Ander

Ander organisasies gelys, maar waaroor geen verdere inligting beskikbaar is nie:

- 📌 Israel: Center for Humans & Animals in Society, Tel Aviv University.

- 📌 Poland: Polish Responsible Pet Owner Association (PRPOA)
- 📌 VSA North American Riding for the Handicapped Association (NARHA), Denver.
- 📌 Kanada: Human-Animal Bond Association of Canada (HABAC), Ontario.
- 📌 VSA: Center for the Study of Human-Animal Relationships and the Environment, University of Minnesota
- 📌 VSA: Human- Animal Relationships Research Focus Group, University of California.
- 📌 VSA: Human-Companion Animal Interaction, Virginia-Maryland Regional College of Veterinary Medicine
- 📌 VSA: Animal Therapy Association (ATA), Tucson.

5.3.1.10. Suid-Afrika

- 📌 Human–Animal Interaction Group (HAIG), voorheen bekend as die Human Animal Contact Study Group (HACSG).

Die studiegroep is in 1984 onder leiding van Prof Johannes Odendaal gestig. Die doelwitte van die studiegroep is om:

- die psigologiese en fisiologiese rol van mens–dierinteraksie op multidisiplinêre vlak te ondersoek;
- die voordele en nadele van mens-dierinteraksie teen mekaar op te weeg; en om
- die kennis beskikbaar te stel en toe te pas in die praktyk.

‘n Tydskrif, The Companion; The SA Journal of Human-Animal Interaction, is tot einde 1999 kwartaalliks gepubliseer, maar is vervang met ‘n nuusbrief, InContact . Die missie van die groep is: “To enhance the role and value of human–animal interaction on all levels of society and within all relevant disciplines”. Vanweë finansiële oorwegings was die groep genoodsaak om in 1998 afstand te doen van internasionale lidmaatskap aan IAHAIO.

- 📌 Animal Behaviour and Interaction Group (ABIG) of the SA Veterinary Association.
Die missie van hierdie organisasie is om die studieveld van dieregedrag en mens–dierinteraksie onder die veeartsprofessie te bevorder. Hul doelwitte is om:
 - ‘n gespreksforum daar te stel vir debat en bespreking ten opsigte van dieregedrag en mens-dier interaksie;

- deel te neem aan navorsing en opleidingsprogramme in die studieveld;
- die publiek op te voed oor die onderwerpe;
- beter begrip vir geselskapsdiere deur eienaars en hanteerders te ontwikkel;
- die profiel van veeartse met betrekking tot dieregedrag te verbeter; en
- deel te neem aan mens–dierinteraksieprogramme en dit te bevorder.

☛ Paws for People, Gauteng.

Hierdie is 'n groep vrywilligers van verskillende dissiplines wat besoekprogramme aan siek en gestremde persone benut om daardeur die lewenskwaliteit van hierdie teikengroepe te bevorder.

Slegs 47 verenigings is hierbo gelys. Dit bied nie 'n volledige databasis van al die organisasies te make met mens–dierinteraksie nie. Uit hierdie data kom wel belangrike inligting rakende die omvang van die studieveld na vore naamlik:

- ☛ Mens–dierinteraksie is 'n studieveld wat internasionaal erken word. Alhoewel die meeste organisasies in die VSA funksioneer, is die voorkoms in meeste ander lande goed verteenwoordig.
- ☛ Die doelwitte van die organisasies stem tot 'n groot mate ooreen. Bevordering van die studieveld deur middel van byeenkomste, navorsing en publikasies is 'n sentrale tema.
- ☛ Die multidisiplinêre aard van die organisasies blyk duidelik uit sowel die name as die doelstellings van die organisasies.
- ☛ Sowat een derde van die organisasies is verbonde aan, of is gestig deur die inisiatief van 'n akademiese departement aan 'n tersiêre inrigting. Departemente van Veeartsenykunde word die beste verteenwoordig.

5.3.2. INTERNASIONALE KONGRESSE

Alhoewel daar reeds in die sewentigerjare kleiner internasionale, wetenskaplike byeenkomste in die studieveld plaasgevind het, het die eerste multidisiplinêre wêreldkongres in 1980 plaasgevind. Hierdie multidisiplinêre byeenkoms was gereël deur die British Small Animal Veterinary Association en was getiteld: The human-companion animal bond (Odendaal, 1988:15). Vanaf 1980 is 8 wêreldkongresse gehou wat spesifiek

gehandel het oor die studieveld mens-dier interaksie. Die temas van hierdie kongresse was soos volg :

- 📌 1980 (Verenigde Koninkryk): The human-companion animal bond.
- 📌 1981 (VSA): New perspectives on our lives with companion animals.
- 📌 1983 (Oostenryk): The human-pet relationship.
- 📌 1986 (Boston): Living together: People, animals and environment.
- 📌 1989 (Monaco): The relationship between humans and animals.
- 📌 1992 (Montreal): Animals and Us.
- 📌 1995 (Genève): Animals, health and quality of life.
- 📌 1998 (Praag): The changing roles of animals in society.

Die volgende wêreldkongres word gehou in Rio de Janeiro, Suid-Amerika in September 2001. Die tema van die kongres is: People and Animals: A global perspective for the 21st century.

By die mees onlangse wêreldkongres in Praag, is 42 lande verteenwoordig, 64 referate is gelewer, 46 plakkaatvoorstellings is gemaak, ses gesamentlike besprekings is gehou en ses sessies oor spesiaal geselekteerde onderwerpe, altesaam dus 122 voordragte. Agthonderd afgevaardigdes, verteenwoordigend van verskillende dissiplines, het die kongres bygewoon. Dit is die eerste wêreldkongres oor mens–dierinteraksie wat in Oos-Europa gehou is. Die feit dat die Wêreldgesondheidsorganisasie (WHO) as die medeborg van die kongres toegetree het, beklemtoon die internasionale status van die studieveld en die erkenning van mens–dierinteraksie ten opsigte van die gesondheid van alle gemeenskappe.

Die multidisiplinêre aard van die wêreldkongresse het 'n hoogtepunt in 1998 bereik. Die titels van die 122 voordragte kan nie almal sondermeer onder een van die dissiplines wat in Hoofstuk 2 bespreek is, ingedeel word nie. Van die referate se inhoud reflekteer meer as een dissipline, veral ten opsigte van maatskaplike werk en sielkunde, asook sielkunde en

opvoedkunde. Dissiplines die hoogste verteenwoordiging, afgelei uit die titels van die referate, is:

- ☛ Sielkunde en maatskaplike werk – 21 elk
- ☛ Opvoedkunde en veeartsenykunde –14 elk
- ☛ Geneeskunde (waarby fisiologie ingereken kan word) – 13
- ☛ Antropologie – 9
- ☛ Psigiatrie – 7
- ☛ Arbeidsterapie, regte, sosiologie, teologie, omgewingsbestuur, publieke gesondheid en verpleegkunde kan elk aan sowat 3-4 titels gekoppel word.
- ☛ Ander dissiplines wat verteenwoordig word deur hoogstens 1 titel is fisioterapie, kriminologie, argeologie en rekreasiekunde.

Dissiplines wat nie verteenwoordig word nie is argitektuur, bemarking, filosofie, joernalistiek, kuns en kommunikasiepatologie. Kruisverteenwoordiging vind ook plaas deurdat 'n titel soos terapeutiese perdry sowel vir die arbeidsterapeut as die fisioterapeut en sielkundige van toepassing kan wees. Die rol van geselskapsdiere in versorgingsinrigtings vir bejaardes is relevant vir onder andere die maatskaplike werker, verpleegkundige en arbeidsterapeut. Die veranderende rol van geselskapsdiere in verskillende gemeenskappe is weer van belang vir die antropoloog, sosioloog en sosiaal-sielkundige. Geen van die titels kan dus met oortuiging aan slegs een dissipline gekoppel word nie en moet bogenoemde indeling versigtig geïnterpreteer word. Die belangrikste afleiding wat gemaak kan word, is dat die laaste internasionale kongres oor mens–dierinteraksie, multidisiplinêr verteenwoordig was en dat die grootste verteenwoordiging uit Kategorie B kom (Hoofstuk 4, Figuur 3).

5.3.3 WETENSKAPLIKE PUBLIKASIES

Die omvang en kwaliteit van publikasies gaan ook deur 'n proses van ontwikkeling. Hierdie ontwikkeling word nie net deur die tendense en behoeftes van die tyd gedikteer nie, maar ook deur 'n verskuiwing in die soort navorsing wat onderneem word. Wilson (1998:xiii) maak

die volgende waarneming: “Researchers began to publish conceptual models to elicit responses from colleagues and as a means of generating new data and new perspectives; studies became more sophisticated in their approach to assessment of health benefits for both normal and impaired populations”. Wetenskaplike publikasies in die studieveld van mens–dierinteraksie is dus afhanklik van die omvang en kwaliteit van die navorsing en die uiteindelijke bruikbaarheid en toepasbaarheid van die resultate.

Wetenskaplike artikels is nie beperk tot publikasies in tydskrifte wat spesifiek fokus op die studieveld van mens–dierinteraksie nie, maar word ook opgeneem in tydskrifte van die ander geïdentifiseerde dissiplines (dissiplines wat in Hoofstuk 2 bespreek is). Barba (1995:10) het in haar ondersoek na die aard en omvang van navorsing vir die tydperk 1988 - 1993 die volgende tydskrifte geïdentifiseer waarin navorsingsresultate oor mens-dier interaksie gepubliseer is:

Anthrozoös, Psychological Reports, International Journal of Ageing & Human Development, Advances in Nursing Science, American Journal of Occupational Therapy, Archives of Psychiatric Nursing, Journal of Behavioural Medicine, Journal of Mental Health Counseling, Journal of Nervous & Mental Disorders, Journal of Personality & Social Behaviour, Journal of Social Psychology, Medical Journal of Australia, Nursing Science Quarterly, Social Behaviour & Personality.

Twee-en-sestig persent van die artikels in genoemde bron was in Anthrozoös gepubliseer wat bevestig dat Anthrozoös die publikasie is wat tot dusver die grootste bydrae tot die ontwikkeling van die studieveld gelewer het.

‘n Opname deur Rowan (1995:131) ten opsigte van publikasies in die studieveld het bevind dat een derde daarvan deur veeartsenykunde verteenwoordig word, een derde deur sielkunde en een derde deur psigiatrie. Die inligtingshulpbron Humans & Other Species, indekseer die volgende publikasies:

Anthrozoös, Ethnozooteknie, Society & Animals, Animal Issues, Animal Law, Animal Welfare, Anthropolozologica, Applied Animal Behaviour Science, Between the Species, Companion, Interactions, Journal of Agricultural & Environmental Ethics, Journal of Applied Animal Welfare Science, The Latham Letter, SCAS Journal, Scientific Journal of Therapeutic Riding en Wildlife Society Bulletin.

Ander tydskrifte wat uit die literatuurnavorsing vir Hoofstukke 2 en 3 geïdentifiseer is, kan by bogenoemde lys gevoeg word:

Bulletin on Veterinary Clinical Ethology, The Shape of Enrichment, UC Alert, Journal of the American Veterinary Association, Journal of Gerontological Social Work, Marriage and Family Review, Journal of Comprehensive Health, Child and Adolescent Social Work Journal, Journal of Social Issues, Journal of the South African Veterinary Association, Journal of Applied Animal Welfare Science, en Scientific and Educational Journal of Therapeutic Riding.

Enkele van bogenoemde tydskrifte word vervolgens kortliks toegelig om die multidisiplinêre aard daarvan te illustreer:

- ❖ Anthrozoös: A Multidisciplinary Journal of the Interactions of People and Animals:
Hierdie is die mees omvattende en belangrikste wetenskaplike publikasie in die studieveld. Hierdie tydskrif word sedert 1987 onder leiding van die Delta Society in die VSA gepubliseer, en is deur ISAZ aan die einde van 2000 oorgeneem. Die tydskrif publiseer internasionale navorsingsresultate, nuus en inligting rakende ander publikasies op die gebied van mens-dierinteraksie. Dit is die wetenskaplike tydskrif wat mens-dierinteraksie as multidisiplinêre studieveld die beste verteenwoordig.
- ❖ Humans & Other Species (voorheen The Interactions Bibliography).
Hierdie is 'n inligtingshulpbron vir alle dissiplines wat te make het met mens-dierinteraksie. Inligting oor gepubliseerde artikels, boeke, navorsingsverslae, oudiovisuele materiaal en resensies word volgens 39 onderwerpe geïndekseer. Veertien van die dissiplines in Hoofstuk 2 geïdentifiseer, word deur hierdie onderwerpe verteenwoordig.
- ❖ The Shape of Enrichment.
Die eerste uitgawe van hierdie tydskrif het verskyn in September 1992. Die tydskrif word gewy aan die deel van idees, inspirasies en praktiese kennis van die omgewing en gedragsverrykingstrategieë in die veld van dierewelsyn. Die fokus is om tegnieke en benaderings met die oog op verryking van die studieveld uit te ruil.
- ❖ UC ALERT: Animals in Education, Research and Teaching.
Hierdie tydskrif word gepubliseer deur die University of California Center for Animal Alternatives, School of Veterinary Medicine. Die wetenskaplike en akademiese fokus van

die studieveld word gereflekteer in die twee prioriteitsareas, naamlik opleiding en navorsing.

📌 Society & Animals.

Hierdie bron publiseer studies wat die interaksie tussen mense en geselskapsdiere beskryf en analiseer. Die doel van die tydskrif is om sosiaal wetenskaplike studies ten opsigte van die rol van die diere in die lewe van mense te ondersteun en te stimuleer.

📌 Animal Issues.

Hierdie tydskrif word sedert 1997 deur die Departement Algemene Filosofie, Universiteit van Sydney gepubliseer. Die doel van hierdie tydskrif is om filosofiese en etiese kwessies rakende mens–dierinteraksie te ondersoek.

Altesaam 46 publikasies is hierbo geïdentifiseer. Indien dit, bloot op grond van hul titels aan dissiplines gekoppel word, kan die volgende indeling gemaak word:

📌 Veeartsenykunde – 9

📌 Sielkunde – 5

📌 Maatskaplike werk – 5

📌 Psigiatrie – 4

📌 Filosofie – 4

📌 Geneeskunde – 3

📌 Verpleegkunde – 3

📌 Omgewingsbestuur – 3

📌 Arbeidsterapie en Fisioterapie – 2

📌 Regte – 1

📌 Nie 'n spesifieke dissipline (dws multidisiplinêr) – 7

Alhoewel hierdie 'n subjektiewe passing van titels teenoor dissiplines is, kan daar wel 'n paar afleidings gemaak word, naamlik:

- ☛ Verskillende dissiplines publiseer in die studieveld mens–dierinteraksie.
- ☛ Veeartsenykunde, sielkunde en maatskaplike werk lewer die grootste bydrae.
- ☛ Sielkunde en maatskaplike werk kan ook saamgroepeer word (10) omdat menslike gedrag, denke en gevoel vir albei dissiplines tydens hulpverlening van toepassing is.
- ☛ Sielkunde en psigiatrie kan ook saamgroepeer word (9).
- ☛ Indien bogenoemde saamgroepering plaasvind, ondersteun dit die bevindings van Rowan (1995:131).
- ☛ Indien die mediese- en paramediese dissiplines egter saamgroepeer word, maak hierdie die grootste groep uit (11).
- ☛ Die meeste publikasies word deur Kategorie B (Hoofstuk 4, Figuur 3) verteenwoordig.
- ☛ Publikasies oor mens–dierinteraksie oorskry die grens tussen sosiale wetenskappe en natuurwetenskappe.

'n Groot aantal ander nie-wetenskaplike publikasies, in die vorm van tydskrifte, nuusbriewe en joernale wat spesifiek te make het met die studieveld van mens–dierinteraksie, is ook beskikbaar. Hierdie publikasies spruit meestal voort uit die werksaamhede van spesifieke professionele verenigings.

5.3.4. AKADEMIESE ONDERRIG

Die ontwikkeling van 'n studieveld reflekteer noodwendig in die opleidingsstelsel omdat dit aanleiding gee tot nuwe konsepte en metodes wat op hul beurt weer neerslag vind in ander lesings, studiemateriaal, laboratoriums en begeleide praktykinoefening. Die mate waarin hierdie integrasieproses plaasvind sal egter bepaal word deur die akademië betrokke by onderrig en ontwikkeling. Indien 'n nuwe studieveld as 'n bedreiging vir eie kennis en

vaardighede beleef word, en nie as 'n korpus van kennis waarmee die eie verryk en verruim kan word nie, sal kurrikula staties bly. Akademiese onderrig en navorsing is onderling afhanklik van mekaar. Indien navorsing oor 'n spesifieke studieveld ontwikkel, die belangstelling van akademiëers wek en sekere behoeftes in die gemeenskap aanspreek, sal dit sonder twyfel gou reflekteer in die kurrikulum van toepaslike dissiplines. Kurrikulum verwys na: "...an academic plan that is developed in a historical, social, and political context" (Stark & Lattuca, 1997:374).

Die konteks waarbinne 'n studieveld ontwikkel, sal bepalend wees vir die aard en omvang van die spesifieke kurrikulumontwikkeling. 'n Akademiese plan bestaan uit agt elemente, naamlik doel, inhoud, volgorde, profiel van die leerders, onderrigprosesse, onderrighulpbronne en -hulpmiddels, evaluering en aanpassing of verandering (Stark & Lattuca, 1997:10). Die integrering en ontwikkeling van 'n studieveld in 'n nuwe akademiese plan verg dus doelgerigte besluitneming, beplanning en motivering en is nie altyd 'n spontane proses nie. Al bogenoemde elemente kan beïnvloed word deur persoonlike-, historiese-, sosiale-, politieke- en ook omgewingsfaktore. Vir die ontwikkeling van 'n multidisiplinêre akademiese plan stel Chen (1986:185) die volgende voorvereistes:

- ☛ 'n basiese kennis van die teorie en praktyk van kurrikulumontwikkeling;
- ☛ interdisiplinêre navorsingsmetodologie en analitiese metodes;
- ☛ in-diepte kennis van geselekteerde dissiplines en 'n vermoë om hierdie kennis effektief te kombineer;
- ☛ bedrewenheid en ondervinding ten opsigte van interdisiplinêre samewerking in 'n spesifieke area; en
- ☛ blootstelling aan knelpunte en aksies buite 'n eie spesialisveld.

Kavaloski (1979:224-225) stel die voordele van 'n multidisiplinêre kurrikulum as:

- ☛ integrering van kennis - multidisiplinêre opleiding bied aan die leerder 'n geïntegreerde leerervaring wat hom in staat stel om verskynsels vanuit 'n holistiese perspektief te interpreteer;

- vryheid van ondersoek - die grense van ondersoek word verskuif wat die leerder in staat stel om idees, temas en probleme met 'n wyehoeklens waar te neem; en
- innovasie - multidisiplinariteit bevorder paradigma skuiwe.

Veranderings in die makro-omgewing, bring veranderings in die behoeftes en gedrag van mense en diere, en dus ook nuwe probleme, na vore. Een van die belangrikste motiverings vir en redes vir die sukses van multidisiplinêre samewerking is volgens Sussman (1986:vii): “...a clear view of the intellectual terrain it should encompass and the vision to keep abreast of necessary changes...” ‘n Duidelike visie van wat deur middel van multidisiplinêre samewerking op die gebied van mens–dierinteraksie bereik wil word, asook ‘n ooreenstemmende konseptuele raamwerk, is ‘n belangrike voorvereiste vir die ontwerp van ‘n multidisiplinêre kurrikulum. Erickson (1998:106) verwys hierna as ‘n konseptuele lens: “A content-based, integrated curriculum requires a conceptual lens to draw thinking above the disciplines. The goal of an integrated curriculum should be ‘integrated thinking’ – seeing the patterns and connections of knowledge at a conceptual and transferable level of understanding”.

Nuwe dissiplines ontwikkel ook omdat daar ‘n behoefte ontstaan na nuwe en innoverende metodes van probleemoplossing. Interdisiplinêre benaderings tot probleemoplossing kry al meer gestalte in die akademie omdat die kompleksiteit van hedendaagse problematiek ‘n holistiese benadering vereis. Alhoewel multidisiplinêre benaderings meestal op gevorderde vlakke van onderrig en navorsing voorkom, word die waarde daarvan op voorgraadse vlak deur Stark & Lattuca (1997:355) gestel as dat: “...undergraduate curriculum have developed interdisciplinary courses and programs to achieve four goals: to decrease early specialization, to ensure some common learning, to appeal to student interests, and to engage students in research and problem solving”. Wat wel uit hul ondersoek geblyk het, is dat die sosiale wetenskappe meer suksesvol in die bereiking van hierdie doelwitte as die natuurwetenskappe was.

Die daarstel van minimum standaarde binne die studieveld van mens–dierinteraksie, vir sowel akademiese onderrig as praktykmodelle, word deur Hines & Fredrickson (1998:35) bepleit. Terselfdertyd bestaan begrip daarvoor dat die stel van standaarde juis gekompliseer word deur die multidisiplinêre aard van die studieveld. Multidisiplinêre samewerking is ‘n kultuur wat geskep moet word deur middel van opleidingsgeleenthede wat ook terselfdertyd geleentheid bied vir die standaardisering van programme en uitbouing van die studieveld. Die doel met standaardisering in die studieveld van mens–dierinteraksie behoort te wees om

aan die individuele spanlede die geleentheid te bied: “...to contribute his or her expertise and to participate in the process that will improve the quality of life for individuals who rely on service animals” (Duncan, 1998:264). Die behoefte aan gestandaardiseerde, multidisiplinêre opleiding word deur Hines & Fredrickson (1998:29) veral ten opsigte van die gesondheidsorgprofessies uitgespreek: “Nurses, physical and occupational therapists, and other health care professionals require methodology-based training on techniques of AAT”. Duncan (1998:264) het 'n wyer perspektief en sluit die volgende dissiplines in: “...experts on training, animal behaviour and welfare, public health and safety, health care and social service providers, educators”. Verskeie metodes van opleiding is hier ter sprake, onder andere formele akademiese onderrig, indiensopleidingsgeleenthede en nasionale en internasionale seminare en werkwinkels.

Vanuit die perspektief van die welsyn van diere, kan daar volgens Duncan (1998:261-264) wel gestreef word na die volgende beleid en standaarde deur almal betrokke by die opleiding en ontwikkeling van mens–dierinteraksieprogramme:

- ☛ toeganklike, geldige, menslike en verstaanbare leeromgewing;
- ☛ 'n geldige akkreditasie sisteem;
- ☛ verkryging van 'n lisensie op grond van 'n bevoegdheidstoets en geografiese area van praktisering;
- ☛ goed omskryfde regulasies ten opsigte van aanspreeklikheid;
- ☛ duidelike riglyne ten opsigte van opleiding en hantering van geselskapsdiere;
- ☛ konsekwente beleidsvoorskrifte wat dieselfde terminologie en omskrywings gebruik;
- ☛ betroubare navorsingsresultate;
- ☛ standhoudende bronne van finansiële ondersteuning; en
- ☛ verstaanbare en deurlopende opleidingsprogramme aan alle rolspelers.

Die mate waarin mens–dierinteraksie as selfstandige studieveld in akademiese onderrig 'n rol speel, kan ook afgelei word uit die feit dat internasionale institute, sentrums en

verenigings vir die bevordering van die studieveld meestal aan 'n spesifieke akademiese instelling gekoppel is. (Vergelyk 5.3.) Instellings soos hierdie begin meestal op klein skaal met die hulp van 'n groepie belangstellendes uit verskillende departemente of fakulteite wat saamgroepeer in 'n koördinerende komitee of gespreksforum. Daar word egter teen 'n te los struktuur gewaarsku, omdat so 'n komitee nie noodwendig oor voldoende besluitnemingsmag beskik om byvoorbeeld kurrikula te beïnvloed nie: “These loose types of organizational structures may account for the failure of many interdisciplinary ideas to move from the screening stage to the adoption stage. Increased interest in building interdisciplinary departments, rather than promoting ambiguous program structures, will signal greater internalization of this curriculum change” (Stark & Lattuca, 1997:356). Indien daar egter binne 'n sisteem nog geen bestaande model vir die ontwikkeling van 'n multidisiplinêre kurrikulum in mens–dierinteraksie is nie, is die daarstelling van 'n gespreksforum, wat later 'n meer formele formaat kan aanneem, die aangewese vertrekpunt. Almal moet eers deur dieselfde *konseptuele lens* kyk voordat 'n kurrikulum deur 'n span saamgestel word.

Volgens Brown & Tebay (1999:12) behoort die volgende vrae gevra te word voordat 'n kursus in mens–dierinteraksie (in dié geval met verwysing na terapeutiese perdry) by 'n universiteitsprogram geïnkorporeer word:

- ☛ Wie is gekwalifiseer om die kursus aan te bied?
- ☛ Oor watter spesifieke kwalifikasies moet hierdie “kundiges” beskik en aan watter standarde behoort hulle te voldoen?
- ☛ Watter opleidingsmateriaal behoort gebruik te word?
- ☛ In watter dissipline sal die kursus aangebied word?
- ☛ Watter vorm van eksaminering sal toepaslik wees?
- ☛ Watter kwalifikasie sal verdien word? Sal hierdie kwalifikasie internasionaal erken word?

Enkele riglyne vir 'n multidisiplinêre mens–dierinteraksieprogram word deur Renker & Fredrickson (1998:1) voorgehou. Hulle verdeel die kurrikulum in basiese vereistes en addisionele vereistes. Die basiese vereistes is dat die program:

- ☛ deur gevestigde, nasionaal erkende professionele persone aangebied word;
- ☛ aan nasionale standaarde of kriteria vir terapeutiese intervensie voldoen;
- ☛ die nuutste teksboeke, artikels, navorsingsresultate en oudiovisuele materiaal beskikbaar stel;
- ☛ die mees resente intervensiemetodes en –tegnieke onderrig;
- ☛ geleentheid bied vir inter-aktiewe leersituasies, ervaringsleer en laboratoriumsituasies;
- ☛ geleentheid bied vir praktyktoepassing onder supervisiebegeleiding; en
- ☛ erkenning bied deur die toekenning van 'n sertifikaat van 'n nasionaal erkende organisasie.

Addisionele vereistes is:

- ☛ geleentheid tot interdisiplinêre opleiding;
- ☛ toegang tot 'n professionele mentor wat oor 'n nasionale kwalifikasie beskik;
- ☛ geleentheid tot internskap aan inrigtings wat aan die minimum vereistes of akkreditasie voldoen;
- ☛ navorsings- en publikasie geleenthede;
- ☛ geleenthede tot internasionale opleiding;
- ☛ geleentheid tot die ontwikkeling van 'n professionele portefeulje; en
- ☛ voorbereiding vir voortgesette tersiêre opleiding.

Tebay (1998:135) lig slegs 7 van bogenoemde kriteria uit naamlik:

- ☛ aktiewe, eksperimentele leergeleenthede;

- ☛ interdisiplinêre vakkeuses;
- ☛ 'n mentorstelsel;
- ☛ internskap ervaring na afloop van die basiese kursus;
- ☛ professionele portefeulje ontwikkeling;
- ☛ navorsing of onafhanklike in-diepte studie; en
- ☛ nasionale sertifisering.

Die volgende kurrikulum vir 'n voortgesette opleidingsprogram in mens–dierinteraksie is deur Turner, Frick-Tanner, Tanner-Frick & Käser (1998:134) voorgehou:

- ☛ die program word deelyds (na-ure) oor 'n periode van 2 jaar aangebied;
- ☛ twee vlakke van onderrig is beskikbaar; een vir professionele beraders en een vir vrywillige werkers betrokke by inrigtings, maar sekere modules word gesamentlik aangebied;
- ☛ toelatingsvereistes vir beide groepe word vasgestel;
- ☛ dosente en supervisors moet oor spesifieke kwalifikasies en ondervinding in die temas waarin hulle onderrig en begeleiding bied, beskik;
- ☛ die program behels sowel 'n teoretiese- as praktiese komponent (70 ure);
- ☛ waarneming van mens–dierinteraksieprogramme in praktyk word onder supervisiebegeleiding gedoen (ten minste 12 ure);
- ☛ vir die professionele beraders vind deurlopende assessering plaas;
- ☛ in die gevorderde fase vir professionele beraders word intervensie onder supervisiebegeleiding gedoen (18 ure);

- ☛ albei groepe voltooi 'n literatuurstudie oor 'n gepaste onderwerp en 'n projekvoorlegging (ten minste 100 ure); en
- ☛ 'n sertifikaat word na suksesvolle afhandeling toegeken.

Die volgende temas word in hierdie program gedek:

Inleiding tot die studieveld van mens–dierinteraksie, oorsig van sielkundige teorieë maar veral ontwikkelingsielkunde, oorsig van die simptome van sielkundige afwykings, neuroses en psigopatologie, etologie van mens–dierinteraksies, diere as bron van sosiale ondersteuning, dierewelsyn, etiese oorwegings, risiko bestuur, effektiewe kommunikasie en organisering van programme in inrigtingsverband. Terapeutiese perdry, die terapeutiese gebruik van plaasdiere, spesiale behoeftes en probleme van bejaardes, kinders en adolessente, persone met fisiese en psigiese gestremdhede, substansafhanklikheid en persone onderhewig aan korrektiewe dienste word ook gedek.

In Suid-Afrika is die eerste leerstoel in Geselskapsdiersoötegnologie en -voeding, aan die Fakulteit Veeartsenykunde, Universiteit van Pretoria, ingestel met die doel om die rol van geselskapsdiere in die gemeenskap vanuit 'n veterinêre oogpunt te bestudeer (Odendaal, 1988:19). Die module oor mens–dierinteraksie wat in hierdie kursus aangebied word, sluit die volgende temas in:

- ☛ mens–dierinteraksie in praktyk;
- ☛ die verlies van 'n geselskapsdier;
- ☛ dierewelsyn; en
- ☛ etiek.

Sedert 1990 word mens–dierinteraksie as selfstandige module aan nagraadse studente in die kursusse Spel terapie en Gesondheidsorg aan die Departement Maatskaplike Werk, Universiteit van Pretoria aangebied. Die volgende temas word in die kurrikulum gedek:

- ☛ die ontstaan, ontwikkeling en omvang van die studieveld mens–dierinteraksie;
- ☛ die terapeutiese- en ontwikkelingswaarde van geselskapsdiere;

- etiese kwessies rakende mens–dierinteraksie;
- die rol van geselskapsdiere in die onderskeie diensterreine van maatskaplike werk;
- onderskeie modelle van intervensie;
- die rol van die multidisiplinêre span; en
- riglyne vir die implementering van mens–dierinteraksieprogramme.

Vanaf Januarie 2001 word 'n kortkursus in diergefasiliteerde aktiwiteite ('Animal-Assited Activities') deur Ethology Consultancy in samewerking met die Technikon Pretoria aangebied. Hierdie kursus betaan uit die volgende modules:

- 'n Teoretiese agtergrond;
- die helpende verhouding;
- begrip vir diere ('Understanding Animals');
- bekendstelling aan bestaande programme in Suid Afrika; en
- die implementering van 'n program.

5.3.5. NAVORSING

Die multidisiplinêre aard van die studieveld bied veral moontlikhede in 'n tyd waarin spesialisasie dreig om navorsers hul perspektief te laat verloor. Navorsing in die studieveld van mens–dierinteraksie was sedert die ontstaan daarvan holisties en nuwe dissiplines het deurgaans toegetreë (Odendaal, 1988:19). Hierdie ontwikkeling het enersyds die studieveld bevorder, maar het ook leemtes uitgelig.

Multidisiplinêre navorsing word deur Lovas & Vyroost (1996:223) omskryf as: “...a type of research in which different perspectives related to scientific disciplines are applied and unified for the study of specific problems” en deur Zajac (1996:99) as: “...a type of research

performed by the participation of two or more existing disciplines. The decision to be made is whether or not the outcome of this integration is a new research field". Gasparíková *et al.* (1996:7) sien die doel van multidissiplinêre navorsing as: "...to create new branches of knowledge..." en: "...to see the confirmation of continuity with previous knowledge..." Kavaloski (1979:225) lê weer meer klem op die voordeel van multidissiplinêre navorsing: "Since the overwhelming preponderance of intellectual investigation and research is done within separate disciplines, with consequently far less effort expended in looking at the intersections of the disciplines, it seems plausible that there is greater opportunity for fresh knowledge to emerge from integrated inquiry and making connections between disciplines".

Multidissiplinêre navorsing in die hierdie studieveld kan dus gesien word as boublokke in die proses van wetenskapsontwikkeling. Bestaande kennis en vaardighede vanuit verskillende dissiplines word dus oor tyd geselekteer om 'n nuwe konseptuele raamwerk te vorm. Die teoretiese onderbou van 'n studieveld bepaal die grondreëls of vertrekpunt vir die verklaring van verskynsels en vir die toepassing van kennis en vaardighede in die praktyk. Volgens Wilson (1998:xiii) moet daar nog vir mens–dierinteraksie as studieveld 'n eie teoretiese onderbou gedefiniëer word: "Still growing and developing as a discipline, HAI research has yet to define its own theory base and methodologies. Yet the growing maturity of the field is manifested by the obvious attention to the need for strong conceptual frameworks and meticulously applied methodologies". Die navorsingsuitdaging is dus nie net geleë in goed ontwerpte studies of positiewe resultate nie; dit is reeds bereik. Die uitdaging is: "...whether we can now build a scientific literature that has a unified theory base that allows evaluation of the impact and the process of the human-animal interaction in a wide variety of samples" (Wilson, 1994:22).

Teoretiese vertrekpunte hang nou saam met die keuse van navorsingmetodologie. Gasparíková *et al.* (1996:9) is van mening dat 'n navorsingsbenadering nie ontwikkel kan word voordat die volgende twee basiese teoretiese vrae nie beantwoord is nie, naamlik: "What are we asking for? This determines the question: How do we interpret the results?" Die studieveld van mens–dierinteraksie kan reeds hierdie vrae beantwoord. Die navorsingvraag is nie meer of positiewe mens–dierinteraksie die lewenskwaliteit van sekere teikengroepe bevorder, terapeutiese en ontwikkelingswaarde het of multidissiplinêr van aard is nie. Hierdie vrae is reeds deur navorsing van die afgelope dekade beantwoord. Hierdie drie komponente; lewenskwaliteit, terapeutiese- en ontwikkelingswaarde en multidissiplinariteit kan as teoretiese vertrekpunte vir voortgesette navorsing dien. Waarna vra ons? : *Hoe, waar en wanneer word mens-dier interaksie programme benut? Hoe word die resultate geïnterpreteer? : Vanuit 'n multidissiplinêre raamwerk.*

Die multidissiplinêre aard van navorsing in die studieveld veroorsaak dat grense tussen navorsingsmetodes verskuif word: "...studies in the companion animal field often cross boundaries between traditional academic and professional disciplines, and call for a mix of methodologies that are likely to go beyond the expertise of any particular area " (Nicholson & Podberscek, 1994:3). Ook Chen (1986:184) beklemtoon die belangrikheid van 'n kombinasie van navorsingsmetodes, maar Francis (1988:278) is van mening dat multidissiplinêre navorsing slegs in 'n toegepaste vorm uitgevoer kan word: "...its multidisciplinary nature being perceived when a receiver decodes and integrates the findings of the research venture in the context of a specific educational setting". Om net navorsingsbevindings vanuit 'n spesifieke dissipline toe pas op 'n volgende dissipline kan nie as multidissiplinêre navorsing beskou word nie. Multidissiplinêre navorsing vind alleen plaas as navorsers vanuit verskillende dissiplines die navorsingsproses saam beplan en deurloop en die resultate vanuit 'n multidissiplinêre raamwerk interpreteer.

Kennis van 'n studieveld spruit egter nie net voort uit formele navorsing nie. Die bydrae wat praktykkennis en -ervaring lewer tot die ontwikkeling van 'n studieveld, asook die bydrae wat dit lewer tot die stimulering van navorsing moet nie uit die oog verloor word nie. Die studieveld van mens–dierinteraksie leen hom veral hiertoe: "Contributions to our knowledge in the field of companion animal studies come from both those with practical 'hands on' experience of working with animals and their owners, and from academic researchers who strive to illuminate the patterns and trends in the behaviour of the different species and the nature of their relationship with us" (Nicholson, 1996:4). Daar is egter 'n verskil in die benaderings van akademië en praktisyns. Dikwels word dieselfde onderwerp om verskillende redes bestudeer en ook deur middel van verskillende terminologië omskryf. Kompetisie tussen navorsers en praktisyns hou 'n verdere bedreiging vir die studieveld in. 'n Paradoks bestaan daarin dat praktisyns resultate ervaar in die toepassing van mens–dierinteraksieprogramme en hierdie programme al meer implementeer, terwyl navorsers nie dieselfde mate van sukses ervaar nie. Sevais (1999:5) maak die volgende opmerking hieroor: "Either practitioners are victims of illusions – they see more than what really happens – or researchers are blind to essential things which escape their scientific methods". Die gevaar bestaan dat kennis in hierdie studieveld in verskillende rigtings kan ontwikkel wat 'n bedreiging vir die selfstandigheid daarvan inhou: "If indeed the pathways develop separately, then it is unlikely that we will ever have an independent discipline of companion animal studies..." (Sevais, 1999:5).

Om op die gebied van navorsing in hierdie studieveld vooruit te gaan is teorie en praktyk dus interafhanklik van mekaar: “The experience of practitioners is a wasted resource if it is not developed into testable hypotheses, and the theories of academics are irrelevant if they have no application in practice” (Nicholson, 1996:5). Praktisyne kan ook waardevolle navorsingsbydraes lewer deur databasisse op te stel in die vorm van gevallestudies (Hines&Fredrickson, 1998:36). Kritiese evaluering van navorsingsresultate en aksies ter verbetering daarop, is dus die verantwoordelikheid van sowel navorsers as praktisyne (Barba, 1995:14). Die multidisiplinêre aard van die studieveld en die dikwels nie-komplimentêre verhouding tussen teorie en praktyk kan met ander woorde sowel die sterk punt as die leemte in die verdere ontwikkeling van die studieveld wees. Teorie en praktyk word gereflekteer in navorsing en projekte wat in 'n interaktiewe verhouding tot mekaar behoort te staan. Navorsers en praktisyne is dus interafhanklik van mekaar en behoort saam te werk om mens-dierinteraksieprogramme op 'n meer wetenskaplike basis te implementeer en om nie rigied te wees in die beoordeling van suksesse in die praktyk nie.

Die sterk punte en leemtes in navorsing oor mens-dierinteraksie in die laaste dekade word deur verskeie navorsers uitgewys. Garrity & Stallones (1998:19) kom tot die volgende gevolgtrekking met betrekking tot navorsing oor die afgelope twee dekades:

- ☛ die voordele van kontak met geselskapsdiere wat deur middel van navorsing oor die afgelope twee dekades uitgewys is, het oor die algemeen konsekwent gebly;
- ☛ voordele op sowel sielkundige-, fisiese-, sosiale- as gedragsvlakke is uitgewys;
- ☛ die voordele van interaksie is onderhewig aan sekere omstandighede en identifisering van hierdie omstandighede behoort 'n belangriker komponent van toekomstige navorsing uit te maak; en
- ☛ mens-dierinteraksie hou direkte voordele vir die mens in en dien ook as buffer vir bedreigende lewensomstandighede.

Barba (1995:9-14) het ondersoek ingestel na die aard en omvang van navorsing vir die tydperk 1988 - 1993 en het onder andere bevind dat sekere teikengroepe onderverteenwoordig word in die keuse van populasies, naamlik persone in landelike omgewings, persone in hul middeljare, adolessente en geïnstusionaliseerde bejaardes. Ander leemtes in navorsing vir die tydperk 1988 - 1993 wat deur haar uitgewys word, is 'n tekort aan steekproefgroottes wat op wiskundige berekenings en kragveldanalises

gebasseer is, teoretiese raamwerke en die betroubaarheid en geldigheid van sommige van die meetinstrumente. Hierdie leemtes in navorsingsprosedures is waarskynlik universeel en nie net van toepassing op navorsing in die studieveld van mens–dierinteraksie nie.

Vir die wetenskaplike ontwikkeling van die studieveld is dit belangrik om ten alle tye objektiwiteit te behou en beperkings te erken. Van die leemtes in navorsing oor mens–dierinteraksie wat deur Rowan & Beck (1994:87) gestel word is: “...a better appreciation of the diseases and injuries that are or might be associated with animal interactions as well as more data on the problems of human psychological dependence on companion animals, for example, excessive grief responses on the death of a companion animal and the accumulation of large numbers of companion animals to the point where they constitute a threat to animal and human welfare”. Ook Garrity & Stallones (1998:7-8) beskou dit as ‘n leemte in navorsing dat aandag nie gegee word aan die moontlike negatiewe effek van mens–dierinteraksie nie: “Pets may be seen as increasing the problems of life, however rather than alleviating them; animal bites and allergens have received attention in the literature and do have obvious effects on human well-being. Research in this area would profit from attempts to clarify pet support effects in positive and negative directions”.

Nog ‘n leemte in mens–dierinteraksie navorsing word deur Wilson & Turner (1998:60) uitgewys: “A longtime weakness of HAI research has been its propensity to create instruments for each study, rather than use previously constructed tools that would allow aggregation and eventually norming of data to occur”. Voldoende meetinstrumente, wat spesifiek ontwerp en in meeste gevalle gestandaardiseer is, bestaan, wat deur navorsers gebruik kan word. Bestaande meetinstrumente kan eerder aangepas word of verder ontwikkel word om nuwe hipoteses en navorsingsvrae te ondersoek. Die benutting van reeds bestaande meetinstrumente behoort ook die koste verbonde aan navorsing te verminder.

Navorsingsbefondsing is ‘n belangrike ondersteuningsmeganisme en blyk een van die groot leemtes in die ontwikkeling van die studieveld te wees: “Continued and, perhaps, expanded support from industrial sources and opportunistic inclusion in governmentally sponsored projects may provide the engine that will move researchers forward more rapidly in this enterprise” (Garrity & Stallones, 1998:19).

In die studie gedoen deur Barba (1995:10-11) is bevind dat ongeveer 60% van die navorsing nie deur enige vorm van befondsing ondersteun word nie en wat volgens Rowan (1995:130) ‘n ernstige stremming plaas op die ontwikkeling van die studieveld. Finansiële voordeel word

wel getrek uit die populariteit van hierdie studieveld by die media en algemene publiek. Wetenskaplike bevindings word dikwels 'vertaal' in populêre taal wat groeiende belangstelling wek: "Scientific information summarized in lay language fed the growing public interest in anything to do with pets. Broad public awareness of these studies encouraged funding from the pet food industry and other sources for further studies" (Hines & Fredrickson, 1998:24).

Die probleem met betrekking tot navorsing in hierdie veld is egter dat dit relatief duur is vanweë die tipe navorsing waaraan daar 'n behoefte is en die grootte van potensiële studiepopulasies (Beck & Meyers, 1996:254). Multidisiplinêre navorsing is egter op die oomblik 'n belangrike prioriteit in Suid-Afrika, en is deur die NRF (2000:2) as een van die fokusareas vir navorsing geïdentifiseer. Dit is dus moontlik dat befondsing hiervoor in die toekoms meer geredelik beskikbaar sal wees. In dieselfde verklaring deur die NRF (2000:3) word gesondheid, welsyn ('well-being') en lewenskwaliteit as potensiële fokusareas vermeld. Die studieveld van mens–dierinteraksie hou met al drie genoemde fokusareas verband.

5.4. SAMEVATTING

Die wetenskaplike ontwikkeling van 'n studieveld deurloop 'n proses van evolusie waarvan die ontstaan altyd debatteerbaar is. Indien die ontstaan van mens–dierinteraksie as studieveld aan publikasies gekoppel word, sal Konrad Z Lorenz, 'n Oostenrykse Nobelpryswenner wat in die vyftigerjare die veld oorheers het, waarskynlik die eer kry. Indien die doelbewuste toepassing en opskrifstelling van mens–dierinteraksieprogramme egter as vertrekpunt gebruik word, sal Boris Levinson, 'n psigiater van New York, wat in die sestigerjare na vore getree het, as die pionier in die studieveld beskryf word (Odendaal, 1988:4&9). Die proses het sedert dié tydperke, danksy navorsing, publikasies, wetenskaplike verenigings, internasionale kongresse en akademiese onderrig, momentum gekry. Tot watter mate die studieveld verder gaan ontwikkel, en tot watter mate die aard en omvang daarvan gaan verander, sal net die tyd leer.

Tans geniet mens–dierinteraksie op 'n multidisiplinêre vlak internasionale erkenning. Dit blyk dat die multidisiplinêre aard daarvan juis een van die sterk punte van hierdie studieveld is, omdat wetenskaplike kennis vanuit verskillende verwysingsraamwerke 'n unieke korpus van kennis daargestel het. 'n Multidisiplinêre benadering ten opsigte van die toepassing van 'n wetenskap, om daardeur nuwe tegnologie vir die aanspreek van gemeenskapsbehoefte daar te stel, het 'n sinergistiese effek. Vanuit die

wetenskapsfilosofie word 'wetenskaplikheid' dikwels bevraagteken. Die doel van die filosofie is juis om vrae te vra, en nie om antwoorde te bied nie. Hierdie bevraagtekening, ook ten opsigte van 'n studieveld, moet as 'n uitdaging gesien word. Vraagstelling stimuleer ontwikkeling deurdat daar vanuit verskillende uitgangspunte op die vrae reageer word, wat weer verdere vrae stimuleer en so word die evolusieproses aangehelp.

Gemeet aan die kriteria vir selfstandigheid, blyk dit dat mens-dierinteraksie as studieveld tot 'n baie groot mate in die toets slaag. Meer as 47 wetenskaplike verenigings is geïdentifiseer waarvan die doelwitte tot 'n groot mate ooreenstem en wat hulself as multidisiplinêre verenigings beskryf. Hierdie verenigings word internasionaal verteenwoordig deur 21 lande. Sedert 1980 het daar agt wêreldkongresse plaasgevind. Die multidisiplinêre aard van die byeenkomste het stelselmatig ontwikkel en het 'n hoogtepunt bereik tydens die laaste kongres in 1998 waar ten minste 19 dissiplines deur referaatonderwerpe gedek is. Publikasies in hierdie veld is omvangryk. Nie minder nie as 44 wetenskaplike tydskrifte, wat ongeveer 10 dissiplines verteenwoordig, is geïdentifiseer. Hierdie is almal geakkrediteerde tydskrifte wat aan minimum standaarde vir publikasie voldoen. Die tydskrif wat hom egter in wetenskaplike geledere gevestig het as die multidisiplinêre verteenwoordiger van die studieveld, is ongetwyfeld die *Anthozoös*. Ten spyte van die klem wat in die literatuur gelê word op die noodsaaklikheid van multidisiplinêre opleiding en kurrikulumontwikkeling, word die grootste leemte in hierdie area geïdentifiseer. Alhoewel die studieveld aan al die vereistes vir 'n multidisiplinêre akademiese plan, soos deur Chen (1986:185) voorgestel voldoen, kom mens-dierinteraksie as selfstandige studieveld nog nie in die kurrikula van die onderskeie dissiplines tot sy reg nie. Voldoende praktiese en teoretiese riglyne bestaan om akademiese instellings in staat te stel om hierdie programme te implementeer.

Navorsing in die studieveld het in die afgelope dekade 'n hoogtepunt bereik. Voldoende teoretiese raamwerke en praktykmodelle bestaan om as vertrekpunte vir voortgesette navorsing te dien. Die uitdaging wat gestel word, is om van nou af hierdie vertrekpunte te benut om multidisiplinêre navorsingsprogramme aan te pak. Indien die behoeftes van 'n veranderende lewensomgewing hierdeur aangespreek word, sal navorsingsbefondsing ook gestimuleer word. Die grootste uitdaging wat ten opsigte van navorsing in hierdie studieveld gestel kan word, is dat navorsers en praktisyns 'n positiewer houding ten opsigte van samewerking sal openbaar en hul kennis en vaardighede saamvoeg om navorsingsprojekte te onderneem. Kritiese evaluering van navorsingsprosedures en -resultate, en daarmee saam aksies om dit te verbeter, behoort ook meer aandag te kry.

Belangrike mylpale is reeds bereik in die ontwikkeling van mens–dierinteraksie as selfstandige studieveld. Die proses kan egter nie hier ten einde loop nie. Wetenskaplike verenigings kan net bly voortbestaan indien hulle hul gestelde doelwitte uitleef. Internasionale kongresse en byeenkomste kan alleen plaasvind indien navorsing aan minimum standarde voldoen en tred hou met 'n veranderende makrosisteem. Wetenskaplike publikasies is op hul beurt afhanklik van navorsing, terwyl akademiese onderrig die basis vorm vir die opleiding in navorsingsmetodologie en stimulering van navorsingsvrae. Hierdie vyf kriteria is dus interafhanklik van mekaar en behoort in totaliteit binne 'n strategie vir die bevordering van die studieveld aangespreek te word.

In die volgende hoofstuk word die resultate van die empiriese ondersoek weergegee en breedvoerig bespreek.

HOOFSTUK 6

EMPIRIESE ONDERSOEK

6.1. INLEIDING

'n Uitgebreide literatuurstudie het dit moontlik gemaak om die onderhoudskedule vir doeleindes van die empiriese ondersoek saam te stel. Strydom (1998:179) sê in dié verband: “The prospective researcher can only hope to undertake meaningful research if he is fully up to date with existing knowledge on his prospective subject...He must trace all available literature which is broadly and specifically relevant to his subject”. Alhoewel literatuur geredelik beskikbaar was, was die identifisering van dissiplines betrokke by die studieveld en diensterreine in maatskaplike werk daaruit, afhanklik van die navorser se bestaande kennis oor die studieveld mens–dierinteraksie. Terminologie in die studieveld word nie eenvormig gebruik nie en daarom kon daar nie altyd uit die titels van bronne afgelei word of die bron bruikbaar is nie, en ook nie op watter dissipline die inhoud van toepassing is nie.

Die onderhoudskedule het sowel oop as geslote vrae bevat, en is dus as 'n semi-gestruktureerde onderhoudskedule benut. (Vergelyk Bless & Higson-Smith, 1995:107 en Kvale, 1996:129.) Kwalitatiewe asook kwantitatiewe data is hierdeur verkry. By die gebruik van oop vrae is respondente die geleentheid gegee om te 'beskryf', te 'verduidelik' of te 'motiveer'. Respondente is op dié wyse gestimuleer om oor die inhoud van die vraag na te dink. (Vergelyk Fouché, 1998:160.) Tydens die verwerking van die data verkry uit oop vrae, is soms gefokus op die raakpunte tussen temas wat aangeraak is en voorbeelde gegee en nie op die spesifieke woorde wat die respondente gegee het nie. Hierdie is volgens Dane (1990:129) 'n aanvaarbare metode van verwerking van data ten spyte van die feit dat dié mate van buigzaamheid as een van die nadele tydens semi-gestruktureerde onderhoudvoering beskou word. Van der Merwe (1996:156 & 295) is van mening dat die waarde van die inligting nie noodwendig hierdeur verminder word nie omdat dit 'n proses van verkenning en beskrywing is.

Moontlike response op geslote vrae is afgewissel met 'n kontrolelys ('Watter een of meer'); 'n nominale skaal ('Ja, Nee, Onseker') of vergelykende skaalwaarde ('Prioritiseer'). Oop vrae is met geslote vrae afgewissel. Die verskillende respons-opsies en afwisseling van tipe vrae, het stereotipering voorkom sodat respondente ten alle tye ten volle betrokke by die onderhoud was. (Vergelyk Fouché, 1998:167-170.)

Omdat 'n kombinasie van doelgerigte steekproefneming en die sneeбалtegniek (Strydom & De Vos, 1998:198 & 200) gebruik is, was die proses van data-insameling duur en tydrowend. 'n Kerngroep van potensiële respondente, voortspruitend uit persoonlike kontakte wat uit eie betrokkenheid by die studieveld oor die afgelope jaar opgebou is, was beskikbaar as vertrekpunt. Verwysings moes van hier af persoonlik opgevolg word. Gemiddeld drie telefoonoproepe per potensiële respondent is gemaak voordat uitsluitel gekry kon word of die respondent aan die kriteria vir seleksie voldoen. Hierdie oproepe het gemiddeld 10 tot 45 minute geduur, omdat die onderwerp wye belangstelling ontlok het. 'n Hele aantal langafstandoproepe, wat nie na ure gemaak kon word nie, was hierby ingesluit wat die proses van steekproefneming duurder gemaak het. Hierdie telefoniese kontakte het egter 'n belangrike rol gespeel in die daarstelling van rapport (Neuman, 1994:342 en Schurink, 1998:302) wat tot die sukses van die uiteindelijke onderhoud bygedra het.

Altesaam 45 respondente is geïdentifiseer. Die doel was om twee respondente per dissipline, soos tydens die literatuurstudie geïdentifiseer, te kies. Drie-en-twintig dissiplines is tydens die literatuurstudie geïdentifiseer. Behalwe in die geval van sosiologie, waar slegs een persoon in Suid-Afrika gevind kon word wat aan die kriteria vir seleksie voldoen het, is hierdie doel bereik. Respondente is eerstens op grond van hul betrokkenheid by mens-dierinteraksie as studieveld gekies en tweedens as verteenwoordiger van 'n spesifieke dissipline. Die steekproef kan dus as verteenwoordigend van die populاسie ter sprake beskou word (Strydom & De Vos, 1998:193). Om 'n gelyke verteenwoordiging vanuit elk van die 23 dissiplines te kry, is besluit op slegs twee respondente per dissipline omdat daar twyfel bestaan het of daar in ál 23 die dissiplines meer as twee persone aan die kriteria sou voldoen. Volgens Bless & Higson-Smith (1995:88) sal daar dus nie vanuit die resultate, met betrekking tot die onderskeie dissiplines, veralgemeen kan word nie. Omdat die fokus van die ondersoek op multidisiplinêre verteenwoordiging gerig was, was dit egter belangriker om in totaal 'n verteenwoordigende groep te kry as per dissipline.

Nadat respondente geïdentifiseer is, kon afsprake bevestig word. Ten spyte van pogings om hoofsaaklik respondente in Gauteng te identifiseer, was dit nodig om enkele onderhoude (vyf) in die Wes-Kaap te gaan voer. Die geskiktheid van die respondent het hierin swaarder

geweeg as die koste-implikasie. Een van die nadele van persoonlike onderhoude, naamlik dat dit tydrowend en duur is, was hier ter sprake. (Vergelyk Neuman, 1994:245 en Bless & Higson-Smith, 1995:110.) Afsprake moes ten alle tye by sowel eie as respondente se week-en maanbeplannings inpas. Afsprake moes ook dikwels geskuif word wanneer respondente onvoorsiene werk- of ander verpligtinge moes nakom. Die eerste onderhoud is op 1 Junie 2000 gevoer en die laaste onderhoud op 21 September 2000. Die ondersoektydperk is so kort as prakties moontlik gehou om die effek van onvoorspelbare eksterne faktore, soos byvoorbeeld mediadekking of publisiteit oor resente navorsing, wat bewustheid kon verhoog (Van der Walt *et al.*, 1996:396), te beperk. Dane (1990:80) verwys hierna as 'history effects' en omskryf dit as: "...whenever some uncontrolled event alters participants' responses...If, for example, there had been a great deal of publicity about (the topic) during the time we were conducting our experiment..." Alhoewel hierdie voorbeeld verwys na eksperimentele navorsing, blyk dit tog van toepassing hier ook te wees.

Die duur van die onderhoude was onvoorspelbaar. Alhoewel die skedule binne 20 – 30 minute voltooi kon word, het sowel die oop- as geslote vrae heelwat reaksie ontlok. Onderhoude het nooit minder as 45 minute geduur nie en in sommige gevalle selfs so lank as twee ure per respondent. Omdat die respondente doelgerig gekies is, het almal 'n belangstelling in die studieveld getoon en het hulle eie kennis en ervarings vrylik gedeel asook heelwat vrae aan die navorser self gestel. Daar is ten alle tye daarteen gewaak om nie eie kennis, menings of ervarings te deel voordat die formele deel van die onderhoud afgehandel is nie, omdat dit moontlik die response kon beïnvloed. Neuman (1994:247) waarsku teen hierdie vorm van beïnvloeding.

Die vrae in die onderhoudskedule is volgens vyf onderafdelings saamgegroepeer, naamlik:

- ☛ Persoonlike betrokkenheid by die studieveld (vraag 4.1. – 4.2.)
- ☛ Aard van betrokkenheid by mens–dierinteraksie as studieveld deur die dissipline verteenwoordig (vraag 5.1. – 5.2.)
- ☛ Ander dissiplines betrokke by die studieveld (vraag 6.1. – 6.3.)
- ☛ Multidissiplinêre samewerking (vraag 7.1. – 7.4.)
- ☛ Mens–dierinteraksie as selfstandige studieveld (vraag 8.1. – 8.2.)

LW: Vraag 7.2 is van toepassing op sowel multidisiplinêre samewerking as die selfstandigheid van die studieveld. Die onderhoudskedule is aanheg as **Bylae 1**.

Die onderhoudskedule is ontwerp na aanleiding van die literatuurnavorsing en korreleer soos volg met die hoofstukindeling:

- ☛ Hoofstuk 2: Dissiplines betrokke by die studieveld mens–dierinteraksie (vraag 5.1. – 6.2.)
- ☛ Hoofstuk 3: Diensterreine in maatskaplike werk betrokke by mens–dierinteraksie (vraag 6.3.)
- ☛ Hoofstuk 4: Multidisiplinêre samewerking ter bevordering van die studieveld (vraag 7.1. – 7.4.)
- ☛ Hoofstuk 5: Die ontwikkeling van mens–dierinteraksie as selfstandige studieveld (vraag 8.1. – 8.2.)

Die temas wat in die onderhoudskedule gedek is, hou direk verband met die titel van die ondersoek en die doelwitte, soos uiteengesit in Hoofstuk 1, bladsy 8 & 9. Die doelwitte van die ondersoek is by die aanvang van die onderhoud aan die respondent gestel sodat die relevantheid van die vrae duidelik was. Die meetinstrument het dus aan die vereistes vir inhoudsgeldigheid en gesiggeldigheid, soos deur De Vos & Fouché (1998:84) beskryf, voldoen.

Vervolgens word die resultate verkry uit die empiriese ondersoek per vraag, soos dit in die onderhoudskedule voorkom, weergegee:

6.2. PERSOONLIKE BETROKKENHEID BY DIE STUDIEVELD

<p>Vraag: "By watter van die volgende kriteria met betrekking tot mens–dierinteraksie sou u uself plaas?" (Meer as een opsie kon uitgevoer word.)</p>

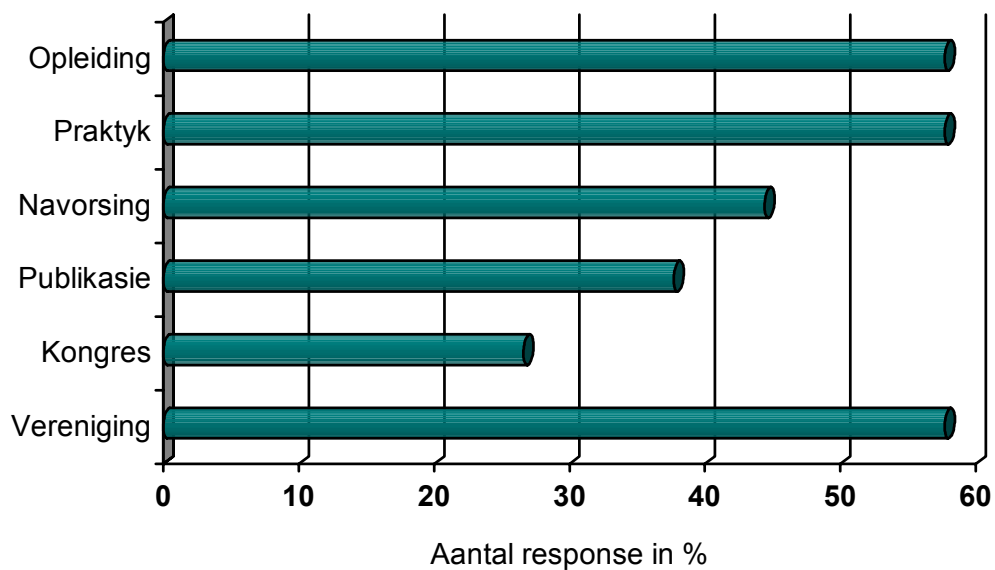
Vervolgens word 'n profiel van die respondente gegee volgens hul persoonlike betrokkenheid by mens–dierinteraksie as studieveld:

TABEL 1 Persoonlike betrokkenheid van respondente by die studieveld mens-dierinteraksie volgens ses gestelde kriteria

Kriteria (N=45)	f	%
a) Toon 'n belangstelling, bv. lidmaatskap aan 'n vereniging of deelname aan georganiseerde gesprek	26	57,7
b) Bywoning van 'n kongres of wetenskaplike byeenkoms oor die studieveld	12	26,6
c) Publikasie, hetsy wetenskaplik of populêr, oor 'n relevante onderwerp	17	37,7
d) Betrokke by enige vorm van navorsing, bv. eie navorsing, spannavorsing of navorsingsbegeleiding	20	44,4
e) Betrokke by mens-dierinteraksieprogramme in praktyk, hetsy direk by die implementering daarvan of indirek, bv. in 'n raadgewende hoedanigheid	26	57,7
f) Betrokke by opleiding, bv. aanbied van lesings/kursusse, opstel van lesingmateriaal of bywoning van 'n opleidingsgeleentheid	26	57,7

Skematies kan die respondente se persoonlike betrokkenheid by die studieveld van mens-dierinteraksie soos volg voorgestel word:

FIGUUR 6 Profiel van respondente volgens gestelde kriteria vir deelname aan die ondersoek

Die profiel van die respondente word vervolgens verder toegelig:

- ☛ Omdat meer as een opsie hier uitgevoer kon word, is die totale van die frekwensies en persentasies nie van toepassing nie.
- ☛ Lidmaatskap aan verenigings of deelname aan georganiseerde gesprek, praktyk-programme asook opleidingsprogramme is as die belangrikste kriteria vir betrokkenheid by die studieveld aangedui (57,7% elk).
- ☛ Minder as die helfte van die respondente (44,4%) is betrokke by navorsing, en slegs 37,7% het al oor die onderwerp gepubliseer. Alhoewel daar 'n verband bestaan tussen navorsing en publikasies, moet daarop gelet word dat die vraag ook populêre publikasies ingesluit het wat nie noodwendig met navorsing verband hou nie.
- ☛ Alhoewel slegs 26,6% van die respondente al 'n kongres of ander wetenskaplike byeenkoms oor die onderwerp bygewoon het, is dié syfer tog hoog as in ag geneem word dat hierdie tipe byeenkomste in Suid- Afrika beperk is.
- ☛ Navorsing, publikasies en kongresbywoning word meestal as akademiese uitsette beskou en dit is moontlik hoofsaaklik die reaksies van respondente vanuit die akademie. Meer as die helfte (55,5%) van die respondente was tydens die ondersoek verbonde aan 'n tersiêre akademiese instelling.
- ☛ Alhoewel die persentasie respondente betrokke by opleiding hoog is (57,7%), gee dit nie 'n aanduiding van die omvang waarin mens–dierinteraksie as onderwerp by bestaande kurrikulum ingesluit word nie. Lesings en kursusse in mens–dierinteraksie word ook deur akademici en praktisyns, voortspruitend uit hul eie betrokkenheid by die studieveld, aangebied aan sowel akademiese as publieke gehore.
- ☛ Belangrik om by hierdie resultate in aanmerking te neem, is dat dit individuele response is en geen aanduiding gee van multidisiplinêre samewerking op elk van dié gebiede nie. Belangstelling in die studieveld en betrokkenheid by programme en opleiding is dus bo-gemiddeld (57,7%), maar dit kan steeds binne 'n dissipline of persoonsgebonde wees. Hierdie vraag sou die vrae rondom multidisiplinêre samewerking (kyk punt 6.7) kon aanvul indien dit verder uitgebrei is deur te klarifiseer watter kriteria multidisiplinêr van aard is.

Van groter belang by hierdie vraag is egter watter persentasie van die respondente aan hoeveel van die kriteria voldoen? Hierdie indeling van respondente word vervolgens in tabelvorm weergegee. Die letters 'a' tot 'f', verwys na die numering van die kriteria soos dit op die onderhoudskedule voorgekom het.

TABEL 2 Persentasie respondente volgens die aantal kriteria vir deelname aan die ondersoek waaraan hulle voldoen

N=45	f	%
a,b,c,d,e,f	2	4,44
a,b,c,d,e	1	2,22
a,b,c,d,f	1	2,22
a,b,c,d	1	2,22
a,b,c,e,f	1	2,22
a,b,d,e,f	1	2,22
a,c,d,e,f	1	2,22
a,c,d,e	2	4,44
a,d,e,f	1	2,22
a,d,f	3	6,67
a,e,f	3	6,67
a,e	3	6,67
a,f	1	2,22
a	5	11,11
b,c,d,e	1	2,22
b,c,d,f	1	2,22
b,c,d	1	2,22
b,c	1	2,22
b,e,f	1	2,22
c,d,e,f	1	2,22
c,d,f	2	4,44
c,d	1	2,22
e,f	5	11,11
e	3	6,67
f	2	4,44
	N=45	100%

Die belangrikste afleidings uit bogenoemde tabel word vervolgens saamgevat:

- ☛ Slegs twee (4,4%) van die respondente het aan al ses die kriteria vir betrokkenheid by die studieveld voldoen.
- ☛ Vyf respondente (11,11%) het aan vyf van die gestelde kriteria voldoen; sewe (15,55%) aan vier van die kriteria; 10 (22,22%) aan drie van die kriteria; 11 (24,44%) aan twee van die kriteria en 10 (22,22%) aan slegs een van die kriteria.
- ☛ Ongeveer die helfte (53,33%) van die respondente het dus aan drie of meer van die gestelde kriteria voldoen.
- ☛ Uit hierdie resultate blyk dit dat die keuse van respondente deur middel van doelgerigte en sneeubalsteekproeftrekking, suksesvol was. (Vergelyk Strydom & De Vos, 1998:198-200.)

6.3. OMSKRYWING VAN DIE AARD VAN BETROKKENHEID VAN DIE ONDERSKEIE DISSCIPLINES BY MENS-DIERINTERAKSIE AS STUDIEVELD

Vraag: "Hoe sal u (die spesifieke dissipline wat die respondent verteenwoordig is hier genoem) se betrokkenheid by mens-dierinteraksie beskryf?"

Respondente het op hierdie vraag geantwoord deur óf 'n voorbeeld/e uit die praktyk te gee, óf 'n verduideliking van die raakpunte tussen mens-dierinteraksie en sy eie dissipline te gee. Die omvang en kwaliteit van response het verskil. Alhoewel al die respondente op dieselfde wyse voorberei is ten opsigte van die doel van die ondersoek (kyk Onderhoudskedule, Bylae 1) was slegs enkele persone voorbereid op die vraag. Die meeste respondente het die vraag spontaan geantwoord. Response word vervolgens weergegee soos deur die respondente geformuleer om sodoende onderhoudvoerder sydigheid (Bless & Higson-Smith, 1995:145) uit te skakel. Response word ook sover moontlik direk met toepaslike literatuurverwysings verbind.

Vervolgens word die kwalitatiewe data met betrekking tot die aard en omvang van die dissiplines se betrokkenheid by mens-dierinteraksie bespreek:

6.3.1 ANTROPOLOGIE EN ARGEOLOGIE

Albei respondente by hierdie vraag het hoofsaaklik op die rol van die antropoloog gefokus. Antropoloë sal verskil in hul standpunte tot die studieveld. Een benadering is vanuit die relativisme, waarin mens–dierinteraksie binne konteks gesien moet word en waarde-oordele nie afgewing word nie. 'n Ander benadering sal meer aksiegeoriënteerd wees, waartydens 'n beroep op universele waardes met betrekking tot die verhouding tussen mense en diere gemaak word, byvoorbeeld iemand wat 'n dier seermaak of mense wat geselskapsdiere eet. Eersgenoemde groep sal byvoorbeeld die mening huldig dat negatiewe interaksie binne konteks, byvoorbeeld kultuur of omstandighede, gesien moet word en dat daar nie ingemeng behoort te word nie. Die tweede groep sal van mening wees dat aksie geneem moet word en in belang van universele waardes verandering teweeggebring behoort te word. Die rol van die antropoloog is dus veral om die verskille in wêreldbeskouings tussen kulture met betrekking tot mens–dierinteraksie te ondersoek en uit te wys. Ongeag dus die benadering wat gevolg word, is kruiskulturele studies belangrik om 'n sensitiwiteit en openheid vir die verskille in persepsies en houdings tussen kulture te verstaan. (Vergelyk Gallant, 1998:6 en Melson, 1998:234.) Sowel Nicholson & Podberscek (1994:5) as Noske (1997:188-189) sluit hierby aan en is van mening dat positiewe mens–dierinteraksie op alle vlakke van die samelewing, en binne alle groeperinge, alleen bevorder kan word indien begrip vir verskille bestaan.

6.3.2 ARBEIDSTERAPIE

Geselskapsdiere ontlok aktiwiteit en kan op dié wyse as medium in die rehabilitasieproses gebruik word. Dawson (1994:20) beklemtoon die rol van aktiwiteit as essensiële element in die rehabilitasieproses. Diere dien as ysbrekers en tussengangers in die opbou van verhoudings en help so die pasiënt om weer by die gemeenskap in te skakel. (Vergelyk Limond, Bradshaw & Cormack, 1997:84-89.) Die regte passing tussen pasiënt en geselskapsdier is belangrik. Vir kinders met serebraal- en leergestremdhede, hou mens–dierinteraksie, spesifiek met verwysing na terapeutiese perdry, die volgende voordele in: normalisering van tonus, verbeterde postuur, beter fyn motoriese kontrole, ervaring van beweging, perseptuele ervarings, stimulering van konsentrasie en geheue, en sosiale interaksie. (Vergelyk Fitzpatrick & Tebay, 1998:53 en Prinsloo, 1998:3-5.)

6.3.3 ARGITEKTUUR

Die argitek word gekonfronteer met die feit dat daar 'n baie groot populasie geselskapsdiere in stedelike gebiede is. Die effek van verstedeliking op mens–dierinteraksie en die groter druk wat op die beskikbaarheid van oop ruimtes geplaas word, word ook deur McQuillan (1992:160) uitgewys. Deur insig te hê in die positiewe waarde van mens–dierinteraksie, en dit in ag te neem by die ontwerp van geboue, kan waarde toegevoeg word tot die beboude omgewing. Die behoeftes van die totale sisteem, met ander woorde die kliënt self, bure, geselskapsdiere en omgewing, behoort by die ontwerp in ag geneem te word om sodoende positiewe interaksie te bevorder en negatiewe interaksie te voorkom. (Vergelyk Upton, 1992:142.) Praktiese riglyne om aan van hierdie behoeftes te voldoen is deur Jackson (1996:1076-1079) saamgestel.

6.3.4 BEMARKING

Geselskapsdiere speel veral 'n rol in bemarkingskommunikasie. Diere het 'n emosionele impak op die meeste mense. Emosie beïnvloed denke en gemoedstoestand wat weer besluitneming beïnvloed. Om diere in advertensies te gebruik het veral ten doel om dus emosie op te wek en aandag te trek wat as positiewe assosiasie met die produk dien, geheue versterk en as motivering dien in die aankoopbesluit. (Vergelyk Van der Walt *et al.*, 1996:23 en Du Preez, 1997:6.) Diere dien ook as sosialiseringensagent. Veral televisie dien as rolmodel, byvoorbeeld: wat word vir die dier gegee om te eet, hoe en deur wie. Sosiale leer vind op dié manier plaas. Alhoewel die doel met die advertensie is om dierekos te bemark, word verantwoordelike geselskapsdiereienaarskap geïmpliseer. In dieselfde konteks kan 'n onverantwoordelike boodskap oorgedra word, byvoorbeeld waar wilde diere as geselskapsdiere uitgebeeld word of waar onnatuurlike dieregedrag uitgebeeld word. Etiese kwessies kom verder ter sprake in onder andere die miskenning van kultuurverskille ten opsigte van die mens–dierband, die gebruik van diere om kinders as verbruikers in die kapitalistiese stelsel in te trek en die misbruik van diere om 'n ekonomiese doel te bereik. Jennens (1992:178-179), asook Kreger & Mench (1995:146) beklemtoon die rol van verantwoordelike reklame in die bevordering van positiewe mens–dierinteraksie, veral met betrekking tot die invloedryke rol wat die media hierin speel. Die sosiale verantwoordelikheid van die bemarkers ten opsigte van die publiek in die algemeen word deur Marx & Van der Walt (1989:22-23) bespreek.

6.3.5 FILOSOFIE

Filosowe bestudeer die mens in al sy kontekste en kan die mens se wêreldbeskouing en waardebepalings beïnvloed. Vrae met betrekking tot die waarde van diere en die mens–dierband word veral vanuit die filosofie beredeneer (Brennan, 1995:85 en Clark, 1997:113). Die filosofie belig die paralelle wat daar bestaan tussen die hoër diere en die mens wat belangrike implikasies vir dierewelsyn inhou. (Vergelyk Clark, 1997:11 en 168.) Deur die filosofie word 'n groter bewustheid geskep vir die waarde van diere. In die tyd van die verligting het 'n gaping tussen die mens en die wêreld ontstaan. (Vergelyk Turner, 1996:24.) Hierdie gaping word tans weer verklein (Woods, 1998:236) deurdat die natuur as objek, en die verlewending van die natuur, beklemtoon word. Die mens en die natuur, dus die mens en die dier, word weer verenig. Hierdie respons sluit uit by wat Jung (1993:57) gesê het: “If we could accept our physical kinship with all other beings – plants, animals, humans, then we could perceive that what unites us outweighs what divides us”.

6.3.6 FISIOLOGIE

Baie aannames bestaan oor die waarde van mens–dierinteraksie. Die fisioloog moet bepaal wat werklik die fisiologiese parameters vir wetenskaplike navorsing is. Sulke parameters word deur die studies van Odendaal & Meintjes (1999:1-10) daargestel. Die welsyn van sowel geselskapsdiere en produksiediere, as mense kan hierby baat. Die fisioloog kan dus die meetbare en tasbare bewyse gee dat positiewe mens–dierinteraksie waarde het. Die effek van negatiewe interaksie is dus ook meetbaar. (Vergelyk Plous, 1993:27.) Resultate van fisiologiese navorsing kan dien as vertrekpunt vir die motivering van mens–dierinteraksieprogramme en die etiese implikasies van die gebruik van geselskapsdiere tot voordeel van mense. Rogers (1995:101) beklemtoon die etiese implikasies van die gebruik van geselskapsdiere vir dié doel.

6.3.7 FISIOTERAPIE

Geselskapsdiere kan, in geval waar 'n pasiënt van diere hou, benut word as tussenganger tussen terapeut en pasiënt. Die terapeut maak beter kontak met die pasiënt en die respons op behandeling verbeter. Die dier lok reaksie uit wat as stimulus vir verdere intervensie dien. In geval van terapeutiese perdry, hou dit die volgende voordele in: die beweging en posisie op die dier bou tonus of breek dit af waar nodig, verminder spastisiteit, help met

gewigsverskuiwing en mobilisering van die pelvis, help met bilaterale handgebruik, kontroleer die posisie van arms en bene, en is psigies tot voordeel omdat die pasiënt in beheer voel, kan waag en iets kan doen wat ander nie noodwendig kan nie. Die fisioterapeutiese waarde van perdry word in die literatuur deur onder andere Odendaal (1988:77-79), Fitzpatrick & Tebay (1998:43) en Brown & Tebay (1999:9) bevestig.

6.3.8 GENEESKUNDE

Die dokter in 'n gesinspraktyk het 'n goeie idee van die profiel van sy pasiënte, byvoorbeeld met betrekking tot lewenstylverwante siektes soos hartsiektes (Friedmann & Thomas, 1995:1-17), depressie (Jessen *et al.*, 1996: 339-348 en Rieger & Turner, 1999:231), slapeloosheid, eensaamheid (Shulman, 1993:17), en rou (Stewart, 1996:9). Die rol wat geselskapsdiere in die behandeling hiervan kan speel, moet in ag geneem word in die totale behandelingsprogram. Die terapeutiese waarde wat geselskapsdiere kan speel ten opsigte van terminaal siek kinders is ook uitgelig. (Vergelyk ook Muschel, 1984:457 en Cusack, 1988:59.) Die verbetering van lewenskwaliteit van siek mense, deur positiewe kontak met diere, hou die belangrikste waarde vir die geneeskunde in. Reeds in 1987 is die insluiting van geselskapsdiere by menslike gesondheid bepleit: “No future study of human health should be considered comprehensive if the animals with which they share their lives are not included” (Beck & Meyers, 1996:254).

6.3.9 JOERNALISTIEK

Die basiese reëls van joernalistiek is om op te voed, in te lig en te vermaak. Gebeure kom gewoonlik eerste by die joernalis uit, wat dit op sy beurt by die breër gemeenskap moet uitbring. Die gemeenskap raak bewus van mens-dierinteraksieprojekte en -programme, dus die waarde van mens-dierinteraksie, deur middel van publisiteit. Jones (1996:72-79) ondersteun hierdie respons en is van mening dat die groter bewustheid wat daar vandag bestaan ten opsigte van die behoeftes en vermoëns van diere, primêr te danke is aan mediadekking. Die joernalis onthul dit waarvan mense nie bewus is nie, byvoorbeeld onderdrukking van diere (Swabe, 1999:193) en mense as gevolg van mishandeling en verwaarlosing. Die negatiewe band tussen mense en diere word dus ook deur die joernalis aan die lig gebring wat belangrike implikasies inhou vir die rol van die joernalis in die bevordering van verantwoordelike geselskapsdier-eienaarskap. (Vergelyk Jennens, 1992:188 en Podberscek, 1994:232.)

6.3.10 KOMMUNIKASIEPATOLOGIE

Geselskapsdiere is 'n positiewe medium waardeur kommunikasie bevorder word. Teikengroepe wat uitgesonder word is kinders, psigiatriese pasiënte, en bejaarde persone wat byvoorbeeld beroerteskode opgedoen het. (Vergelyk Adams, 1997:55-56 en Nathanson *et al.*, 1997:97.) Die geselskapsdier dien as tussenganger tussen terapeut en pasiënt (Adams, 1997:53-56) en verminder spanning tydens 'n terapisessie. Diere is 'n tema wat kinders altyd aan die praat kry en word byvoorbeeld gebruik in die behandeling van kinders wat hakkel om vlotheidsversterking teweeg te bring. Hierdie response word bevestig deur die doelwitte van geselskapsdiergefasiliteerde spraakterapie soos deur Hume (1996:1-2) uitgespel.

6.3.11 KRIMINOLOGIE

Die rehabilitasiewaarde wat positiewe interaksie met diere vir die gevangene inhou, is vir die kriminoloog van belang. Die geharde oortreder se leefwêreld bestaan uit geweld omdat status en erkenning daardeur verkry word. Hierdie sisteem van geweld word in die gevangenis deur die bendekultuur voortgesit en in stand gehou. Tog bestaan daar 'n inherente behoefte aan gevoelens van omgee, aanvaarding en liefde, maar om hierdie gevoelens te openbaar word gesien as teken van swakheid. Omdat diere geen vooroordele of eise stel nie, kan hulle in hierdie behoeftes voorsien. (Vergelyk Odendaal, 1988:85 en Van der Merwe, 2000(a):4.) In die proses van verhoudingsbou met 'n dier, kan houdingsverandering plaasvind wat as rolmodel vir positiewe verhoudings met ander mense kan dien. (Vergelyk Thackeray *et al.*, 1994:217-219.) Die gebruik van geselskapsdiere as hulpmiddel in die rehabilitasieproses moet egter met versigtigheid oorweeg word. Die welsyn van die dier kan bedreig word indien interaksie met diere byvoorbeeld as 'n swakheid of kultuurtaboe gesien word. Die hoë korrelasie wat daar bestaan tussen geweld teenoor diere en geweld teenoor mense wat in die literatuur uitgelig is (Arkow, 1994:1004 en Hepner, 1994:89), hou ook verband met hierdie respons. By die implementering van mens-dierinteraksieprogramme, moet die etiese implikasies ten opsigte van sowel mense as diere ten alle tye gerespekteer word. (Vergelyk Van Heerden, 1999:6-7.)

6.3.12 KUNS

Die kunstenaar kan in sy uitbeelding van diere, ongeag watter medium gebruik word, mens–dierinteraksie op 'n realistiese en konstruktiewe wyse uitbeeld. (Vergelyk Brion, 1959:45-132.) Daar moet gewaak word teen geromantiseerde en geïdealiseerde uitbeeldings van mens–dierinteraksie. Veral deur die skryfkuns, word mense se aandag op en belangstelling in diere gevestig, deurdat hulle sensitief gemaak word vir die behoeftes en gedrag van diere. Voorbeelde hiervan sien ons in White (1963), Van der Merwe (1995) en Van der Merwe (1996). Kunstenaars kan dus opvoed en inlig en so bydra tot 'n positiewe mens–dierband.

6.3.13 MAATSKAPLIKE WERK

Die maatskaplike werker is tradisioneel die persoon wat behoeftes en hulpbronne bymekaar kan uitbring. (Vergelyk Hoffman & Sallee, 1994:5 en Thackeray, Farley & Skidmore, 1994:102.) By die implementering van mens–dierinteraksieprogramme, vervul die maatskaplike werker die rolle van inisieerder, beplanner, fasiliteerder en ondersteuner. Die dier word gebruik as hulpmiddel in die terapeutiese proses om onder andere kommunikasie te bevorder, spanning te verlig, as liefdesobjek te dien, realiteitsoriëntering te bewerkstellig, vir projektiewe eksplorاسie te benut, en om as sosiale katalisator te dien. Geselskapsdiere as hulpmiddels in die terapeutiese proses word deur Nathanson *et al.* (1997:90-99) en Reyneke (2000:85-86) uitgelig; die rol van geselskapsdiere in die bevordering van kommunikasie deur Haughie *et al.* (1993:18&19), Stewart (1996:10) en Adams (1997:53-56); en die verligting van spanning deur Bernard (1995:93), Odendaal & Meintjes (1999:1-10) en Spanola (2000:13). Geselskapsdiere as liefdesobjek word beklemtoon deur Sable (1995:337-339) en Belk (1996:121-145); as realiteitsoriëntering deur Bowes (1991:5), Stewart (1996:12) en Zisselman *et al.* (1996:47-51); vir projektiewe eksplorاسie deur Reichert (1998:177-185) en Reyneke (2000:82-84); en as sosiale katalisator deur Shulman (1993:17) en Triebenbacher (1998:136).

6.3.14 OPVOEDKUNDE

Die rol van die opvoedkundige is om leerders se kennis oor alle vorme van lewe uit te brei en by hulle respek daarvoor te vestig; om die verskillende verhoudings waarin die mens staan te ondersoek – dus ook die verhouding tussen mens en dier; om leerders van die omgewingselemente en -objekte, waarvan diere 'n belangrike deel uitmaak, en hul

interafhanklikheid bewus te maak. Verder kan die opvoedkundige 'n rol speel om 'n positiewe en verantwoordelike houding teenoor diere te ontwikkel; om die nodige kundigheid, kreatiwiteit en perspektief by leerders te ontwikkel, sodat hulle 'n bydrae tot die identifisering en oplossing van negatiewe interaksie tussen mense en diere in gemeenskappe kan lewer en om positiewe toekomspektiewe en verwagtinge ten opsigte van die mens, dier en omgewing daar te stel. (Vergelyk Odendaal, 1988:102-104; Ascione, 1992:176-191; Hindle, 1992:14 en Jennens, 1992:180.) Laastens het die opvoedkundige die verantwoordelikheid om die rol van geselskapsdiere as deel van gesonde gesinsfunksionering te erken en die kind daarvoor toe te rus. Die waarde van geselskapsdiere as deel van die gesinsisteem word ook deur Triebenbacher (1998:197) en Swabe (1999:160) beklemtoon.

6.3.15 PSIGIATRIE

Die terapeutiese waarde van geselskapsdiere, wat onvoorwaardelik aanvaar en vergewe, is veral van waarde vir die psigiatrie. Vir pasiënte wat probleme ervaar in die opbou en in stand hou van interpersoonlike verhoudings (Sable, 1995:339) en sosiale interaksie (Van der Walt, 1996:87&89), vervul geselskapsdiere 'n substituuftfunksie (Belk, 1996:125 en Beck & Meyers, 1996:248). Die pasiënt kan 'n band met die dier opbou wat hy nie met ander mense kan nie. Die waarde van positiewe interaksie is ook geleë in die resiprositeit (Stewart, 1996:10) daarvan: die dier reageer op die kontak van die pasiënt en daardeur leer die pasiënt die effek van sy eie gedrag op ander. Die passing van geselskapsdiere by pasiënte moet met oorleg gedoen word, aangesien daar ook siektetoestande by mense voorkom wat nie geskik vir hierdie tipe intervensie is nie.

6.3.16 PUBLIEKE GESONDHEID

Die algemene gesondheidstoestand van die gemeenskap is vir die publieke gesondheidswerker van belang (King, 1999:60). Onkunde oor oordraagbare siektes tussen mense en diere strem die bevordering van positiewe mens-dierinteraksie. Kennis oor soönose is belangrik by die implementering van mens-dierinteraksieprogramme. Die voorkoming en behandeling van soönose word beklemtoon. (Vergelyk Edney, 1995:707; Hines & Fredrickson, 1998:35; en Swabe, 1999:112-113.) Baetz (1992:29) bied algemene riglyne vir die voorkoming van soönose.

6.3.17 REGTE

Die regsberoep het verskillende kontakvlakke met betrekking tot mens–dierinteraksie, onder andere wetgewing rakende dieremishandeling (Kreger & Mench, 1995:150 en Hills & Lalich, 1998:142-143), strafregtelike intervensie insake aanranding, sivilregtelike eise voortspruitend uit diere (veral honde) se gedrag (Labuschagne, 2000:1), en natuurbewaringsregulasies. Vanuit die regte word normatiewe strukture daargestel wat riglyne en grense ten opsigte van mens–dierinteraksie bepaal. Hindle (1992:17) en Opotow (1993:71) bespreek die implikasies van hierdie begrensing. Wetgewing wat in Suid-Afrika direk betrekking op mens–dierinteraksie het, word deur Dalton, Abrahams & Morkel (1998:217-285) saamgevat.

6.3.18 SELKUNDE

Sielkunde se betrokkenheid by mens–dierinteraksie word gesien as dat dit teoretiese raamwerke vir die studieveld daar kan stel. Mens–dierinteraksie kan dus vanuit spesifieke teorieë gemotiveer word (Stokols, 1995:821-837), byvoorbeeld ten opsigte van die mens en sy verhoudingslewe (Sable, 1995:339) en menslike gedrag, wat onder andere deur die behaviorisme verklaar word. (Vergelyk ook Odendaal, 1999:5-38.) Die sielkundige kan ook terapieë toetree in gevalle van negatiewe interaksie, byvoorbeeld in die hantering van angs, fobies en trauma. (Vergelyk ook Cusack, 1988:64-69, Krüger, 1994:258-261 en Hoffman, 2000:1-14.)

6.3.19 SOSIOLOGIE

Die betrokkenheid van die sosioloog lê veral op die vlak van kliniese sosiologie om as fasiliteerder van positiewe mens–dierinteraksie op te tree. Demografie kan ook 'n rol speel, byvoorbeeld getalle van mense teenoor getalle van diere met betrekking tot diergebaseerde voeding vir mense. (Vergelyk Swabe, 1999:10.) 'n Goeie voorbeeld van 'n demografiese studie wat in hierdie studieveld onderneem is, is dié van Snyder (1993:12-13). Die sosioloog bestudeer ook uiterstes wat in die samelewing voorkom, byvoorbeeld samelewings wat diere aanbid teenoor samelewings wat dieselfde diere eet. (Vergelyk Odendaal en Weyers, 1990:21-30.)

LW: Slegs een sosioloog kon in Suid-Afrika geïdentifiseer word om 'n mening oor hierdie onderwerp te gee. Van die redes wat aangevoer is, is dat sosioloë in Suid-Afrika tans swaar fokus op geslags-, ontwikkelings-, bedryfs-, en politieke aspekte. Sosiologie word ook so gedefiniër dat mens-tot-mens interaksie die basis vorm van studies, en dat mens-ander interaksie buite die hoofokusgebied val (Van Aardt, e-pos: 31 Julie, 2000). Volgens die redakteur van 'n sosiologie tydskrif, *Society in Transition* (Jubber, e-pos: 15 September, 2000), het die tema mens–dierinteraksie in die laaste 30 jaar in hierdie publikasie nog glad nie aandag gekry nie. Hy erken dat dit 'n leemte is.

6.3.20 STADS- EN STREEKSBEPLANNING

Oop ruimtes moet beskikbaar wees vir mense en diere om in interaksie te tree. Indien die stads- en streekbeplanner toelaat dat al die oop ruimtes vir ontwikkeling beskikbaar gestel word, sal probleme ontstaan. Binne alle stedelike ontwerp word ruimtes beskikbaar gestel wat vir dié doel van waarde is, maar dit moet doelbewus bewaar word. Die stads- en streekbeplanner kan 'n rol op makro-, meso- en mikrovlak speel. Tans word hoofsaaklik aan die teenwoordigheid van diere in stede op makrovlak aandag gegee, spesifiek met betrekking tot beleidsbepaling wat publieke gesondheid raak. Die behoefte lê egter meer op mesovlak, om positiewe mens–dierinteraksie in die daaglikse lewe van inwoners te bevorder. Hindle (1992:23), Murray (1992:125) en Jackson (1996:1076) ondersteun hierdie menings deur die belangrikheid van effektiewe omgewingsbestuur uit te lig.

6.3.21 TEOLOGIE

Die teoloog se betrokkenheid lê basies op twee terreine. Die sistematiese teologie ondersoek vrae rondom natuur en geloof, en ekologiese vrae en geloof. Daar is tans internasionaal 'n sterk beweging in dié rigting en toenemende navorsing word gedoen. 'n Tweede terrein van betrokkenheid het te make met die etiek (Jones, 1992:200 en Linzey, 1994:viii), byvoorbeeld genetiese manipulasie en die uitwerking daarvan op geloofsvrae. 'n Meer indirekte of sydelingse betrokkenheid van die teologie fokus op Ou- en Nuwe Testamentiese studies oor byvoorbeeld verwysings na diere, soorte diere, korrekte vertalings en benamings, en die rol wat diere in die leefwêreld van mense van daardie tye gespeel het. 'n Baie meer inklusiewe teologie behoort gevolg te word wat die band moet vestig tussen mens-en-God, mens-en-mens, mens-en-dier. 'n Verduideliking van wat met inklusiewe teologie bedoel word, word in die literatuur deur McDaniel (1993:76, 87 & 95)

gegee. Die onderlinge skakeling ('interconnectedness') tussen mens en dier is belangrik, omdat hulle afhanklik van mekaar en dus ook verantwoordelik vir mekaar is. (Vergelyk Linzey, 1994:3; Turner, 1996:25 en Clark, 1997:96&168.)

6.3.22 VEEARTSENYKUNDE

Die veearts konsentreer op die welsyn van die dier in die mens–dierverhouding. (Vergelyk Odendaal, 1995:93 en Edney, 1995:706.) Die veearts se kennis van dieregesondheid (Swabe, 1999:182-190) en dieregedrag (Hume, 1980:34) kan positiewe interaksie bevorder. Omdat hierdie positiewe verhouding tussen mens en dier interafhanklik is, is dit egter noodsaaklik dat die veearts ook empatie met die behoeftes van die mens sal hê. Die verantwoordelikheid van die veearts ten opsigte van die welsyn van die mens, word in die literatuur uitgelig deur onder andere Odendaal (1988:157&158); Arkow (1992:520) en Fogle (1999:237).

6.3.23 VERPLEEGKUNDE

Die verpleegkundige is 24 uur betrokke by 'n pasiënt. (Vergelyk Lapp, 1991:79.) Omdat die verpleegkundige die pasiënt se behoeftes die beste ken, kan hy/sy assesseer watter waarde 'n mens–dierinteraksieprogram kan hê. Veral in inrigtingsverband (Bredenberg, 1993:7; Perelle & Granville, 1993:8; Fick, 1994:14 en Becker, 1999:44) speel geselskapsdiere veral 'n belangrike rol as bindingsfiguur ('attachment figure') en substitute vir die verlies van ander belangrike verhoudings. (Vergelyk Shulman, 1993:17 en Sable, 1995:338.) Omdat pasiënte dikwels nie diere ken nie, het die verpleegkundige 'n belangrike verantwoordelikheid as rolmodel vir positiewe interaksie. Met betrekking tot privaatverpleging van byvoorbeeld Vigspasiënte (Lander & Reid, 1994:20 en Siegel *et al.*, 1999:15) of Alzheimerpasiënte (Batson *et al.*, 1998:203-214), kan geselskapsdiere benut word as ondersteuning, realiteitsoriëntering en om aktiwiteit te stimuleer. (Vergelyk ook Haughie *et al.*, 1993:18&19 en Stewart, 1996:12.)

6.4. INDELING VAN DISSIPLINES IN VIER VOORGESTELDE KATEGORIEË

Vraag: "Onder watter een van die volgende kategorieë kan (spesifieke dissipline wat respondent verteenwoordig is hier genoem) geplaas word?"

By hierdie vraag het respondente 'n keuse uit vier kategorieë (A - D) gehad. 'n Vyfde keuse (E) is gestel indien die dissipline nie by een van genoemde kriteria sou inpas nie. Opsie E is egter deur geen van die respondente uitgeoefen nie. Alhoewel respondente versoek is om verkieslik slegs een van die kategorieë te kies, het dit gou geblyk dat dit nie in alle gevalle moontlik is nie. Respondente is toegelaat om meer as een opsie uit te oefen. Die resultate was soos volg:

TABEL 3 Kategorieë waarvolgens respondente hul eie dissipline se betrokkenheid by mens–dierinteraksie ingedeel het

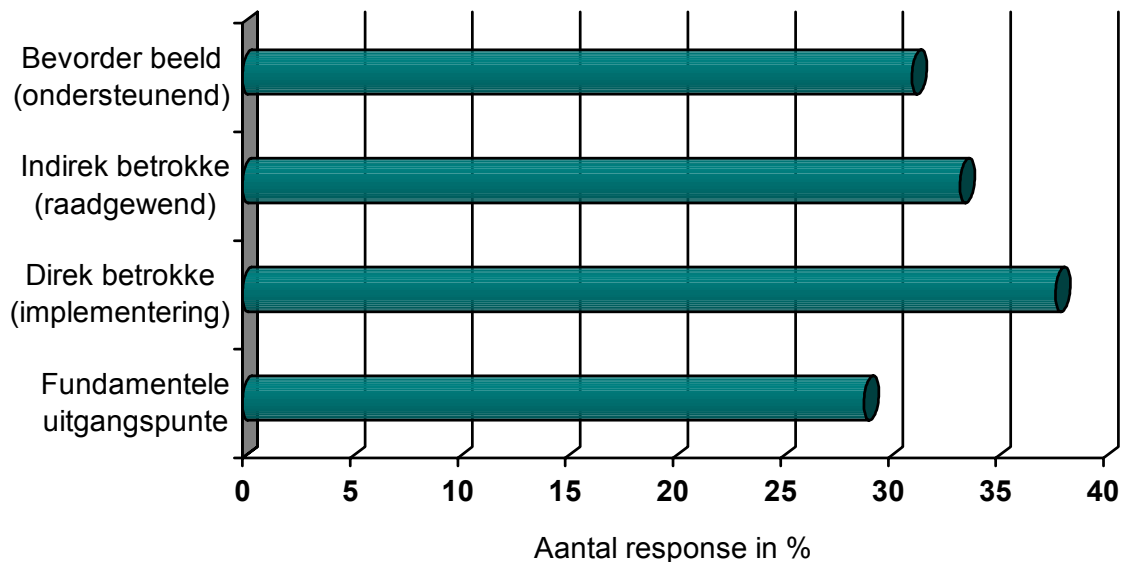
Kategorieë (N=45)	f	%
Kategorie A: Dissiplines hoofsaaklik betrokke by die fundamentele uitgangspunte tot die mens–dierband.	13	28,88
Kategorie B: Dissiplines direk betrokke by die implementering van mens–dierinteraksieprogramme, m.a.w. in 'n uitvoerende hoedanigheid.	17	37,77
Kategorie C: Dissiplines indirek betrokke by mens–dierinteraksieprogramme, m.a.w. in 'n raadgewende of adviserende hoedanigheid.	15	33,33
Kategorie D: Dissiplines betrokke by die bevordering van 'n positiewe beeld van die mens–dierband, m.a.w. in 'n ondersteunende rol.	14	31,11

'n Redelike gelyke verspreiding van respondente ten opsigte van die vier kategorieë het voorgekom en kan skematies soos op die volgende bladsy voorgestel word. Die data word vervolgens verder toegelig:

- ☛ Omdat repondente meer as een opsie hier uitgeoefen het, is die totale van die frekwensies en persentasies nie van toepassing nie.

- Die meeste respondente (37,77%) het hul dissipline gesien as dat dit by die implementering van mens–dierinteraksieprogramme betrokke is of behoort te wees. Op gesigswaarde hou dit nie verband met die 57,7% wat in die vorige afdeling (kyk 6.2) aangedui het dat hulleself betrokke is by die implementering van mens–dierinteraksieprogramme nie.
- Hierdie resultate is dalk nie 'n goeie refleksie van die kategorisering van dissiplines nie, omdat die studieveld nog nie spesifiek binne elke dissipline gedefiniêr is nie. Elke respondent reageer waarskynlik vanuit 'n persoonlike verwysingsraamwerk.

FIGUUR 7 Profiel van kategorie-indeling van dissiplines op grond van die aard van hul betrokkenheid by mens–dierinteraksie

Die spesifieke response met betrekking tot die kategorie indeling was soos volg:

TABEL 4 Spesifieke response met betrekking tot die aard van dissiplines se betrokkenheid by mens–dierinteraksie

Betrokke by fundamentele uitgangspunte (Kategorie A)	Direk betrokke by implementering van programme (uitvoerend) (Kategorie B)	Indirek betrokke by implementering van programme (raadgewend) (Kategorie C)	Betrokke by die bevordering van die beeld (Kategorie D)
Kriminologie	Kommunikasiepatologie*	Fisioterapie	Bemarking*
Opvoedkunde*	Verpleegkunde*	Geneeskunde	Fisioterapie
Joernalistiek*	Teologie	Publieke Gesondheid	Kriminologie
Teologie*	Fisioterapie	Maatskaplike Werk	Teologie
Filosofie*	Maatskaplike Werk*	Regte	Kuns
Kuns	Arbeidsterapie*	Fisiologie	Joernalistiek
Sielkunde	Sielkunde*	Argitektuur*	Fisiologie*
Regte	Geneeskunde	Psigiatrie*	Opvoedkunde
Antropologie	Publieke Gesondheid	Stads- en Streekbeplanning	Sosiologie
	Fisiologie	Sielkunde	Filosofie
	Veeartsenykunde	Veeartsenykunde*	Stads- en Streekbeplanning
	Antropologie	Antropologie	Regte

NOTA: * Twee response per kategorie-indeling

- ☛ Hierdie kategorisering van dissiplines deur die respondente vergelyk tot 'n groot mate (18 uit die 23, d.w.s 78%) met die kategorisering wat in Hoofstuk 4 (Figuur 3) deur die navorser voorgestel is.
- ☛ Ten opsigte van 14 (60,9%) van die dissiplines stem die twee respondente vanuit daardie dissipline ooreen wat betref die kategorisering van sy/haar dissipline.
- ☛ Hierdie vraag is waarskynlik op gevoelswaarde eerder as kennis gebou en word voorspel dat, soos kennis oor tyd binne elke dissipline oor die studieveld ontwikkel, groter sekerheid oor elk se plek en rol sal ontwikkel.
- ☛ Alhoewel respondente by hierdie vraag aanvanklik slegs een keuse gegee is, was 14 respondente (31,11%) van mening dat die dissipline wat hy/sy verteenwoordig by twee van die kategorieë geplaas kan word.

- Alhoewel daar grense tussen dissiplines bestaan, kan dissiplines nie sondermeer gekategoriseer kan word in terme van hul betrokkenheid by die studieveld nie. Die aard van die spesifieke persoon se betrokkenheid sal hier 'n bepalende faktor wees.
- Binne elke dissipline ook subdissiplines, wat vergelyk kan word met substeme (Hoffman & Sallee, 1994:54&55), ter sprake is. Die aard van hierdie subdissiplines se betrokkenheid by die studieveld mag ook verskil.

6.5. IDENTIFISERING VAN DISSIPLINES BETROKKE BY DIE STUDIEVELD

6.5.1 KEUSE VAN GEÏDENTIFISEERDE DISSIPLINES

Vraag: "Watter van die volgende dissiplines speel na u mening 'n rol in mens-dierinteraksie as studieveld?"

Respondente het by hierdie vraag die geleentheid gekry om vanuit 'n voorgeskrewe lys van dissiplines, dié te kies wat volgens hul mening ook by die studieveld betrokke is. Die response word vervolgens in tabelvorm weergegee:

TABEL 5 Die mate waarin respondente die dissiplines, soos deur die navorser geïdentifiseer, se betrokkenheid by die studieveld erken

Dissipline (N=45)	% JA	% NEE	% ONSEKER
a) Antropologie & Argeologie	84,44	13,33	2,22
b) Arbeidsterapie	77,78	13,33	8,89
c) Argitektuur	60,00	26,67	13,33
d) Bemarking	95,56	0,00	4,44
e) Filosofie	82,22	2,22	15,56
f) Fisiologie	88,89	4,44	6,67
g) Fisioterapie	66,67	22,22	11,11
h) Geneeskunde	82,22	8,89	8,89
i) Joernalistiek	88,89	2,22	8,89
j) Kommunikasiepatologie	64,44	15,56	20,00
k) Kriminologie	84,44	11,11	4,44
l) Kuns	93,33	2,22	4,44
m) Maatskaplike Werk	88,89	2,22	8,89
n) Opvoedkunde	100,00	0,00	0,00
o) Psigiatrie	93,33	2,22	4,44
p) Publieke Gesondheid	95,56	0,00	4,44
q) Regte	68,89	22,22	8,89
r) Sielkunde	95,56	2,22	2,22
s) Sosiologie	80,00	2,22	17,78
t) Stads- en Streekbeplanning	84,44	6,67	8,89
u) Teologie	66,67	11,11	22,22
v) Veeartsenykunde	97,78	2,22	0,00
w) Verpleegkunde	84,44	8,89	6,67

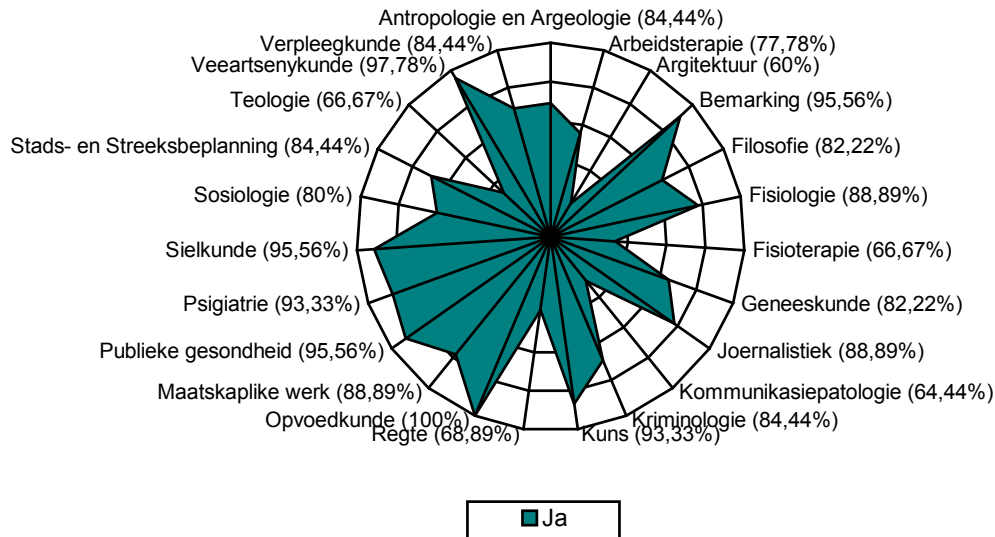
Die reaksie op hierdie vraag het verras. Die meeste respondente het die rol van al die dissiplines in die studieveld, soos deur die navorser geïdentifiseer, erken. Die data word vervolgens bespreek:

- Opvoedkunde (100%); Veeartsenykunde (97,78%); Bemarking, Publieke Gesondheid & Sielkunde (95,56% elk); en Kuns & Psigiatrie (93,33% elk), is die 7 dissiplines wat die vier hoogste tellings behaal het. Hierdie is dus die 7 dissiplines wie se rol in die studieveld deur die meeste van die respondente erken word.

- ☛ Daar is nie 'n groot verskil in waarde met die 11 dissiplines wat hierop volg nie, naamlik Fisiologie, Joernalistiek, & Maatskaplike Werk (88,89% elk); Antropologie & Argeologie, Kriminologie, Stads-en Streekbeplanning & Verpleegkunde (84,44% elk); Filosofie & Geneeskunde (82,22% elk); Sosiologie (80%) en Arbeidsterapie (77,78%).
- ☛ Die vyf dissiplines wat die laagste tellings behaal het, maar steeds nie wesenlik verskil van bogenoemde nie, is Regte (68,89%), Fisioterapie & Teologie (66,67% elk); Kommunikasiepatologie (64,44%) en Argitektuur (60%).
- ☛ Behalwe ten opsigte van die rol van die veearts (Odendaal, 1989(b):11-14) is daar in die literatuur geen aanduiding dat enige een van die dissiplines as belangriker as 'n ander geag word nie.
- ☛ Alhoewel daar nie 'n groot verskil tussen die twee is nie, is dit tog insiggewend dat die opvoedkundige deur 100% van die respondente geïdentifiseer is, terwyl verwag is dat die rol van die veearts meer voor die hand liggend sou wees.
- ☛ Die hoë tellings van sowel Sielkunde (95,56%) as Psigiatrie (93,33%) was te wagte. Albei hierdie dissiplines word deurlopend direk in die literatuur aangespreek en is ook dié dissiplines wat verbind word met die ontstaan en vroeë ontwikkeling van die studieveld. (Vergelyk Odendaal, 1989(b):169-171.)
- ☛ Die wye praktiese toepassing van Maatskaplike Werk in hierdie studieveld verklaar die hoë telling van 88,89%. Alhoewel al die respondente wat positief op hierdie spesifieke vraag geantwoord het, in 'n opvolg kontrolevraag die rol van die maatskaplike werker kon motiveer, is dit wel moontlik dat die feit dat die respondente bewus was van die feit dat die navorser self 'n maatskaplike werker is, die respons kon beïnvloed het. (Vergelyk Neuman, 1994:247.)

'n Skematiese voorstelling van die mate waarin respondente die dissiplines, soos deur die navorser geïdentifiseer, se betrokkenheid by die studieveld positief erken het, word vervolgens gegee:

FIGUUR 8 Die positiewe erkenning (persentasie “Ja’s”) van dissiplines wat na die mening van respondente ‘n rol speel in mens–dierinteraksie as studieveld

6.5.2 IDENTIFISERING VAN DISSIPLINES NIE DEUR DIE NAVORSER GEÏDENTIFISEER

Vraag: “Kan u aan enige ander dissipline, wat nie hierbo genoem is nie, dink wat ook ‘n rol speel in hierdie studieveld?”

Hierdie is as ‘n oop vraag gestel en nog 14 addisionele dissiplines is geïdentifiseer wat vervolgens, in alfabetiese volgorde, weergegee word:

TABEL 6 Identifisering van dissiplines betrokke by die studieveld wat nie in die onderhoudskedule genoem is nie

Dissipline (N=45)	f	%
Aptekerswese	3	6,66
Dierkunde/soölogie	6	13,33
Ekonomie	2	4,44
Geskiedenis	2	4,44
Ingenieurswese	6	13,33
Inligtingstegnologie	4	8,88
Landbou	2	4,44
Landskapsargitektuur	2	4,44
Linguïstiek	2	4,44
Omgewingsbewaring en -Bestuur	5	11,11
Politieke Wetenskappe	2	4,44
Statistiek	2	4,44
Toerisme	1	2,22
Voedselwetenskappe	5	11,11

Nie al die respondente het op hierdie vraag reageer nie, terwyl van die respondente twee of meer dissiplines geïdentifiseer het. Die totale van die frekwensies en persentasies is dus nie van toepassing nie. Hierdie was as 'n geslote vraag gestel en respondente is nie die geleentheid gebied om die 'ander dissiplines' wat hulle identifiseer, te motiveer nie. Dit word as leemte in die onderhoudskedule beskou. Ten spyte daarvan dat respondente nie die geleentheid gebied is om op hul antwoord uit te brei nie, het enkele spontaan hul antwoord gemotiveer. Menings van respondente word waar moontlik, met 'n verwysings uit die literatuur verbind:

6.5.2.1 Aptekerswese

Die apteker het toegang tot middels wat versprei word vir veeartse en verspei ook homeopatiese produkte wat al meer gewild raak onder geselskapsdierienaars. Allergiese reaksies op diere word dikwels met oor-die-toonbank medikasie behandel en die apteker kan ook 'n rol speel in die voorkoming van siektes by geselskapsdierienaars deur die verskaffing van ontwormingsmiddels.

6.5.2.2 Dierkunde/soölogie

Die anatomie, fisiologie en etiologie van die dier is maar enkele belangrike komponente van mens–dierinteraksie. Alhoewel hierdie komponente deel vorm van die opleiding van veeartse, is dit nie net van belang vir hulle nie. Dierkunde speel onder andere 'n belangrike rol in die onderwys, handel in diere en diereprodukte, diersport, omgewingsbewaring, dierewelsyn en gemeenskapsgesondheid.

6.5.2.3 Ekonomie

Vir die ekonoom is modelle oor die biodiversiteit van die samelewing van belang. In sekere gemeenskappe is die ekonomiese aktiwiteit afhanklik van diere en diereprodukte, terwyl in ander die handel in diere en diereprodukte welvaart verhoog. Bevolkingsgetalle het 'n direkte invloed op die ekonomie. Hoër bevolkingsgetalle stimuleer die vraag na voedsel en diere is 'n bron van voedsel. Meer as die helfte van Westerse gesinne het een of meer geselskapsdiere. Verbruikersbesteding op dierekosse, -medisyne, -speelgoed ensomeer groei jaarliks. Ook die modewêreld, veral klere en kosmetiek, speel 'n rol in die ekonomie. Dierewelsyn word direk hierdeur geraak.

6.5.2.4 Geskiedenis

Mens–diervershoudings ontwikkel en verander oor tyd. Vanuit die geskiedenis van 'n volk kan hierdie ontwikkelingsproses nagevors word. Die aard van mens–dierinteraksie soos dit binne 'n spesifieke sisteem vandag daaruitsien, kan verband hou met hierdie geskiedkundige ontwikkeling. Beter begrip vir mense en hul verhouding tot diere kan uit die geskiedenis ontstaan.

6.5.2.5 Ingenieurswese

Voorbeelde wat hier genoem is, is die ontwerp van rystoele en ander hulpmiddels en strukturele aanpassings van byvoorbeeld geboue, hysbakke en voertuie vir gestremde persone wat geselskapsdiere het as hulp of gewoon as geselskap.

6.5.2.6 Inligtingstechnologie

Rekenaartegnologie kan 'n belangrike bydrae lewer tot alternatiewe opleidingsmetodes om laboratoruimdiere uit te skakel, om inligting rakende mens–dierinteraksieprogramme en projekte te versprei, en die kwantitatiewe meting van die waarde van mens–dierinteraksie in navorsing.

6.5.2.7 Landbou

Diere (ook geselskapsdiere) is deel van die voedselketting. Ook dierebyprodukte word algemeen in onder andere die voedsel-, kosmetiek- en farmaseutiese bedryf gebruik. Gemiddeld 4162 bulle, koeie, kalwers, varke, skape en bokke word per uur per dag in Suid-Afrikaanse abbatoirs geslag (Van der Merwe, 2000(b):5). Indien die landbou, as gevolg van die groeiende populasie, nie meer in die vraag na 'plaasdiere' kan voorsien nie, word geselskapsdiere die teiken (Van der Merwe, 1999/2000:6). In sekere gemeenskappe speel diere ook 'n belangrike rol as pak- en trekdiere. Die welsyn van sowel mense as diere word deur die gebruik van diere as landbouproduk of hulpmiddel geraak. Vergelyk ook Swabe (1999:Hoofstuk 3) en Burnham (2000:2).

6.5.2.8 Landskapsargitektuur

Die uitleg en ontwerp van tuine, parke en ander groen areas is die spesialiteitsveld van die landskapsargitek. Parke en ander groen areas kan doelbewus ontwerp word om positiewe mens-dierinteraksie te bevorder. Tuine kan só ontwerp en uitgelê word dat dit esteties is, maar terselfdertyd die geselskapsdier se behoeftes en gedrag in ag neem. Veral by die ontwerp van hoëdigtheidsbehuising sal die toelaatbaarheid van geselskapsdiere afhang van die doelmatige ontwerp van sowel die geboue as die oop ruimtes daarom.

6.5.2.9 Linguïstiek

Die persepsies en houdings van mense teenoor diere word in hul taalgebruik en woordeskat gereflekteer. Woorde soos 'lewende hawe', 'vrek', 'vreet', 'gedra hom soos 'n dier', 'offer', 'uitdun', 'uitsit' en skelwoorde soos 'vark', 'hond' en 'donkie' wat in die Afrikaanse taal gebruik word, is maar enkele voorbeelde van hoe taal indirek bydra tot die benadeling van 'n positiewe mens-dierband. (Vergelyk Spies, 1998:15; Mesthrie, 2000:6 en Levien, 2000:6.)

6.5.2.10 Omgewingsbewaring en -Bestuur

Geselskapsdiere speel 'n rol in die bestuur en bewaring van die omgewing deurdat onverantwoordelike geselskapsdiereienaarskap die natuurlewe kan beskadig. 'n Oorbevolking van katte in 'n area kan byvoorbeeld die voël en kleindierlewe uitroei (National Geographic Video, 1998). Indien spesifieke spesies diere by die implementering van geselskapsdiereprogramme gebruik word (byvoorbeeld Love Birds) word permitte benodig. Opvoeding van die publiek rondom die nadele van wildediere as geselskapsdiere kan ook as die verantwoordelikheid van die natuurbewaarder gesien word. Die bestuur en beheer van siektes soos perdesiekte en hondsdolheid word ook deur die Departement Natuurbewaring hanteer.

6.5.2.11 Politieke Wetenskappe

Die regte van diere het ook 'n politieke implikasie. Politici raak om verskeie redes, en met verskillende motiewe, betrokke by die debat rondom diereregte. Onderdrukking van diere word dikwels vergelyk met die onderdrukking van ander groepe (Animal Voice, Januarie-April, 2000:7 en Animal Voice, September-Desember, 2000:4). Geweld het in Suid-Afrika 'n politieke speelbal geword. Die korrelasie tussen geweld teenoor mense en geweld teenoor diere word deur navorsing ondersteun. Vergelyk Arkow (1998:1-3) en Van der Merwe (Animal Voice, Spesiale Bylae, September, 2000).

6.5.2.12 Statistiek

Statistiese analises van die effek van mens–dierinteraksie lewer 'n belangrike bydrae tot die ontwikkeling van die studieveld op die gebied van navorsing. Sowel kwalitatiewe as kwantitatiewe navorsing word ondersteun deur statistiese gegewens. Alhoewel die navorsing as sodanig nie deur die statistikus onderneem word nie, is die navorser afhanklik van die verwerking en interpretasie van data deur die statistikus. (Vergelyk Pauw, 1999:65.)

6.5.2.13 Toerisme

Alhoewel die fokus van toerisme nie geselskapsdiere is nie, speel wildlewe 'n belangrike rol in die bevordering van toerisme en dus die ekonomie van 'n land. 'n Baie meer indirekte vorm van mens–dierinteraksie vind plaas.

6.5.2.14 Voedselwetenskappe

Die algemene gesondheid van 'n gemeenskap is afhanklik van 'n gebalanseerde diëet. Nie alleen die beskikbaarheid van voedsel nie, maar ook die aard en kwaliteit daarvan. Sowel etiese as gesondheidsvrae beïnvloed die gebruik van diere as voedsel. 'n Wêreldwye tendens is die beweging na vegetarisme. In 'n berig in die *Saturday Argus* (Animal Voice, Augustus-November, 1997:5) groei die getal vegetariërs in Brittanje alleen, met 5 000 per week. Albert Einstein het gesê: **“Nothing will benefit human health and increase the chances for survival of life on earth as much as the evolution to a vegetarian diet”** (Animal Voice, Januarie-April, 2000:3). Die diëet van geselskapsdiere vier tans hoogty in die veeartsenykunde. Navorsing ten opsigte van die rol van diëet in dieregesondheid en -gedrag bereik tans 'n hoogtepunt. Die lewenstyl van geselskapsdiereienaars en die emosionele band met die dier, beïnvloed ook diëet.

6.6. DIE ROL VAN MAATSKAPLIKE WERK MET BETREKING TOT MENS-DIERINTERAKSIE

Vraag: "Ek merk dat u maatskaplike werk as een van die dissiplines wat 'n rol speel in hierdie studieveld geïdentifiseer het. Motiveer asseblief."

Respondente het op hierdie vraag hoofsaaklik deur middel van 'n voorbeeld uit die praktyk gereageer. Indien respondente die geleentheid sou gehad het om maatskaplike werk in een van die vier kategorieë (kyk 6.4) te plaas, sou dit dus Kategorie B: 'Dissiplines direk betrokke by die implementering van mens-dierinteraksieprogramme' wees. Daar is gepoog om response woordeliks neer te skryf (of direk te vertaal) en geen verdere aanmoediging ("probing") of verheldering van die response is gedoen nie. Onderhoudvoerder sydigheid is hierdeur beperk. (Vergelyk Neuman, 1994: 248-250 en Bless & Higson-Smith, 1995:145.) Die grootste persentasie respondente (88,89%) het die rol van Maatskaplike Werk erken en gemotiveer. Motiverings van respondente wat 'NEE' (2,22%) of 'ONSEKER' (8,89%) by hierdie vraag geantwoord het, word ook ingesluit. Die response word saamgevat en gelys, maar nie per dissipline nie aangesien dit persoonlike menings is wat gekoppel kan word aan eie ervaring, blootstelling en/of insig. Die response stem tot 'n groot mate ooreen met die inligting verkry uit die literatuurnavorsing en word vervolgens weergegee:

- ☛ Die maatskaplike werker fokus op die verhoudings in die gemeenskap, dus ook die verhoudings tussen mense en diere, om daardeur welsyn in die algemeen te verbeter. (Vergelyk Hoffman & Sallee, 1994:116 en Sable, 1995:338.)
- ☛ In gemeenskapsprojekte in onderontwikkelde gebiede, kan die maatskaplike werker uitreik na mense om hulle toe te rus om verantwoordelik teenoor diere op te tree. Die opvoedingsrol van die maatskaplike werker (Hoffman & Sallee, 1994:261 en Potgieter, 1998:167) is hier ter sprake.
- ☛ Die maatskaplike werker word gesien as die skakel ('link') tussen mense in nood en hulpbronne (Thackeray *et al.*, 1994:8-11), en diere kan ook as hulpbronne in die gemeenskap beskou word.
- ☛ Die maatskaplike werker werk in gemeenskappe en moet bewus wees van byvoorbeeld die rol van dieregesondheid op die gesondheid van mense (Hines & Fredrickson,

1998:35), die verband tussen gesinsgeweld en dieremishandeling (Arkow, 1998:2) en die rol wat diere kan speel om eensaamheid te verlig (Sable, 1995:339).

- ☛ Sowel die terapeutiese intervensie deur middel van diere (Reyneke, 2000:82-84), as die rol wat diere in die algemene welstand ('well-being') van 'n gemeenskap speel (King, 1999:59), is vir maatskaplike werk van waarde.
- ☛ Die maatskaplike werker word gesien as die fasiliteerder en inisieerder van intervensieprogramme vir verskillende teikengroepe. (Vergelyk Siegel, 1993:166 en Potgieter, 1998:169.)
- ☛ Vir die persoon in nood, bied diere 'n gevoel van 'behoort aan' (Lasher, 1998:133), sekuriteit (Bodmer, 1998:238), agting (Beck & Meyers, 1996:249) en liefde (Sable, 1995:337).
- ☛ By die verwydering van kinders uit ouerlike sorg, kan diere vertroosting en stabiliteit bied. (Vergelyk Triebenbacher, 1998(b):197.)
- ☛ Die maatskaplike werker speel 'n belangrike rol in die bevordering van kennis- en houdingsverandering ten opsigte van mens–dierinteraksie, veral gesien in die lig van die korrelasie tussen dieremishandeling en mishandeling teenoor mense. Die rol van die maatskaplike werker as veranderingsagent word onder andere deur Hoffman & Sallee (1994:252-258) beskryf.
- ☛ Deur mens–dierinteraksie waar te neem en te erken kan die maatskaplike werker 'n bydrae lewer om die rol van diere, as volledig deel van die samelewing (Beck & Meyers, 1996:248), te bevorder.
- ☛ Geselskapsdiere kan aangewend word tydens intervensie met bejaardes (Shulman, 1993:17), getraumatiseerde kinders (Reichert, 1998:177-185) en by rehabilitasieprogramme (Miller *et al.*, 1998:3 en Nicolai, 1998:126). Geselskapsdiere gee sin aan die lewe, leer empatie, bied geselskap en gee geleentheid om die behoefte aan versorging uit te leef. (Vergelyk ook Endenburg *et al.*, 1994:12 en Davis & Juhasz, 1995:81.)
- ☛ Die maatskaplike werker is teenwoordig by die fokuspunt van interaksie en word gesien as fasiliteerder van intervensie by maatskaplike problematiek en krisisse (Siegel,

1993:166). Die maatskaplike werker is die kernpersoon (Thackeray *et al.*, 1994:375), maar kan nie in isolasie werk nie (Dluhy, 1986:xiv).

- ☛ Die betrokkenheid van die maatskaplike werker sal bepaal word deur die behoeftes van die kultuurgroep waarmee gewerk word (Hoffman & Sallee, 1994:178-179). Verligting van spanning (McNicholas, 1998:117-118) word as die belangrikste fokus van die maatskaplike werker gesien.
- ☛ Tydens intervensie met byvoorbeeld straatkinders en rehabilitasieprogramme vir oortreders, speel die onvoorwaardelike liefde en aanvaarding van geselskapsdiere (Stewart, 1996:9-11) 'n belangrike rol om gedragsverandering teweeg te bring. (Vergelyk ook Cooper, 1994:5; Dalphonse, 1994:46-53 en Whyham & Ormerod, 1994:25.)
- ☛ Tydens gesinsterapie kan die geselskapsdier as saambindende faktor (Cox, 1993:19) gesien word, en by die rehabilitasie van alkoholiste is die nie-veroordelende band (Stewart, 1996:9) met geselskapsdiere van waarde.
- ☛ Maatskaplike werkers word gesien as fasiliteerders van die proses omdat hulle direkte kontak met die verskillende teikengroepe het (Hoffman & Sallee, 1994:343).
- ☛ Die maatskaplike werker het 'n opvoedings- en versorgingsrol te speel om byvoorbeeld verantwoordelike geselskapsdiereienaarskap te bevorder in arm gemeenskappe, en om te sien na sowel die welsyn van die mense as die diere. (Vergelyk Ascione, 1992:176-191; Hindle, 1992:14; Hills, 1995:141 en Van der Merwe, 2000(c):2-4.)
- ☛ Geselskapsdiere kan veral aangewend word tydens spelterapeutiese intervensie (Reyneke, 2000:82-84) met mishandelde kinders (Arkow, 1994:1005).
- ☛ Maatskaplike werk het 'n holistiese benadering tot hulpverlening (Sherif, 1979:197) en speel 'n primêre rol daarin om ander spanlede op te voed en te betrek by 'n intervensieprogram (Thackeray *et al.*, 1994:375 en Van Heerden, 1999:7).
- ☛ Geselskapsdiere kan deur die maatskaplike werker aangewend word om sosiale interaksie te bevorder en eensaamheid te verlig (McNicholas & Collis, 1998:117-118).
- ☛ Geselskapsdiere kan aangewend word as hulpmiddel en verwysingsraamwerk om basiese lewensbeginsels en riglyne vir gedrag neer te lê (Kidd & Kidd, 1985:15).

- ☛ Mens-dierinteraksie kan in die totale proses van hulpverlening benut word as assesseringsinstrument om gedrags- of houdingsverandering (Miller *et al.*, 1998:3, Nicolai, 1998:126 en Van der Merwe, 2000(a):4) wat tydens rehabilitasie plaasvind, te meet.
- ☛ Die maatskaplike werker word gesien as die skakel tussen dissiplines, en die persoon wat fokus op die menslike kant van die verhouding. (Vergelyk Germain, 1984:78-79.)
- ☛ Die rol van geselskapsdiere in die gesinsisteem (Sable, 1995:339 en Fogle, 1999:237) is op die vlak van maatskaplike werk. Die maatskaplike werker kan positiewe interaksie in die gesin bevorder deur byvoorbeeld die geselskapsdier as bron van spanningverligting (McNicholas, 1998:117-118) te benut.
- ☛ Die maatskaplike werker is tradisioneel dié een wat behoeftes en hulpbronne bymekaar uitbring (Hoffman & Sallee, 1994:5). Die maatskaplike werker se rolle word gesien as dié van beplanner, fasiliteerder en ondersteuner by die implementering van mens-dierinteraksieprogramme. (Vergelyk ook Germain, 1984:78&79.)
- ☛ Maatskaplike werkers werk baie met kinders. Kinders en diere is veral 'n goeie kombinasie, omdat die mens-dierband emosionele en psigiese voordele inhou (Melson, 1998:234).
- ☛ Die maatskaplike werker kan 'n voorkomende rol (Thackeray *et al.*, 1994:140) speel met betrekking tot geweld in die samelewing (Arkow, 1994:1004-1007). Mens-dierinteraksieprogramme kan gesonde waardes kweek (Van der Merwe, 2000:2-4).
- ☛ Die sosiale aspekte van mens-dierinteraksie kan deur middel van ontwikkelingsprogramme in gemeenskappe deur die maatskaplike werker vanuit 'n holistiese en sistemiese benadering aangebied word. (Vergelyk ook Sherif, 1979:197; Hoffman & Sallee, 1994:329; Sable, 1995:338 en Copeland, 1998:3.)
- ☛ Die maatskaplike werker ken die omstandighede van die pasiënt die beste en kan as fasiliteerder optree om die regte dier, by die regte pasiënt, op die regte tyd en plek uit te bring. (Vergelyk Van Heerden, 1999:6&7 en Spanola, 2000:13.)

- ☛ Die maatskaplike werker ken die behoeftes van pasiënte (Sable, 1995:336 en McNicholas & Collis, 1998:117-118) en kan dus spesifieke pasiënte identifiseer wat kan baat vind by mens–dierinteraksie.
- ☛ Terapeutiese intervensie asook omskrywing van benaderings tot gesinsgeweld, na aanleiding van die verband tussen gesinsgeweld en dieremishandeling (Boat, 1995:232 en Arkow, 1996:31&32), word as die maatskaplike werker se verantwoordelikheid gesien.
- ☛ Die rol van geselskapsdiere tydens gesinsinteraksie (Jung, 1993:54-59 en Fogle, 1999:237), asook interaksie in die gemeenskap (Mithen, 1999:195), kan deur die maatskaplike werker benut word.
- ☛ Die maatskaplike werker kan 'n rol speel ten opsigte van die beïnvloeding van waardes en norme in die gemeenskap ten opsigte van mens–dierinteraksie. (Vergelyk ook Opatow, 1993:83; Lasher, 1998:132&133 en Swabe, 1999:14.)
- ☛ Mens–dierinteraksie kan deel wees van terapeutiese intervensie, byvoorbeeld vir kinders wat 'n gebrek het aan bindingsfigure ('attachment figures') (Netting *et al.*, 1987:63 en Sable, 1995:336).
- ☛ Geselskapsdiere kan veral in inrigtingsverband (kinderhuise en tehuse vir bejaardes) benut word as 'n substituuat vir verhoudings met belangrike ander persone (Belk, 1996:125 en Bodmer, 1998:238).
- ☛ Maatskaplike werk fokus op die negatiewe komponent van menswees. Die spesifieke rol van mens–dierinteraksie is egter onseker.
- ☛ Die rol van maatskaplike werk is om lewenskwaliteit te bevorder (Witskrif vir Welsyn, 1997:16 en Potgieter, 1998:9). Mens–dierinteraksie kan sowel terapeuties as ontwikkelend aangewend word om dié doel te bereik. (Vergelyk Wilson, 1994:8 en Wilson, 1998:xiv.)
- ☛ Maatskaplike werkers werk meer met agtergeblewe groepe en sosiale problematiek. Hul rol in mens–dierinteraksie kan dus nie ingesien word nie.

- ☛ Die terapeutiese rol van die maatskaplike werker kan ingesien word, maar onsekerheid bestaan oor hoe geselskapsdiere daarby inpas.
- ☛ Maatskaplike werk het onder andere te make met sosiale klas. Sosiale klas beïnvloed mense se houding teenoor diere (Snyder, 1993:12-13).
- ☛ Die maatskaplike werker behoort 'n rol te speel in die hantering van trauma wat gegaar gaan met die verlies van 'n geselskapsdier. (Vergelyk Gerwolls & Labott, 1994:172-185; Stallones, 1994:52; Turner, 1997:227&228 en Fogle, 1999:237.)
- ☛ Diere vul 'n belangrike leemte by eensame en siek mense. Die behoefte aan nie-bedreigende fisiese kontak (Stewart, 1996:9) word daardeur vervul.
- ☛ Die maatskaplike werker ken die behoeftes van mense en kan daarom terapie toegee. Die interaksie tussen die mens en die dier word vanuit die perspektief van die mens raakgesien. (Vergelyk Odendaal, 1988:79-98; Stewart, 1996:8-11 en Potgieter, 1998:169.)
- ☛ Die maatskaplike werker kan die gesin begelei om interaksie tussen die pasiënt en die dier te bevorder (Sable, 1995:339), en speel ook 'n ondersteunende rol (Potgieter, 1998:168) by die implementering van mens–dierinteraksieprogramme.
- ☛ Geselskapsdiere kan balans bring in disfunksionele gesinne deurdat hulle byvoorbeeld as substituuat vir verliese, bron van ondersteuning en katarsis kan dien. (Vergelyk Sable, 1995:338; Stewart, 1996:9 en Adkins & Rajecki, 1999:40.)

Die response op die vraag na Maatskaplike Werk se betrokkenheid by mens–dierinteraksie kan in **vyf hoofgroepe** verdeel word:

Groep 1: Die doel met Maatskaplike Werk intervensie, byvoorbeeld voorkoming, terapie, ontwikkeling, gedragsverandering, houdingsverandering, verhoudingsbou, rehabilitasie, en bevordering van lewenskwaliteit of algemene welstand.

Groep 2: Die rolle van die maatskaplike werker, onder andere fasiliteerder, ondersteuner, skakel, beplanner en opvoeder.

Groep 3: Teikengroepe in Maatskaplike Werk, byvoorbeeld kinders, bejaarde persone, gesinne, persone in inrigtingsversorging en siek persone.

Groep 4: Behoeftes van mense, soos verligting van eensaamheid, troos, stabiliteit, aanvaarding en nie-veroordeling, liefde, binding, sekuriteit, empatie, verligting van spanning, substituu, en om te behoort aan.

Groep 5: Benaderings in Maatskaplike Werk, onder andere die sisteembenadering, holistiese benadering en ontwikkelingsgerigte maatskaplike werk.

6.7. MULTIDISSIPLINÊRE SAMEWERKING

6.7.1 SAMEWERKING TUSSEN DISSIPLINES

<p>Vraag: "Met watter van die dissiplines waarby u 'JA' geantwoord het, het u al op die terrein van mens–dierinteraksie saamgewerk?"</p>

Die doel met hierdie vraag was om 'n aanduiding te kry van die mate waarin respondente multidisiplinêr saamwerk op die gebied van mens–dierinteraksie. Die response word vervolgens in tabelvorm weergegee:

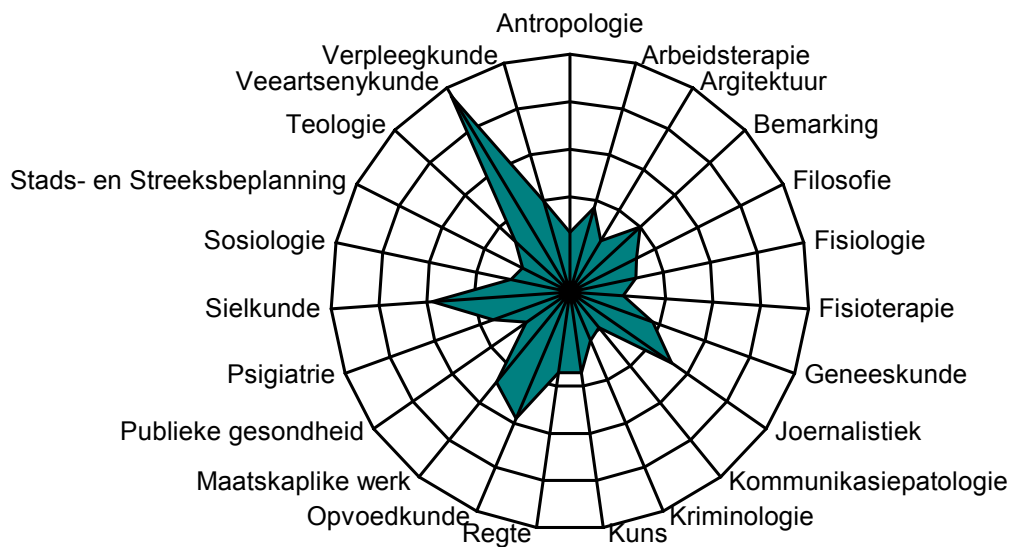
TABEL 7 Omvang van samewerking met spesifieke dissiplines

Dissipline (N=45)	f	%
Antropologie	4	8,89
Arbeidsterapie	8	17,78
Argitektuur	4	8,89
Bemaking	9	20,00
Filosofie	6	13,33
Fisiologie	5	11,11
Fisioterapie	3	6,67
Geneeskunde	8	17,78
Joernalistiek	13	28,89
Kommunikasiepatologie	2	4,44
Kriminologie	3	6,67
Kuns	7	15,56
Maatskaplike Werk	12	26,67
Opvoedkunde	15	33,33
Psigiatrie	7	15,56
Publieke Gesondheid	3	6,67
Regte	7	15,56
Sielkunde	15	33,33
Sosiologie	4	8,89
Stads- en Streekbeplanning	3	6,67
Teologie	6	13,33
Veeartsenykunde	28	62,22
Verpleegkunde	9	20,00

- ☛ Respondente kon meer as een keuse by hierdie vraag uitoefen. Die totale van die frekwensies en persentasies is dus nie van toepassing nie.
- ☛ Die enigste hoë waardes wat ooreenstem, is met betrekking tot Veeartsenykunde waar 97,78% (kyk Tabel 5) die rol van die veearts in die studieveld erken het, en 62,22% aangedui het dat hulle al met 'n veearts saamgewerk het.

- Alhoewel 100% (Tabel 5) die rol van die opvoedkundige erken het, het slegs 33,33% al met 'n opvoedkundige saamgewerk.
- Met die groep wat die derde hoogste telling (95,56%) gekry het by die identifisering van dissiplines, naamlik Bemarking, Publieke Gesondheid & Sielkunde, het onderskeidelik slegs 20%, 6,67% en 33,33% samewerking plaasgevind.
- Maatskaplike Werk is deur 88,89% geïdentifiseer as dat dit 'n rol speel in die studieveld, maar slegs 26,67% het al met 'n maatskaplike werker op dié terrein saamgewerk.
- Samewerking tussen dissiplines hou dus nie noodwendig verband met die waarde wat daar aan die rol van 'n dissipline in die studieveld geheg word nie.
- Samewerking kan ook verskillend geïnterpreteer word en kan in omvang wissel van byvoorbeeld slegs 'n eenmalige kontak om 'n mening of raad te vra, tot daaglikse persoonlike kontak tydens deelname aan 'n projek.

FIGUUR 9 Skematiese voorstelling van die dissiplines met wie daar die meeste op die gebied van mens–dierinteraksie saamgewerk word

Nadat respondente se reaksie met betrekking tot multidisziplinêre samewerking in die studieveld getoets is, is gepoog om algemene beginsels ten opsigte van multidisziplinêre samewerking, met behulp van 'n vergelykende skaalwaarde (Fouché, 1998:167-170) te identifiseer.

6.7.2 BEGINSELS TER BEVORDERING VAN MULTIDISCIPLINÊRE SAMEWERKING

Vraag: "Die volgende word gestel as belangrike beginsels ter bevordering van multidisziplinêre samewerking in 'n studieveld. Watter 5 is na u mening (in prioriteitsvolgorde) die belangrikste ter bevordering van hierdie studieveld?"

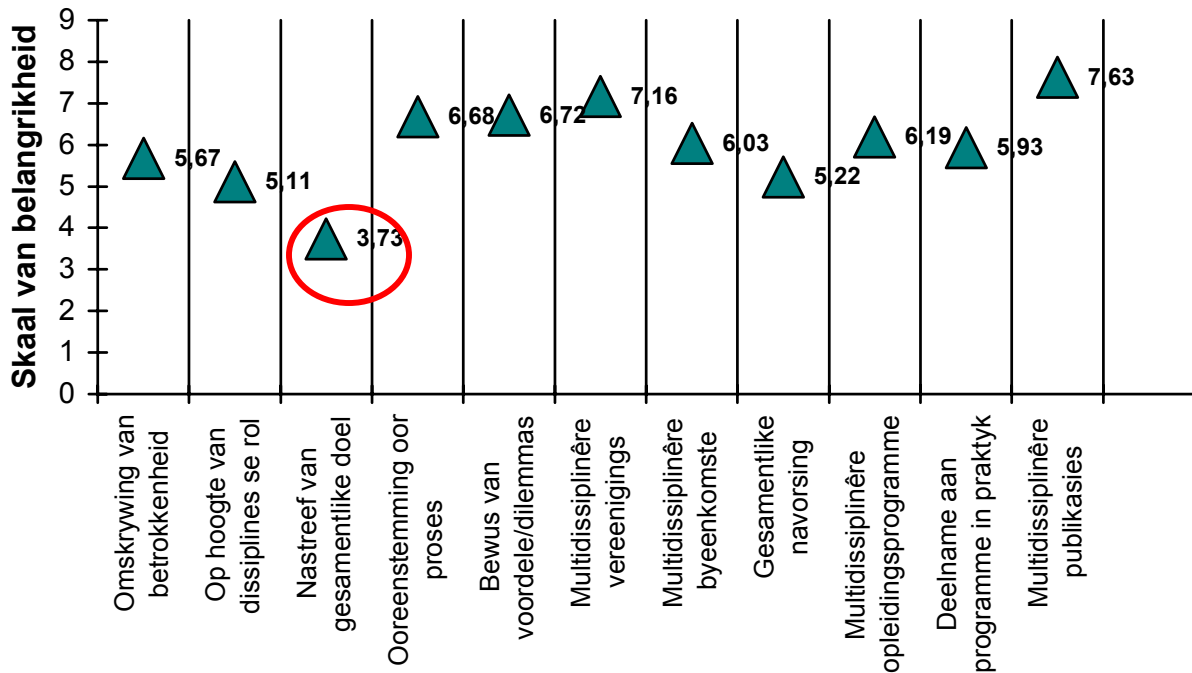
Vervolgens word die resultate van die prioritisering van die beginsels ter bevordering van multidisziplinêre samewerking in die studieveld in tabelvorm weegegee.

TABEL 8 Prioritisering van beginsels ter bevordering van multidisziplinêre samewerking tussen dissiplines (Skaal: 1 = belangrikste en 11 = minste belangrik)

Beginsel/vertrekpunt (N=45)	Gemiddeld uit 11 opsies	Prioriteit
Nastrewing van 'n gesamentlike doel, nl. die bevordering van positiewe mens–dierinteraksie.	3.73	1
Persone betrokke moet op hoogte wees van al die ander dissiplines se rol by mens–dierinteraksie.	5.11	2
Gesamentlike navorsing in die studieveld.	5.22	3
Omskrywing van elke dissipline se eie betrokkenheid by die studieveld.	5.67	4
Deelname aan mens–dierinteraksieprogramme in praktyk.	5.93	5
Multidisziplinêre byeenkomste soos konferensies en seminare.	6.03	6
Aanbied van multidisziplinêre opleidingsprogramme.	6.19	7
Ooreenstemming oor die proses wat gevolg behoort te word om bogenoemde doel te bereik.	6.68	8
Bewus wees van sowel die voordele as dilemmas van multidisziplinêre samewerking.	6.72	9
Multidisziplinêre verenigings ter bevordering van mens–dierinteraksie.	7.16	10
Multidisziplinêre publikasies.	7.63	11

Skematies kan die beginsels ter bevordering van multidissiplinêre samewerking in 'n studieveld dus as volg aangetoon word:

FIGUUR 10 Prioritiserings van beginsels ter bevordering van die studieveld (die kleinste gemiddeld – aangedui met die rooi sirkel, dui op die belangrikste prioriteit)

Bogenoemde data word verder toegelig:

- Die belangrikste beginsel vir multidissiplinêre samewerking is bepaal deur die gemiddeld te bereken van die 11 moontlikhede. Die kleinste gemiddeld (d.w.s. 3,73) is dus as die belangrikste beginsel gereken op grond daarvan dat dit deur die grootste getal respondente gedeel is.
- Die vyf belangrikste beginsels ter bevordering van multidissiplinêre samewerking in die studieveld mens–dierinteraksie, is dus in volgorde van belangrikheid:
 - Eerstens:** Die nastrewing van 'n gesamentlike doel.
 - Tweedens:** Persone betrokke moet op hoogte wees van die ander dissiplines se rol.
 - Derdens:** Gesamentlike navorsing.
 - Vierdens:** Omskrywing van elke dissipline se eie betrokkenheid.
 - Vyfdens:** Deelname aan mens–dierinteraksieprogramme.

- ☛ Die nastrewing van 'n gesamentlike doel word ook in die literatuur, onder andere deur Sherif (1979:219-221) en Botha (1995:207), beklemtoon. Respondente het nie by hierdie vraag die geleentheid gekry om 'n gesamentlike doel te formuleer nie. Dit word as 'n leemte beskou. Die oorhoofse doel, naamlik die bevordering van positiewe mens-dierinteraksie, is voor die hand liggend omdat respondente almal gekies is op grond van hul positiewe betrokkenheid by die studieveld. Spesifieke doelwitte sal egter alleen bepaal kan word deur die motief vir multidisiplinêre samewerking, byvoorbeeld die organisering en bestuur van 'n vereniging, navorsing, praktykprogram en/of opleiding.
- ☛ Om jou eie rol en bydrae in die studieveld te ken, asook dié van ander dissiplines (prioriteite 2 & 4) verwys na roldefiniëring (Compton & Galaway, 1994:502-508 en Potgieter, 1998:12), en dieselfde konseptuele lens (Erickson, 1998:78), en kan dus saam gelees word.
- ☛ Gesamentlike navorsing word in die literatuur onder andere deur Kavaloski (1979:225); Kockelmans (1979:127); Stevenson & Hemingway (1987:135) en Roby (1988:187) beklemtoon. Navorsing kan as die vertrekpunt vir wetenskaplike byeenkomste, opleiding en publikasies gesien word wat onderskeidelik as prioriteit ses, sewe en elf gestel is. Die laagste prioriteitewaarde, aan publikasies gekoppel is, hou dus nie verband met die hoë prioriteitewaarde van navorsing nie. Indien navorsingsbevindings nie bekend gemaak word nie, kan die waarde daarvan nie in opleiding of programme neerslag vind nie. Die afleiding wat hieruit gemaak kan word is dat navorsers bereid is om multidisiplinêr saam te werk, maar verkies om binne 'n eie dissipline te publiseer, of dat multidisiplinêre publikasiegeleenthede beperk is.
- ☛ Die vyfde prioriteit, deelname aan mens-dierinteraksieprogramme hou op gesigwaarde verband met die hoë persentasie (57,7%) respondente wat aan mens-dierinteraksieprogramme deelneem of deelgeneem het, alhoewel laasgenoemde respons nie noodwendig na multidisiplinêre programme verwys nie. Die waarde van multidisiplinêre samewerking tydens deelname aan praktykprogramme word onder andere deur Francis (1988:263); McGrath (1991:1-5); Leathard (1994:58) en King (1999:62) uitgelig.
- ☛ Die lae waarde wat aan multidisiplinêre verenigings geheg word (prioriteit nommer 10) hou nie verband met die feit dat 57,7% van die respondente self lid is van 'n vereniging of deelneem aan georganiseerde gesprek nie.

- Deelname aan verenigings wat ten doel het om positiewe mens–dierinteraksie te bevorder is die mees praktiese en toeganklike manier om betrokke te raak by die studieveld, maar dit wil voorkom of daar 'n weerstand bestaan teenoor hierdie manier van multidisiplinêre samewerking. 'n Rede hiervoor kan wees omdat dat daar tans in Suid-Afrika 'n groot mate van konflik bestaan tussen organisasies wat by dierewelsyn, -opleiding en -teling betrokke is, asook die ongekoördineerde praktykprogramme en -projekte deur individue en kleiner groepe.

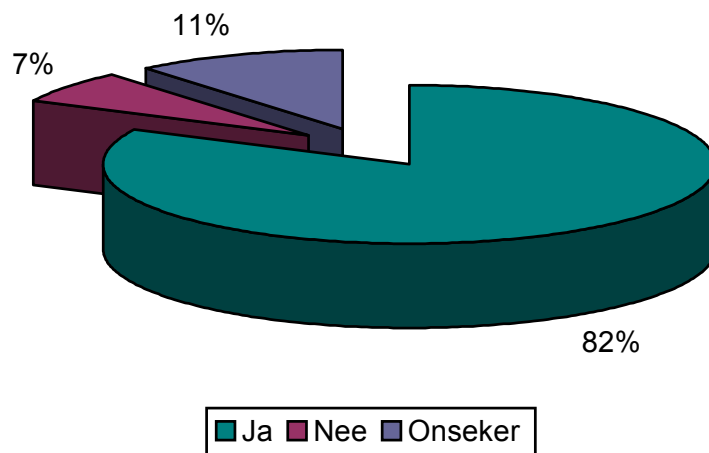
6.8. MENS–DIERINTERAKSIE AS SELFSTANDIGE MULTIDISSIPLINÊRE STUDIEVELD

6.8.1 SELFSTANDIGHEID VAN DIE STUDIEVELD

Vraag: “Is u van mening dat mens–dierinteraksie 'n selfstandige multidisiplinêre studieveld is?”

LW: Alhoewel hierdie vraag in die onderhoudskedule onder die afdeling “Multidisiplinêre samewerking “ gevra is, is die interpretasie van gegewens hier meer van toepassing.

FIGUUR 11 Persentasie respondente wat van mening is dat mens–dierinteraksie as selfstandige multidisiplinêre studieveld gereken kan word (N=45)

Die hoë telling hier kan toegeskryf word aan toetsingseffek (Dane, 1990:81) deurdat bewusmaking kon plaasvind op grond van die inhoud en respons opsies van vorige vrae in die skedule. Indien hierdie vraag dus aan die begin van die onderhoud gevra is, sou die telling by "Onseker" waarskynlik hoër gewees het. Indien dieselfde vraag aan die begin én einde van die onderhoud gevra is, kon die effek van deelname aan die ondersoek ten opsigte van kennis oor die multidisiplinêre aard van die studieveld, bepaal word.

Respondente het by hierdie vraag die geleentheid gekry om hul keuse te motiveer. Ooreenstemming in die positiewe response (82,22%) is verkry, en word vervolgens weergegee:

- ☛ Mens–dierinteraksie verwys na 'n komplekse interaksie (Odendaal, 1988:79 en Swabe, 1999:25&36) wat vanuit 'n sistemiese en holistiese benadering (Odendaal, 1988:19) beskou moet word om die omvang en diepte daarvan te begryp. Nie een enkele dissipline beskik oor voldoende kennis om die studieveld as sodanig te beskryf nie (Dluhy, 1986:xiv en Knitter, 1988:160).
- ☛ Die twee fokuspunte, naamlik mens én dier, impliseer verskillende invalshoeke omdat mense en diere verskil in gedrag en behoeftes. Hierdie invalshoeke word vanuit verskillende dissiplines beskou (Odendaal, 1988:129&257).
- ☛ Elke dissipline beskik oor eksklusiewe kennis wat voortspruit uit dissipline verwante opleiding, -navorsing en -praktykbetrokkenheid (Erickson, 1998:78-82). Hierdie kennis bepaal die aard van die spesifieke dissipline se betrokkenheid by die studieveld. Indien hierdie kennis nie saamgevoeg of geïntegreer word nie, word objektiwiteit en produktiwiteit ingeboet. (Vergelyk Kockelmans, 1979:127 en Thaceray *et al.*, 1994:115&116.)
- ☛ Verskille in kennis, houdings en vaardighede beïnvloed die verwysingsraamwerk en persepsies waarvandaan elk van die dissiplines die studieveld benader (Arkow, 1995:39 en Erickson, 1998:78-82).
- ☛ Die kollektiewe wysheid van multidisiplinêre samewerking bied 'n breër basis vir die toepassing van mens–dierinteraksie in praktyk en die daarstelling van 'n teoretiese verwysingsraamwerk. Die waarde is geleë in die toegevoegde waarde of sinergistiese effek daarvan. (Vergelyk Odendaal, 1995:207 en Gaspariková *et al.*, 1996:7.)

- ☛ Die verskillende teikengroepe op wie mens–dierinteraksieprogramme gerig is, het verskillende (dikwels uiteenlopende) behoeftes. Hierdie behoeftes moet vanuit verskillende dissiplines aangespreek word om sowel die mens as dier, in die proses van interaksie, tot voordeel te wees. (Vergelyk Dryden, 1993:173.)
- ☛ In die proses van ontwikkeling van mens–dierinteraksie as studieveld is dissiplines interafhanklik van mekaar. Komponente van die studieveld word byvoorbeeld vanuit een of meer dissiplines bestudeer en beskryf, terwyl die resultate deur ander dissiplines gebruik word in opleiding (Stark & Lattuca, 1997:356&357) of praktyk (Chafetz *et al.*, 1988:139).
- ☛ Samewerking tussen dissiplines bied 'n breër wetenskaplike basis wat die selfstandigheid van die studieveld bevorder. (Vergelyk Arkow, 1992:520; Plous, 1993:45 en Odendaal, 1995:207.)

Respondente wat onseker was (11,11%) het die volgende redes aangevoer:

- ☛ Die onderwerp mens–dierinteraksie moet binne elke dissipline 'n fundamentele basis hê, maar moet ook as dissipline selfstandig kan staan.
- ☛ Mens–dierinteraksie is nie 'n bewustelike proses nie, maar ontwikkel oor tyd soos persepsies en houdings verander. Dit is egter nog nie so ver ontwikkel binne elke dissipline dat dit as selfstandig beskou kan word nie.
- ☛ Die behoeftes in die mark sal bepaal of mens–dierinteraksie as selfstandige studieveld kan staan en of multidissiplinêre samewerking realiseer.
- ☛ Mens–dierinteraksie moet eers binne elke dissipline ontwikkel tot 'n erkende subdissipline voordat dit groot genoeg kan wees om as selfstandige studieveld saamgebind te word.

Die onsekerhede wat deur bogenoemde respondente uitgespel is, stem ooreen met van die dilemmas van multidissiplinêre samewerking soos deur Swift *et al.* (1988:207); Midgley (1994:189) en Nicholson & Podberscek (1994:3) uitgespel.

Respondente wat negatief op die vraag gereageer het (6,67%) motiveer hul soos volg:

- ❖ Dissiplines kan insette lewer en 'n bydrae maak tot die ontwikkeling van die studieveld sonder om noodwendig saam te werk.
- ❖ Kollektiewe verantwoordelikheid ten opsigte van die studieveld vind nog nie plaas nie, daarom kan samewerking eerder beskryf word as interdisiplinêr as multidisiplinêr.
- ❖ Die studieveld is nog in te vroeë stadium van ontwikkeling om as selfstandig beskou te word.

6.8.2 KRITERIA VIR SELFSTANDIGHEID

Bogenoemde vraag is verder opgevolg deur die respondente se menings met betrekking tot die kriteria vir selfstandigheid te vra:

Vraag: "Aan watter van die volgende kriteria vir selfstandigheid dink u voldoen mens-dierinteraksie as studieveld reeds?"

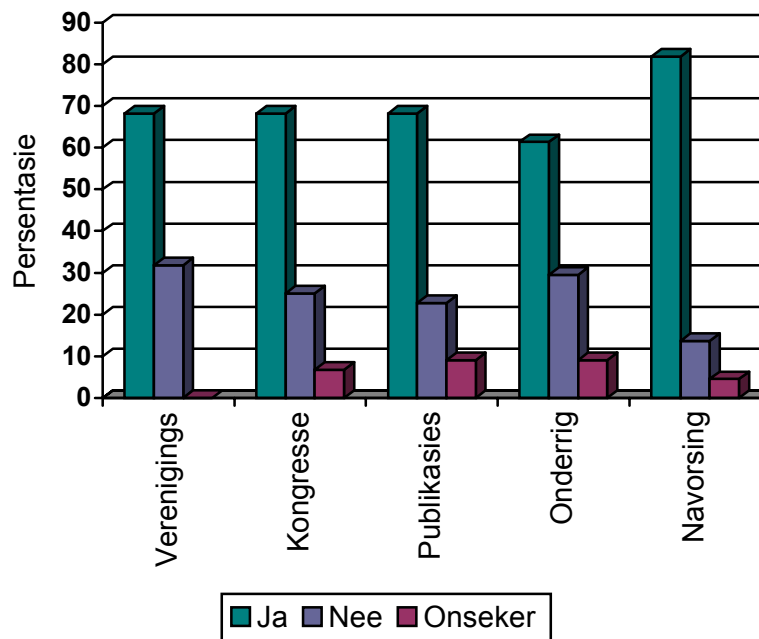
'n Nominale skaalwaarde (Fouché, 1998;167-170) is hier gebruik om die kriteria soos deur Odendaal (1989), Rowan (1994) en Rowan & Beck (1994) gestel, te toets. Die data word vervolgens grafies voorgestel:

TABEL 9 Die mate waarin mens-dierinteraksie as studieveld reeds aan die kriteria vir selfstandigheid, soos in die literatuur uitgespel, voldoen (N=45)

Kriteria	% JA	% NEE	% ONSEKER
Wetenskaplike verenigings wat lidmaatskapvereistes en doelwitte uitspel.	68.18	31.82	0
Wetenskaplike, internasionale kongresse en byeenkomste.	68.18	25	6.82
Geakkrediteerde tydskrifte en ander wetenskaplike publikasies.	68.18	22.73	9.09
Akademiese onderrig- en opleidingsprogramme	61.36	29.55	9.09
Navorsing en/of toekenning van navorsingsfondse.	81.82	13.64	4.55

Skematies kan die resultate soos volg voorgestel word:

FIGUUR 12 Die mate waarin mens–dierinteraksie reeds aan die voorgestelde kriteria vir selfstandigheid voldoen

Respondente kon meer as een opsie uitoefen en is die persentasie per kriteria van toepassing, en nie die persentasie response vanuit die steekproef nie. Hierdie vraag moes telkens verhelder word deur die volgende frase by te voeg: '*...met ander woorde, is u bewus van...(waarna elk van die kriteria genoem is), nie net in Suid-Afrika nie, maar ook internasionaal*'.

Die data word verder toegelig:

- Die hoë waarde by navorsing (81,82%) is beïnvloed deur die ooglopende feit dat die onderhoudvoerder self besig is met navorsing. (Vegelyk Neuman, 1994:250 en Bless & Higson-Smith, 1995:145.) Ten spyte hiervan het 18,19% gesê dat hulle onbewus is van navorsing wat in die studieveld onderneem word.
- Die response by al die ander gestelde kriteria vir selfstandigheid is relatief hoog (61,36% – 68,18%). As egter in ag geneem word dat al die respondente op grond van hul betrokkenheid by die studieveld gekies is, en dat ongeveer een derde (27,27%) nie bewus is van verenigings, wetenskaplike byeenkomste, wetenskaplike publikasies en/of akademiese programme nie, kan dit maar as 'n vae bewustheid gestel word.

- ☛ Die groot omvang van verenigings, wetenskaplike byeenkomste en publikasies word deur die inhoud van Hoofstuk 5 bevestig.
- ☛ Van die respondente het 61,36% dit gestel dat hulle bewus is van akademiese onderrig- en opleidingsprogramme in die studieveld. Hierdie respons hou verband met die 57,7% wat in afdeling 6.2 gesê het dat hulle self by een of ander vorm van opleiding in die studieveld betrokke is. Alhoewel hier verwys word na akademiese opleidings- en onderrigprogramme, word mens-dierinteraksie tans *sover bekend* slegs in geïsoleerde gevalle formeel as *volledige modules* by die kurrikulum van tersiêre inrigtings in Suid-Afrika ingesluit, onder andere by die opleiding van veeartsenykstudente aan die Universiteit van Pretoria; die opleiding van nagraadse maatskaplikewerkstudente aan die Universiteit van Pretoria in die kursusse Gesondheidsorg en Speltherapie; en as temas op voorgraadse vlak by Departemente Filosofie en Sosiopedagogiek, ook by U.P., en by die Instituut vir Lewenswetenskappe, Technikon Pretoria.
- ☛ Mens-dierinteraksie as tema was wel in die verlede (Odendaal, 2000: persoonlike gesprek) by die volgende tersiêre instellings aangebied:
 - Universiteit van Pretoria: Departemente Arbeidsterapie, Natuurlewebestuur, Sielkunde, Psigiatrie, Zoologie.
 - Unisa: Departement Bedryfsielkunde.
 - Universiteit van Natal: Departement Zoölogie.
 - Medunsa: Department of Companion Animal Medicine.
 - Universiteit van Stellenbosch: Inligtingsentrum vir Kinderliteratuur en Media.
- ☛ Die reaksie op die vraag na opleiding en onderrig, kon ook beïnvloed word deur die feit dat diere as tema tot 'n groot mate by die kurrikulum van skole ingesluit is. Alhoewel mens-dierinteraksie as sodanig nie noodwendig die fokus is nie, word dit wel geïmpliseer deur temas soos 'verantwoordelike troeteldiereienaarskap' en 'natuurbewaring'. Die enigste formele program in skole wat tans in Suid Afrika aangebied word, is die 'Safe School Programme' wat deur die Weskaapse Onderwysdepartement, in samewerking met die Humane Education Trust, aangebied word (Animal Voice, September – Desember, 2000). Die hoofdoel van hierdie program is misdaadvoorkoming deur die bevordering van positiewe mens-dierinteraksie. Die waarde van geselskapsdiere as tema in die kurrikulum van veral preprimêre en primêre skole word deur Bergesen (1989: bladsy onbekend); Odendaal (1988:102-104) en Ascione (1992:176-191) beskryf.

6.8.3 ADDISIONELE KRITERIA VIR SELFSTANDIGHEID VAN DIE STUDIEVELD

Respondente is die geleentheid gebied twee addisionele kriteria, soos deur die navorser voorgestel, tot die lys te voeg deur middel van die volgende vraag:

Vraag: “Watter van die volgende addisionele kriteria sou u by bogenoemde lys voeg?”
(Hierdie vraag is telkens geherformuleer na: “Watter van die volgende is essensieël tot die bevordering van mens–dierinteraksie as selfstandige studieveld?”)

TABEL 10 **Kriteria vir die selfstandigheid van mens–dierinteraksie as studieveld wat tot die bestaande lys van kriteria gevoeg kan word**

Kriteria (N=45)	% JA	% NEE	% ONSEKER	TOTAAL
Multidisiplinêre samewerking	77,27	18,18	4,55	100
Praktykprogramme en projekte	93,18	4,55	2,27	100

Bogenoemde reaksie word soos volg geïnterpreteer:

- ☛ Met betrekking tot hierdie vraag, kon die toetsingseffek (Dane, 1990:81) weer 'n rol gespeel het ten opsigte van die 77,27% respons met betrekking tot multidisiplinêre samewerking. Die fokus van die onderhoudskedule was multidisiplinariteit. Om dus hier 'n negatiewe respons te kry is onwaarskynlik.
- ☛ Die hoë waarde (93,18%) wat aan praktykprogramme en projekte geheg is, stem ooreen met die feit dat betrokkenheid by praktykprogramme en projekte as die vyfde belangrikste beginsels vir multidisiplinêre samewerking geprioritiseer is.
- ☛ Multidisiplinêre samewerking en praktykprogramme en –projekte kan veral neerslag vind in multidisiplinêre verenigings. Alhoewel multidisiplinêre verenigings as belangrike kriteria vir selfstandigheid gestel word (68,18%), word dit steeds as tweede laagste prioriteit vir samewerking gestel.

6.9. SAMEVATTING

'n Literatuurstudie het as vertrekpunt van die ondersoek gedien deurdat die onderhoudskedule waarmee die empiriese data ingesamel is, na aanleiding van die literatuurnavorsing, ontwerp is. Die vrae in die onderhoudskedule is saamgegroepeer volgens die doelwitte van die studie, naamlik: die identifisering en omskrywing van dissiplines betrokke by die studieveld, die diensterreine in Maatskaplike Werk waarin mens-dierinteraksie 'n rol speel, vertrekpunte vir multidisziplinêre samewerking en algemene vereistes vir selfstandigheid van die studieveld,

Alhoewel 'n kombinasie van die kwalitatiewe en kwantitatiewe benaderings gevolg is, het kwalitatiewe data die basis van die ondersoek gevorm, terwyl kwantitatiewe data ter ondersteuning daarvan aangebied is. Die onderhoudskedule het dus sowel oop as geslote vrae bevat, sodat 'n geheelbeeld van die situasie, soos dit tans daaruit sien, verkry kon word. 'n Proses van verkenning en beskrywing is dus gevolg deurdat 'n oorsig van bestaande, toepaslike literatuur verkry is, en 'n opname onder mense wat ervaring in die studieveld het, gedoen is.

Ses kriteria vir deelname aan die ondersoek is gestel, naamlik:

- ☛ Lidmaatskap aan verenigings/deelname aan georganiseerde gesprek.
- ☛ Bywoon van 'n wetenskaplike byeenkoms(te).
- ☛ 'n Publikasie(s).
- ☛ Betrokke by navorsing.
- ☛ Praktijkbetrokkenheid.
- ☛ Betrokke by opleiding.

Van die 23 dissiplines het meer as die helfte van die respondente het aan drie of meer van die ses kriteria voldoen en hulle kon dus 'n belangrike bydrae tot die ondersoek lewer. Dieselfde profiel van respondente sou nie deur middel van 'n ewekansige steekproef verkry kon word nie. Lidmaatskap aan verenigings of deelname aan georganiseerde gesprek,

praktykprogramme en opleiding is as die belangrikste kriteria vir betrokkenheid by die studieveld aangedui.

Elke respondent is die geleentheid gebied om sy/haar eie dissipline se betrokkenheid by die studieveld te omskryf. Response op hierdie vraag is deurlopend vergelyk met die inligting soos verkry uit die literatuurstudie. Die wyse waarop dissiplines hul eie betrokkenheid by die studieveld omskryf het, stem tot 'n baie groot mate ooreen met hoe die navorser dit vanuit die literatuurnavorsing geïdentifiseer en omskryf het.

Respondente is die geleentheid gebied om die dissipline wat hy/sy verteenwoordig in een van vier kategorieë, soos deur die navorser voorgestel, te plaas. 'n Redelik gelyke verspreiding van response onder die vier kategorieë het plaasgevind, maar die meeste respondente was van mening dat die dissipline wat hy/sy verteenwoordig direk betrokke is, of behoort te wees, by die implementering van mens–dierinteraksieprogramme. Alhoewel daar 'n onderskeid getref kan word tussen dissiplines se betrokkenheid by mens–dierinteraksie as studieveld, vind oorvleueling plaas en kan dissiplines nie sondermeer gekategoriseer word nie.

By die identifisering van dissiplines betrokke by die studieveld, moes respondente uit die voorgestelde lys van dissiplines, soos deur die navorser geïdentifiseer, kies. Die oorgrote meerderheid respondente het al die voorgestelde dissiplines erken. Die sewe dissiplines wat die hoogste tellings behaal het, was Opvoedkunde, Veeartsenykunde, Bemaking, Publieke Gesondheid, Sielkunde, Kuns en Psigiatrie. Daar was egter nie 'n wesenlike verskil tussen die tellings van hierdie dissiplines en dié wat daarop volg nie. Behalwe ten opsigte van die ontstaan van die studieveld, kon daar ook nie uit die literatuurnavorsing enige duidelike aanduiding gekry word dat sekere dissiplines die leidende rol in die studieveld speel nie.

Respondente is die geleentheid gebied om enige ander dissiplines, wat na hul mening 'n rol speel in die studieveld, te identifiseer. Nog 14 dissiplines is tot die lys gevoeg.

Die rol van Maatskaplike Werk in die studieveld is hoofsaaklik deur middel van voorbeelde omskryf. Hierdie voorbeelde kon telkens verbind word met voorbeelde uit die literatuur. Die response kan in vyf hoofgroepe verdeel word, naamlik:

- ☛ Die doel met maatskaplikewerk-intervensie;

- ☛ Die rolle van die maatskaplike werker;

☛ Teikengroepe in Maatskaplike Werk;

☛ Behoeftes van mense; en

☛ Benaderings in Maatskaplike Werk.

Die omvang van multidisiplinêre samewerking is bepaal deurdat respondente moes aantoon met watter van die dissiplines wat hulle geïdentifiseer het, hulle al op die gebied van mens-dierinteraksie saamgewerk het. Ten spyte van die feit dat multidisiplinêre samewerking as belangrik geag word, realiseer samewerking in praktyk slegs tot 'n mindere mate, en wel net tussen enkele dissiplines. Die enigste dissipline met wie meer as die helfte van respondente al saamgewerk het, is Veeartsenykunde. Ongeveer een derde van respondente het al met Sielkunde, Opvoedkunde, Joernalistiek en Maatskaplike Werk saamgewerk.

Respondente se menings oor beginsels vir multidisiplinêre samewerking is getoets deurdat 11 beginsels, soos vanuit die literatuur geïdentifiseer, voorgelê is en waaruit vyf gekies kon word. Die vyf keuses word vervolgens in prioriteitsvolgorde gestel:

☛ Die nastrewing van 'n gesamentlike doel.

☛ Persone betrokke moet op hoogte wees van die ander dissiplines betrokke se rol.

☛ Gesamentlike navorsing.

☛ Omskrywing van elke dissipline se eie betrokkenheid.

☛ Deelname aan mens-dierinteraksieprogramme.

Die oorgrote meerderheid respondente was van mening dat mens-dierinteraksie as selfstandige, multidisiplinêre studieveld gereken kan word. Die klem van hierdie vraag was op die multidisiplinêre aard van die studieveld. Die feit dat sowel mense as diere in hierdie verhouding betrokke is, en vanuit verskillende invalshoeke benader word, is as motivering gestel. Omdat elke dissipline oor eksklusiewe kennis in die studieveld beskik, is 'n holistiese benadering die mees aangewese. Die krag van die studieveld lê in die kollektiewe wysheid wat alleen deur samewerking in praktyk verkry kan word.

Meer as die helfte van die respondente was van mening dat die studieveld aan die vyf gestelde kriteria vir selfstandigheid, naamlik: wetenskaplike verenigings, -byeenkomste en -publikasies, akademiese onderrig en opleiding, en navorsing voldoen. Navorsing is uitgelig as die belangrikste kriterium vir selfstandigheid waaraan die studieveld voldoen. Twee addisionele kriteria, wat nie vanuit die literatuurnavorsing geïdentifiseer is nie, maar op eie oordeel van die navorser toegevoeg is, is multidisiplinêre samewerking en multidisiplinêre praktykprogramme. Die oorgrote meerderheid respondente het met die byvoeging van hierdie twee kriteria saamgestem. Dit blyk dus dat sewe kriteria vir die bepaling van mens-dierinteraksie as selfstandige studieveld behoort te geld.

Deur middel van die empiriese ondersoek, was dit moontlik om die multidisiplinêre aard van mens-dierinteraksie as studieveld te bepaal, die aard van elke dissipline se betrokkenheid te bepaal, die rol van die maatskaplike werker in die multidisiplinêre span te omskryf, beginsels of vertrepunte vir multidisiplinêre samewerking te identifiseer, en om die studieveld aan sekere kriteria vir selfstandigheid te toets. Hierdie data kan met vrug gebruik word in die daarstelling van 'n strategie ter bevordering van mens-dierinteraksie as selfstandige, multidisiplinêre studieveld in Suid-Afrika.

In die volgende hoofstuk word 'n strategie ter bevordering van mens-dierinteraksie in Suid Afrika voorgestel.

HOOFSTUK 7

'N STRATEGIE TER BEVORDERING VAN DIE STUDIEVELD MENS-DIERINTERAKSIE IN SUID-AFRIKA

7.1. INLEIDING

Die doel met hierdie hoofstuk is om 'n strategie, ten opsigte van mens-dierinteraksie as multidisiplinêre selfstandige studieveld, met inagneming van beskikbare hulpbronne, daar te stel. Vanuit die empiriese ondersoek is bruikbare data verkry wat as vertrekpunt vir 'n werkbare strategie kan dien.

'n Strategie moet logies, maar ook kreatief wees: "Strategy development is both a science and an art and is a product of both logic and creativity. The scientific aspect deals with assembling and allocating the resources necessary to achieve an organization's objectives... The art of strategy is mainly concerned with the effective utilization of resources" (Migliore *et al.*, 1995:102). Die identifisering van hulpbronne het te make met die vasstelling van sterk punte en geleenthede, met in agneming van beperkings en leemtes, in die sisteem ter sprake. Die effektiewe benutting van hulpbronne fokus onder andere op die aktivering en motivering van (veral) mense en materiaal, 'n sensitiwiteit vir omgewingsfaktore en die mate van aanpasbaarheid van almal betrokke by die proses. Die daarstelling van 'n strategiese plan is dus 'n dinamiese proses wat, alhoewel 'n spesifieke missie nagestreef word, onderhewig is aan voortdurende verandering.

Mens-dierinteraksie as studieveld het in die laaste dekade ontwikkel tot 'n wetenskap met onbeperkte grense (Wilson, 1998:xiii). Die empiriese ondersoek het gewys dat voldoende hulpbronne bestaan om positiewe mens-dierinteraksie in Suid-Afrika tot sy volle potensiaal te begelei, en dat omgewingsfaktore gunstig is ter bevordering van die studieveld. Tog blyk dit dat die selfstandige en multidisiplinêre aard van die studieveld nog nie gevestig is nie. Faktore wat moontlik 'n rol speel is beperkte multidisiplinêre samewerking ten opsigte van navorsing, opleiding en praktykprogramme; ongekoördineerde aksies en aktiwiteite;

onkunde oor, of 'n onbewustheid van, die toepassingswydte van mens–dierinteraksie as studieveld; 'n gebrek aan 'n gedeelde visie en fasilitering van die proses om die visie te bereik. Die grootste struikelblok blyk te wees dat rolspelers in die studieveld steeds binne hul eie dissiplines funksioneer en dus nie meehelp om mens–dierinteraksie as nuwe selfstandige studieveld te vestig nie.

Die kernelemente van 'n strategie, na aanleiding van die identifisering van sterk- en swakpunte wat inherent is aan die konsep mens–dierinteraksie, en die geleenthede en bedreigings vanuit die omgewing, is:

- 'n visie en 'n missie,
- doelstellings, en
- aksiestappe.

Vervolgens word 'n strategiese bemarkingsplan aan die hand van bogenoemde drie elemente voorgelê. Lovelock (1991:387) sê in dié verband: “A good marketing plan does more than identify goals and strategies that are based upon facts and current assumptions; it also provides a plan of action for accomplishing the mission, using existing or readily available resources”. 'n Bemarkingsplan kan dus as die bloudruk vir aksie gesien word.

7.2. VISIE en MISSIE

Enige leier, ongeag of hy/sy die bestuurder van 'n onderneming, kampvegter vir 'n ideologie, fasiliteerder van 'n proses of organiseerder van 'n projek is, het 'n bepaalde visie voor oë: “...every leader needs a vision or a dream. Mission statements and dreams are the vessels through which personal desires can be fulfilled. Yet without specific goals, a vision is no vision” (Migliore *et al.*, 1995:17). Die dryfkrag agter 'n missiestelling is dus die eindproduk wat gevisualiseer word. Indien jy nie weet waarheen jy oppad is nie, kan enige pad jou soontoe lei, soos die kat in Alice in Wonderland (Lewis Carroll, 1965:67) tereg vir Alice gesê het: “Cheshire-Kiets,’ sê sy [Alice] ...’Kan jy my asseblief sê hoe langs ek hiervandaan moet loop?’ ‘Dit hang nogal af van waar jy wil uitkom,’ sê die Kat. ‘Ek gee nie juis om waar nie. . .’ sê Alice. ‘Dan maak dit nie saak hoe langs jy loop nie,’ sê die Kat.” Die visie wat gestel word is:

Om mens–dierinteraksie as nuwe selfstandige multidisiplinêre studieveld te vestig.

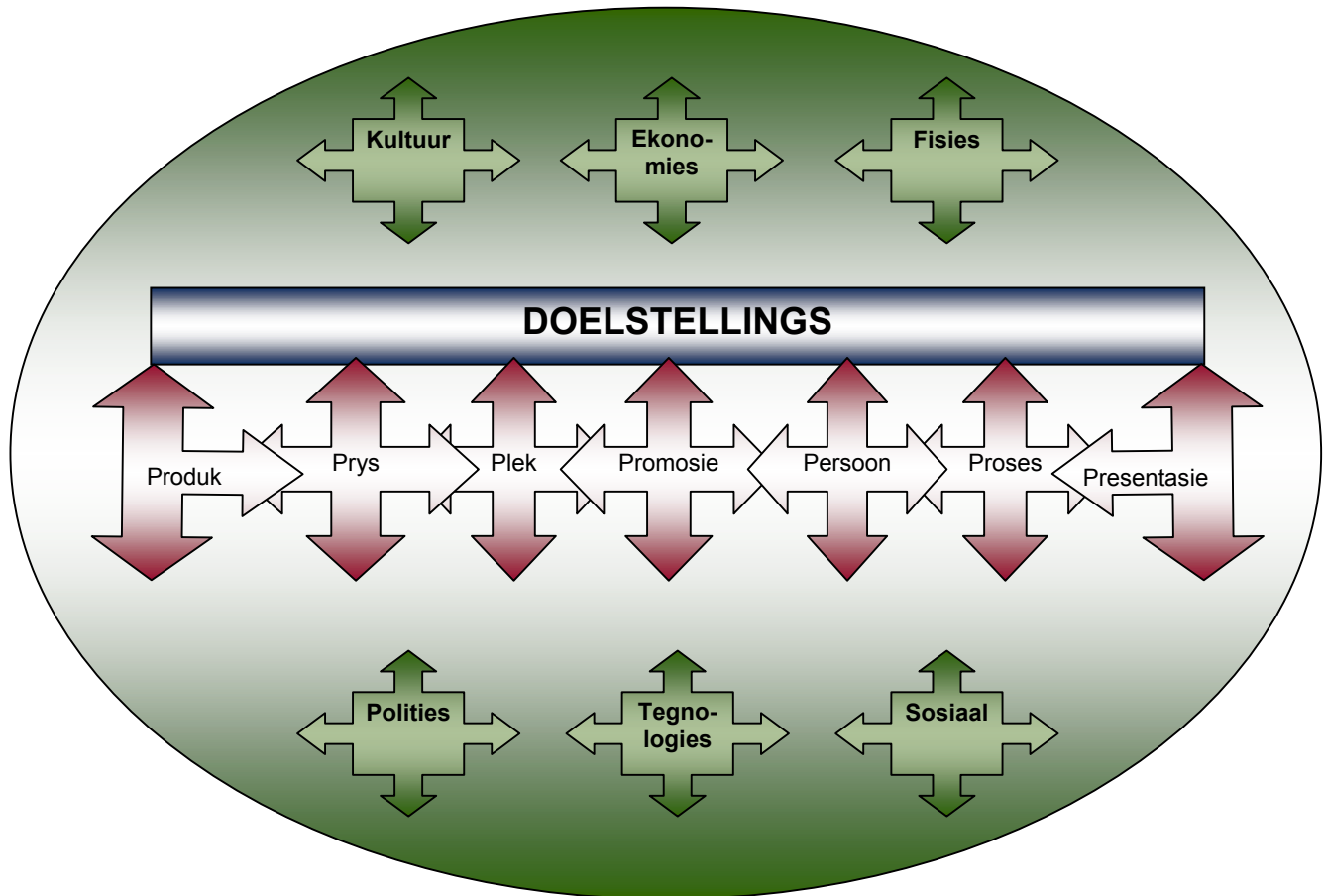
'n Missiestelling word beskou as die vertrekpunt van die strategiese plan van 'n onderneming of organisasie. Vanuit bogenoemde visie, word die volgende as missiestelling van die strategiese plan gestel:

Om positiewe mens–dierinteraksie op alle vlakke van die samelewing deur middel van multidisiplinêre navorsing, opleiding en praktykprogramme of –projekte te bevorder.

7.3. DOELSTELLINGS EN AKSIESTAPPE

'n Doel kan net bereik word as daar oorgegaan word tot aksie. Doelstellings sonder aksiestappe bly staties. Die doelstellings en aksiestappe word aan die hand van die bemarkingsresep, soos van toepassing op die bemarking van dienste, bespreek. (Vergelyk Crompton & Lamb, 1986:22-24; Cowell, 1993:59-75; Sinclair, 1997:77 en Kurtz & Clow, 1998:21-25.) Die bemarkingsresep bestaan uit sewe besluitnemingsareas (of die 7 P's), naamlik produk-, prys-, plek-, promosie-, persoons-, proses-, en presentasiebesluite, wat op só 'n wyse geïntegreer word dat die behoeftes in die mark op die mees effektiewe wyse aangespreek word (Vergelyk Zeithalm & Bitner, 2000:18-21). Die integrering van die elemente van die bemarkingsresep word beïnvloed deur veranderlikes in die politieke-, tegnologiese-, sosiale-, kulturele-, ekonomiese- en natuurlike omgewing, asook die beskikbaarheid en afhanklikheid van hulpbronne. Hierdie interaksie van sisteme kan skematies soos volg voorgestel word:

FIGUUR 13 Die interaksie tussen elemente van die bemarkingsresep en omgewingsfaktore

Ten opsigte van mens–dierinteraksie sal die behoeftes in die mark verskil tussen die onderskeie marksegmente. (Vergelyk ook Veeder, 1991:73-79.) Binne elk van die geïdentifiseerde dissiplines, soos in Hoofstuk 2 bespreek, en diensterreine in maatskaplike werk, soos vervat in Hoofstuk 3, sal die behoefte aan multidisiplinêre samewerking (Hoofstuk 4) en navorsing, opleiding en praktykprogramme of projekte (Hoofstuk 5) waarskynlik verskil, en sal die bemarkingsresep daarby aangepas moet word.

Met betrekking tot die studieveld mens–dierinteraksie, kan die volgende omgewings- en ander veranderlikes geïdentifiseer word:

- Elemente vanuit die **politieke omgewing** kan byvoorbeeld insluit diere-aktivistegroepe, wetgewing en regulasies rakende omgewingsbestuur en dierebeskerming, en menseregte wat byvoorbeeld die regte van minderheidsgroepe soos gestremdes wat van geselskapsdiere afhanklik is, insluit.

- ☛ Elemente in die **tegnologiese omgewing** wat 'n rol kan speel, is die verandering in opleidingsmetodes en –tegnieke, terapeutiese programme, etiese kwessies rakende navorsing waarby mense en diere betrokke is, en tegnologiese ontwikkeling op die gebied van die meting van positiewe mens–dierinteraksie.
- ☛ Die toename in maatskaplike probleme soos armoede, kindermishandeling, diereverwaarlosing, dwelmmisbruik en HIV/Vigs, die hoër populasie bejaarde persone, die afname in residensiële versorging vir bejaardes en fisies- en psigiesgestremde persone, asook die toename in geselskapsdierienaarskap is voorbeelde van veranderlikes in die **sosiale omgewing**.
- ☛ Verskille in wêreldbeskouing en geloofsoortuigings beïnvloed **kulture** se persepsies van en houdings teenoor mens–dierinteraksie. Die ontstaan en ontwikkeling van die mens–dierband binne kultuurverband, is ook 'n belangrike veranderlike wat in ag geneem moet word in die daarstelling van 'n strategie.
- ☛ Veranderlikes in die **ekonomiese omgewing** word ook deur sosiale faktore soos byvoorbeeld armoede, kinder- en bejaardeverwaarlosing, geestesgesondheid en HIV/Vigs beïnvloed. Ander voorbeelde van ekonomiese faktore wat die bevordering van positiewe mens–dierinteraksie raak is die beskikbaarheid van navorsingsfondse en die kostes verbonde aan die implementering van praktykprogramme en projekte. Die ekonomie word ook geraak deur die toename in geselskapsdierienaarskap en verbruikersbesteding wat daarmee gepaard gaan.
- ☛ Elemente vanuit die **fisiese omgewing** wat 'n rol speel, is onder andere die effek wat die toename in geselskapsdierienaarskap op die omgewing het, die effek wat verstedeliking het op onder andere oop ruimtes wat beskikbaar is vir interaksie tussen mense en diere, en die vervreemding van tussen die mens en die natuur.
- ☛ Navorsing, opleiding en praktykprogramme is afhanklik van hulpbronne in die omgewing. Navorsingsfondse en -geleenthede, opleidingsmateriaal, opgeleide professionele persone in die studieveld, opgeleide geselskapsdiere, en borgskappe vir die implementering van mens–dierinteraksieprogramme is voorbeelde van **skaars hulpbronne** op dié gebied. (Vergelyk Sinclair, 1997:77-78.)

Vervolgens word die aksiestappe aan die hand van die sewe besluitnemingsareas bespreek:

7.3.1. PRODUKBESLUITE

Produk verwys ook na 'n program, 'n projek of 'n diens wat gelewer word. Binne die raamwerk van bemarking van dienste, kan die produk óf tasbaar wees (soos 'n bloeddruktoets om die effek van positiewe mens–dierinteraksie te meet), óf ontasbaar (soos 'n besoekprogram met diere aan hospitale). Die kwaliteit of standaard van die program of projek, die waarde (byvoorbeeld verhoogde lewenskwaliteit) daarvan vir die verbruiker of kliënt, en die belofte wat dit bied (byvoorbeeld verligting van eensaamheid of verbeterde gesinsinteraksie) speel 'n belangrike rol in die besluitnemingsarea. Die vyf modelle van mens–dierinteraksieprogramme wat in Hoofstuk 3 geïdentifiseer is, kan as riglyn vir produkbesluite dien. Fasiliteerders van die diens kan dus, na aanleiding van 'n situasie-analise of behoeftebepaling, besluit of 'n besoekprogram, inwonende diere, dienshond, persoonlike eienaarskap of geselskapsdiergefasiliteerde terapie, die mees geskikte model is om die behoefte aan te spreek. Die doelstelling vir produkbesluite is dus om:

Multidisiplinêre mens–dierinteraksieprogramme en -projekte te fasiliteer wat die behoeftes van spesifieke teikengroepe in die mark sal bevredig.

7.3.1.1. Aksiestappe ter ondersteuning van produkbesluite

- ☛ Daarstelling van 'n handleiding of afsonderlike handleidings wat die nut, waarde en toepassing van elkeen van die produkaanbiedinge/modelle (besoekprogram, inwonende diere, dienshond, persoonlike eienaarskap of geselskapsdiergefasiliteerde terapie) uitstip.
- ☛ Daarstelling van minimum standaarde vir elk van die produkaanbiedinge.
- ☛ Die saamstel van 'n multidisiplinêre opleidingsprogram waarin die aard en omvang van elk van die geïdentifiseerde dissiplines se betrokkenheid by die studieveld uitgespel word.
- ☛ Die ontwerp van kurrikulum om binne elk van die geïdentifiseerde dissiplines 'n toepaslike opleidingspakket saam te stel.

- Stimulering van multidisiplinêre navorsing by nagraadse studente en multidisiplinêre studiebegeleiding.
- Die daarstel van 'n handleiding vir maatskaplike werkers waarin die waarde van geselskapsdiere binne die onderskeie diensterreine uitgespel word.
- Die beskikbaarstelling van 'n multidisiplinêre bronnelys.
- Meting van die finale produk aan beskikbare internasionale standaarde.
- Daarstelling van 'n instituut of sentrum vanwaar genoemde aksies bestuur kan word.

FIGUUR 14 Voorbeelde van bestaande produkte wat in die mark beskikbaar is

(Hierdie figuur is te groot om hier beskikbaar te stel. Indien u graag daarna wil kyk, doen gerus so by die Akademiese Inligtingsdiens, Universiteit van Pretoria, waar 'n harde kopie van die proefskrif beskikbaar is. Baie dankie.)

7.3.2. PRYSBESLUIE

Die prys van 'n diens kan óf monetêr (gemeet in geldeenhede) óf nie-monetêr (gemeet in opofferings, risiko's, tyd ensomeer) wees. Die prys van 'n diens wat aan die gemeenskap gelewer word, sal die toeganklikheid en benutting daarvan bepaal. Prys word dikwels deur die verbruiker of kliënt as maatstaf vir kwaliteit gebruik. Indien mens-dierinteraksieprogramme, opleidingskursusse of konsultasies altyd gratis aangebied word, skep dit die indruk dat die diens nie waarde het nie. Indien die prys egter te hoog is, beperk dit die potensiële teikenmarkte. Daar bestaan dus 'n fyn balans tussen die behoeftes in die mark en die prys van 'n diens. Om die prys vas te stel moet die volgende faktore in ag geneem word:

- ☛ Die koste om die diens te lewer, byvoorbeeld die uitgawes verbonde aan 'n besoekprogram, opleiding van 'n dienshond, promosieveldtog, opleidingskursus of terapisessie.
- ☛ Kompetisie in die mark, byvoorbeeld kursusse in mens-dierinteraksie wat deur verskillende instansies aangebied word of dieselfde tipe projekte wat deur verskillende persone georganiseer word
- ☛ Die status van 'n program, byvoorbeeld die uitreiking van 'n sertifikaat, gewildheid in die mark, registrasie by 'n professionele liggaam, toelatingsvereistes of die voldoening aan minimum standaarde.
- ☛ Die prys sensitiwiteit van die mark, byvoorbeeld die vermoë en omstandighede van die onderskeie teikengroepe en die toegevoegde waarde wat positiewe mens-dierinteraksie bied.
- ☛ Die volhoubaarheid ('sustainability') en nuttigheidswaarde van die program of projek.

Die doelstelling vir prysbesluite is dus om:

Prysstrukture vas te stel wat as riglyn vir prysbepaling vir organiseerders van praktykprojekte en -programme, opleidingsgeleenthede en navorsingsprojekte kan dien.

7.3.2.1. Aksiestappe ter ondersteuning van prysbesluite

- ☛ Bepaling van die vaste en veranderlike kostes verbonde aan elk van die produkaanbiedinge/modelle.
- ☛ Bepaling van die kostes verbonde aan verskillende opleidingsprogramme, byvoorbeeld kursusse aan professionele persone as deel van voortgesette opleiding en kort kursusse aan vrywilligers in die veld.
- ☛ Prysbeplating ten opsigte van wat die mark bereid is om te betaal vir elk van die aanbiedings.
- ☛ Prysbeplating ten opsigte van mededingende dienste wat aangebied word wat dieselfde doel voor oë het.
- ☛ Daarstelling van riglyne vir aanbieders van die diens waarvolgens fooie gehef kan word.
- ☛ Bepaling van moontlike risiko's wat verbruikers van die diens aan blootgestel kan word en daarstel van riglyne ter voorkoming of hantering daarvan.
- ☛ Identifisering van moontlike donateurs of borgskappe vir praktyk- en opleidingsprogramme.
- ☛ Ondersteuning aan navorsers in die voorbereiding van navorsingsvoorleggings aan potensiële befondsers.

FIGUUR 15 Voorbeelde van aspekte wat prysbepaling beïnvloed

(Hierdie figuur is te groot om hier beskikbaar te stel. Indien u graag daarna wil kyk, doen gerus so by die Akademiese Inligtingsdiens, Universiteit van Pretoria, waar 'n harde kopie van die proefskrif beskikbaar is. Baie dankie.)

7.3.3 BESLUIE MET BETREKING TOT DIE PLEK

Distribusie- of plekbesluite het onder andere te make met die fisiese ligging van waar die diens gelewer word, en tot watter mate dit binne bereik van die geïdentifiseerde teikengroepe of potensiële verbruikers is. Die plek kan dus verwys na 'n instituut of sentrum vanwaar die dienste gekoördineer word; inrigtings, skole of hospitale waar mens-dierinteraksieprogramme aangebied word; privaatpraktyke; opleidingsentrums of navorsingsinstitute. Sowel die toeganklikheid van die diens, as die bereikbaarheid en koste-effektiwiteit daarvan moet in ag geneem word wanneer plekbesluite geneem word. Toeganklikheid verwys ook nie net na fisiese toeganklikheid nie, maar ook na die kommunikasiekanale waardeur die verbruiker of kliënt met die persone wat die diens lewer kan kontak maak. Die doelstelling vir plekbesluite is dus om:

'n Instituut of sentrum daar te stel vanwaar alle aksies ter bevordering van positiewe mens-dierinteraksie beplan, georganiseer, gekoördineer en geëvalueer kan word.

7.3.3.1 Aksiestappe ter ondersteuning van plekbesluite

- ☛ Identifisering van waar die konsentrasie van teikenmarkte is wat 'n behoefte kan hê aan die onderskeie produkaanbiedinge (byvoorbeeld besoekersprogramme en geselskapsdier-gefasiliteerde terapie).
- ☛ Identifisering van fokusareas op grond van waar die grootste behoefte lê en waar die meeste hulpbronne beskikbaar is.
- ☛ Evaluering van die uitvoerbaarheid en lewensvatbaarheid vir die daarstelling van satelietpunte vanwaar gemelde dienste gekoördineer kan word, en bepaling van watter dienste van watter punt af gelewer kan word.
- ☛ Organisering van dienspunte en daarstelling van duidelike riglyne vir die bestuur daarvan vanaf 'n sentrale punt (byvoorbeeld 'n instituut of sentrum).
- ☛ Die daarstelling van 'n webblad kan ook as 'n plekbesluit gesien word, maar word vir doeleindes van hierdie dokument as 'n promosiebesluit gelys.

FIGUUR 16 Voorbeelde van distribusiepunte om aan plekvereistes te voldoen

(Hierdie figuur is te groot om hier beskikbaar te stel. Indien u graag daarna wil kyk, doen gerus so by die Akademiese Inligtingsdiens, Universiteit van Pretoria, waar 'n harde kopie van die proefskrif beskikbaar is. Baie dankie.)

7.3.4 PROMOSIEBESLUIE

Promosie verwys na die som van al die elemente van bemarkingskommunikasie, naamlik advertensies, persoonlike verkope, verkoopsgerigte metodes, publiseit en eksterne betrekkinge ('public relations'). Promosiebesluite word altyd geneem op grond van die tipe diens wat gelewer word, die teikenmarkte waarop gefokus wil word, die beskikbaarheid en mees effektiewe aanwending van fondse, en die beskikbaarheid en toeganklikheid van die diens. Die fase van die produk- (diens) lewensiklus, met ander woorde of dit 'n totaal nuwe, onbekende diens is wat aangebied word, en of dit 'n reeds bestaande diens is, sal ook die promosiebesluite beïnvloed. Die doel met promosie is om 'n bewustheid te skep, die diens van ander soortgelyke dienste te onderskei, die voordele van die diens te kommunikeer, die beeld van die diens te bevorder en om verbruikers te oortuig om van die diens gebruik te maak. Dit is belangrik om die behoeftebevredigende eienskappe van die diens te kommunikeer ten einde aan die teikenmark te illustreer hoe die diens sy behoeftes sal aanspreek. Op dié wyse kan jy aan die teikenmark die oplossing vir sy behoeftes bied of 'n bewustheid skep vir behoeftes wat die persoon onbewus van is. Wanneer promosiebesluite geneem word, moet aandag gegee word aan die volgende

- ❖ **Wat** gesê moet word, byvoorbeeld: dat positiewe interaksie tussen mense en diere lewenskwaliteit bevorder, dat geselskapsdiere gesondheid kan bevorder, dat geselskapsdiere se rol in die samelewing verander
- ❖ **Hoe** dit gesê moet word, byvoorbeeld deur middel van 'n advertensieveldtog op TV, radio of tydskrifte, of deur middel van kursusse, seminare, besoekprogramme of terapie sessies (dws persoonlike verkope), mediadekking van bestaande projekte of publikasie van navorsingsresultate.
- ❖ **Waar** dit gesê moet word, byvoorbeeld in populêre tydskrifte, wetenskaplike tydskrifte, dagblaaie, wetenskaplike byeenkomste, opleidingsinstansies of organisasies wat hul beywer vir die bevordering van die mens-dierband.
- ❖ **Wanneer** dit gesê moet word, byvoorbeeld watter tyd van die jaar, maand, week of dag. Die mishandeling en verwaarlosing van diere as gevolg van vuurwerke en swak versorging sal byvoorbeeld meer aandag verlang kort voor feesdae en skoolvakansies. Verantwoordelike geselskapsdiereienaarskap sal in Oktober tydens troeteldierweek aandag kry, terwyl die rol van geselskapsdiere met betrekking tot die welstand van die

onderskeie teikengroepe die fokus kan wees op Wêreldvigsdag, Loslitdag vir Gestremdes, Geestesgesondheidsweek ensomeer.

- ☛ Aan **wie**, byvoorbeeld aan kinders, gesinne, bejaarde persone of enige van die spesifiek geïdentifiseerde teikengroepe; akademici en studente binne die geïdentifiseerde dissiplines; professionele persone wat in praktyk met die teikengroepe te make het; vrywilligers in die gemeenskap wat hulle beywer vir positiewe mens–dierinteraksie, of alle mense wat belangstel om die mens–dierband te bevorder.

Die doelstelling vir promosiebesluite is dus om:

Deur middel van persoonlike kontak, publisiteit, gedrukte materiaal en die elektroniese mediums (internet en die web) die boodskap van positiewe mens–dierinteraksie, en die werksaamhede van die instituut/sentrum bekend te maak.

7.3.4.1 Aksiestappe ter ondersteuning van promosiebesluite

- ☛ Identifiseer kommunikasiegeleenthede, byvoorbeeld Loslitdag, Troeteldierweek, Gesinsdag, Hartweek, Internasionale Jaar van Vrywilligers.
- ☛ Identifiseer teikenmarkte wat prioriteit behoort te kry, byvoorbeeld gestremdes, kinders, gesinne.
- ☛ Kies die vorm waarin gekommunikeer behoort te word en wat die boodskap die beste by 'n spesifieke teikengroep kan uitbring, byvoorbeeld advertensies, persoonlike kontak, publisiteit, wetenskaplike byeenkomste.
- ☛ Identifiseer die mees geskikte media wat die geïdentifiseerde teikenmark sal bereik, byvoorbeeld radio, dagblaaie, populêre of wetenskaplike publikasies, televisie, openbare optredes.
- ☛ Formuleer 'n kommunikasiebodskap of boodskappe wat die individuele behoeftes van die onderskeie teikengroepe sal aanspreek.
- ☛ Beplan, monitor en evalueer die kommunikasieproses.

- ✔ Organiseer multidisiplinêre kongresse, seminare en werkwinkels.

- ✔ Ontwerp en bestuur 'n webblad waarop die werksaamhede van die instituut of sentrum saamgevat word.

- ✔ Ontwerp en versprei 'n nuusbrieff wat as voorloper tot 'n wetenskaplike publikasie kan dien.

FIGUUR 17 Voorbeelde van promosiemateriaal van verskillende mens-dierinteraksieprodukte

(Hierdie figuur is te groot om hier beskikbaar te stel. Indien u graag daarna wil kyk, doen gerus so by die Akademiese Inligtingsdiens, Universiteit van Pretoria, waar 'n harde kopie van die proefskrif beskikbaar is. Baie dankie.)

7.3.5 PERSONEELBESLUIE

Die persone verantwoordelik vir die organisering en aanbieding van die diens bepaal die sukses daarvan. Die individue of groepe wat hulle beywer vir die bevordering van die studieveld se sukses sal onder andere bepaal word deur hul kredietwaardigheid, kundigheid, kreatiwiteit, betroubaarheid, professionaliteit, en etiese en verantwoordelike optrede. Alhoewel daar ten minste 23 dissiplines geïdentifiseer is wat betrokke is by die studieveld mens-dierinteraksie, is aktiewe betrokkenheid ter bevordering van positiewe mens-dierinteraksie afhanklik van enkele individue binne daardie dissiplines wie se belangstelling en motivering in die studieveld lê. Persone betrokke in die veld moet oor bepaalde kennis, vaardighede en houding ten opsigte van die verhouding tussen mense en diere beskik. Omdat mens-dierinteraksie nie iets tasbaar of altyd sigbaar is nie, is die mense en die geselskapsdiere betrokke by die program of projek dikwels die enigste maatstaf van die kwaliteit en geloofwaardigheid van die diens. Die doelstelling vir personeelbesluite is dus om:

Die rolspelers vanuit die onderskeie dissiplines saam te groepeer in gesprekkeforums, opleidingsgeleenthede, verenigings en navorsing.

7.3.5.1 Aksiestappe ter ondersteuning van personeelbesluite

- ☛ Stel 'n databasis saam van die persone, verteenwoordigend van die onderskeie dissiplines, wat 'n belangstelling toon in die studieveld mens-dierinteraksie en wat bereid is om as verwysingsbron te dien.
- ☛ Bied bogenoemde databasis op die webblad aan.
- ☛ Stel 'n databasis saam van al die organisasies/verenigings wat positiewe mens-dierinteraksie bevorder en motiveer belangstellende individue om daarby betrokke te raak.
- ☛ Bied multidisiplinêre opleidingsgeleenthede aan wat as minimum vereiste vir die implementering van praktykprogramme kan dien.
- ☛ Implementeer 'n stelsel vir registrasie of akkreditasie as mens-dierinteraksiewerker/terapeut/fasiliteerder.

- ❖ Skeduleer opknappingskursusse vir voortgesette opleiding en ontwikkeling.
- ❖ Poog om almal wat in praktyk betrokke is by mens–dierinteraksieprogramme onder een sambreel saam te groepeer.
- ❖ Organiseer multidisiplinêre gespreksforums wat op gereelde basis kennis en inligting uitruil.
- ❖ Tree as tussenganger tussen bestaande verenigings/organisasies betrokke by mens–dierinteraksie op.

FIGUUR 18 Voorbeelde van mense betrokke by die bevordering van positiewe mens–dierinteraksie

(Hierdie figuur is te groot om hier beskikbaar te stel. Indien u graag daarna wil kyk, doen gerus so by die Akademiese Inligtingsdiens, Universiteit van Pretoria, waar 'n harde kopie van die proefskrif beskikbaar is. Baie dankie.)

7.3.6 PROSESBSLUIITE

Die proses verwys na die stappe wat gevolg moet word om toegang tot die diens te verkry. Dit kan ook verwys na die proses van aanvaarding van 'n nuwe idee. Geloof in die moontlikheid en waarde van positiewe mens–dierinteraksie en uiteindelijke benutting daarvan, sal beïnvloed word deur die proses wat die kliënte of verbruikers moet volg om van die diens gebruik te maak, of die proses wat die persone betrokke by die studieveld volg om die boodskap of diens by die kliënte uit te bring. Om die regte mense op die regte tyd by die regte geselskapsdierprogram uit te bring, verg doelbewuste beplanning, organisering, leiding en beheer. Faktore wat die verloop van die proses kan beïnvloed is onder andere die effektiewe bestuur van die program, organisasiebeleid- en prosedures, die effektiewe vloei van inligting, die beskikbaarheid van hulpbronne en hulpmiddels, en die behoefte wat daar in die mark bestaan vir die diens. Die proses van implementering van 'n geselskapsdierprogram soos in Hoofstuk 5 beskryf, kan as 'n riglyn vir prosesbesluite dien. Die doelstelling vir prosesbesluite is dus om:

Riglyne daar te stel vir die implementering van mens–dierinteraksieprogramme, assok om 'n toeganklike sisteem van kontak en verwysing oor die beskikbare dienste in die studieveld daar te stel.

7.3.6.1 Aksiestappe ter ondersteuning van prosesbesluite

- ☛ Stel 'n databasis saam van al die individue, groepe en organisasies wat betrokke is by die bevordering van die mens–dierband. Hierdie databasis kan dien as vertrekpunt vir verwysings en onderlinge skakeling.
- ☛ Onderskei tussen die volgende twee prosesse:
 - a) Die proses wat gevolg behoort te word by die implementering van mens–dierinteraksieprogramme, en
 - b) die proses wat die verbruiker of kliënt moet volg om van die diens, soos byvoorbeeld deur 'n instituut/sentrum aangebied, gebruik te maak.
- ☛ In die geval van a): Stel 'n handleiding op waarin die basiese stappe van voorbereiding, beplanning, implementering en evaluering (Sien Hoofstuk 4: Afdeling 4.5.2) van 'n program uiteengesit word.

- In die geval van b): Stel 'n brosjure of brosjures saam waarin die individue, groepe en organisasies betrokke by mens–dierinteraksie, hul werksaamhede en kontakinligting saamgevat word.

FIGUUR 19 Voorbeelde van prosesse wat gevolg kan word ter bevordering van mens–dierinteraksie

(Hierdie figuur is te groot om hier beskikbaar te stel. Indien u graag daarna wil kyk, doen gerus so by die Akademiese Inligtingsdiens, Universiteit van Pretoria, waar 'n harde kopie van die proefskrif beskikbaar is. Baie dankie.)

7.3.7 BESLUIE MET BETREKING TOT PRESENTASIE

Presentasie verwys na die aanbieding ('presentation') van die diens. Die beeld van die persoon of organisasie wat die diens aanbied, die kwaliteit en standaard van die diens en die professionele optrede van die persone betrokke by die diens is maar enkele faktore wat die besluite rondom die aanbieding beïnvloed. Die wetenskaplike basis waarop mens-dierinteraksie as studieveld berus, die persone binne die onderskeie dissiplines wat daarby betrokke is, die standaard van opleiding wat in die studieveld aangebied word en die kwaliteit van praktykprogramme en projekte, dra alles by tot die beeld wat daar by die potensiële teikenmarkte ten opsigte van positiewe mens-dierinteraksie bestaan. Die oë van die publiek is veral gerig op professionele dienste, en die beeld wat daar by die publiek bestaan van 'n diens, kan die sukses of mislukking van die projek of program bepaal. Die doelstelling vir presentasiebesluite is dus om:

Minimumstandaarde vir opleiding en praktykprogramme daar te stel, asook om 'n professionele beeld van die werksaamhede van die instituut/sentrum uit te dra.

7.3.7.1 Aksiestappe ter ondersteuning van presentasiebesluite

- ☛ Implementeer minimum standaarde soos hierbo geïdentifiseer.

- ☛ Doen deurlopende evaluering ten opsigte van kliëntetevredenheid en -verwagtings.

- ☛ Besluit op 'n embleem, kleur en algemene voorkoms wat vir alle korrespondensie, drukwerk en promosiemateriaal gebruik gaan word.

- ☛ Identifiseer positiewe publiseitsgeleenthede en -materiaal.

- ☛ Reageer deurlopend en onmiddellik op negatiewe publiseit wat die beeld van positiewe mens-dierinteraksie skade berokken.

FIGUUR 20 Voorbeelde van tasbare elemente met betrekking tot die aanbieding van die diens

(Hierdie figuur is te groot om hier beskikbaar te stel. Indien u graag daarna wil kyk, doen gerus so by die Akademiese Inligtingsdiens, Universiteit van Pretoria, waar 'n harde kopie van die proefskrif beskikbaar is. Baie dankie.)

7.4. SAMEVATTING

Om mens–dierinteraksie as selfstandige multidisiplinêre studieveld te bevorder, vereis 'n gedeelde visie deur al die rolspelers betrokke. Die kernelemente van 'n strategie is; 'n visie, missie, doelstellings en aksiestappe. Die missiestelling is gestel as: *Die bevordering van positiewe mens–dierinteraksie op alle vlakke van die samelewing deur middel van multidisiplinêre navorsing, opleiding en praktykprogramme of -projekte.*

'n Strategie ter bevordering van positiewe mens–dierinteraksie in Suid-Afrika is voorgestel aan die hand van sewe besluitnemingsareas, naamlik produk-, prys-, plek-, promosie-, personeel-, proses- en presentasiebesluite. Produk-(diens) besluite fokus daarop om mens–dierinteraksieprogramme en -projekte te fasiliteer wat die behoeftes van spesifieke teikengroepe in die mark bevredig. Prysbesluite het onder andere ten doel om pryse vas te stel wat as riglyn vir organiseerders van programme, opleidingsgeleenthede en navorsingsprojekte kan dien. Plekbesluite is daarop gerig om 'n sentrale punt (byvoorbeeld 'n instituut of sentrum) daar te stel vanwaar alle aksies beplan, georganiseer en gemonitor kan word. Promosie het te make met persoonlike kontak, publisiteit en advertensies wat ten doel het om mense bewusheid te maak, in te lig en te herinner aan die waarde van positiewe mens–dierinteraksie en om hulle te ooreed om van die diens gebruik te maak. Besluite ten opsigte van persone of personeel betrokke by die proses het onder andere ten doel om die onderskeie dissiplines saam te groepeer in gespreksforums, opleidingsgeleenthede, verenigings, projekte en navorsing. Prosesbesluite verwys na riglyne vir die implementeringsproses van mens–dierinteraksieprogramme enersyds, en om 'n toeganklike sisteem van kontak en verwysing oor beskikbare dienste daar te stel. Die presentasie of aanbieding van mens–dierinteraksie as selfstandige studieveld het onder andere te make met die daarstel van minimumstandaarde vir opleidings- en praktykprogramme en die uitdra van 'n professionele beeld van die werksaamhede van die voorgestelde instituut of sentrum.

Binne elk van die sewe besluitnemingsareas is doelstellings en aksiestappe geformuleer wat as vertrekpunt vir verdere intervensie kan dien. Die daarstelling van 'n bemarkingstrategie is 'n unieke kombinasie van al die elemente van die bemarkingsresep. 'n Strategie is egter 'n geïndividualiseerde proses omdat die doel wat bereik wil word, die profiel van die teikengroepe en omgewingsfaktore, in elke geval uniek is. Al hierdie faktore is onderhewig aan verandering en daarom is deurlopende navorsing noodsaaklik. (Vergelyk ook Stanton *et al.*, 1991:534 en Cowell, 1993:59.)

In die volgende hoofstuk word die algemene samevatting, gevolgtrekkings en aanbevelings uiteengesit, asook die toetsing van doelstellings en doelwitte en die formulering van hipoteses.

HOOFSTUK 8

ALGEMENE SAMEVATTING, GEVOLGTREKKINGS, AANBEVELINGS

8.1 INLEIDING

Hoofstuk 1 van die navorsingsverslag het 'n algemene oorsig tot die studie gebied deur die probleemformulering en motivering tot die ondersoek te stel, en die navorsingproses wat gevolg is, te verduidelik.

In Hoofstuk 2 is 'n volledige omskrywing van al die dissiplines betrokke by mens-dierinteraksie as studieveld, soos vanuit die literatuurnavorsing geïdentifiseer, gegee. Hoofstuk 3 het Maatskaplike Werk as dissipline uitgelig, en die rol wat die maatskaplike werker in die bevordering van positiewe mens-dierinteraksie kan speel, bespreek.

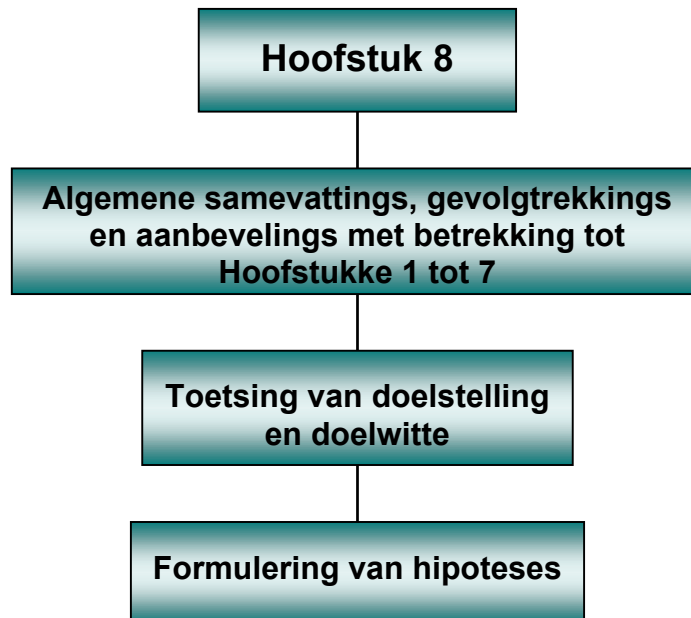
Die doel met Hoofstuk 4 was om basiese beginsels van multidisiplinêre samewerking te ondersoek wat as vertrekpunte vir die bevordering van samewerking in die studieveld kan dien. Hoofstuk 5 het die kriteria vir die selfstandigheid van 'n studieveld van nader beskou en die studieveld van mens-dierinteraksie, met beskikbare inligting vanuit die literatuur, daaraan gemeet.

Data verkry uit die literatuurnavorsing van Hoofstukke 2 tot 5 het as basis vir die empiriese ondersoek gedien. Die resultate van die empiriese ondersoek is volgens die temas van die hoofstukindeling weergegee in Hoofstuk 6.

Hoofstuk 7 benut al die beskikbare data vanuit sowel die literatuurnavorsing as die empiriese hoofstuk, om 'n strategie ter bevordering van mens-dierinteraksie as selfstandige multidisiplinêre studieveld in Suid-Afrika voor te lê.

Vervolgens word 'n skematiese voorstelling gegee van die hoofstukindeling:

FIGUUR 21 Skematiese voorstelling van die aanbieding van Hoofstuk 8

8.2 ALGEMENE INLEIDING TOT DIE ONDERSOEK: HOOFSTUK 1

8.2.1 SAMEVATTING

Die studie word ingelei deur 'n kort agtergrondskets van die ontstaan en ontwikkeling van die mens–dierband en die bydrae wat dit gelewer het tot die selfstandige ontwikkeling van mens–dierinteraksie as studieveld. Die motivering vir die keuse (en dus die doel) van die ondersoek is om mens–dierinteraksie as selfstandige multidisiplinêre studieveld te bevorder. Faktore wat die bereiking van hierdie doel strem, is as probleemstellings geformuleer.

Die doelwitte van die studie is as navorsingsvrae geformuleer, naamlik:

- ☛ Watter dissiplines is betrokke by die studieveld mens–dierinteraksie, en wat is die aard van elk se betrokkenheid?

- ☛ Wat is die omvang van maatskaplikewerk se betrokkenheid by die studieveld en rol in die multidisiplinêre span?

☛ Hoe behoort multidisiplinêre samewerking in die bevordering van die studieveld daaruit te sien?

☛ Tot watter mate voldoen die studieveld reeds aan die kriteria vir selfstandigheid?

Die ondersoek het oorwegend 'n kwalitatiewe benadering gevolg, alhoewel kwantitatiewe data benut is ter ondersteuning daarvan. Metodes van data-insameling is aangepas om sodoende eerstehandse kennis, en 'n oorsig van die studieveld mens–dierinteraksie, te verkry. Die soort navorsing wat onderneem is, bevat elemente van sowel basiese- as ontwikkelingsnavorsing. Deur middel van basiese navorsing is die kennisbasis van die studieveld verbreed wat 'n bydrae gelewer het tot teorie-ontwikkeling, terwyl die ontwikkelingsnavorsingskomponent daartoe gelei het dat 'n strategie ter bevordering van die studieveld ontwikkel kon word. Die verkennende ontwerp dien as basis van die ondersoek om insig in die aard en omvang van die multidisiplinêre en selfstandige aard van die studieveld te verkry. Die beskrywende ontwerp is aanvullend benut en verskaf antwoorde op vrae soos wie, wat, waar en hoe. 'n Uitgebreide literatuurondersoek, en 45 persoonlike onderhouds met behulp van 'n semi-gestruktureerde onderhoudskedule, is benut om data in te samel. Omdat die grense van die betrokke universum onbekend is, is van 'n nie-waarskynlikheidsseleksie steekproef gebruik gemaak, naamlik sneeubal- en doelgerigte steekproefneming.

8.2.2 GEVOLGTREKKINGS

Vanuit die algemene inleiding tot die ondersoek kan die volgende gevolgtrekkings gemaak word:

☛ Verskillende dissiplines het 'n bydrae gelewer tot die ontstaan en ontwikkeling van die studieveld mens–dierinteraksie.

☛ Ten spyte van hierdie bydraes is multidisiplinêre betrokkenheid en samewerking met betrekking tot navorsing, opleiding en praktykprogramme beperk, en word die selfstandige multidisiplinêre ontwikkeling van die studieveld daardeur gestrem.

☛ Mens–dierinteraksie as selfstandige multidisiplinêre studieveld kan bevorder word deur die volgende:

- Deur al die dissiplines wat betrokke is te identifiseer en die aard en omvang van hul betrokkenheid te omskryf.
 - Deur die rol wat Maatskaplike Werk in die multidisiplinêre span speel te identifiseer en omskryf.
 - Deur riglyne vir multidisiplinêre samewerking te ondersoek en daar te stel.
 - Deur die mate waarin die studieveld reeds aan die kriteria vir selfstandigheid voldoen, te bepaal.
- ☛ 'n Kombinasie van kwalitatiewe en kwantitatiewe benaderings hou die voordeel in dat 'n geïntegreerde antwoord op die navorsingsvrae gebied word.
- ☛ Alhoewel die doelwitte van hierdie studie beter bereik kon word deur 'n kombinasie van basiese- en ontwikkelingsnavorsing, word dit as 'n leemte gesien dat die implementering van die voorgestelde strategie (dit wil sê die laaste stap in die proses van ontwikkelingsnavorsing), nie deel uitgemaak het van die navorsingsproses nie.
- ☛ Die belangrikste nadeel van die verkennende ontwerp is dat dit nie bevredigende antwoorde op die navorsingsvrae bied nie, omdat 'n klein steekproef betrek word. Die kombinasie van verkennende en beskrywende ontwerp kon egter tot 'n groot mate hierdie leemte oorbrug.
- ☛ Die keuse van die eenheid van analise kan die gevaar inhou van 'n ekologiese denkfout. Menings van individue wat 'n spesifieke dissipline verteenwoordig, kon dus nie as verteenwoordigend van daardie dissipline beskou word nie. Die somtotaal van menings was egter van groter waarde vir die studie as die menings per dissipline.
- ☛ Alhoewel doelgerigte- en sneeubalsteekproefneming tydrowend en duur is, het dit die voordeel ingehou dat al die respondente wat by die ondersoek betrek is, 'n belangrike bydrae kon lewer.

8.2.3 AANBEVELINGS

Die volgende aanbevelings met betrekking tot die navorsingsproses word voorgestel:

- Die laaste stap in die proses van ontwikkelingsnavorsing behoort ingesluit te word indien soortgelyke studie onderneem word. Die voorgestelde strategie behoort dus geïmplementeer te word om die uitvoerbaarheid daarvan te bepaal.
- Meer proefpersone kan binne elk van die geïdentifiseerde dissiplines betrek word om groter verteenwoordiging te verkry.

8.3 DISSIPLINES BETROKKE BY MENS–DIERINTERAKSIE: HOOFSTUK 2

8.3.1 SAMEVATTING

Drie-en-twintig dissiplines is geïdentifiseer wat primêr by die studieveld betrokke is. Elkeen van hierdie dissiplines se betrokkenheid word vervolgens kortliks saamgevat:

- Antropologie en Argeologie bied insig in die ontstaan en ontwikkeling van die mens–dierband, en verskille in mens- en wêreldbeskouings ten opsigte van mens–dierinteraksie.
- Positiewe mens–dierinteraksie bied geleentheid tot die ontwikkeling en instandhouding van fisiese en verstandelike vermoëns wat een van die doelwitte van Arbeidsterapie is.
- Deur middel van effektiewe ontwerpbeginsels kan die argitek en landskapsargitek die behoeftes van sowel mense as diere, wat dieselfde leefruimtes deel, akkommodeer.
- Verbruikersprofiel stel bemerkers in staat om doelgerigte bemarkingstrategieë daar te stel om produkte en dienste te bied wat positiewe mens–dierinteraksie bevorder. Die reklamewese kan op hul beurt persepsies en houdings rondom positiewe interaksie beïnvloed.
- Fundamentele uitgangspunte en denkrigtings rondom die mens–dierband, die intrinsieke waarde van diere, en die veranderende rol van geselskapsdiere in die samelewing word deur die Filosofie gestimuleer.
- Die fisiologiese basis vir positiewe mens–dierinteraksie ten opsigte van byvoorbeeld bloeddruk, energie, gemoedstoestand en verligting van pyn, het belangrike implikasies

vir die fisiese- en psigiese gesondheid van sowel mense as diere. Sowel die fisioloog as die geneesheer het belang hierby.

- ☛ Die fisioterapeutiese waarde van interaksie met geselskapsdiere hou onder andere verband met spierfunksies, balans en spastisiteit.
- ☛ Die media word beskou as belangrike meningsvormer en word die rol van die joernalis gesien as om die houdings en persepsies van mense ten opsigte van geselskapsdiere positief te beïnvloed.
- ☛ Interaksie met diere is nie afhanklik van effektiewe verbale kommunikasie nie, en dien as hulpmiddel vir die kommunikasiepatoloog in die proses van hulpverlening. Geselskapsdiere bied geleentheid tot kontak sonder die frustrasie of verleentheid wat met 'n spraakgebrek gepaard gaan.
- ☛ Die korrelasie wat daar bestaan tussen gesinsgeweld en dieremishandeling, asook die benutting van geselskapsdiere in die rehabilitasieproses van oortreders, is vir die kriminoloog van waarde.
- ☛ Deur middel van verskillende kunsvorme word die band wat tussen mense en diere bestaan op 'n kreatiewe wyse uitgebeeld.
- ☛ Die terapeutiese- en ontwikkelingswaarde van mens–dierinteraksie binne nege van die diensterreine in Maatskaplike Werk, bevestig die rol van geselskapsdiere in die bevordering van lewenskwaliteit.
- ☛ Die opvoedkundige dra kennis van al die ontwikkelingsfases van die kind, en kan leergeleenthede skep om kennis, houdings en gedrag ten opsigte van geselskapsdiere te bevorder.
- ☛ Die rol wat geselskapsdiere kan speel in die behandeling van angs- en gemoedsversteurings, asook versteurings van denke en gedrag, is vir die psigiater van belang.
- ☛ Publieke Gesondheidsorg fokus op primêre gesondheid en 'n gesonde lewenstyl en lewensomgewing, byvoorbeeld die hantering en voorkoming van oordraagbare siektes.

- ☞ Die regte van diere en diere-eienaars word deur wetgewing, regulasies en beleid beheer en beskerm, en word deur regslui bestuur.
- ☞ Die mens se denke, gevoelens en gedrag sal sy interaksie met diere beïnvloed. Die sielkundige beskik oor die teoretiese vertrekpunte om hierdie interaksies te verklaar en terapeuties te benut.
- ☞ Die veranderende rol van geselskapsdiere in die samelewing, asook die verskille in houding en gedrag teenoor diere wat daar tussen groepe bestaan, is onder andere die studieveld van Sosiologie.
- ☞ Beplanning rondom die fisiese ontwerp en ontwikkeling van die omgewing om voorsiening te maak vir interaksie tussen die mens en die natuur, waarby diere ingesluit kan word, is die taak van die stads- en streekbeplanner.
- ☞ Die skeppingsinklusiewe teologie waardeur die 20^e eeu gekenmerk word, stel dit dat die liefde van God nie onderling uitsluitend is nie, maar ook diere daarby insluit.
- ☞ Die veearts se kennis van dieregesondheid, dieregedrag, soönose, dierevoeding en omgewingsbestuur, is maar enkele belangrike bydraes wat 'n rol speel in die bevordering van positiewe mens–dierinteraksie.
- ☞ Die gesondheidsvoordele van positiewe interaksie tussen mense en geselskapsdiere is van waarde vir die totale gesondheidspan, wat die verpleegkundige en die geneeskundige insluit.

8.3.2. GEVOLGTREKKINGS

Die volgende afleidings kan gemaak word na aanleiding van die identifisering en omskrywing van dissiplines betrokke by die studieveld:

- ☞ Samewerking tussen die antropoloog, sosioloog, filosoof, kunstenaar en teoloog bied perspektiewe ten opsigte van die waarde van die mens–dierband binne verskillende kulture en groeperinge. Hierdie verskille word onder andere beïnvloed deur teologiese uitgangspunte, waarde-oordele en veranderingsprosesse wat binne gemeenskappe plaasvind. Hierdie dinamiese interaksie tussen sisteme gee daartoe aanleiding dat elke

groep of gemeenskap uniek is in sy waarde-oordele ten opsigte van mens–dierinteraksie. Individualisering van elke situasie behoort dus die vertrekpunt te wees in die toepassing van hierdie studieveld, hetsy dit die doel is om opleiding te bied, navorsing te onderneem of mens–dierinteraksieprogramme te implementeer.

- Arbeidsterapie, Fisioterapie en Kommunikasiepatologie is almal mediesverwante professies. Hierdie drie professies werk veral in spanverband saam in die rehabilitasieproses van persone met fisiese gestremdhede, langtermynsiektes en beserings, asook kinders met ontwikkelingsagterstande. Ten alle tye word 'n holistiese benadering tot die rehabilitasie van die pasiënt gevolg. 'n Persoon wat byvoorbeeld as gevolg van 'n ongeluk of beroerte 'n breinbesering opdoen, se motoriese en sensoriese vaardighede, spraak, koördinasie, balans en geheue kan aangetas wees, om maar enkele van die komplikasies te noem. Om byvoorbeeld die pasiënt in staat te stel om selffunksionierend ten opsigte van take van die alledaagse lewe te wees, moet die fisioterapeut sy spierfunksies maksimaliseer, die arbeidsterapeut sensoriese stimulasie stimuleer en motoriese vaardighede ontwikkel, en die kommunikasiepatoloog effektiewe kommunikasie bevorder. Die benutting van geselskapsdiere het hierin sowel 'n primêre funksie, byvoorbeeld deur die gebruik van opgeleide dienshonde of terapeutiese perdry, as 'n sekondêre funksie, byvoorbeeld as nie-bedreigende tussenganger tydens 'n terapisessie om aktiwiteit aan te moedig en selfvertroue te bevorder.
- Die toename in geselskapsdiereienaarskap, verstedeliking, veranderende lewenstyl en lewensomgewing is maar enkele faktore wat bydra tot die herstrukturering van die ruimte wat mense en diere met mekaar deel. Nie alleen hou dit implikasies in vir die ontwerp en ontwikkeling van die groter omgewing, met ander woorde die rol van die stads- en streeksbeplanner nie, maar veral ook die direkte ruimte wat mense en diere moet deel. Die argitek, interieurontwerper en landskapsargitek kan saamwerk om hierdie benutting van beperkte huis- en tuinruimte so ergonomies vriendelik en prakties moontlik te beplan om sodoende optimale geleentheid tot mens–dierinteraksie te bied.
- Die waarde wat deur mense aan diere geheg word, het veral in Westerse samelewings, ingrypende ekonomiese implikasies. Diereprodukte soos dierekosse, speelgoed, versorgingsprodukte, medisyne en ander gesondheidsprodukte soos vitamienes en homeopatiese produkte is een van die vinnig groeiendste markte ter wêreld. Dit is die rol van die bemarker om, deur middel van bemarkingsnavorsing, hierdie verbruikerstendense uit te wys en verbruikersprofile saam te stel sodat die regte teikenmark vir die regte produk geïdentifiseer kan word. Vanweë die positiewe

konnotasie wat deur meeste mense aan diere geheg word, vorm diere dikwels deel van die kreatiewe uitvoering van bemarkingskommunikasie om daardeur aandag op nie-diereprodukte te vestig of om mense se lewenstyl te beïnvloed.

- Kultuur speel 'n belangrike rol in die persepsies en houdings van verskillende groepe ten opsigte van geselskapsdiere. Tydens bemarkingsnavorsing behoort die antropoloog en sosioloog se insette gebruik te word om die waardes en houdings wat die verskillende teikengroepe ten opsigte van diere huldig, vas te stel voordat diere in die kommunikasieboodskap gebruik word. Die rol van die veearts sal ook prominent figureer om te verseker dat die korrekte boodskap met betrekking tot dieregedrag en -behoefes van diere aan die verbruikers gekommunikeer word. Die inligtingsontwerper, verantwoordelik vir die visuele voorstelling van die boodskap, kan hierdie inligting gebruik in ontwerp van promosiemateriaal.
- Die waarde wat mens-dierinteraksie vir die Geneeskunde inhou, word veral deur navorsing op die gebied van die Fisiologie bewys. Die effek van interaksie op bloeddruk en neuro-oordragstowwe by sowel die mens as die dier, hou voordele vir die lewenskwaliteit van albei in. Veral op die gebied van navorsing is samewerking tussen Geneeskunde, Veeartsenykunde en Fisiologie noodsaaklik om bestaande navorsingsresultate ten opsigte van die rol van geselskapsdiere in kardiovaskulêre gesondheid, stres, angs en depressie, Alzheimersindroom, epilepsie en 'n gesonde lewenstyl verder te ondersoek. Met betrekking tot die bevordering van geestesgesondheid en behandeling van geestesiektes, sal die psigiater, psigiatriese verpleegkundige, sielkundige en maatskaplike werker tot die span gevoeg word. Hierdie drie professies tesame met die veeartsenykundige sal, veral in inrigtingsverband, meer direk met die implementering van mens-dierinteraksieprogramme gemoeid wees.
- Die emosionele en fisiologiese voordele wat positiewe mens-dierinteraksie vir die welsyn van geselskapsdiere inhou, en dus die implikasies van negatiewe interaksie, is van belang vir die veearts, regs persoon, kriminoloog, teoloog en filosoof. Diereverwaarlosing en -mishandeling hou onder andere verband met die mens se persepsies en uitgangspunte oor die intrinsieke waarde van diere en hul ervaring van pyn en lyding. Die fisioloog en veearts kan meer lig werp op die vraag na diere se belewenis van, en reaksie op pyn, vrees en ongemak. Hierdie inligting het direkte implikasies op die regte van diere, en gepaardgaande optrede teenoor mense wat hierdie regte van diere ontnem. Nie alleen word daar deur samewerking tussen hierdie dissiplines 'n groter verantwoordelikheid geplaas op geselskapsdiereienaarskap nie, maar

dit plaas ook groot druk op etiese vrae rondom die gebruik van diere in laboratoriums tot uitsluitlike voordeel van die mens.

- Die joernalis kan op verskeie maniere met ander dissiplines saamwerk in die bevordering van die mens–dierband. Die media is 'n belangrike meningsvormer en is in 'n posisie om inligting vinnig by 'n groot deel van die publiek uit te kry. Die media kommunikeer in populêre taal en kan die boodskap van positiewe mens–dierinteraksie aan verskillende teikengroepe oordra. Waardevolle navorsingsresultate is beskikbaar oor die rol van mens–dierinteraksie op die gesondheid en geestesgesondheid van die mens, maar dit moet aan die man op straat geïnterpreteer word om groter toepassingswaarde te hê. Veral resultate van fisiologiese navorsing is moeilik om te interpreteer en sal die joernalis saam met die betrokke dissiplines moet werk om dit in verstaanbare taal oor te dra. Die media is in 'n sleutelposisie om mense te beïnvloed ten opsigte van verantwoordlike geselskapsdierenaarskap. Samewerking met die veearts en publieke gesondheidswerker kan kwessies rondom die behoeftes en gedrag van diere en soönose aanspreek, terwyl samewerking met die regsberoep en stads- en streeksbeplanner belangrike inligting rakende diereverwaarlosing, dieremishandeling en gesonde omgewingsbestuur kan aanspreek.
- Die kriminoloog, in samewerking met die regs persoon en maatskaplike werker, het 'n sleutelrol te speel in die aanspreek van misdaad. Die hoë korrelasie wat uitgewys is tussen geweld teenoor diere en gesinsgeweld, moet in ag geneem word wanneer hierdie sake onder die aandag van die regsberoep gebring word sodat regstellende aksie in sisteemverband kan plaasvind. Indien 'n saak van kindermishandeling by die maatskaplike werker aangemeld word, behoort tekens van geweld in die res van die gesinsisteem by die assessering ingesluit te word. Die maatskaplike werker het 'n verantwoordelikheid teenoor die welsyn van die totale gemeenskap en behoort tekens van dieremishandeling of -verwaarlosing onder die aandag van 'n dierewelsynsorganisasie te bring. Dieselfde verantwoordelikheid berus op inspekteurs van só 'n organisasie of stadsraad, asook die veearts, om soortgelyke gevalle onder die aandag van 'n maatskaplike werker te bring. Misdaad is 'n samelewingsprobleem en kan alleen deur voorkomingstrategieë op die langtermyn aangespreek word. Die kriminoloog is in staat om tendense van misdaad en die profiel van oortreders uit te wys, asook om die effek van rehabilitasieprogramme te evalueer. Hierdie inligting is essensieël in pogings om die siklus van geweld te verbreek.

- Die skoolmaatskaplikewerker kan ook, in samewerking met die opvoedkundige en sielkundige, die probleem van misdaad in skoolverband aanspreek. Deur kinders op 'n vroeë ouderdom respek vir mense, diere en die omgewing aan te leer, kan die fondament vir 'n gesonde waardestelsel gelê word. Verantwoordelike geselskapsdiereienaarskap kan in samewerking met die veearts suksesvol by bestaande kurrikula geïnkorporeer word. Deur samewerking tussen die opvoedkundige, maatskaplike werker, sielkundige, rekreasiekundige en veearts, kan mens-dierinteraksieprogramme vir kinders ontwerp word wat nie alleen bogenoemde twee probleme aanspreek nie, maar ook sekondêre doelwitte soos byvoorbeeld selfbeeldontwikkeling, leierskapsontwikkeling, sosiale interaksie, verantwoordelikheid, sinvolle vryetydsbesteding en kreatiwiteit verwesenlik.

- Die terapeutiese- en ontwikkelingswaarde van positiewe mens-dierinteraksie word deurlopend in hierdie studie bevestig en het direkte toepassingswaarde vir al die hulpverlenende professies. Die intensiteit van die mens-dierband hou verband met die mate waarin verlies ervaar word indien hierdie band verbreek word. Die effek wat hierdie verlies op die geestesgesondheid van die mens het, word onderskat. Internasionaal word wye erkenning verleen aan 'Pet loss support', maar in Suid-Afrika is dit by uitsondering dat die hulpverlenende professies bewus is van die belewenis van verlies by sowel mense as geselskapsdiere. Die veearts is meestal die eerste persoon wat gekonfronteer word met hierdie probleem, maar sal selde gebruik maak van die dienste van 'n maatskaplike werker of sielkundige as deel van die hanteringsproses. In dieselfde mate staan maatskaplike werkers en sielkundiges dikwels koud teenoor die kliënt se belewenis van verlies aan 'n geselskapsdier en sal dit selde in ag neem tydens assessering en krisisintervensie. Die maatskaplike werker is ook direk gemoeid met inrigtingsplasing en -versorging en is nie bewus watter effek die geforseerde afstand doen van 'n geselskapsdier op die maatskaplike funksionering van die kliënt het nie.

- Die effek van ontwikkeling op die natuur en omgewing was nog nooit so sigbaar as nou aan die begin van die 21^e eeu nie. Mense en diere speel 'n sleutelrol in die ekologiese balans wat gehandhaaf behoort te word in die proses van ontwikkeling. Meer as die helfte van huishoudings het geselskapsdiere en maak mens-dierinteraksie 'n noodwendige komponent van die gemeenskap uit. Volhoubare ontwikkeling en verantwoordelike omgewingsbestuur verplig aktiewe samewerking tussen onder andere die stads- en streeksbeplanner, die maatskaplike werker met kennis van gemeenskapontwikkeling, die veearts en publieke gesondheidswerker met hul kennis

van oordraagbare siektes, die argitek en landskapsargitek met kennis van ontwerp, en die omgewingsielkundige met kennis van menslike gedrag en reaksie op ontwikkeling.

- ♣ Samewerking tussen dissiplines in hierdie studieveld sal in die volgende eeu al meer prominensie kry. Enkele faktore wat hiertoe sal bydra is: die toename in geselskapsdiereienaarskap, 'n groter bewustheid van die regte van mense en diere, omgewingsverandering en -manipulasie, groter klem op volhoubare ontwikkeling en lewenskwaliteit, ontwikkelings op die gebied van mens- en dieregeneeskunde en etologie, ontwikkelings op die gebied van wetenskap en tegnologie onder ander genetiese ingenieurwese, kloning, xenotransplantasies, kruisteling en biofarmakologie.
- ♣ Etiese kwessies met betrekking tot mens–dierinteraksie sal op die spits gedryf word waarin onder andere sielkundige teorieë oor die mens–dierband, filosofiese en teologiese uitgangspunte oor die intrinsieke waarde van mense en diere, fisiologiese en etologiese bevindings rondom mens–dierinteraksie, die rol van wetenskaplike navorsing op diere tot voordeel van geneeskunde, die terapeutiese- en ontwikkelingswaarde van geselskapsdiere oor die lewensiklus van die mens, en regsuitsprake ten gunste of nie ten gunste van die regte van diere ter sprake sal kom.
- ♣ Uit bogenoemde bespreking blyk dit duidelik dat geen een dissipline uitgelig kan word as dié dissipline wat 'n sentrale rol speel in die bevordering van die studieveld nie. Elkeen van die dissiplines wat toegelig is, het vanuit 'n eie verwysingsraamwerk, navorsing en praktykervaring 'n unieke bydrae te lewer. Dit is onwaarskynlik dat al die dissiplines gelyktydig betrokke sal wees by navorsing en ontwikkeling of praktyktoepassing. Elke situasie leen hom tot 'n geïndividualiseerde benadering wat die samestelling van die span sal bepaal. Enige een van die dissiplines kan dus die inisiatief of leiding neem in die proses.

8.3.3 AANBEVELINGS

Die volgende aanbevelings hou verband met die identifisering van dissiplines betrokke by mens–dierinteraksie, en die aard en omvang van elk se betrokkenheid:

- ♣ Binne elk van die geïdentifiseerde dissiplines behoort navorsing gedoen te word om 'n meer volledige beeld van dié dissipline se plek en rol in die multidisiplinêre span te verkry.

- Resultate van navorsing moet op 'n verstaanbare wyse aan die publiek gekommunikeer word en by opleiding geïntegreer word.
- By die implementering van programme behoort, na aanleiding van die situasie en behoeftes ter sprake, geïndividualiseer te word ten opsigte van watter dissiplines 'n bydrae kan lewer. 'n Assesseringsriglyn kan vir hierdie doel saamgestel word.
- 'n Holistiese benadering wat alle sisteme betrokke, byvoorbeeld die organisasie, pasiënt/kliënt, professionele persone, geselskapsdiere en omgewing, in ag neem, behoort gevolg te word.

8.4. DIENSTERREINE IN MAATSKAPLIKE WERK BETROKKE BY MENS-DIERINTERAKSIE: HOOFSTUK 3

8.4.1. SAMEVATTING

Geselskapsdiere lewer 'n unieke bydrae tot die bevordering van die lewenskwaliteit van mense, en dus gesonde maatskaplike funksionering. Positiewe mens-dierinteraksie het sowel terapeutiese- as ontwikkelingswaarde ten opsigte van rehabilitasie, voorkoming en verryking.

Geselskapsdiere in gesinsverband word geassosieer met gesinsgehegtheid, humor en gesinsaktiwiteite. Vir bejaarde persone kan positiewe mens-dierinteraksie selfversorging en veiligheid bevorder, eensaamheid en verveeldheid verlig, en fisiese oefening en sosiale interaksie stimuleer. Geselskapsdiere speel 'n belangrike rol in die kognitiewe-, emosionele-, sosiale- en psigiese ontwikkelingsproses van die kind.

Mens-dierinteraksieprogramme in die diensterrein van korrektiewe dienste en substansafhanklikheid, is bekend vir die rehabilitasiewaarde wat positiewe interaksie inhou as gevolg van die nie-veroordelende en nie-bedreigende houding van geselskapsdiere. Hierdie eienskappe, tesame met geselskapsdiere se vermoë om spontaan kontak te maak, liefde en bewondering te wys, te beskerm en fisies hulp te verleen, is maar enkele van die voordele van positiewe mens-dierinteraksie vir persone met fisiese-gestremdhede.

Geselskapsdierbesoekprogramme aan versorgingsinrigtings en hospitale is van die mees bekende toepassings van mens–dierinteraksie. Die gesondheidsvoordele van positiewe interaksie dra nie alleen by tot die herstelproses van pasiënte nie, maar ook algemene gemoedstoestand. Geselskapsdiere se vermoë om depressie en spanning se verlig, sosiale interaksie te bevorder en eensaamheid te verlig, is enkele voorbeelde van die rol van positiewe interaksie in die bevordering van geestesgesondheid.

Die rol van geselskapsdiere in arm gemeenskappe, word dikwels oor die hoof gesien as gevolg daarvan dat die maatskaplike werker fokus op die fisiese behoeftes van hierdie teikengroep. Die emosionele waarde van positiewe interaksie met geselskapsdiere speel egter hier 'n belangrike rol.

8.4.2. GEVOLGTREKKINGS

Die gevolgtrekkings wat gemaak kan word ten opsigte van die rol van Maatskaplike Werk in die bevordering van die studieveld, is as volg:

- ☛ Die maatskaplikewerkberoep se perspektiewe op hulpverlening word verbreed deurdat die mens in sy verhouding tot sy omgewing groter gewig begin dra. Ons kan hier tereg praat van 'environmental social work'. Die mens ervaar lewenskwaliteit nie meer alleen in sy verhouding tot ander mense nie, maar ook in sy verhouding tot die groter omgewing. Omgewing omvat veel meer as die gemeenskapsisteem, en sluit ook die natuurlike omgewing en tegnologiese omgewing in. Positiewe mens–dierinteraksie is 'n belangrike komponent van die mens in sy natuurlike omgewing.
- ☛ Geselskapsdiere is nie alleen die mens se kontak met die natuur nie, maar bied ook stabiliteit in 'n veranderende lewensomgewing, en geleentheid tot uitgebreide en alternatiewe verhoudings. Die mens ervaar nie meer alleen sin in die kerngesin nie, maar in 'n *netwerk van sinvolle verhoudings* wat hom in staat stel om ten volle te leef. Hierdie verhoudings kan met ander mense, met diere, met die natuur, met 'n Opperwese of selfs met iets, soos die rekenaar, wees.
- ☛ Die maatskaplike werker moet bewus wees van die waarde van die verhouding wat daar tussen mense en geselskapsdiere kan bestaan. As geselskapsdiere vir die bejaarde persoon 'n doel gee om te leef en eensaamheid verlig; vir die alleenkind 'n maat is; vir die uitgestotes in die gemeenskap aanvaarding bied; vir die sterwende persoon

nabyheid verleen; vir kinderlose persone die geleentheid tot versorging en die gee van liefde bied; die gestremde persoon bemagtig; die chroniese siek pasiënt 'n kort rukkie afleiding van pyn bied; die isolasie van die geestesgestremde persoon verbreek, angs en spanning verminder; vertroosting bied in tye van rou; vir die persoon in die gevangenis nuwe geleenthede bied; en vir die arm, daklose mens iets gee om voor te leef; hoe kan hierdie verhouding dan ongesiens verbygaan?

- ☛ Die maatskaplike werker kan 'n sentrale rol speel om multidisiplinêre samewerking in die bevordering van die studieveld te stimuleer, deur as fasiliteerder in die proses toe te tree. Enkele voorbeelde word vervolgens genoem: Saam met die filosoof, teoloog en antropoloog, kan die maatskaplike werker ondersoek instel na die intrinsieke waarde en betekenis wat aan die mens–dierband in verskillende kultuur- en geloofsgroepe geheg word. Hierdie inligting is van kardinale belang om die toepaslikheid en uitvoerbaarheid van mens–dierinteraksieprogramme vir spesifieke teikengroepe te bepaal.
- ☛ In die rehabilitasieprogram van gestremde persone is dit belangrik dat die maatskaplike werker, arbeidsterapeut, fisioterapeut en kommunikasiepatoloog sal saamwerk aan 'n gesamentlike doel. Die maatskaplike werker kan in hierdie geval die rol van 'n geselskapsdier as 'betekenisvolle ander' in die kliëntsisteem bepaal en aanbevelings dienooreenkomstig maak.
- ☛ In samewerking met die sielkundige of psigiater kan die maatskaplike werker, in die behandelingsprogram vir persone met byvoorbeeld depressie of verhoudingsprobleme, geselskapsdiere benut om sosiale interaksie te bevorder, isolasie te verbreek en realiteitsoriëntering te bied.
- ☛ In hulpverlening aan bejaarde persone, en ander wat afhanklik is van hoëdigtheidsbehuising, kan die maatskaplike werker, in samewerking met stads- en streekbeplanners, argitekte en ontwikkelaars, toesien dat behuising so beplan en ontwerp word dat voorsiening vir mens–dierinteraksie gemaak kan word.
- ☛ Saam met die arbeidsterapeut en verpleegkundige kan mens–dierinteraksieprogramme geïnisieer word om by bejaardes fisiese aktiwiteit te stimuleer, sosiale interaksie te bevorder en ontspanning te bied.

- ☛ Die maatskaplike werker, sielkundige, arbeidsterapeut en opvoedkundige kan in verskillende situasies saamwerk om met behulp van geselskapsdiere in die kind in nood se kognitiewe-, affektiewe- en sosiale behoeftes te voldoen.
- ☛ In geval van gesinsgeweld, sal kennis van die korrelasie tussen gesinsgeweld en geweld teenoor diere vir die maatskaplike werker, regs persoon, veearts en geneeskundige van belang wees in die assesseringsproses.
- ☛ Samewerking tussen die veearts en maatskaplike werker is ook belangrik in die hantering van die verlies van 'n geselskapsdier.
- ☛ Vir die geneeskundige-maatskaplikewerker is kennis van die fisiologiese prosesse, en dus geneeskundige waarde wat positiewe mens–dierinteraksie meebring, nodig om die res van die gesondheidspan bewus te maak van die rol van geselskapsdiere in die herstelproses van die pasiënt.
- ☛ Die maatskaplike werker is voorts afhanklik van die sosioloog, kriminoloog en omgewingsielkundige om maatskaplike tendense in die samelewing uit te wys met die oog op voorkomingsprogramme.
- ☛ Verskillende modelle vir die implementering van mens–dierinteraksieprogramme kan uit die literatuurnavorsing afgelei word, naamlik:
 - Besoekprogramme: besoeke aan inrigtings, groepe of individue met 'n spesifieke doel, byvoorbeeld die bevordering van sosiale interaksie, realiteitsoriëntering, ontspanning, kognitiewe stimulasie, emosionele ondersteuning, geleentheid tot fisiese kontak of stimulering van fisiese oefening.
 - Diergefasiliteerde-terapie: die doelgerigte gebruik van geselskapsdiere as deel van 'n spesifieke terapeutiese intervensieprogram om byvoorbeeld as brug tussen terapeut en kliënt/pasiënt te dien, kommunikasie te stimuleer, katarsis te bewerkstellig, aandag af te lei, aanvaarbare gedrag te modelleer, verhoudingsvaardighede aan te leer, nie-bedreigende fisiese kontak en emosionele ondersteuning te bied.
 - Inwonende diere: geselskapsdiere wat op meer permanente basis teenwoordig is in die sisteem en deel uitmaak van die rehabilitasieproses (byvoorbeeld in die gevangenis). Die geselskapsdierprogram word doelbewus aangewend vir byvoorbeeld die aanleer van vaardighede, ontwikkeling van verantwoordelikheid, opbou van nie-veroordelende verhoudings, aanleer van respek vir ander, opbou van selfrespek en eiewaarde.

- Dienshonde: gidshonde vir blindes, seindhonde vir gehoorgestremdes, bystandshonde vir persone met fisiese gestremdhede en outistiese kinders, en 'seizure alert' honde vir persone met epilepsi.
- Persoonlike eienaarskap: geselskapsdiere as deel van die gesinsisteem of by 'n enkelpersoon, en wat 'n spesifieke terapeutiese waarde het byvoorbeeld om eensaamheid te verlig, fisiese- en emosionele ondersteuning te bied, depressie teen te werk, angs en spanning te verlig, te beskerm, sosiale interaksie te bevorder, of om gesondheid te bevorder en in stand te hou.

8.4.3. AANBEVELINGS

Enkele wyses waarop die maatskaplike werker kan meehelp om die studieveld van mens–dierinteraksie te bevorder is die volgende:

- 👉 Erken die belangrikheid van 'n netwerk van sinvolle verhoudings in die bevordering van lewenskwaliteit, en dus gesonde maatskaplike funksionering van mense.
- 👉 Neem kennis van die spesifieke rol en waarde van positiewe mens–dierinteraksie vir die gesonde maatskaplike funksionering van verskillende teikengroepe.
- 👉 Sluit geselskapsdiere as moontlike 'betekenisvolle ander' in tydens intervensieprogramme.
- 👉 Maak ander lede van die multidisiplinêre span bewus van die terapeutiese- en ontwikkelingswaarde van geselskapsdiere.
- 👉 Erken die rol van geselskapsdiere as 'n volledige deel van die gesinsisteem waar 'n positiewe mens–dierband bestaan.
- 👉 Assesseer die waarde wat die teenwoordigheid van 'n geselskapsdier vir 'n spesifieke teikengroep of -persoon het.
- 👉 Neem kennis van die gevoelens van die persoon wat die verlies van 'n geselskapsdier beleef en verleen hulp waar nodig.

- ☞ Hou die verband wat daar tussen gesinsgeweld en geweld teenoor diere bestaan in ag tydens die ondersoek van sake wat in dié verband aangemeld word.
- ☞ Ontwikkel kennis en vaardighede in die implementering van mens–dierinteraksieprogramme.
- ☞ Beding vir toegang tot hospitale, klinieke en ander versorgingsinrigtings waar mens–dierinteraksieprogramme geïmplementeer kan word.
- ☞ Beding namens bejaarde persone vir die verantwoordelike aanhou van geselskapsdiere in aftree-oorde en ander versorgingsplekke vir bejaardes.
- ☞ Neem die leiding in die implementering van mens–dierinteraksieprogramme in gevangnisse en reabilitasiesentrums.

Die volgende beginsels moet egter gehandhaaf word:

- ☞ Individualisering ten opsigte van die waarde van geselskapsdiere vir verskillende teikengroepe, -persone en -gemeenskappe.
- ☞ Respekteer die reg van individue, groepe en gemeenskappe om self te besluit tot watter mate hul betrokke wil raak by hierdie vorm van intervensie.
- ☞ Neem verskille in sosiale-, emosionele- en fisiese funksionering van mense, en dus hul vermoë om 'n positiewe band met geselskapsdiere te vorm en in stand te hou, altyd in ag.
- ☞ Respekteer en erken verskille in kulturele waardes en houdings ten opsigte van geselskapsdiere.
- ☞ Doen deeglike voorbereiding, beplanning, implementering en deurlopende evaluering van mens–dierinteraksieprogramme waar van toepassing.
- ☞ Werk ten alle tye in multidisiplinêre spanverband.
- ☞ Doen die korrekte passing tussen die behoeftes en gedrag van verskillende teikengroep, en die behoeftes en gedrag van verskillende geselskapsdiere.

- Onderneem etiese en verantwoordlike optrede teenoor sowel die mense as die diere in die proses van implementering.

8.5. MULTIDISSIPLINÊRE SAMEWERKING TER BEVORDERING VAN DIE STUDIEVELD: HOOFSTUK 4

8.5.1. SAMEVATTING

Dissiplines betrokke by mens–dierinteraksie as studieveld kan, teoreties gesproke, in verskillende kategorieë verdeel word, naamlik: dissiplines betrokke by die fundamentele uitgangspunte tot die mens–dierband, dissiplines direk betrokke by die implementering van mens–dierinteraksieprogramme, dissiplines indirek betrokke (met ander woorde in 'n raadgewende hoedanigheid), en dissiplines betrokke by die bevordering van 'n positiewe beeld van die studieveld. In praktyk sal die aard van betrokkenheid egter afhang van die tipe projek of program wat geïmplementeer word.

Multidisiplinêre samewerking kan vanuit 'n sisteemperspektief benader word waarbinne dissiplines en subdissiplines (subsisteme) in dinamiese interaksie verkeer ter bereiking van 'n spesifieke doel, naamlik: die bevordering van positiewe mens–dierinteraksie in praktyk. Die aard en omvang van samewerking tussen dissiplines word beïnvloed deur die kennis en houdings van die individue betrokke by die studieveld.

Multidisiplinêre samewerking hou sowel voor- as nadele in. Indien die dilemmas van multidisiplinêre samewerking as geleenthede hergeformuleer word, kan sowel die studieveld as sodanig, as die dissiplines daarby betrokke, baat vind. Die sinergistiese effek van multidisiplinêre samewerking word dus beklemtoon.

Die gebrek aan 'n spesifieke model of riglyne vir implementering strem multidisiplinêre samewerking. 'n Basiese riglyn vir die implementering van 'n mens–dierinteraksieprogram, asook beginsels of vertrekpunte vir samewerking, word vanuit die literatuur voorgestel.

8.5.2. GEVOLGTREKKINGS

Die volgende gevolgtrekkings word in dié verband gemaak:

- ☛ Mens–dierinteraksie is 'n multidisiplinêre studieveld wat die tradisionele grens tussen die sosiale wetenskappe en natuurwetenskappe oorgesteek het.
- ☛ Sowel die toepassingswaarde, as die wetenskaplike ontwikkeling van die studieveld, word beperk indien dit slegs vanuit een of enkele dissiplines benader word.
- ☛ Teoreties kan die dissiplines betrokke in kategorieë verdeel word, maar die praktiese toepassing van so 'n kategorie-indeling is nie moontlik nie.
- ☛ Multidisiplinêre samewerking ter bevordering van die studieveld moet vanuit die sisteembenadering beskou word, waar elk van die geïdentifiseerde dissiplines as sisteem, bestaande uit subsysteme (subdissiplines), in dinamiese interaksie met mekaar verkeer.
- ☛ Die aard en omvang van interaksie of samewerking sal bepaal word deur die doel wat bereik wil word en die eienskappe van die breër sisteem, of makro-omgewing, waarbinne 'n mens–dierinteraksieprogram of -projek geïmplementeer word.
- ☛ Die volgende beginsels, ter bevordering van multidisiplinêre samewerking in die studieveld, is vanuit die literatuur afgelei:
 - Elke dissipline se betrokkenheid by mens–dierinteraksie moet duidelik omskryf wees.
 - Persone betrokke moet op hoogte wees van al die ander dissiplines se rol by mens–dierinteraksie.
 - Almal moet dieselfde doel nastreef.
 - Ooreenstemming moet bestaan oor die proses wat gevolg behoort te word om dié doel te bereik.
 - Realistiese verwagtings ten opsigte van die voordele asook die dilemmas van samewerking moet bestaan.
- ☛ Die volgende faktore lewer egter ook 'n belangrike bydrae tot die bevordering van die studieveld:
 - Die bestaan en aktiewe funksionering van multidisiplinêre verenigings vir mens–dierinteraksie.

- Multidisiplinêre byeenkomste soos konferensies en seminare.
 - Gesamentlike navorsing in die studieveld.
 - Multidisiplinêre praktykprogramme en -projekte.
 - Multidisiplinêre publikasies.
- ☞ Alhoewel multidisiplinêre samewerking baie voordele inhou, nie alleen vir die ontwikkeling van die studieveld nie, maar ook vir elke dissipline betrokke, moet die nadele of dilemmas van samewerking ook mee rekening gehou word.
- ☞ Een van die redes vir 'n gebrek aan multidisiplinêre samewerking in die praktyk, het te make met die gebrek aan riglyne vir implementering. Hierdie behoefte word aangespreek deur 'n voorgestelde model waarin die proses van implementering in vier fases, elk met spesifieke aksiestappe, verdeel word.
- ☞ Dit blyk dat die maatskaplike werker vanweë sy/haar vaardighede in verhoudingsbou, identifisering en mobilisering van hulpbronne, kennis van die behoeftes van verskillende teikengroepe, en verskeidenheid metodes en vorme van hulpverlening, by uitstek geskik is om as fasiliteerder in die proses van multidisiplinêre samewerking toe te tree.

8.5.3. AANBEVELINGS

Met betrekking tot multidisiplinêre samewerking ter bevordering van die studieveld, word die volgende aanbevelings gemaak:

- ☞ Multidisiplinêre navorsing, wat spesifieke behoeftes aanspreek, byvoorbeeld: die rol van die multidisiplinêre span in terapeutiese perdry, multidisiplinêre bydraes tot die bevordering van verantwoordelike geselskapsdierereienaarskap, 'n multidisiplinêre benadering tot die bestuur van geselskapsdiere in stedelike gebiede, moet aangemoedig word.
- ☞ Wetenskaplike publikasies, voortspruitend uit navorsing, moet aangemoedig word.
- ☞ Resultate van navorsing moet op 'n verstaanbare wyse aan die publiek gekommunikeer en by opleiding geïntegreer word.
- ☞ Navorsingsfondse vir multidisiplinêre navorsing behoort groter prioriteit te kry.

- ☛ Multidisiplinêre mens–dierinteraksieprogramme en -projekte behoort veral in inrigtingsverband aangemoedig te word.
- ☛ Handleidings, wat riglyne vir implementering uitspel, moet beskikbaar gestel word.
- ☛ Multidisiplinêre opleidingsgeleenthede moet, op voorgraadse, nagraadse en informele vlak, geskep word.
- ☛ Internasionale multidisiplinêre wetenskaplike byeenkomste moet gereël word waardeur opleiding en navorsing gestimuleer word.
- ☛ Verenigings wat positiewe mens–dierinteraksie as hul missie stel, moet multidisiplinêr verteenwoordig wees.
- ☛ Samewerking tussen mens–dierinteraksieverenigings, opleidingsinstansies en individue betrokke by die studieveld, moet plaasvind.

8.6. DIE ONTWIKKELING VAN MENS–DIERINTERAKSIE AS SELFSTANDIGE STUDIEVELD: HOOFSTUK 5

8.6.1 SAMEVATTING

Die ontwikkeling van 'n studieveld is 'n langsame, maar dinamiese proses wat nooit 'n punt bereik waar dit as afgehandel beskou kan word nie. Mens–dierinteraksie as studieveld het sedert die laat sewentigerjare, danksy navorsing en publikasies, internasionaal vinnig ontwikkel. Rolspelers op die gebied van wetenskapsontwikkeling in die studieveld mens–dierinteraksie verteenwoordig verskillende dissiplines. Die multidisiplinêre aard van die studieveld het dus reeds vroeg in die proses duidelik geword.

Die kriteria vir die selfstandigheid van 'n studieveld word gestel as: die bestaan en funksionering van wetenskaplike verenigings; internasionale, wetenskaplike byeenkomste; geakkrediteerde tydskrifte; akademiese onderrig- en opleiding; en die aard en omvang van navorsing.

8.6.2 GEVOLGTREKKINGS

Ten opsigte van die ontwikkeling van die studieveld mens–dierinteraksie word die volgende gevolgtrekkings gemaak:

- ☛ Gemeet aan die kriteria vir selfstandigheid blyk dit, reeds vanuit die literatuurnavorsing, dat mens–dierinteraksie as studieveld die toets vir selfstandigheid slaag.
- ☛ Alhoewel die studieveld reeds tot 'n groot mate aan die kriteria vir selfstandigheid voldoen, is die proses van wetenskapsontwikkeling dinamies en vind dus steeds plaas.
- ☛ 'n Wetenskap ontwikkel nie in isolasie nie, maar word beïnvloed deur eksterne faktore soos die ekonomie, die sosiale- en politieke omgewings.
- ☛ Die multidisiplinêre aard van mens–dierinteraksie as studieveld het 'n belangrike bydrae gelewer tot die ontwikkeling daarvan.
- ☛ Die waarde van die mens–dierband is nie afhanklik van die bewys van selfstandigheid van die studieveld nie.
- ☛ Ten minste 47 internasionale organisasies, wat positiewe mens–dierinteraksie ten doel stel, is vanuit die literatuur geïdentifiseer. Die meeste van hierdie organisasies word multidisiplinêr verteenwoordig, en een derde daarvan is verbonde aan 'n tersiêre akademiese instelling.
- ☛ In die tydperk 1980 – 2001 is nege Wêreldkongresse, wat uitsluitlik op mens–dierinteraksies gefokus het gehou, wat die internasionale wetenskaplike erkenning van die studieveld beklemtoon.
- ☛ Die geakkrediteerde tydskrif, *Anthrozoös*, is die wetenskaplike publikasie wat tot dusver die belangrikste bydrae tot die ontwikkeling van die studieveld gelewer het, maar soveel as 43 ander wetenskaplike publikasies is geïdentifiseer waarin artikels oor die studieveld verskyn het. Die multidisiplinêre aard van die studieveld word hierdeur bevestig.
- ☛ Akademiese onderrig en navorsing is onderling afhanklik van mekaar en word tot 'n groot mate bepaal deur individuele betrokkenheid by die studieveld.

- Die multidisiplinêre kurrikulumontwikkeling in die studieveld is afhanklik van 'n duidelike visie van wat bereik wil word, 'n ooreenstemmende konseptuele raamwerk en minimum standaarde met betrekking tot opleiding.
- Die waarde van positiewe mens–dierinteraksie word deur navorsing ondersteun, alhoewel sekere leemtes op die gebied van navorsingsbefondsing, steekproefgroottes, beperkte teikengroepe en die invloed van eksterne faktore uitgewys is.
- Multidisiplinêre opleidingsprogramme sal multidisiplinêre navorsing stimuleer. Wetenskaplike publikasies is op hul beurt afhanklik van navorsing. Die interafhanklikheid van hierdie drie komponente moet erken word alvorens die proses van ontwikkeling sal versnel.

8.6.3 AANBEVELINGS

Die aanbevelings wat gemaak word ten opsigte van die proses van ontwikkeling in die studieveld stem tot 'n groot mate ooreen met die aanbevelings soos gestel vir Hoofstuk 4, aangesien multidisiplinêre samewerking die ontwikkeling van die studieveld bevorder. Addisioneel tot bogenoemde aanbevelings, word die volgende gestel:

- Die vyf kriteria vir die selfstandigheid van 'n studieveld, soos deur die literatuur uitgewys, moet heroorweeg word, gesien in die lig van die multidisiplinêre aard van mens–dierinteraksie as studieveld, asook die belangrike bydrae wat praktykprogramme en -projekte in die ontwikkelingsproses speel.

8.7 EMPIRIESE ONDERSOEK: HOOFSTUK 6

8.7.1 SAMEVATTING

Die empiriese ondersoek het bestaan uit 45 persoonlike onderhoude wat gevoer is met doelgerigte- en sneeubalgekose respondente. Respondente het aan ses gestelde kriteria vir deelname aan die ondersoek voldoen, en was verteenwoordigend van die geïdentifiseerde dissiplines betrokke by mens–dierinteraksie. Elke respondent is die geleentheid gebied om sy/haar dissipline se betrokkenheid by die studieveld te omskryf en in een van vier voorgestelde kategorieë te plaas.

Om vas te stel tot watter mate respondente kennis dra van ander dissiplines betrokke by die studieveld, is geleentheid gegee om uit 'n voorgestelde lys van dissiplines te kies. Die oorgrootte meerderheid het al die ander dissiplines se rol by die studieveld erken. Opvoedkunde, Veeartsenykunde, Bemaking, Publieke Gesondheid, Sielkunde, Kuns en Psigiatrie het die hoogste tellings behaal. Geleentheid is gegee om die lys van geïdentifiseerde dissiplines verder uit te brei, en nog 14 dissiplines is tot die lys gevoeg.

Die rol van die maatskaplike werker is hoofsaaklik deur middel van voorbeelde omskryf, en kan in die volgende vyf hoofgroepe verdeel word, naamlik die doel met maatskaplikewerk-intervensie, die rolle van die maatskaplike werker, teikengroepe in Maatskaplike Werk, behoeftes van mense, en benaderings tot hulpverlening.

Om die omvang van multidissiplinêre samewerking in die studieveld te bepaal, het respondente aangetoon met watter van die geïdentifiseerde dissiplines hulle al saamgewerk het. Beginsels of vertrekpunte vir multidissiplinêre samewerking is getoets deurdat elf beginsels voorgehou is waaruit 'n keuse van vyf gemaak moes word. Hierdie keuse is voorts geprioritiseer. Die nastrewing van 'n gesamentlike doel is as belangrikste prioriteit uitgelig. Die meerderheid is van mening dat mens-dierinteraksie as selfstandige *multidissiplinêre* studieveld gereken behoort te word.

Meer as die helfte van die respondente is van mening dat die studieveld aan die vyf voorgestelde kriteria vir selfstandigheid voldoen. Twee addisionele kriteria is tot die lys gevoeg.

8.7.2 GEVOLGTREKKINGS

- ☛ Meer as die helfte van die respondente voldoen aan drie of meer van die ses kriteria vir deelname aan die ondersoek, wat daarop dui dat die keuse van respondente geskik was om die doel van die ondersoek te bereik.
- ☛ Die kriteria vir betrokkenheid wat die hoogste telling behaal het, is lidmaatskap aan verenigings, praktykprogramme en opleiding. Hierdie drie aktiwiteite kan dus met vrug gebruik word om multidissiplinêre samewerking in die studieveld te bevorder.

- ❖ Minder as die helfte van die respondente het al navorsing gedoen of gepubliseer oor die onderwerp. Navorsing vorm die basis van opleiding, praktykprogramme, wetenskaplike byeenkomste en publikasies. Indien multidisiplinêre navorsing dus gestimuleer word, sal die proses van ontwikkeling van die studieveld meer momentum kry.
- ❖ Die wyse waarop respondente hul dissiplines se betrokkenheid by mens–dierinteraksie omskryf, stem tot 'n baie groot mate ooreen met hoe die navorser dit vanuit die literatuurnavorsing geïdentifiseer en omskryf het. Hierdie data kan dus as riglyn vir die omskrywing van die multidisiplinêre aard van die studieveld gebruik word. Multidisiplinêre samewerking kan hierdeur gestimuleer word.
- ❖ Respondente het dit moeilik gevind om hul dissipline se betrokkenheid by die studieveld in een van die voorgestelde kategorieë te plaas, omdat die studieveld nog nie spesifiek binne elke dissipline gedefiniëer is nie en omdat die grense tussen dissiplines nie geslote is nie.
- ❖ Al 23 dissiplines wat deur die navorser geïdentifiseer is, is ook deur die oorgrote meerderheid respondente erken. Daar is nie 'n ooglopende verskil in die mate waarin elk erkenning verkry het nie, wat daarop dui dat al die dissiplines 'n ewe belangrike rol speel in die ontwikkeling van die studieveld.
- ❖ Die 14 dissiplines wat addisioneel tot die lys gevoeg is, behoort verder ondersoek te word.
- ❖ Die volledige omskrywing van die aard en omvang van Maatskaplike Werk se betrokkenheid by die studieveld, kan gebruik word as riglyn vir die opleiding van maatskaplike werkers in die studieveld.
- ❖ Ten spyte van die feit dat al die geïdentifiseerde dissiplines se betrokkenheid by die studieveld erken is, is die omvang van multidisiplinêre samewerking beperk. Samewerking tussen dissiplines hou dus nie noodwendig verband met die waarde wat daar aan die rol van 'n dissipline in die studieveld geheg word nie.
- ❖ Een van die redes vir beperkte multidisiplinêre samewerking kan wees omdat daar nie duidelikheid bestaan oor die aard en omvang van almal se betrokkenheid nie.

- ☛ Multidissiplinêre samewerking is afhanklik van individue wat doelbewus en onbedreig na mekaar uitreik, omdat hulle die sinergistiese effek van samewerking insien en tot voordeel van die kliënt of verbruiker wil benut.
- ☛ Die vyf beginsels wat as prioriteit vir multidissiplinêre samewerking uitgelig is, kan as riglyn of vertrekpunt gebruik word om multidissiplinêre samewerking in praktyk te stimuleer.
- ☛ Die selfstandige, multidissiplinêre aard van die studieveld is deur die meeste respondente erken, en kan aan die gestelde kriteria vir selfstandigheid, naamlik navorsing, opleiding, publikasies, byeenkomste en verenigings gemeet word. Twee addisionele kriteria, naamlik multidissiplinêre samewerking en deelname aan praktykprogramme behoort tot die lys gevoeg te word.

8.7.3 AANBEVELINGS

- ☛ Die bevordering van positiewe interaksie tussen mense en diere op alle vlakke van die samelewing, en gerig op alle teikengroepe, behoort die oogmerk van multidissiplinêre samewerking in die studieveld te wees. Almal betrokke by die saak behoort dieselfde visie na te streef.
- ☛ Alhoewel die omskrywing van dissiplines se betrokkenheid in hierdie studie as vertrekpunt gebruik kan word, behoort daar binne elk van die dissiplines meer uitgebreide beskrywende navorsing in dié verband onderneem te word, sodat 'n baie meer spesifieke beeld van die aard en omvang van betrokkenheid verkry kan word.
- ☛ Verenigings ter bevordering van mens–dierinteraksie, praktykprogramme en opleidingsprogramme moet as vertrekpunt vir die bevordering van multidissiplinêre samewerking gebruik word.
- ☛ Dosente aan tersiêre inrigtings in die geïdentifiseerde dissiplines moet aangemoedig word om by die studieveld betrokke te raak deur byvoorbeeld akademiese gespreksforums en seminare te organiseer en by te woon.
- ☛ Multidissiplinêre navorsingsgeleenthede en -temas oor mens–dierinteraksie moet aan nagraadse studente in al die geïdentifiseerde dissiplines bekend gestel word.

- ☛ Die 14 addisionele dissiplines wat deur respondente geïdentifiseer is, behoort by 'n soortgelyke ondersoek as hierdie betrek te word om vas te stel of hulle wel tot die lys van dissiplines gevoeg kan word.
- ☛ Die omskrywing van die aard en omvang van Maatskaplike Werk se betrokkenheid by die studieveld, kan as riglyn vir deelname aan praktykprogramme aan sowel studente as praktiserende maatskaplike werkers dien.
- ☛ Mens–dierinteraksie as studieveld moet ook op voorgraadse vlak aan maatskaplikewerk-studente bekend gestel word.
- ☛ Die onderhoudskedule kan aangepas word met die doel om die ondersoek te herhaal met internasionale proefpersone betrokke in die studieveld. Die onderhoudskedule kan per e-pos voltooi word.
- ☛ 'n Ondersoek kan geloods word om die aard en omvang van bestaande multidisiplinêre samewerking vas te stel, aangesien hierdie studie net samewerking al dan nie, bepaal het.
- ☛ Soortgelyke navorsing kan na verloop van twee jaar onderneem word om vas te stel of die omvang van multidisiplinêre samewerking in die studieveld toegeneem het.

8.8 VOORGESTELDE STRATEGIE TER BEVORDERING VAN MENS– DIERINTERAKSIE AS SELFSTANDIGE MULTIDISSIPLINÊRE STUDIEVELD: HOOFSTUK 7

8.8.1 SAMEVATTING

Die doel met Hoofstuk 7 is om vanuit die empiriese gegewens 'n werkbare strategie ter bevordering van die studieveld in Suid-Afrika voor te stel. Doelstellings en aksiestappe is op die model van 'n bemarkingsresep, bestaande uit sewe besluitnemingsareas, gebaseer. Die sewe besluitnemingsareas is: produkbesluite, prysbesluite, plekbesluite, promosiebesluite, personeelbesluite, prosesbesluite en presentasiebesluite. Omgewingsfaktore wat hierdie besluite kan beïnvloed is geïdentifiseer. Die voorgestelde

strategie is 'n unieke kombinasie van al die elemente in die bemarkingsresep, met in agneming van sowel die omgewingsfaktore as die teikengroepe ter sprake.

8.8.2 GEVOLGTREKKINGS

Met betrekking tot die voorgestelde strategie ter bevordering van die studieveld, word die volgende gevolgtrekkings saamgevat:

- ☛ Die daarstelling van 'n strategie is afhanklik van uitgebreide navorsing oor die onderwerp, en kan eers saamgestel word as voldoende inligting oor die sterkpunte, leemtes, geleenthede en bedreigings van die sisteem bekend is.
- ☛ 'n Strategie is dinamies en kan daarom slegs as riglyn vir implementering dien. Omgewingsfaktore verander voortdurend en die strategiese plan moet dienoreenkomstig aangepas word.
- ☛ Vir die studieveld mens–dierinteraksie om as selfstandige multidisiplinêre studieveld te ontwikkel, moet al die rolspelers dieselfde visie deel en tot 'n groot mate ooreenstem oor die proses wat daarvoor gevolg moet word.
- ☛ Die bemarkingsresep, soos van toepassing op bemarking van dienste, bied 'n praktiese en werkbare raamwerk vir die daarstelling van 'n strategiese plan.

8.8.3. AANBEVELINGS

Om 'n werkbare strategie daar te stel, word aanbevelings aan die hand van die sewe besluitnemingsareas, soos afgelei uit die bemarkingsresep, voorgehou:

- ☛ Positiewe interaksie tussen mense en diere moet bevorder word deur die fasilitering van multidisiplinêre programme en -projekte wat die behoeftes van spesifieke teikengroepe in die mark bevredig.
- ☛ Prysbesluite moet geneem word wat as riglyn vir organiseerders van praktykprogramme, opleidingsprogramme en navorsingsprojekte kan dien.

- ☛ 'n Multidisiplinêre instituut of sentrum moet daargestel word vanwaar alle aksies ter bevordering van positiewe mens–dierinteraksie beplan, georganiseer, gekoördineer en geëvalueer word.
- ☛ Die waarde van positiewe interaksie en die werksaamhede van die instituut/sentrum moet deur middel van persoonlike kontak, publisiteit, gedrukte promosiemateriaal en die internet aan die onderskeie teikengroepe bekend gestel word.
- ☛ Rolspelers vanuit die onderskeie dissiplines moet byeengebring word in gespreksforums, opleidingsgeleenthede, multidisiplinêre verenigings en -navorsing.
- ☛ Riglyne vir die implementering van mens–dierinteraksieprogramme, moet beskikbaar gestel word, asook 'n toeganklike en verbruikersvriendelike sisteem van kontak en verwysing oor beskikbare dienste in die veld.
- ☛ Minimum standaarde vir opleiding- en praktykprogramme moet beskikbaar wees, en rolspelers in die veld moet ten alle tye 'n professionele beeld van die studieveld en werksaamhede van die instituut/sentrum uitdra.

8.9 TOETSING VAN DOELSTELLING EN DOELWITTE

8.9.1 DOELSTELLING

Die doel van hierdie ondersoek was om die aard en omvang van mens–dierinteraksie as selfstandige studieveld binne multidisiplinêre verband vas te stel, en om na aanleiding daarvan 'n strategie voor te stel om sodoende die studieveld in Suid - Afrika te bevorder.

Die navorser het in hierdie doel geslaag. Voldoende inligting is versamel om sowel die multidisiplinêre aard, as die selfstandigheid van die studieveld uit te ken, en om daaruit 'n werkbare strategie ter bevordering van die studieveld voor te lê.

8.9.2 DOELWITTE

8.9.2.1 Doelwit 1

Om die onderskeie dissiplines betrokke by mens–dierinteraksie te identifiseer en die aard van elk se betrokkenheid te omskryf, om daardeur te bepaal of mens–dierinteraksie wel 'n multidisiplinêre studieveld is.

Drie en twintig dissiplines is geïdentifiseer wat direk betrokke by die studieveld mens–dierinteraksie is. Die aard en omvang van al 23 dissiplines se betrokkenheid is volledig omskryf. Die stelling dat mens–dierinteraksie 'n multidisiplinêre studieveld is, word hierdeur bevestig.

8.9.2.2 Doelwit 2

Om die verskillende diensterreine in maatskaplike werk, waarby mens–dierinteraksie betrokke is, te identifiseer en daardeur die rol wat die maatskaplike werker in die multidisiplinêre span kan speel, te illustreer.

Nege diensterreine in Maatskaplike Merk is geïdentifiseer waarin positiewe interaksie die lewenskwaliteit van mense kan bevorder, en dus 'n terapeutiese- en/of ontwikkelingswaarde het. Die belangrikste rol van die maatskaplike werker is geïdentifiseer as fasiliteerder van praktykprogramme en-projekte.

8.9.2.3 Doelwit 3

Om vertrepunte vir multidisiplinêre samewerking te bepaal wat as riglyne ter bevordering van die studieveld kan dien.

Multidisiplinêre samewerking is vanuit die sisteembenadering beskou. Vyf beginsels of vertrepunte ter bevordering van multidisiplinêre samewerking in die studieveld is geïdentifiseer. Faktore wat multidisiplinêre samewerking strem en kan bevorder is ook uitgelig.

8.9.2.4 Doelwit 4

Om te bepaal in watter mate die studieveld reeds aan die vereistes vir selfstandigheid voldoen sodat leemtes in die proses van ontwikkeling geïdentifiseer kan word.

Die studieveld is aan vyf kriteria vir selfstandigheid getoets en daar is bevind dat dit tot 'n groot mate die toets vir selfstandigheid slaag. Nog twee kriteria vir selfstandigheid is geïdentifiseer, en spesifieke aanbevelings ter bevordering van die selfstandige aard van die studieveld kon gemaak word.

8.9.2.5 Doelwit 5

Om vanuit die gevolgtrekkings gemaak uit die empiriese- en literatuurdata, aanbevelings te maak en 'n spesifieke strategie voor te stel, wat mens-dierinteraksie as selfstandige multidisiplinêre studieveld in Suid-Afrika, sal bevorder.

'n Strategie ter bevordering van mens-dierinteraksie as multidisiplinêre selfstandige studieveld in Suid-Afrika, is aan die hand van 'n bemarkingsresep, bestaande uit sewe besluitnemingsareas, voorgestel.

Die doelstelling en doelwitte van hierdie ondersoek is dus bereik.

8.10 FORMULERING VAN HIPOTEESES

Aangesien hoofsaaklik van die verkennende navorsingsontwerp gebruik gemaak is, word hipoteses vir verdere navorsing vervolgens geformuleer:

- ☛ Indien multidisiplinêre opleiding, navorsing en praktykprogramme realiseer sal mens-dierinteraksie as selfstandige multidisiplinêre studieveld ontwikkel.
- ☛ Indien multidisiplinêre gespreksforums en verenigings gevorm word, sal navorsing, opleiding en praktykprogramme gestimuleer word.
- ☛ Indien die aard en omvang van elk van die dissiplines se betrokkenheid by mens-dierinteraksie volledig omskryf word, sal individue binne elk van dissiplines meer aktief betrokke raak.

- Indien maatskaplike werkers in praktyk bewus gemaak word van die terapeutiese en ontwikkelingswaarde van positiewe mens–dierinteraksie, en opgelei word in die proses van implementering, sal hulle meer aktief tot die proses toetree.
- Indien 'n instituut of sentrum wat alle programme en projekte ter bevordering van positiewe mens–dierinteraksie in Suid-Afrika bestuur daargestel word, sal die proses van ontwikkeling meer momentum kry.

8.11 SLOTOPMERKINGS

Mens–dierinteraksie as selfstandige, multidisiplinêre studieveld in Suid-Afrika kan alleen bevorder word as al die rolspelers in die veld dieselfde doel, naamlik die bevordering van positiewe interaksie tussen mense en diere, nastreef. Multidisiplinêre navorsing, opleiding en praktykprogramme word as vertrekpunt vir ontwikkeling op die gebied gestel. 'n Instituut of sentrum ter bevordering van die studieveld, wat alle mens–dierinteraksieprogramme doelgerig beplan, organiseer, koördineer en evalueer word in vooruitsig gestel. 'n Strategie ter bereiking van hierdie doel word voorgehou. Voortgesette navorsing op die gebied sal bepaal of die strategie die gewenste uitkomst bereik het.

BRONNELYS

- ☞ Adams, D.L. 1997. Animal - assisted enhancement of speech therapy: A case study. **Anthrozoös**, 10(1): 53-56.
- ☞ Adams, C.L., Bonnett, B.N. & Meek, A.H. 1999. Owner reponse to companion animal death: development of a theory and practical implications. **Canadian Veterinary Journal**, January, 40 (1): 33-39.
- ☞ Adkins, S.L. & Rajcecki, D.W. 1999. Pet's roles in parents' bereavement. **Anthrozoös**, 12 (1): 33-41.
- ☞ Agnew, R. 1999. The causes of animal abuse: A social-psychological analyses. **Humans & Other Species**, 10 (3): 31.
- ☞ Albert, A. 1999. Life course and motives for adopting pets: a preliminary analysis. **Humans & Other Species**, June, 10 (2): 15.
- ☞ Albert, A & Bulcroft, K. 1988. Pets, families, and the life course. **Journal of Marriage and the Family**, May, 50 (2): 543-552.
- ☞ Alessandrini, B. 1998. **AAT for children with disabilities and other problems**. Paper presented at the 8th International Conference on Human-Animal Interactions, 10-12 September, Prague.
- ☞ Allen, K. & Blascovich, J. 1996. The value of service dogs for people with severe ambulatory disabilities. **Journal of the American Medical Association**, 275: 1001-1006.
- ☞ Anderson, C. 1994. The boy who wouldn't talk. **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1): 5.
- ☞ Anderson, E.N. 1998. Ecologies of the heart: emotion, belief, and the environment. **Humans & Other Species**, 8 (1): 25.
- ☞ Anderson, W. 1995. Facing the future: using animals ethically in science. In Baker, R.M., Einstein, R., Mellor, D.J. & Rose, M.A. (Eds.) **Animals and science in the twenty-first century: new technologies and challenges**. Proceedings of the conference held at the Business School, University of Melbourne, 7-8 October, 1994.
- ☞ Anderson, W.P., Reid, C.M. & Jennings, G.L. 1992. Pet ownership and risk factors for cardiovascular disease. **The Medical Journal of Australia**, 157 (7): 298-301.

- ☞ Angulo, F.J., Siegel, J.M. & Detels, R. 1996. Pet ownership and the reliability of the Companion Animal Bonding Scale among participants of the multicenter aids cohort study. **Anthrozoös**, 9 (1): 5-9.
- ☞ **Animal Voice**. 1997. August – November Edition. South Africa: Somerset West.
- ☞ **Animal Voice**. 2000. January – April Edition. South Africa: Somerset West.
- ☞ **Animal Voice**. 2000. September – December Edition. South Africa: Somerset West.
- ☞ Anthony, D., Telegin, D.Y. & Brown, D. 1993. The origin of horseback riding. **The Interactions Bibliography**, June, 4 (2): 22.
- ☞ Arkow, P. 1992. The correlations between cruelty to animals and child abuse and the implications for veterinary medicine. **Canadian Veterinary Journal**, August, 33: 518-521.
- ☞ Arkow, P. 1994. Child abuse, animal abuse, and the veterinarian. **Journal of the American Veterinary Medical Association**, April, 204 (7): 1004-1007.
- ☞ Arkow, P. 1995. **Breaking the cycles of violence: A Practical Guide**. California: The Latham Foundation.
- ☞ Arkow, P. 1996. The relationship between animal abuse and other forms of family violence. **Family Violence & Sexual Assault Bulletin**, 12 (1-2): 29-34.
- ☞ Arkow, P. 1998. Animal abuse, child abuse and domestic violence – compelling connections. **The Guardian: Women's Humane Society**, Spring, 30 (1): 1-3.
- ☞ Arkava, M.L. & Lane, T.A. 1983. **Beginning social work research**. Massachusetts: Allyn & Bacon, Inc.
- ☞ Ascione, F.R. 1992. Enhancing children's attitudes about the humane treatment of animals: Generalization to human-directed empathy. **Anthrozoös**, 5: 176-191.
- ☞ Ascione, F.R., Thompson, T.M. & Black, T. 1997. Childhood cruelty to animals: Assessing cruelty dimensions and motivations. **Anthrozoös**, 10(4): 170-182.
- ☞ Ascione, F.R. 1998. **Humane and inhumane education: lessons we teach about the roles of animals in children's lives**. Paper presented at the 8th International Conference on Human-Animal Interactions, 10-12 September, Prague.
- ☞ Ascione, F.R. & Arkow, P. (Eds.) 1999. **Child abuse, domestic violence, and animal abuse: linking the circles of compassion for prevention and intervention**. West Lafayette: Purdue University Press.
- ☞ Aydin, M. 1998. **Human-Animal Relationship: An Islamic Perspective**. Paper presented at the 8th International Conference on Human-Animal Interactions, 10-12 September, Prague.
- ☞ Babbie, E. 1992. **The practice of social research**. 6th Edition. California: Wadsworth Publishing Company.

- ☞ Baenninger, R. 1995. Some consequences of animal domestication for humans. **Anthrozoös**, VIII (2): 69-77.
- ☞ Bailey, K.D. 1987. **Methods of social research**. 3rd Edition. New York: The Free Press.
- ☞ Bailey, K.D. 1994. **Methods of social research**. 4th Edition. New York: The Free Press.
- ☞ Baldwin, E. 1993. The case of animal research in Psychology. **Journal of Social Issues**, 49 (1): 121-131.
- ☞ Barba, B.E. 1993. The human/companion animal relationship: Philosophical inquiry. **The Interactions Bibliography**, September, 4 (3): 29.
- ☞ Barba, B.E. 1995. A critical review of research on the human/companion animal relationship: 1988 – 1993. **Anthrozoös**, VIII (1): 9-15.
- ☞ Barofsky, I. & Rowan, A. 1998. Models for measuring quality of life: Implications for Human-Animal Interaction research. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- ☞ Barker, S.B. & Barker, R.T. 1989. The human-canine bond: Closer than family ties? **Journal of Mental Health Counselling**, January, 10 (1): 56.
- ☞ Barolin, G.S. & Samborski, R. 1993. Das Pferd as Helfer in der Therapie. **The Interactions Bibliography**, September, 4 (3): 23.
- ☞ Batson, K., McCabe, B., Baun, M.M. & Wilson, C. 1998. The effect of a therapy dog on socialization and physiological indicators of stress in persons diagnosed with Alzheimer's disease. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- ☞ Beck, A.M. 1985. The therapeutic use of animals. **Veterinary Clinics of North America: Small Animal Practice**, March, 15 (2): 365-375.
- ☞ Beck, A.M. & Meyers, N.M. 1996. Health enhancement and companion animal ownership. **Annual Review of Public Health**, 17: 247-257.
- ☞ Becker, M. 1999. Pets keep people healthy. **Veterinary Economics**, Special Edition: 40-45.
- ☞ Beeld Koerant. 23 Junie 2000. **Honde voor in die koor teen misdaad**.
- ☞ Behling, R.J. 1993. Animal programs and animal-assisted therapy in skilled and intermediate care facilities in Illinois. **The Interactions Bibliography**, March, 4 (1): 7.
- ☞ Belk, R.W. 1996. Metaphoric relationships with pets. **Society & Animals**, 4 (2): 121-145.
- ☞ Bergesen, F.J. 1989. **The effects of pet-facilitated therapy on the self-esteem and socialization of primary school children**. Presentation at the 5th International Conference on the Relationship between Humans and Animals, Monaco.
- ☞ Bernard, S. 1995. **Animal Assisted Therapy: A guide for Health Care Professionals and Volunteers**. Texas: Tyler Press.

- ☞ Bernstein, A. J. 1989. **Self-help groups in the South African context - A developmental perspective**. Durban, University of Natal: Unpublished Doctoral thesis.
- ☞ Birke, L. & Michael, M. 1995. Raising the profile of welfare: Scientists and their use of animals. **Anthrozoös**, VIII (2): 90-99.
- ☞ Bless, C. & Higson-Smith, C. 1995. **Fundamentals of Social Research Methods: An African Perspective**. 2nd Edition. Kenwyn: Juta & Co.
- ☞ Boat, B.W. 1995. The relationship between violence to children and violence to animals: An ignored link? **Journal of Interpersonal Violence**, June, 10 (2): 228-235.
- ☞ Bodmer, N.M. 1998. Impact of Pet Ownership on the Well-Being of Adolescents With Few Familial Resources. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- ☞ Boldt, M.A. & Dellmann-Jenkins, M. 1994. The impact of companion animals in later life and considerations for practice. **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1): 13.
- ☞ Botha, N.J. 1995. The dynamics of the inter-disciplinary team approach. **Social Work/Maatskaplike Werk**, 31(3): 208-214.
- ☞ Bowd, A.D. & Shapiro, K.J. 1993. The case against laboratory animal research in Psychology. **Journal of Social Issues**, 49 (1): 133-142.
- ☞ Bowes, L.G. 1991. Pet assisted therapy at an Edmonton auxiliary hospital. **The Interactions Bibliography**, December, 4 (4): 5.
- ☞ Boyd, H.W. (Jr), Westfall, R. & Stasch, S.F. 1989. **Marketing Research: Text and Cases**. 7e Uitgawe. Homewood/Boston: Irwin Publishers.
- ☞ Bredenberg, D. 1993. Developing a companion animal program. **The Interactions Bibliography**, June, 4 (2): 7.
- ☞ Brennan, A. 1995. Animal ethics: time for a new approach. In Baker, R.M., Einstein, R., Mellor, D.J. & Rose, M.A. (Eds.) **Animals and science in the twenty-first century: New technologies and challenges**. Proceedings of the conference held at the Business School, University of Melbourne, 7-8 October, 1994.
- ☞ Brion, M. 1959. **Animals in Art**. London: GG Harrap.
- ☞ Brown, E.J. 1993. OT's 'Monkey Business' provides companionship and independence. **The Interactions Bibliography**, September, 4 (3): 30.
- ☞ Brown, O.J. & Tebay, J.M. 1999. Therapeutic Riding Education: Professional Issues. **Scientific and Educational Journal of Therapeutic Riding**. Federation of Riding for the Disabled International.
- ☞ Budge, R.C., Spicer, J., Jones, B. & St. George, R. 1998. Health Correlates of Compatibility and Attachment in Human-Companion Animal Relationships. **Society & Animals**, 6 (3): 219-234.

- ☞ Burch, M.R., Bustad, L.K., Duncan, S.L., Fredrickson, M. & Tebay, J. 1995. The role of pets in therapeutic programmes. In Robinson, I. (Ed.) **The Waltham Book of Human-Animal Interaction: Benefits and Responsibilities of Pet Ownership**. Pergamon Press.
- ☞ Burnham, J. 2000. Society is addicted to animal products, and in denial. **Animal Voice**, January - April: 2-3.
- ☞ Carbett, C. 1997. Noupoot Christian Care Centre. **Companion, The South African Journal of Human-Animal Interaction**, 14 (Summer): 4-5.
- ☞ Carmack, B.J. 1997. Realistic representations of companion animals in comic art in the USA. **Anthrozoös**, 10 (2/3): 108-120.
- ☞ Carroll, L. 1965. **Die avonture van Alice**. Kaapstad/Pretoria: Human & Rousseau.
- ☞ Cerio, G. 1994. What becomes a zealot most? **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1): 6.
- ☞ Chafetz, P., West, H. & Ebbs, E. 1988. Overcoming obstacles to cooperation in interdisciplinary long term care teams. **Journal of gerontological social work**, 11(3/4): 131-141.
- ☞ Chalmers, A.F. 1982. **What is this thing called science?** 2nd Edition. Philadelphia: Open University Press.
- ☞ Chen, K. 1986. Technological planning in industry: Increasing emphasis on human resource considerations. In Dluhy, M.J. & Chen, K. (Eds.) **Interdisciplinary planning: A perspective for the future**. USA: Center for Urban Policy Research.
- ☞ Chen, K. 1986. Shifting demands on interdisciplinary planning: An educational response. In Dluhy, M.J. & Chen, K. (Eds.) **Interdisciplinary planning: A perspective for the future**. USA: Center for Urban Policy Research.
- ☞ Chinner, T.L. & Dalziel, F.R. 1993. An exploratory study on the viability and efficacy of a pet-facilitated therapy project within a hospice. **The Interactions Bibliography**, June, 4 (2): 7.
- ☞ Clark, S.R.L. 1997. **Animals and their Moral Standing**. London: Routledge.
- ☞ Clugston, R.M. 1993. The state of the animals: Human impact on wild and domestic animals. In Pinches, C. & McDaniel, J.B. (Eds.) **Good News for animals?: Christian approaches to animal well-being**. U.S.A: Orbis Books.
- ☞ Clutton-Brock, J. 1994. The unnatural world: Behavioural aspects of humans and animals in the process of domestication. In Manning, A. & Serpell, J. (Eds.) **Animals and Human Society**. London: Routledge.

- ☞ Cobb, J.B. (Jr) 1993. Economics for animals as well as people. In Pinches, C. & McDaniel, J.B. (Eds.) **Good News for animals?: Christian approaches to animal well-being**. U.S.A: Orbis Books.
- ☞ Cochrane, A. & Callen, K. 1993. Dolphins and their power to heal. **The Interactions Bibliography**, September, 4 (3): 7.
- ☞ Cohen, E. 1994. Animals in Medieval perceptions: The image of the ubiquitous other. In Manning, A. & Serpell, J. (Eds.) **Animals and Human Society**. London: Routledge.
- ☞ Compton, R.C. & Galaway, B. 1994. **Social Work Processes**. 5th Edition. California: Brooks/Cole Publishing Company.
- ☞ Cooper, A.G. 1994. Canine Corrections - The human animal bond behind bars. **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1): 5.
- ☞ Copeland, M. 1998. Why Anthrozoös should welcome the humanities. **Anthrozoös**, 11(1): 3-4.
- ☞ Corson, S.A. & Corson, E.O. 1978. Pets as mediators of therapy. In Maserun, J.H. (Ed.) **Current Psychiatric Therapies**. New York.
- ☞ Cowell, D. 1993. **The marketing of services**. Oxford: Butterworth-Heinemann Ltd.
- ☞ Cowles, K.M. 1993. The human-animal relationship in the American culture: An ethnography. **The Interactions Bibliography**, March, 4 (1): 21.
- ☞ Cox, R.P. 1993. The human/animal bond as a correlate of family functioning. **The Interactions Bibliography**, September, 4 (3): 19.
- ☞ Crompton, J.L. & Lamb, C.W. 1986. **Marketing government and social services**. New York: John Wiley & Sons.
- ☞ Cusack, O. 1988. **Pets and Mental Health**. New York: The Haworth Press.
- ☞ Cusack, O. & Smith, E. 1984. **Pets and the Elderly**. New York: The Haworth Press.
- ☞ Dalphonse, S. 1994. Soft touches: Give them kittens and something happens to men doing hard time. **The Interactions Bibliography**, December, 5 (4): 5.
- ☞ Dalton, R., Abrahams, L. & Morkel, G. 1998. **Juta's Statutes of South Africa, Volume 6**. Juta & Co, Ltd.
- ☞ Damino, J.H. 1994. Factors related to owner grief response following disappearance of a pet. **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1): 15.
- ☞ Dane, F.C. 1990. **Research Methods**. Pacific Grove, California: Brooks/Cole Publishing Company.
- ☞ Davis, J.H. & Juhasz, A.M. 1995. The preadolescent/pet friendship bond. **Anthrozoös**, VIII (2): 78-82.
- ☞ Dawson, F. 1994. Animal Ownership and Health among the Elderly Population. In Nicholson, J. & Podberscek, A. (Eds.) **Issues in research in companion animal**

- studies.** Proceedings of a workshop held at the University of Cambridge by the Society for Companion Animal Studies (SCAS).
- ☞ Delaney-Johnson, C. 1993. Potential zoonoses from nontraditional pets with particular attention to the immunosuppressed pet owner. **The Interactions Bibliography**, December, 4 (4): 26.
 - ☞ Delport, C.S.L. 1992. **Die assessering van gemeenskappe vanuit die lewende sisteemteorie.** Doktorale proefskrif. Randse Afrikaanse Universiteit.
 - ☞ Dembicki, D. & Anderson, J. 1996. Pet ownership may be a factor in improved health of the elderly. **Journal of Nutrition for the Elderly**, 15 (3): 15-31.
 - ☞ De Vos, A.S. 1998. Conceptualisation and operationalisation. In De Vos, A.S. (Ed.) **Research at grass roots: A primer for the caring professions.** Pretoria: Van Schaik Publishers.
 - ☞ De Vos, A.S. & Fouché, C.B. 1998. General introduction to research design, data collection methods and data analysis. In De Vos, A.S. (Ed.) **Research at grass roots: A primer for the caring professions.** Pretoria: Van Schaik Publishers.
 - ☞ De Vos, A.S. & Van Zyl, C.G. 1998. The grounded theory methodology. In De Vos, A.S. (Ed.) **Research at grass roots: A primer for the caring professions.** Pretoria: Van Schaik Publishers.
 - ☞ Diamond, B.L. 1994. Never can say goodbye. **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1): 16.
 - ☞ Dluhy, M.J. 1986. Introduction: Planning perspectives. In Dluhy, M.J. & Chen, K. (Eds.) **Interdisciplinary planning.** USA: Center for Urban Policy Research.
 - ☞ Drake-Hurst, E. 1994. The grieving process and the loss of a beloved pet: a study of clinical relevance. **The Interactions Bibliography**, June, 5 (2): 21.
 - ☞ Drewry, P. 1998. Therapeutic Horseback Riding. **Christian Counselling Today**, 6 (4): 31-33.
 - ☞ Dryden, W. & Thorne, B. (Eds.) 1993. **Counselling: Interdisciplinary perspectives.** Milton Keynes: Open University Press.
 - ☞ Duma, G. 1997. Dare we, as Africans, care about animals? **Animal Voice**, August - November: 9.
 - ☞ Duncan, S.L. 1998. The Importance of Training Standards and Policy for Service Animals. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health.** California: Sage Publications.
 - ☞ Duncan, S. 2000. National Service Dog Center: Improving systems changing lives. **Interactions**, 18 (2): 11.
-

- ☞ Du Preez, M.S.E. 1999. **Maatskaplike Werk: Verlede, hede en toekoms**. Intreerede gelewer op 25 Augustus 1999, Universiteit van Pretoria.
- ☞ Du Preez, T. 1997. Diere en Kommunikasie: 'n Perspektief op diere in advertensies. **Companion, The South African Journal of Human-Animal Interaction**, Summer 14:6.
- ☞ Eckley, S.C.A. 1999. Strategies for a society for all ages. **Journal of the SA Council for the Aged**, 2 (1): 9-11.
- ☞ Edney, A. 1993. Dogs and human epilepsy. **The Interactions Bibliography**, June, 4 (2): 5.
- ☞ Edney, A. 1995. Companion animals and human health: an overview. **Journal of the Royal Society of Medicine**, December, 88: 704-708.
- ☞ Einstein, R. 1995. Can I teach biology without using animals? In Baker, R.M., Einstein, R., Mellor, D.J. & Rose, M.A. (Eds.) **Animals and science in the twenty-first century: New technologies and challenges**. Proceedings of the conference held at the Business School, University of Melbourne, 7-8 October, 1994.
- ☞ Endenburg, N., Hart, H. & Bouw, J. 1994. Motives for acquiring companion animals. **The Interactions Bibliography**, September, 5 (3): 12.
- ☞ Endenburg, N. & Baarda, B. 1995. The role of pets in enhancing human well-being: Effects on child development. In **The Waltham Book of Human-Animal Interaction: Benefits and responsibilities of pet ownership**. Exeter: Pergamon Press.
- ☞ Erickson, H.L. 1998. **Concept-based curriculum and instruction: Teaching beyond facts**. California: Corwin Press.
- ☞ Exner, G., Engelman, A., Lange, K. & Wenck, B. 1994. Basic principles and effects of hippotherapy within the comprehensive care of paraplegic patients. **The Interactions Bibliography**, December, 5(4): 18.
- ☞ Fick, K.M. 1994. The influence of an animal on social interactions of nursing home residents in a group setting. **The Interactions Bibliography**, September, 5 (3): 14.
- ☞ Fifield, S.J. & Forsyth, D.K. 1999. A pet for the children: Factors related to family pet ownership. **Anthrozoös**, 12 (1): 24-31.
- ☞ Figl, J. 1998. **The Human Animal Relationship in World Religions**. Paper presented at the 8th International Conference on Human-Animal Interactions, 10-12 September, Prague.
- ☞ Fitzpatrick, J.C. & Tebay, J.M. 1998. Hippotherapy and Therapeutic Riding: An International Review. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.

- ☞ Fogle, B. 1999. The changing roles of animals in Western society: Influences upon and from the veterinary profession. **Anthrozoös**, 12 (4): 234-239.
- ☞ Folse, E.B., Minder, C.C., Aycock, M.J. & Santana, R.T. 1994. Animal-Assisted Therapy and depression in adult college students. **Anthrozoös**, VII (3): 188-194.
- ☞ Fouché, C.B. 1998. Data collection methods. In De Vos, A.S. (Ed.) **Research at grass roots: A primer for the caring professions**. Pretoria: Van Schaik Publishers.
- ☞ Fouché, C.B. en De Vos, A.S. 1998. Problem formulation. In De Vos, A.S. (Ed.) **Research at grass roots: A primer for the caring professions**. Pretoria: Van Schaik Publishers.
- ☞ Francione, G.L. 1995. **Animals, Property, and the Law**. Philadelphia: Temple University Press.
- ☞ Francis, E. 1988. Group Processes. In Dillon, J.T. (Ed.) **Questioning and discussion: A multidisciplinary study**. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation.
- ☞ Fraser, C. 1994. Pets meet the needs of the lonely elderly. **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1): 13.
- ☞ Frear, G.L. (Jr) 1993. Caring for animals: Biblical stimulus for ethical reflection. In Pinches, C. & McDaniel, J.B. (Eds.) **Good News for animals?: Christian approaches to animal well-being**. U.S.A: Orbis Books.
- ☞ French, W.C. 1993. Beast – machines and the technocratic reduction of life: A Creation-centered perspective. In Pinches, C. & McDaniel, J.B. (Eds.) **Good News for animals?: Christian approaches to animal well-being**. U.S.A: Orbis Books.
- ☞ Friedmann, E. & Thomas, S.A. 1995. Pet ownership, social support and one year survival after acute myocardial infarction in the Cardiac Arrhythmia Suppression Trial. **American Journal of Cardiology**, December: 1-17.
- ☞ Fritz, L., Farver, T.B., Kass, P.H. & Hart, L. 1995. Association with Companion Animals and the Expression of Noncognitive Symptoms in Alzheimer's Patients. **Journal of Nervous and Mental Disease**, 183: 459-463.
- ☞ Frohoff, T.G. & Packard, J.M. 1995. Human interactions with free-ranging and captive bottlenose dolphins. **Anthrozoös**, VIII (1): 44-53.
- ☞ Gallant, J. 1998. The origins of the domestic dog, his arrival and dispersal in Africa. **The Companion: The South African Journal of Human-Animal Interaction**, 15 (6): 6-9.
- ☞ Gasparíková, J., Bakos, V., Pillay, N. & Prinsloo, C.H. (Eds.) 1996. **Methodological challenges of interdisciplinary research in the social sciences**. Pretoria: HSRC Publication.

- ☞ Garrity, T.F. & Stallones, L. 1998. Effects of Pet Contact on Human Well-Being: Review of Recent Research. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- ☞ Geer, G. 1994. Animal terrorists: hunters held hostage by "rights" groups. **The Interactions Bibliography**, June, 5 (2): 25.
- ☞ Gehrke, M., Kaune, W. & Ubat, H-F. 1994. Observation of developmental changes made by therapeutic vaulting and horseback riding in mentally handicapped teenagers. **The Interactions Bibliography**, September, 5 (3): 21.
- ☞ Germain, C.B. 1984. **Social work practice in health care: An ecological perspective**. New York: The Free Press.
- ☞ Gerwolls, M.K. & Labott, S.M. 1994. Adjustment to the death of a companion animal. **Anthrozoös**, VII (3): 172-187.
- ☞ Gilmer, N. & Nicholson, J. 1996. The role of the dog as a pet: A comparison between single, bi-person and multi-person households. In Nicholson, J. & Podberscek, A. (Eds.) **Further issues in research in companion animal studies**. Proceedings of a workshop held at the University of Cambridge by the Society for Companion Animal Studies (SCAS).
- ☞ Gosse, G.H. & Barnes, M.J. 1994. Human grief resulting from the death of a pet. **Anthrozoös**, VII (3): 103-112.
- ☞ Graham, S. 1999. Equine therapy for the adult with multiple sclerosis. **Scientific and Educational Journal of Therapeutic Riding**. Federation of Riding for the Disabled International.
- ☞ Granger, B.P., Linnabary, R. & New, J.C. 1993. Measuring the potential benefits of raising calves at a juvenile correctional center: A human-animal bond experience. **The Interactions Bibliography**, March, 4 (1): 18.
- ☞ Granger, B.P., Kogan, L., Fitchett, J. & Helmer, K. 1998. A human-animal intervention team approach to animal-assisted therapy. **Anthrozoös**, 11(3): 172-176.
- ☞ Grinnell, R.M. & Williams, M. 1990. **Research in social work: A primer**. Illinois: F.E. Peacock Publishers, Inc.
- ☞ Guest, C. 1994. The Social, Psychological and Physiological Effects of the Supply of Hearing Dogs on the Deaf and Hard of Hearing. In Nicholson, J. & Podberscek, A. (Eds.) **Issues in research in companion animal studies**. Proceedings of a workshop held at the University of Cambridge by the Society for Companion Animal Studies (SCAS).
- ☞ Haldane, S. 1994. Helping hands: how monkeys assist people who are disabled. **The Interactions Bibliography**, December, 5 (4): 30.

- ☞ Hammond, L. 1997. The Eden alternative: building human habitats. **Humans & Other Species**, 8 (4): 15.
- ☞ Harris, M.D. & Gellin, M. 1994. The effects of weekly pet visits upon the circulatory system and the personal adjustment of homebound elderly persons. **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1): 5.
- ☞ Hart, L.A. 1993. Companion Animals throughout the human life cycle: The contributions of Aline and Robert Kidd. **Anthrozoös**, VI (3): 148-153.
- ☞ Hart, L.A., Zasloff, R.L.& Benfatto, A.M. 1995. The pleasures and problems of hearing dog ownership. **Psychological Reports**, 77: 969-970.
- ☞ Hauerwas, S. & Berkman, J. 1993. A Trinitarian theology of the "chief end" of "all flesh". In Pinches, C. & McDaniel, J.B. (Eds.) **Good News for animals?: Christian approaches to animal well-being**. U.S.A: Orbis Books.
- ☞ Haughie, E., Milne, D. & Elliott, V. 1993. An evaluation of companion pets with elderly psychiatric patients. **The Interactions Bibliography**, September, 4 (3): 18-19.
- ☞ Hawkins, D.I., Best, R.J. & Coney, K.A. 1992. **Consumer Behavior : Implications for marketing strategy**. 5th Edition. Boston: Richard D. Irwin Inc.
- ☞ Hennessy, P.K. 1992. What you should know about liability for injuries caused by dogs at home and at large. In Murray, R.W. (Ed.) **Urban Animal Management**. Proceedings of the First National Conference on Urban Animal Management in Australia. Brisbane Australia: Chiron Media Mackay.
- ☞ Hepner, L.A. 1994. **Animals in Education: The facts, Issues and Implications**. Albuquerque: Richmond Publishers.
- ☞ Herzog, H.A. Jr. 1993. "The movement is my life": The psychology of Animal Rights Activism. **Journal of Social Issues**, 49 (1): 103-119.
- ☞ Hills, A.M. 1995. Empathy and belief in the mental experience of animals. **Anthrozoös**, VIII (3): 132-142.
- ☞ Hills, A.M. & Lalich, N. 1998. Judgements of cruelty toward animals: Sex differences and effect of awareness of suffering. **Anthrozoös**, 11(3): 142-147.
- ☞ Hindle, A. 1992. Designing community education programs to promote animal welfare: The RSPCA's experiences. In Murray, R.W. (Ed.) **Urban Animal Management**. Proceedings of the First National Conference on Urban Animal Management in Australia. Brisbane Australia: Chiron Media Mackay.
- ☞ Hines, L. 1998. **Membership invitation: International Association of Human-Animal Interaction Organizations**. G:/group/dody/IAHAIO/members/memcrit.doc (2/98).

- ☞ Hines, L. & Fredrickson, M. 1998. Perspectives on Animal-Assisted Activities and Therapy. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- ☞ Hofmeyr, L. 1996. **Studiehandleiding vir Maatskaplike Werk Navorsing, SUN 820**. Pretoria: Departement Maatskaplike Werk, Universiteit van Pretoria.
- ☞ Hoffman, B. 2000. **Animal phobias – A physiological perspective**. Reproduction, Department of Biological Sciences, Technikon Pretoria.
- ☞ Hoffman, K.S. & Sallee, A.L. 1994. **Social Work Practice – Bridges to Change**. Boston: Allyn and Bacon.
- ☞ Holbrook, M.B., Stephens, D.L., Day, E., Holbrook, S.M. & Strazar, G. 2001. A collective stereographic photo essay on key aspects of animal companionship: The truth about dogs and cats. **Academy of Marketing Science Review**. <http://www.amsreview.org/amsrev/theory/holbrook01-01.html>.
- ☞ Holcomb, R., Jendro, C., Weber, B. & Nahan, U. 1997. Use of an aviary to relieve depression in elderly males. **Anthrozoös**, 10 (1): 32-36.
- ☞ Hudson, W.G.B. & Gummow, B. 1997. Perceptions of teenagers about the role of the veterinarian in practice: a cross-cultural study. **Journal of the South African Veterinary Association**, 68 (2): 59-61.
- ☞ Hull, D. L. 1988. **Science as a process: An evolutionary account of the social and conceptual development of science**. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- ☞ Hume, C.W. 1980. **The status of animals in the Christian religion**. Great Britain: The Garden City Press.
- ☞ Hume, L. 1996. **Animal Facilitation in Occupational and Physical Therapy Sessions**. <http://www.rehabnet.com/aft/aftotpt.htm> (1 October 2000).
- ☞ Hume, L. 1996. **Animal Facilitated Therapy in Speech Therapy Sessions**. <http://www.rehabnet.com/aft/cdaft.htm> (1 October 2000).
- ☞ Hung, W. 1998. **The Buddhist Perspective on Animals and Life Conservation: Their changing roles in society**. Paper presented at the 8th International Conference on Human-Animal Interactions, 10-12 September, Prague.
- ☞ Huysamen, G.K. 1993. **Metodologie vir die sosiale en gedragwetenskappe**. Pretoria: Sigma-Pers (Edms.) Bpk.
- ☞ Huysamen, G.K. 1994. **Methodology for the social and behavioral sciences**. Halfway House: Southern Book Publishers.
- ☞ Jackson, F. (Ed.) 1998. Faithful friends: dogs in life and literature. **Humans & Other Species**, 9 (2): 24-25.

- 👉 Jackson, V. 1994. Domestic pets in new urban areas: The role of urban design in successful pet ownership. **Australian Planner**, 31(3): 148-152.
- 👉 Jackson, V. 1996. Exploring the bond: Facilitating pet ownership through improved housing design. **JAVMA**, September, 209 (6): 1076-1080.
- 👉 Jarolmen, J. 1999. A comparison of the grief reaction of children and adults: focusing on pet loss and bereavement. **Humans & Other Species**, 10 (1): 18.
- 👉 Jennens, G.W. 1992. The role of research and behaviour in legislation and community attitudes. In Murray, R.W. (Ed.) **Urban Animal Management**. Proceedings of the First National Conference on Urban Animal Management in Australia. Brisbane Australia: Chiron Media Mackay.
- 👉 Jennings, L.B. 1997. Potensial benefits of pet ownership in health promotion. **Journal of Holistic Nursing**, December, 15 (4): 358-372.
- 👉 Jennings, G.L.R., Reid, C.M., Christy, I., Jennings, J., Anderson, W.P. & Dart, A. 1998. Animals and cardiovascular health. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- 👉 Jessen, J., Cardiello, F., & Baun, M.M. 1996. Avian companionship in alleviation of depression, loneliness, and low morale of older adults in skilled rehabilitation units. **Psychological Reports**, February, 78 (1): 339-348.
- 👉 Jewiss, T.J. 1994. Pets and the elderly: a study of loneliness. **The Interactions Bibliography**, September, 5 (3): 14.
- 👉 Jones, C. 1992. **'n Teologies-etiese studie van menseregte met 'n toepassing op die situasie in Suid-Afrika**. Doktorale proefskrif. UNISA.
- 👉 Jones, D.M. 1996. American media coverage of animal protection. **Anthrozoös**, IX (2/3): 72-80.
- 👉 Jones, D.M. 1997(a). The media's response to animal rights activism. **Anthrozoös**, 10 (2/3): 67-75.
- 👉 Jones, D.M. 1997(b). Advertising animal protection. **Anthrozoös**, 10(4): 151-159.
- 👉 Jubber, K. 2000. **Human-animal relationships**. E-pos, 15 September 2000, 10:51.
- 👉 Jung, L.S. 1993. Animals in Christian perspective: Strangers, friends or kin? In Pinches, C. & McDaniel, J.B. (Eds.) **Good News for animals?: Christian approaches to animal well-being**. U.S.A: Orbis Books.
- 👉 Kalfon, E. 1993. Pets make a difference in long-term care. **The Interactions Bibliography**, September, 4 (3): 19.
- 👉 Kammeyer, K.C.W., Ritzer, G. & Yetman, N.R. 1997. **Sociology: Experiencing changing societies**. 7th Edition. USA: Allyn & Bacon Publishers.

- ☞ Katcher, A. & Wilkins, G.G. 1998. Animal-assisted therapy in the treatment of disruptive behavior disorders in children. In Lundberg, A. (Ed.) **The environment and mental health: a guide for clinicians**. Mahwah, NJ: L Erlbaum Associates.
- ☞ Kavaloski, V.C. 1979. Interdisciplinary education and humanistic aspiration: A critical reflection. In Kockelmans, J.J. (Ed.) **Interdisciplinarity and higher education**. University Park/London: The Pennsylvania State University Press.
- ☞ Keil, C.P. 1998. Loneliness, Stress, and Human-Animal Attachment Among Older Adults. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- ☞ **KERYX, Journal of the SA Council for the Aged**, 2000. April: 3(1).
- ☞ King, L. 1999. The multidisciplinary public health team. In Dennill, K., King, L. & Swanepoel, T. (Eds.) **Aspects of primary health care**. Johannesburg: International Thomson Publishing Company.
- ☞ Kinney, W.J. 1994. The social psychology of animal rights. **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1): 6.
- ☞ Kidd, A.H. & Kidd, R.M. 1985. Children's attitudes toward their pets. **Psychological Reports**, 57: 15-31.
- ☞ Kidd, A.H. & Kidd, R.M. 1994. Benefits and liabilities of pets for the homeless. **The Interactions Bibliography**, June, 5 (2): 16.
- ☞ Knitter, W. 1988. Review of disciplinary perspectives. In Dillon, J.T. (Ed.) **Questioning and discussion: A multidisciplinary study**. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation.
- ☞ Kockelmans, J.J. 1979. Science and discipline: Some historical and critical reflections. In Kockelmans, J.J. (Ed.) **Interdisciplinarity and higher education**. University Park/London: The Pennsylvania State University Press.
- ☞ Kockelmans, J.J. 1979. Why interdisciplinarity? In Kockelmans, J.J. (Ed.) **Interdisciplinarity and higher education**. University Park/London: The Pennsylvania State University Press.
- ☞ **Konsepwitskrif vir Hoër Onderwys**, 1997. Staatskoerant No. 17944. Pretoria: Staatsdrukkery.
- ☞ Kreger, M.D. & Mench, J.A. 1995. Visitor-Animal Interactions at the zoo. **Anthrozoös**, VIII (3): 143-157.
- ☞ Krüger, D. 1994. **Troeteldier gefasiliteerde post traumatiese terapie deur die opvoedkundige sielkundige**. Ongepubliseerde Doktorale Proefskrif: UNISA.
- ☞ Kundera, M. 1984. **The unbearable lightness of being**. London/Boston: Faber & Faber.
- ☞ Kurtz, D.L. & Clow, K.E. 1998. **Services Marketing**. New York: John Wiley & Sons.

- ☞ Kvale, S. 1996. **Interviews: An introduction to qualitative research interviewing**. California: Sage Publications.
- ☞ Labuschagne, J.M.T. 2000. **Deliktuele aanspreeklikheid vir 'n besering opgedoen in die loop van 'n sport- of skoubyeenkoms waarby perde betrokke is**. Reproduksie, Departement Inheemsereg, Universiteit van Pretoria.
- ☞ Lago, D.J., Connell, C.M. & Knight, B. 1986. The effects of animal companionship on older persons living at home. **The Human-Pet Relationship**, IEMT, Vienna: 34-39.
- ☞ Lander, S.M. & Reid, J. 1994. Toxoplasmosis: minimizing the risk of pet-associated transmission in persons with HIV disease. **The Interactions Bibliography**, December, 5 (4): 20.
- ☞ Lapp, C.A. 1991. Nursing students and the elderly: Enhancing intergenerational communication through human-animal interaction. **Holistic Nursing Practice**, 5 (2): 72-79.
- ☞ Lasher, M. 1998. A relational approach to the human-animal bond. **Anthrozoös**, 11(3): 130-133.
- ☞ Lawrence, E.A. 1993. The symbolic role of animals in the Plains Indian sun dance. **The Interactions Bibliography**, June, 4 (2): 31.
- ☞ Lawrence, E.A. 1997. A woman veterinary student in the fifties: The view from the approaching millenium. **Anthrozoös**, 10 (4): 160-169.
- ☞ Leathard, A. 1994. **Going Inter-professional**. London: Routledge.
- ☞ Leslie, B.E., Meek, A.H., Kawash, G.F. & McKeown, D.B. 1994. An epidemiological investigation of pet ownership in Ontario. **The Interactions Bibliography**, December, 5 (4): 13.
- ☞ Leichter, H.M. 1997. Lifestyle correctness and the new secular morality. In Brandt, A.M. & Rozin, P. (Eds.) **Morality + Health**. New York/London: Routledge.
- ☞ Levien, M. 2000. Afrikaans is no exception when it comes to words which create a mindset that justifies oppression. **Animal Voice**, January - April: 6.
- ☞ Levinson, B.M. 1962. The dog as co-therapist. **Mental Hygiene**, 46 (4): 59-67.
- ☞ Levinson, B.M. 1965. Pet psychotherapy: Use of household pets in the treatment of behaviour disorders in children. **Psychological Reports**, 17: 695.
- ☞ Levinson, B.M. 1965. The veterinarian and mental hygiene. **Mental Hygiene**, 49: 320.
- ☞ Levinson, B.M. 1967. The pet and the child's bereavement. **Mental Hygiene**, 51: 197.
- ☞ Levinson, B.M. 1968. Household pets in residential schools. **Mental Hygiene**, 52: 411.
- ☞ Levinson, B.M. 1969. Pets and old age. **Mental Hygiene**, 53: 364.
- ☞ Levinson, B.M. 1970. Nursing home pets: A psychological adventure for the patient. **The National Human Review**: Part I and II.

- ☞ Levinson, B.M. 1972. **Pets and Human Development**. Illinois: Charles C Thomas.
- ☞ Levinson, B.M. 1975. Pets and environment. In Anderson, R.S. (Ed.) **Pet Animals and Society**. London: Ballière Tindall.
- ☞ Levinson, B.M. 1984. Foreword. In: Arkow, P. (Ed.) **Dynamic Relationship in Practice: Animals in the Helping Professions**. Alameda: The Latham Foundation.
- ☞ Limond, J.A., Bradshaw, J.W.S. & Cormack, K.F.M. 1997. Behaviour of children with learning disabilities interacting with a therapy dog. **Anthrozoös**, 10 (2/3): 84-89.
- ☞ Linzey, A. 1994. **Animal theology**. London: SCM Press Ltd.
- ☞ Linzey, A. & Cohn-Sherbok, D. 1998. After Noah: animals and the liberation of theology. **Human & Other Species**, June, 9 (2): 31.
- ☞ Lorenz, K.Z. 1952. **King Solomon's Ring**. Methuen & Co Ltd: London.
- ☞ Louw, W.J. 1997. **A multi-disciplinary approach to dysfunctions: The way forward**. SAAIMAD Conference: University of Pretoria.
- ☞ Lovas, L. & Vyroost, J. 1996. The role of social psychology in interdisciplinary research. In Gasparíková, J., Bakos, V., Pillay, N. & Prinsloo, C.H. (Eds.) **Methodological challenges of interdisciplinary research in the social sciences**. Pretoria: HSRC.
- ☞ Lovelock, C.H. 1991. **Services Marketing**. 2nd Edition. USA: Prentice-Hall.
- ☞ Mabetoa, M. 1998. Protect me, don't abuse me. **Welfare Update**, Newsletter of the Department of Welfare, 4 (2): 10-11.
- ☞ MacDonogh, K. 1996. Prison Pets in the French Revolution. **History Today**, 46 (8): 36-43.
- ☞ Macun, I. & Posel, D. 1998. Focus groups: A South African experience and a methodological reflection. **African Sociological Review**, 2 (1): 114-135.
- ☞ Maehle, A-H. 1994. Cruelty and kindness to the 'brute creation': Stability and change in the ethics of the man-animal relationship, 1600-1850. In Manning, A. & Serpell, J. (Eds.) **Animals and Human Society**. London: Routledge.
- ☞ Manes, C. 1998. Other creations: rediscovering the spirituality of animals. **Humans & Other Species**, June, 9 (2): 31.
- ☞ Manning, A. & Serpell, J. (Eds.) 1994. **Animals and Human Society**. London: Routledge.
- ☞ Mansfield, G. 1992. The application of effective animal control measures in a large and rapidly growing municipality. In Murray, R.W. (Ed.) **Urban Animal Management**. Proceedings of the First National Conference on Urban Animal Management in Australia. Brisbane Australia: Chiron Media Mackay.
- ☞ Marino, L. & Lilienfeld, S.O. 1998. Dolphin-assisted therapy: flawed data, flawed conclusions. **Anthrozoös**, 11(4): 194-200.

- ☞ Marx, S. & Van der Walt, A. 1989. **Marketing Management**. Kenwyn: Juta (Pty.) Ltd.
- ☞ McBurney, D.H. 1994. **Research Methods**. 3rd Edition. USA: Brooks/Cole Publishing Company.
- ☞ McCallum, I. 1997. Psychologist throws light on scientific mindset. **Animal Voice**, August - November: 4.
- ☞ McCrindle, C.M.E. & Odendaal, J.S.J. 1994. Animals in books used for preschool children. **Anthrozoös**, VII (3): 135-146.
- ☞ McDaniel, J.B. 1993. A God who loves animals and a church that does the same. In Pinches, C. & McDaniel, J.B. (Eds.) **Good News for animals?: Christian approaches to animal well-being**. U.S.A: Orbis Books.
- ☞ McGibbon, N.H., Andrade, C-K., Widener, G. & Cintas, H.L. 1998. Effect of an equine-movement therapy program on gait, energy expenditure, and motor function in children with spastic cerebral palsy: a pilot study. **Developmental Medicine and Child Neurology**, November, 40 (100): 754-762.
- ☞ McGrath, M. 1991. **Multi-disciplinary teamwork**. England: Gower Publishing Company Limited.
- ☞ McNicholas, J. & Collis, G.M. 1998. Could Type A (coronary prone) personality explain the association between pet ownership and health? In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- ☞ McQuillan, K.M. 1992. Pet access and urban animal management: quality of life and public amenity. In Murray, R.W. (Ed.) **Urban Animal Management**. Proceedings of the First National Conference on Urban Animal Management in Australia. Brisbane Australia: Chiron Media Mackay.
- ☞ Melson, G.F. 1998. The Role of Companion Animals in Human Development. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- ☞ Melson, G.F., Peet, S. & Sparks, C. 1993. Children's attachment to their pets: Links to socio-emotional development. **The Interactions Bibliography**, March, 4 (1): 15.
- ☞ Mercer, C. 2000. Lawyer appeals for the inclusion of a "Compassionate Charter" in the South African constitution. **Animal Voice**, September-December: 2-3.
- ☞ Mesthrie, R. 2000. "Cleanse" our language of anti-animal slurs. **Animal Voice**, January - April: 6.
- ☞ Midgley, M. 1994. Bridge-building at last. In Manning, A. & Serpell, J. (Eds.) **Animals and Human Society**. London: Routledge.
- ☞ Migliore, R.H., Stevens, R.E., Loudon, D.L. & Williamson, S. 1995. **Strategic planning for not-for-profit organizations**. New York: The Haworth Press.

- ♣ Miller, B.F. & Keane, C.B. 1978. **Encyclopedia and dictionary of Medicine, Nursing & Allied Health**. 2nd Edition. Philadelphia: Saunders.
- ♣ Miller, T., Cross, C. & Underwood, J. 1998. The use of animal assisted therapy with adult substance abuse clients: a pilot project. **Humans & Other Species**, 9 (4): 3.
- ♣ Mithen, S. 1999. The hunter-gatherer prehistory of human–animal interactions. **Anthrozoös**, 12 (4): 195-202.
- ♣ Miura, A., Tanida, H. & Bradshaw, J.W.S. 1998. Provision of service dogs for people with mobility disabilities. **Anthrozoös**, 11(2): 105-108.
- ♣ Montgomery, M. & Montgomery, H. 1994. A final act of caring: ending the life of an animal friend. **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1):16.
- ♣ Moody, W.J., Fenwick, J.K. & Blackshaw, J.K. 1996. Pitfalls of studies designed to test the effect pets have on the cardiovascular parameters of their owners in the home situation: a pilot study. **Applied Animal Behaviour Science**, 47:127-136.
- ♣ Morales, P.C. 1997. Grieving in silence: the loss of companion animals in modern society. **Journal of Personal and Interpersonal Loss**, 2 (3): 243-254.
- ♣ Mouton, J. 1996. Die aard en struktuur van wetenskapsbeoefening. In Garbers, J.G. (Ed.) **Doeltreffende geesteswetenskaplike navorsing**. Pretoria: J.L. van Schaik Uitgewers.
- ♣ Mouton, J. 1996. **Understanding social research**. Pretoria: J.L. van Schaik Publishers.
- ♣ Mouton, J., Marais, H.C., Prinsloo, K.P. & Rhodie, N.J. 1989. **Metodologie van die geesteswetenskappe: Basiese begrippe**. Pretoria: RGN.
- ♣ Morey, D.F. & Wiant, M.D. 1992. Early Holocene domestic dog burials from the North American Midwest. **Anthrozoös**, 5 (4): 282.
- ♣ Murray, R. 1992. New direction in municipal dog control. In Murray, R.W. (Ed.) **Urban Animal Management**. Proceedings of the First National Conference on Urban Animal Management in Australia. Brisbane Australia: Chiron Media Mackay.
- ♣ Muschel, I. J. 1984. Pet therapy with terminal cancer patients. **Social Casework: The Journal of Contemporary Social Work**, 65 (8): 451-458.
- ♣ Mutwa, C. 1996. **Isilwane: The Animal. Tales and fables of Africa**. Cape Town: Struik Publishers.
- ♣ Myers, G. 1998. **Children and animals: Social development and our connections to other species**. Boulder, CO: Westview Press.
- ♣ National Geographic Video. 1998. **The Secret Lives of Cats**. CERT. NO. EF7/1989/0017.
- ♣ Nathanson, D.E. 1993. Using Atlantic Bottlenose dolphins to increase cognition of mentally retarded children. **The Interactions Bibliography**, June, 4 (2): 8.

- ☞ Nathanson, D.E., de Castro, D., Friend, H & McMahon, M. 1997. Effectiveness of short-term Dolphin-Assisted Therapy for children with severe disabilities. **Anthrozoös**, 10 (2/3): 90-100.
- ☞ Natrass, R. 1992. Wildlife conservation in the urban environment: Are pets a threat? In Murray, R.W. (Ed.) **Urban Animal Management**. Proceedings of the First National Conference on Urban Animal Management in Australia. Brisbane Australia: Chiron Media Mackay.
- ☞ Netting, F.E., Wilson, C.C. & New, J.C. 1987. The Human-Animal Bond: Implications for Practice. **Social Work**, January/ February: 60-64.
- ☞ Neuman, W.L. 1994. **Social research methods: Qualitative and quantitative approaches**. 2nd Edition. Needham Heights, M.A: Allyn & Bacon Publishers.
- ☞ Neuman, W.L. 1997. **Social research methods: Qualitative and quantitative approaches**. 3rd Edition. Needham Heights, M.A: Allyn & Bacon Publishers.
- ☞ Newby, J. 1997. **The Pact for Survival: Humans and their Companions**. Sydney: ABC Books.
- ☞ News & Analyses. 1994. **Anthrozoös**, (Volume unknown): 148 & 273.
- ☞ News & Analyses. 1995. **Anthrozoös**, VIII (1): 55-56.
- ☞ News & Analyses. 1996. **Anthrozoös**, IX (2/3): 114-117.
- ☞ News & Analyses. 2000. **Anthrozoös**, XIII (2): 118.
- ☞ Nicholson, J. 1994. Pet loss and support for bereaved pet owners; a report of a seminar held in July 1993 by the Society for Companion Animal Studies. **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1): 16.
- ☞ Nicholson, J. 1996. From practice to predictability - And back again: The role of SCAS in the developing field of companion animal studies. **Further issues in research in companion animal studies**. Proceedings of a workshop at the University of Cambridge by the Society of Companion Animal Studies (SCAS).
- ☞ Nicholson, J. & Podberscek, A. (Eds.) 1994. **Issues in research in companion animal studies**. Proceedings of a workshop at the University of Cambridge by the Society for Companion Animal Studies (SCAS).
- ☞ Nicholson, J., Kemp-Wheeler, S. & Griffiths, D. 1995. Distress arising from the end of a guide dog partnership. **Anthrozoös**, VIII (2): 100-110.
- ☞ Nicolai, G. 1998. **Animals and humans learning together**. Paper presented at the 8th International Conference on Human-Animal Interactions, 10-12 September, Prague.
- ☞ Noske, B. 1997. Speciesism, Anthropocentrism, and Non-Western cultures. **Anthrozoös**, 10 (4): 183-190.

- ☞ **Nuwe Woordeboek vir Maatskaplike Werk.** 1995. Vaktaalkomitee vir Maatskaplike Werk. Kaapstad: CTP Drukkers.
- ☞ **NRF** (National Research Foundation). 2000. New portfolio of NRF research focus areas. **Newsletter of the NRF, Special Edition**, 1 July: 1-4.
- ☞ Odendaal, J.S.J. 1988. **Die rol van die geselskapdier in die moderne gemeenskap, met spesiale verwysing na die betrokkenheid van die veearts.** Ongepubliseerde DVSc-proefskrif. Universiteit van Pretoria.
- ☞ Odendaal, J.S.J. 1989(a). 'n Historiese perspektief op mens-dier interaksie as studieveld. **JSAVA**, 60 (3): 169-172.
- ☞ Odendaal, J.S.J. 1989(b). Die veearts se rol in multidisiplinêre programme. **Vetmed**, 2 (1): 11-14.
- ☞ Odendaal, J.S.J. 1994. Demographics of companion animals in South Africa. **Journal of the South African Veterinary Association**, 65 (2): 67-72.
- ☞ Odendaal, J.S.J. 1995. **Die veearts in praktyk: 'n Sisteemteoretiese perspektief.** Ongepubliseerde DPhil- proefskrif. Universiteit van Pretoria.
- ☞ Odendaal, J.S.J. 1999. **A physiological basis for animal-facilitated psychotherapy.** Unpublished DPhil- thesis. University of Pretoria.
- ☞ Odendaal, J.S.J. & Weyers, A. 1990. 'n Kultuurvergelykende studie oor die mens-tot-geselskapsdierverhouding. **South African Journal of Sociology**, 21(1): 21-30.
- ☞ Odendaal, J.S.J. & Meintjes, R.A. 1999. **A physiological basis for positive human-companion animal interaction.** Proceedings of the Second International Congress on Veterinary Ethology, Lyon, Frankryk, 21&22 September.
- ☞ Odendaal, J.S.J. 2000. **Persoonlike gesprek met Prof Johannes Odendaal.** Technikon Pretoria, 10 November.
- ☞ Opotow, S. 1993. Animals and the Scope of Justice. **Journal of Social Issues**, 49 (1): 71-85.
- ☞ **Op pad na die Nuwe Millenium 1998-2001.** Strategiese Beplanningsdokument. Universiteit van Pretoria: Pretoria.
- ☞ Orihuela, T.A. & Solano, V.J. 1995. Demographics of the owned dog population in Miacatlan, Mexico. **Anthrozoös**, VIII (3): 171-175.
- ☞ **Oxford Encyclopedic English Dictionary.** 1991. Oxford: Claredon Press.
- ☞ Palmer, M. & Breuilly, E. 1996. **After the Ark: religious understandings of ourselves and other animals.** London: Forbes Publications Ltd.
- ☞ Patronek, G.J. & Glickman, L.T. 1993. Pet ownership protects against the risks and consequences of coronary heart diseases. **The Interactions Bibliography**, December, 4 (4): 27.

- ☞ Paul, E. 1994. Measuring Attitudes to Companion animals. In Nicholson, J. & Podberscek, A. (Eds.) **Issues in research in companion animal studies**. Proceedings of a workshop held at the University of Cambridge by the Society for Companion Animal Studies (SCAS).
- ☞ Paul, E.S. & Serpell, J.A. 1994. Childhood pet keeping and humane attitudes in young adulthood. **The Interactions Bibliography**, December, 5 (4): 13.
- ☞ Pauw, J. 1999. Data analytical problems experienced in therapeutic riding research and a statistical explanation to some of the problems. **Scientific and Educational Journal of Therapeutic Riding**. Federation of Riding for the Disabled International.
- ☞ Pearson, B. 2000. Birdman of Pollsmoor. **Reader's Digest**, January: 73-75.
- ☞ Perelle, I.B. & Granville, D.A. 1993. Assessment of the effectiveness of a pet facilitated therapy program in a nursing home setting. **The Interactions Bibliography**, June, 4 (2): 8.
- ☞ Pistorius, A.G., Hohn, E.W. & van der Merwe, C.A. 1992. A quantitative study of the attitudes of members of a black developing community towards their dogs and veterinary services. **Journal of the South African Veterinary Association**, 63 (4): 166-171.
- ☞ Plous, S. 1993. Psychological Mechanisms in the Human Use of Animals. **Journal of Social Issues**, 49 (1): 11-52.
- ☞ Podberscek, A.L. 1994. Dog on a tightrope: The position of the dog in British society as influenced by press reports on dog attacks. **Anthrozoös**, VII (4): 232-241.
- ☞ Podberscek, A.L. 1999. National members of IAHAIO. **Anthrozoös**, 12 (1): Index.
- ☞ Popenoe, D., Cunningham, P. & Boulf, B. (Eds.) 1998. **Sociology**. First South African Edition. Prentice Hall: South Africa.
- ☞ Poresky, R.H. 1996. Companion animals and other factors affecting young children's development. **Anthrozoös**, 9 (4): 159-168.
- ☞ Poresky, R.H. & Daniels, A.M. 1998. Demographics of pet presence and attachment. **Anthrozoös**, 11(4): 236-241.
- ☞ Poresky, R.H. & Hendrix, C. 1990. Differential effects of pet presence and pet-bonding on young children. **Psychological Reports**, 67: 51-54.
- ☞ Potgieter, M.C. 1998. **The Social Work Process: Development to empower people**. South Africa: Prentice Hall.
- ☞ Prinsloo, S. 1998. Horse riding as a therapeutic modality. **OT Focus, Newsletter of the Occupational Therapy Association of South Africa**, May/June: 3-5.
- ☞ Ramnath, M.S. 1993. Pet ownership and loneliness in elderly who live alone and receive mobile meals. **The Interactions Bibliography**, December, 4 (4): 18.

- ☞ **Random House Dictionary of the English language.** 1983. 2nd Edition. New York: Random House.
- ☞ Redefer, L.A. & Goodman, J.F. 1989. Brief report: pet-facilitated therapy with autistic children. **Journal of Autism and Developmental Disorders**, September, 19 (3): 461-467.
- ☞ Reichert, E. 1998. Individual counseling for sexually abused children: A role for animals and storytelling. **Child & Adolescent Social Work Journal**, June, 15 (3): 177-185.
- ☞ Renker, L.E. & Fredrickson, M. 1998. **Important elements of a University curriculum in Animal-Assisted Therapeutic Activities.** Information brochure of the Delta Society & St. Andrews Presbyterian College. VSA.
- ☞ Reyneke, H. 2000. **Die troeteldier as hulpmiddel in speltherapie met die primêre skoolkind in pleegsorg.** MA (MW)-Speltherapie Skripsie. Universiteit van Pretoria.
- ☞ Rieger, G. & Turner, D.C. 1999. How depressive moods affect the behavior of singly living persons toward their cats. **Anthrozoös**, 12 (4): 224-232.
- ☞ Richards, S. 1983. **Philosophy & Sociology of Science: An introduction.** England: Basil Blackwell Publisher Ltd.
- ☞ Richards, R.T. 1994. Consensus mobilization through ideology, networks and grievances: a study of the contemporary animal rights movement. **The Interactions Bibliography**, June, 5 (2): 7-8.
- ☞ Ritvo, H. 1994. Animals in Nineteenth-Century Britain: Complicated attitudes and competing categories. In Manning, A. & Serpell, J. **Animals and Human Society.** London: Routledge.
- ☞ Roberts, C.A., McBride, E.A., Rosenvinge, H.P., Stevenage, S.V. & Bradshaw, J.W.S. 1996. The pleasure of a pet: The effect of pet ownership and social support on loneliness and depression in a population of elderly people living in their own homes. In Nicholson, J. & Podberscek, A. (Eds.) **Further issues in research in companion animal studies.** Proceedings of a workshop held at the University of Cambridge by the Society of Companion Animal Studies (SCAS).
- ☞ Robins, R. 1995. New technology – new dilemmas? In Baker, R.M., Einstein, R., Mellor, D.J. & Rose, M.A. (Eds.) **Animals and science in the twenty-first century: new technologies and challenges.** Proceedings of the conference held at the Business School, University of Melbourne, 7-8 October, 1994.
- ☞ Robinson, I. 1995. Associations between man and animals. In Robinson, I. (Ed.) **The Waltham Book of Human-Animal Interaction: Benefits and Responsibilities of Pet Ownership.** Pergamon Press.

- ☞ Roby, T.W. 1988. Models of discussion. In Dillon, J.T. (Ed.) **Questioning and discussion: A multidisciplinary study**. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation.
- ☞ Rogers, L. 1995. Do animals think? In Baker, R.M., Einstein, R., Mellor, D.J. & Rose, M.A. (Eds.) **Animals and science in the twenty-first century: new technologies and challenges**. Proceedings of the conference held at the Business School, University of Melbourne, 7-8 October, 1994.
- ☞ Rogers, J., Hart, L.A. & Boltz, R.P. 1993. The role of pet dogs in casual conversations of elderly adults. **The Interactions Bibliography**, December, 4 (4): 18.
- ☞ Rosnow, R.L. & Rosenthal, R. 1993. **Beginning behavioral research**. New York: Macmillan Publishers.
- ☞ Ross, S.B. 1998. **The evolving role of animals and the needs of youth: A review of 50 years of programming for the integration of humans and animals**. Paper presented at the 8th International Conference on Human-Animal Interactions, 10-12 September, Prague.
- ☞ Rost, D.H. & Hartmann, A. 1994. Children and their pets. **Anthrozoös**, VII (3): 242-254.
- ☞ Rowan, A.N. 1989. **A discourse on method**. Paper presented at the International Conference on Human-Animal Interactions, November, 1989, Monaco.
- ☞ Rowan, A.N. 1994. Research quality, journal publication, and academic discourse. **Anthrozoös**, VII (1): 2-3.
- ☞ Rowan, A.N. 1995. Medical disinterest in human-animal bond research? **Anthrozoös**, VIII (3): 130-132.
- ☞ Rowan, A.N. & Beck, A.M. 1994. The health benefits of human-animal interactions. **Anthrozoös**, VII (2): 85-89.
- ☞ Royse, D. 1991. **Research methods in social work**. Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- ☞ Rubin, A. & Babbie, E. 1993. **Research methods for social work**. 2nd Edition. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishers.
- ☞ Ruether, R.R. 1993. Men, women, and beasts: Relations to animals in Western culture. In Pinches, C. & McDaniel, J.B. (Eds.) **Good News for animals?: Christian approaches to animal well-being**. U.S.A: Orbis Books.
- ☞ SABC 3, 2000. **TV Nuus**, 28 Februarie, 20:00.
- ☞ Sable, P. 1995. Pets, Attachment, and Well-Being across the Life Cycle. **Social Work**, 40 (3): 334-341.
- ☞ Salomon, A., Comeau, J & Bonin, B. 1989. **Does the animal have a role in facilitating interactions between children?** Presentation at the 5th International Conference on the Relationship between Humans and Animals, Monaco.

- ♣ Saunders, N.J. 1993. People of the jaguar: the living spirit of ancient America. **The Interactions Bibliography**, June, 4 (2): 31.
- ♣ Schlesinger, E.G. 1985. **Health Care Social Work Practice: Concepts and strategies**. St. Louis: Times Mirror/ Mosby College Publications.
- ♣ Schuerman, J.R. 1983. **Research and Evaluation in the Human Services**. New York: The Free Press.
- ♣ Schurink, E.M. 1998. The methodology of unstructured face-to-face interviewing. In De Vos, A.S. (Ed.) **Research at grass roots: A primer for the caring professions**. Pretoria: Van Schaik Publishers.
- ♣ Schurink, W.J, Schurink, E.M. & Poggenpoel, M. 1998. Focus group interviewing and audiovisual methodology in qualitative research. In De Vos, A.S. (Ed.) **Research at grass roots: A primer for the caring professions**. Pretoria: Van Schaik Publishers.
- ♣ Schwabe, C.W. 1994. Animals in the Ancient World. In Manning, A. & Serpell, J. **Animals in Human Society**. London: Routledge.
- ♣ Scott, R.L. 1979. Personal and institutional problems encountered in being interdisciplinary. In Kockelmans, J.J. (Ed.) **Interdisciplinarity and higher education**. University Park/London: The Pennsylvania State University Press.
- ♣ Serpell, J. & Paul, E. 1994. Pets and the development of positive attitudes to animals. In Manning, A. & Serpell, J. **Animals in Human Society**. London: Routledge.
- ♣ Servais, V. 1999. Some comments on context embodiment in zootherapy: The case of the Autidolfijn project. **Anthrozoös**, 12 (1): 5-15.
- ♣ Sheppard, S. 1998. Monkeys can help cripples. **The Companion, The South African Journal of Human-Animal Interaction**, May/June, 15 (3): 2.
- ♣ Sherif, M. 1979. Crossdisciplinary coordination in the social sciences. In Kockelmans, J.J. (Ed.) **Interdisciplinarity and higher education**. University Park/London: The Pennsylvania State University Press.
- ♣ Shoba, Y. 1997. **The past, present and future of pets**. Companion Animal Information Center. Japan: University of Tokyo.
- ♣ Shulman, K.R. 1993. The phenomenology of elderly pet ownership: Partners in survival. **The Interactions Bibliography**, March, 4 (1): 17.
- ♣ Siegel, J.M. 1993. Companion Animals: In Sickness and in Health. **Journal of Social Issues**, 49 (1): 157-167.
- ♣ Siegel, J.M. 1995. Pet ownership and the importance of pets among adolescents. **Antrozoös**, VIII (4): 217-223.

- ☞ Siegel, J.M., Angulo, F.J., Detels, R., Wesch, J. & Mullen, A. 1999. Aids diagnoses and depression in the Multicenter Aids Cohort Study: The ameliorating impact of pet ownership. **Humans & Other Species**, 10 (3): 15.
- ☞ Sife, W. 1994. The loss of a pet. **The Interactions Bibliography**, 5 (4): 17.
- ☞ Sinclair, R. 1997. **The South African Advertising Book: Make the other half work too**. 4th Edition. South Africa: International Thomson Publishing (Pty) Ltd.
- ☞ Singer, R.S., Hart, L.A. & Zasloff, R.L. 1995. Dilemmas associated with rehoming homeless people who have companion animals. **Psychological Reports**, 77: 851-857.
- ☞ Sissors, J.Z. & Petray, E.R. 1976. **Advertising media planning**. Chicago: Crain Books.
- ☞ Sloane, J. 1994. Giving children a choice: a proposal for developing empathy. **Between the Species**, Summer/Fall, 10 (3/4): 114-118.
- ☞ Smith, H. 1995. Reduction, replacement and refinement in the production of biological and therapeutic products. In Baker, R.M., Einstein, R., Mellor, D.J. & Rose, M.A. (Eds.) **Animals and science in the twenty-first century: new technologies and challenges**. Proceedings of the conference held at the Business School, University of Melbourne, 7-8 October, 1994.
- ☞ Smith, S.S. 1998. Pet souls: evidence that animals survive death. **Humans & Other Species**, June, 9 (2): 31.
- ☞ Snook, I. 1995. Educational value and animal welfare. In Baker, R.M., Einstein, R., Mellor, D.J. & Rose, M.A. (Eds.) **Animals and science in the twenty-first century: new technologies and challenges**. Proceedings of the conference held at the Business School, University of Melbourne, 7-8 October, 1994.
- ☞ Snyder, A. N. 1993. Hominid philosophical orientations and attitudinal relationships with other species. **The Interactions Bibliography**, December, 4 (4): 12-13.
- ☞ Soave, O.A. 1997. **Animals, the law and veterinary medicine: A guide to veterinary law**. Bethesda, MD: Austin & Winfield Publishers.
- ☞ Spanola, L. 2000. Donor services: dedicated to improve human health through service and therapy dogs. **Interactions**, 18 (2): 12-13.
- ☞ Spies, L. 1998. Stop insulting the animals. **Animal Voice**, July - October: 15.
- ☞ Spink, J. 1994. Developmental Riding Therapy: a team approach to assessment and treatment. **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1): 20.
- ☞ Stallones, L. 1994. Pet loss and mental health. **Anthrozoös**, VII (1): 43-54.
- ☞ Stanton, W.J., Etzel, M.J., Walker, B.J., Abratt, R., Pitt, L. & Staude, G.E. 1992. **Marketing management in South Africa**. Johannesburg: Lexicon Publishers.
- ☞ Stark, J.S. & Lattuca, L.R. 1997. **Shaping the College Curriculum: Academic Plans in Action**. Boston: Allyn and Bacon.

- ☞ Steffens, M.C. & Bergler, R. 1998. Blind People and Their Dogs: An Empirical Study on Changes in Everyday Life, in Self-Experience, and in Communication. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- ☞ Stevens, L.T. 1990. Attachment to pets among eight graders. **Anthrozoös**, 3: 177-183.
- ☞ Stevenson, D.W. & Hemingway, M.J. 1987. Multidisciplinary approach to obesity and risk-factor management. In Ruben, D.H. & Delprato, D.J. (Eds.) **New ideas in therapy: Introduction to an interdisciplinary approach**. USA: Greenwood Press.
- ☞ Stevenson, L. & Byerly, H. 1995. **The many faces of science: an introduction to scientists, values & society**. USA, Boulder: Westview Press.
- ☞ Stewart, M. 1996. Pets as a Source of Emotional Support. In Nicholson, J. & Podberscek, A. (Eds.) **Further Issues in Research in Companion Animal Studies**. Proceedings of a workshop held at the University Of Cambridge by the Society for Companion Animal Studies (SCAS).
- ☞ Stokols, D. 1990. Instrumental and spiritual views of people-environment relations. **American Psychologist**, 45 (5): 641-646.
- ☞ Stokols, D. 1995. The paradox of environmental psychology. **American Psychologist**, 50 (10): 821-837.
- ☞ Strydom, H. 1998. The pilot study. In De Vos, A.S. (Ed.) **Research at grass roots: A primer for the caring professions**. Pretoria: Van Schaik Publishers.
- ☞ Strydom, H. & De Vos, A.S. 1998. Sampling and sampling methods. In De Vos, A.S. (Ed.) **Research at grass roots: A primer for the caring professions**. Pretoria: Van Schaik Publishers.
- ☞ Sussman, A.S. 1986. Foreword. In Dluhy, M.J. & Chen, K. (Eds.) **Interdisciplinary planning: A perspective for the future**. USA: Center for Urban Policy Research
- ☞ Sutherland, A. & Nash, J.E. 1994. Animal Rights as a New Environmental Cosmology. **Qualitative Sociology**, 17 (2): 171-186.
- ☞ Swabe, J. 1999. **Animals, Disease and Human Society: Human-animal relations and the rise of veterinary medicine**. London: Routledge.
- ☞ Swift, J.N., Gooding, C.T. & Swift, P.R. 1988. Questions and wait time. In Dillon, J.T. **Questions and discussion: A multidisciplinary study**. Norwood, N.J: Ablex Publishing Corporation.
- ☞ Swoboda, W.W. 1979. Disciplines and interdisciplinarity: A historical perspective. In Kockelmans, J.J. (Ed.) **Interdisciplinarity and higher education**. University Park/London: The Pennsylvania State University Press.

- ☞ Tannenbaum, J. 1993. Veterinary Medical Ethics: A focus of conflicting interests. **Journal of Social Issues**, 49 (1): 143-156.
- ☞ Taylor, T.R. 1996. Psychological assessment in a multicultural society. In Gasparíková, J., Bakos, V., Pillay, N. & Prinsloo, C. (Eds.) **Methodological challenges of interdisciplinary research in the social sciences**. Pretoria: HSRC Publishers.
- ☞ Taylor, E., Maser, S., Yee, J. & Gonzalez, S.M. 1994. Effect of animals on eye contact and vocalizations of elderly residents in a long term care facility. **The Interactions Bibliography**, December, 5 (4): 15.
- ☞ Taylor, V. 2000. **South Africa: Transformation for Human Development**. Pretoria: United Nations Development Programme, UN House.
- ☞ Tebay, J.M. 1998. **A model for developing University curriculum in animal assisted therapeutic activities**. Paper presented at the 8th International Conference on Human-Animal Interactions, 10-12 September, Prague.
- ☞ Teeter, L.M. 1997. Pet Therapy Program: Proposal for the US Department of Health and Human Services 1996 Secretary's Award. **Journal of the American Veterinary Medical Association (JAVMA)**, 210 (10): 1435-1438.
- ☞ Terkel, J. 1996. **Animals and Society**. Research project for Human-Animal Interaction, Zoology Department, Faculty of Life Sciences, Tel Aviv University, Israel.
- ☞ Tester, K. 1993. The relationship between the idea and the practice of animal rights. **The Interactions Bibliography**, March, 4 (1): 9.
- ☞ Thackeray, M.G., Farley, O.W. & Skidmore, R.A. 1994. **Introduction to Social Work**. 6th Edition. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- ☞ The Agency, 1998. **Advertensiebegroting vir diereprodukte in Suid Afrika**. Johannesburg: Nat Mags Advertising.
- ☞ Thomas, E.J. 1985. Developmental Research. In Grinnell, R.M. (Ed.) **Social Work Research and Evaluation**. Illinois, Itasca: F.E. Peacock Publishers.
- ☞ Thomas, W.H. 1997. Life worth living: how someone you love can still enjoy life in a nursing home. **Humans & Other Species**, 8 (4): 15.
- ☞ Thorne, B. & Dryden, W. 1993. **Counselling: Interdisciplinary perspectives**. Philadelphia: Open University Press.
- ☞ Triebenbacher, S.L. 1998(a). The Relationship Between Attachment to Companion Animals and Self-Esteem: A Developmental Perspective. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- ☞ Triebenbacher, S.L. 1998(b). Pets as transitional objects: Their role in children's emotional development. **Psychological Reports**, 82: 191-200.

- ☞ Tschochner, B. 1998. **Autism and social disorder: The Animal Interaction-Grid as a new method to monitor therapeutic processes.** Paper presented at the 8th International Conference on Human-Animal Interactions, 10-12 September, Prague.
- ☞ Tunnicliffe, S.D. 1994. Attitudes of Primary School Children to Animals in a zoo. In Nicholson, J. & Podberscek, A. (Ed.) **Issues in research in companion animal studies.** Proceedings of a workshop held at the University of Cambridge by the Society for Companion Animal Studies (SCAS).
- ☞ Turner, D.C. 1996. Ethical issues in companion animal ownership, use and research. In Nicholson, J. & Podberscek, A. (Eds.) **Further issues in research in companion animal studies.** Proceedings of a workshop held at the University of Cambridge by the Society for Companion Animal Studies (SCAS).
- ☞ Turner, W.G. 1997. Evaluation of a pet loss support hotline. **Anthrozoös**, 10 (4): 225-230.
- ☞ Turner, D.C., Frick-Tanner, E., Tanner-Frick, R. & Käser, I. 1998. **A curriculum for continuing education in animal-assisted counselling/therapy and AA-Activities.** Paper presented at the 8th International Conference on Human-Animal Interactions, 10-12 September, Prague.
- ☞ Upton, B. 1992. Animal shelter management, animal control and animal welfare. In Murray, R.W. (Ed.) **Urban Animal Management.** Proceedings of the First National Conference on Urban Animal Management in Australia. Brisbane Australia: Chiron Media Mackay.
- ☞ Valentine, D.P., Kiddoo, M. & LaFleur, B. 1993. Psychosocial implications of service dog ownership for people who have mobility or hearing impairments. **Social Work in Health Care**, 19 (1): 109-125.
- ☞ Van Aardt, C. 2000. **Mens-dierinteraksie.** E-pos, 31 Julie, 2000, 18:07.
- ☞ Van der Merwe, H. 1996. Die navorsingsproses: Probleemstelling en navorsingsontwerp. In Garbers, J.G. (Ed.) **Doeltreffende geesteswetenskaplike navorsing.** Pretoria: Van Schaik Uitgewers.
- ☞ Van der Merwe, L. 1995. **Goosie's Story.** Durban: Gecko Books.
- ☞ Van der Merwe, L. 1996. **Heroes and Lionhearts.** Durban: Gecko Books.
- ☞ Van der Merwe, L. (Ed.) 1999/2000. We have rights too. **Animal Voice: Empowering people to make a difference.** Summer, 33: 6.
- ☞ Van der Merwe, L. (Ed.) 2000(a). South Africa takes the world lead in teaching. **Animal Voice**, May - August.
- ☞ Van der Merwe, L. (Ed.) 2000(a). Pollsmoor prisoners tell how humane education made a difference to their lives. **Animal Voice**, May - August.

- ☞ Van der Merwe, L. (Ed.) 2000(b). Essential Reading. **Animal Voice**. September-December.
- ☞ Van der Merwe, L. (Ed.) 2000(c). Humane Education. **Animal Voice**, Supplement to the September-December Edition.
- ☞ Van der Walt, I.A. 1996. **Die benutting van diere om die maatskaplike funksionering van psigo-geriatriese pasiënte te verbeter**. Ongepubliseerde M.A. (M.W.) - Skripsie. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- ☞ Van der Walt, A., Strydom, J.W., Marx, S. & Jooste, C.J. 1996. **Bemarkingsbestuur**. 3e Uitgawe. Kaapstad, Kenwyn: Juta & Kie Uitgewers.
- ☞ Van Heerden, M. 1997. Die implementeringsproses van 'n geselskapsdierprogram in inrigtingsverband. **The Companion: The South African Journal of Human–Animal Interaction**, 14 (1): 7-9.
- ☞ Van Heerden, M. 1999. Implementation of a companion animal program in the rehabilitation process – a multidisciplinary approach. **The Companion: The South African Journal of Human–Animal Interaction**, 16 (4): 6-7.
- ☞ Van Niekerk, L.J. 1998. **The surgical case-load of selected companion animal hospitals and a veterinary academic hospital in South Africa in 1991**. Unpublished MmedVet Dissertation: University of Pretoria.
- ☞ Van Riper, C. 1978. **Speech Correction: Principles and methods**. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- ☞ Van Rooyen, C.A.J. 1994(a). The development research model proposed by Thomas - Some thoughts on its use in social work research. **Social Work/Maatskaplike Werk**, 30 (3): 276 - 283.
- ☞ Van Rooyen, C.A.J. 1994(b). Developmental Research - A practical approach to social work research. **Social Work Practice/ Maatskaplikewerk-Praktyk**, July (2): 16-21.
- ☞ Van Vuuren, R. 1997. **A multi-disciplinary approach to dysfunctions: The way forward**. SAAIMAD Conference: University of Pretoria.
- ☞ Van Zyl, J. 2000. Wat voorlê vir tersiêre onderrig. **Finansies en Tegniek**, 7 Januarie.
- ☞ Veeder, N.W. 1991. Human Services Marketing: Planning and implementation. **Administration and Policy in Mental Health**, November 19(2): 73-80.
- ☞ Vermeulen, H. 1993. A typology of companion animal abuse: a victimological study. **The Interactions Bibliography**, December, 4 (4): 29.
- ☞ **Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal**. 1988. Johannesburg/ Kaapstad: Perskor Uitgewery.
- ☞ Wagstaff, G.F. 1993. Attitudes toward animals and human beings. **The Interactions Bibliography**, March, 4 (1): 13.

- ☞ Walsh, P.G. & Mertin, P.G. 1994. The training of pets as therapy dogs in a women's prison: A pilot study. **Anthrozoös**, V11 (3): 124-134.
- ☞ Walster, D. 1982. Pets and the Elderly. **The Latham Letter**, 3 (1/3): 17-18.
- ☞ Waltner-Toews, D. 1994. Zoonotic disease concerns in animal-assisted therapy and animal visitation programs. **Anthrozoös**, 1994, VII (3): 219.
- ☞ Wandrag, D.B.R. 1998. **A cost-effective method for quality control of commercial dog food**. Unpublished MMed.Vet. Dissertation: University of Pretoria.
- ☞ Watson, D. 1998. **The Spirituality of Animals – A Christian perspective**. Paper presented at the 8th International Conference on Human-Animal Interactions, 10-12 September, Prague.
- ☞ Webb, S.H. 1998. On God and dogs: a Christian theology of compassion for animals. **Humans & Other Species**, June, 9 (4): 25.
- ☞ **Welfare Update**, 2000. Decade for the Elderly declared. March: 10.
- ☞ White, D.J. 1994. Kennel workers' grief needs addressing [letter]. **The Interactions Bibliography**, March, 5 (1): 16.
- ☞ White, E.B. 1963. **Charlotte's Web**. Puffin Books.
- ☞ Whyham, M. & Ormerod, E. 1994. Companion Animals in Prison. In Nicholson, J. & Podberscek, A. (Eds.) **Issues in research in companion animal studies**. Proceedings of a workshop held at the University of Cambridge by the Society for Companion Animal Studies (SCAS).
- ☞ Williams, H. & Pembroke, A. 1993. Sniffer dogs in the melanoma clinic? **The Interactions Bibliography**, June, 4 (2): 5.
- ☞ Wilson, C.C. 1994. A conceptual framework for human-animal interaction research: The challenge revisited. **Anthrozoös**, VII (1): 4-12.
- ☞ Wilson, C.C. 1998. Introduction. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- ☞ Wilson, C.C. & Turner, D.C. 1998. Beyond Health: Extending the Definition of Health to Quality of Life. In Wilson, C.C. & Turner, D.C. (Eds.) **Companion Animals in Human Health**. California: Sage Publications.
- ☞ **Witskrif vir Maatskaplike Welsyn**, 1997. Staatskoerant No .18166. Pretoria: Staatsdrukkery. (*Nota*: In teks word slegs verwys na "Witskrif vir Welsyn".)
- ☞ **Witskrif vir Wetenskap en Tegnologie**, 1997. Staatskoerant No. 17676. Pretoria: Staatsdrukkery.
- ☞ Wolch, J.R. & Rowe, S. 1994. Companions in the park: Laurel Canyon Dog Park. **The Interactions Bibliography**, June, 5 (2): 17.

- ☞ Woods, T. 1994. Healing through Guide Dog Partnership. In Nicholson, J. & Podberscek, A. (Ed.) **Issues in research in companion animal studies**. Proceedings of a workshop held at the University of Cambridge by the Society for Companion Animal Studies (SCAC).
- ☞ Woods, R. 1998. A humans-in-natural environment perspective for developmental social welfare. **Social Work/Maatskaplike Werk**, 34 (3): 236-245.
- ☞ Would, J. 1998. Improved gait in two children with cerebral palsy after hippotherapy: two case reports. **Scientific Journal of Therapeutic Riding**, 4: 51-58.
- ☞ Zajac, S. 1996. Problems of interdisciplinary research management in Slovakia. In Gasparíková, J., Bakos, V., Pillay, N. & Prinsloo, C.H. (Eds.) **Methodological challenges of interdisciplinary research in the social sciences**. Pretoria: HSRC Publications.
- ☞ Zasloff, R.L. & Kidd, A.H. 1994. Loneliness and pet ownership among single women. **The Interactions Bibliography**, December, 5 (4): 13.
- ☞ Zastrow, C. 2000. **Introduction to social work and social welfare**. 7th Edition. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- ☞ Zeithalm, V.A. & Bitner, M.J. 2000. **Services Marketing: Integrating customer focus across the firm**. 2nd Edition. Irwin McGraw-Hill.
- ☞ Zisselman, M.H., Rovner, B.W., Shmuely, Y., & Ferrie, P. 1996. A pet therapy intervention with geriatric psychiatry inpatients. **American Journal of Occupational Therapy**, January, 50 (1): 47-51.
- ☞ Zsilavec, U. 2000. Kommunikasiepatologie: Wie is die terapeut se kliënte? **Interact, Nuusbrief van die Interdepartementale Forum vir Mens-Dierinteraksie**, Departement Maatskaplike Werk, Universiteit van Pretoria, Januarie (Bylae 1).